

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalthistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JANDERUP og BILLUM SOGNE

I

JANDERUP OG BILLUM
SOGNE

I

JANDERUP OG BILLUM SOGNE

I

*Udgivet af et udvalg
ved H. K. Kristensen*

EKSPEDITION:
JANDERUP LOKALHISTORISKE ARKIV
BIBLIOTEKET, 6851 JANDERUP

1979

Bogen er sat med 10 punkt Garamond
og trykt hos
Tarm Bogtryk & Offset A/S, 1979.
ISBN 87-980889-0-4

Forkortelser

alb. = album
d. = denarius,
latinsk navn for penning
dl. = daler
fk. = fjerdingkar
hartk. = hartkorn
ld. = land
mat. nr. = matrikels nummer
mk. = mark
pd. = pund
rbd. = rigsbankdaler
rdl. = rigsdaler
sdl. = slettedaler
sk. = skilling
skp. = skæppe(r)
skpd. = skippund
sn. = snes(e)
sst. = sammesteds
td. = tønde

Desuden er brugt nogle almindelige
og letforståelige forkortelser.

Mønt, mål og vægt

MØNTER: I 1300 årene regnes 1 *lybsk mk.* = 16 *sk.* á 12 *penning*. Fra 1392 bruges også *kølnsk mk.* med samme inddeling. 1537: 1 *dl.* = 3 *mk.* = 48 *sk.* Under Frederik II skulle der 4 *mk.* til daleren. 1625-1813: 1 *dl.* (*rdl.*) = 6 *mk.* á 16 *sk.* 1618 indførtes *kronen*, kaldet *slettedaler* (*sdl.*) = $\frac{2}{3}$ *rdl.* = 4 *mk.* 1 *kurantdaler* ca. $\frac{4}{5}$ *dl.* i specie (1 *dl.* i et helt stykke, uden småmønt). 1 *album* = 1 *hvid* = $\frac{1}{3}$ *sk.* eller 4 *penninge*. 1 *ort* = $\frac{1}{4}$ *rdl.* = 24 *sk.* En tid sloges *specier* (2 *rdl.* = 4 *kr.*) både i Danmark og Slesvig-Holsten. 1736 oprettes kurantbanken, der udstedte *sedler* kurant, 1757 kunne disse ikke indløses med klingende mønt. 1773 overtog staten banken, og seddelmassen tiltog. En speciebank i København udstedte fra 1791 ligeledes *sedler*, der stadig fik mindre værdi, mens den slesv.-holstenske speciebank i Altona holdt kursen på sine *rigsthaler slesv.-holst. kurantsedler*. Ved statsbankerot-

ten 1813 ophævedes alt dette, en nystiftet rigsbank udstedte *rigsbanksedler*, man fik 1 for 6 rdl. kurant. Sølv og guld var som blæst bort. 1818 omdannedes banken til Nationalbanken, da var kursen nede i 1/10. 2 gange årligt bestemte banken kursen. Man skelnede da mellem sedlernes *sølvværdi* og *navneværdi*. Efterhånden steg kursen, 1835 var den i pari. 1873 fik vi kr. og øre.

MÅL OG VÆGT:

Alen = 2 fod = 24 tommer = 62,8 cm.

Dags slet = omtrent 1 td. land.

Fjerding = 1/4 td.

Kande = 2 potter.

Lod = 1/32 pund.

Læs eng = et stk. eng af varierende størrelse, hvorpå der i normale år kan avles 1 læs hør, kaldes derfor også *læs hør*. Arent Berntsen regner 1656 med 3 slags enge, sætter kærhør til 1/3 værdi af godt hør. »3 læs engbund regnes gemeenlig for 1 skp. hartk.«.

Mil = 12000 alen = 7,53 km. Den »gamle mil« var 9-10 km, benyttes ofte af almuen endnu i 1700 tallet.

Potte = ca. 1 liter. *Pægl* = 1/4 potte. *Pund* (skålpund) = 1/2 kg. 1 *lispund* = 16 pund. 1 *skpd.* = 20 lispd. *Skar* = 3 alen.

Tønde (korn) = 8 *skp.* á 4 *fjerdingkar* (á 3 *alb.*) = 144 potter. I 1500 og 1600 årene brugtes her på egnen oftest Ribetønder á 10 skp. 1 *td. smør* = 14 lispd. netto = 112 kg. I landgilderne nævnes ofte 1 *pund smør*, hvad nok betyder 1/16 td. 1 *td. land* = 14.000 kvadratalen = 0,55 ha. – *Td. hartkorn* (jordvurderingsenhed), deles som ovenfor i td., skp., fk., alb. *Opføres forkortet* her i bogen: bageste tal er alb., næstbageste fk. osv. Eks. 7 td. 3 skp. 1 fk. 2 alb. = 7312.

Øre (korn) = 3 *ørtug* (ørte).

Ørte (*ørtug*) = 10 skp. rug, 12 skp. byg, 20 skp. havre.

Forord

Allerede for en del år siden havde et udvalg bestående af Frands Bennetsen, Niels A. Madsen, pastor Alfred Pedersen, lærer N. Chr. Nielsen og H. K. Kristensen begyndt at arbejde med Janderup sogns historie. Men efter nogle års forløb gik arbejdet i stå, og to af udvalgets medlemmer, Frands Bennetsen og Niels A. Madsen, afgik ved døden.

Interessen for sognenes historie var imidlertid stadig levende og tiltog navnlig efter oprettelsen af sognearkiver, både i Janderup og Billum. I 1973 dannedes der atter et udvalg, som omfattede begge sogne, idet man ønskede de to sognes historie skrevet samlet, da de både kirkeligt og kommunalt i mange henseender havde haft fælles skæbne.

Formanden for det nye udvalg blev gårdejer Svend Holm, Janderup. Af folk uden for sognene tiltrådte politiassistent Knud Jensen, Padborg, der er født i Hyllerslev, og pens. lærer H. K. Kristensen, Varde, udvalget. Til at forestå redaktionen valgtes for Janderup sogn gårdejer Viggo Mikkelsen (formand) og Knud Jensen, for Billum valgtes gårdejer Chr. Simonsen, Billumgårde, og sygemedhjælper, frk. Gunhild Jeppesen, Billum, mens H. K. Kristensen skulle arbejde med begge sogne.

Udvalget takker de mange, der har hjulpet med oplysninger, lånt det gamle papirer og billeder. Især må vi takke de to sognearkiver, der har stillet sine samlinger til rådighed, endvidere Varde Bibliotek, Varde museum og Varde byhistoriske arkiv, og vi takker de mange udenfor udvalget, der har skrevet bidrag til bogen. En særlig tak skylder vi fru Gerda Scherfig-Jensen, København, født i Janderup, der ikke blot har skrevet bidrag, men tillige maskinskrevet dele af manuskriptet og hjulpet med at skaffe oplysninger frem fra Rigs- og Matrikelarkiv. Endvidere takker vi pens. førstelærer Jørgen Bruun, nu Sig, for forskellige tegninger, ligeledes fru Inga Jørgensen, Janderup, for tegning af oldsager og landmåler Niels Olesen for korttegn.

For økonomisk støtte takker vi Varde kommune og Sparekassen Sydjylland og ligeledes Billum, Janderup og Kærup andelskasser, der har bevilget os rentefri lån.

Vi mindes med tak pastor Alfred Pedersen og lærer Tage Uhre, der var medlemmer af udvalget, men begge døde, før arbejdet med udgivelsen blev afsluttet. Pastor Pedersen nåede dog at skrive både Janderup og Billum kirkers historie, og Tage Uhre nåede at udarbejde lister over lærere og lærerinder ved Billum sogns skoler, som dannede grundlaget for sognets skolehistorie.

Billum og Janderup, september 1979.

*Svend Holm. Viggo Mikkelsen. N. Chr. Nielsen. Aage Nielsen.
Søren M. Pedersen. Helga Vind Nielsen. Knud Jensen. Chr. Simonsen.
Gunhild Jeppesen. Niels R. Jørgensen. H. K. Kristensen.*

Lidt geografi

På stenen for Vester Horne herred i Kongenshus mindepark læser man en kort karakteristik af dette herred, der står:

»Danmarks hjørne længst mod vest,
klit og sø og marsk og gest,
gammel muld og nybrudt hede
– det er vesterboens rede.«

Gennem lange tider har man regnet Janderup og Billum for at være herredets ypperste sogne. Har de end ikke klit og sø, har de den gode muldjord, frugtbare marskenge samt gest og nybrudt hede. 1830 omtaler C. Dalgas dem således: »Vel er Agermarken noget høi og tør, men i en desto bedre Gjødskningsstand på Grund af de store Strækninger Engbund, disse Sogne er i Besiddelse af langs med Varde Aae, og der betragtes som halv Marsk. Arealet er saa betydeligt, at meget Høe hvert Aar sælges.« Ja, »eng er agers moder«. Sognene er tilmed kendt for en dygtig befolkning med kulturelle interesser, sogne, hvor der ofte vankede »skildpaddesteg på åndens taffel«. Intet under, at deres naboer syd for åen i Alslev-Hostrup i Skast herred omtalte dem med en blanding af beundring og misundelse som »æ stuer Vesterherreder«.

Allerede 1769 skriver Danske Atlas: »Indbyggerne i Janderup er af bønder vel sædede og stadselige, deres huse rene, både uden og inde pyntelige«. Janderup-Billum sogne er mod syd ombølget af Ho bugt (»æ fywer«, fjorden) og Varde å, hvorefter Janderup sogn mod øst grænser til Varde købstads og Varde landsogns vestlige dele, mod nord ligger Ovtrup sogn, derpå følger Ål sogn, til grænsen tæt ved Kærup-Vrøgum vejen møder den nordligste spids af Billum sogn, som er en lille trekant nord for vejen. Grænsen mod vest ved Ål sogn løber nu langs Billum sogn hele vejen ned til Ho bugt. På det sidste mere bugtede stykke danner Lillebæk eller Kjelst bæk skellet mellem de to sogne. Grænsen mellem Janderup og Billum sogne har en hovedretning nord-syd, men danner en noget knækket linie og går tværs over Holmen ude i marsken ned til åen.

Langs åen og Ho bugt er der brede frugtbare marskenge, undtagen et kort stykke syd for Kjelst, hvor engen smalner ind og næsten er borteroderet. Denne »æden land« er sket gennem lange tider ved strømændringer og stormfloders hærgen.

I Janderup sogns enge, i Adel enge, har Varde købstad 2 små enklaver samt 1 i Øve eng og 1 i Nyland. Grænsen mod Ovtrup ved Søvigmark er en underlig dobbeltgrænse.

Oprindelig dannede Heltoft (Søvig) å grænsen til Ovtrup sogn. Ind mod denne grænse lå en enlig gård Vige. 1639 opførte Kristoffer Hvas, Hennegård, herregården Søvig på dens tomt og lagde også en lille landsby, Søgård, derunder. I den første tid regnedes Søvig til Janderup, men matriklen 1688 slog fast, at den hørte under Ovtrup. Da Søvig udstykkedes, rejstes nye ejendomme på det gamle Viges område, de fik navnet Søvigmark. 1801 resolverede stiftsøvrigheden, at Søvigmark i kirkelig henseende hørte under Janderup. Dette medførte, at efter matriklen og juridiske forhold hører Søvig til Ovtrup, men i kommunal og kirkelig henseende til Janderup, hvilket skyldes stedets afvekslende historie. Dobbeltgheden kunne føre til pudsigheder. For en del år siden ville sognerådet ikke indrette en skolesti, hvor en beboer ønskede den. Han nægtede derfor at betale skat og blev så udpantet ved hjælp af – sognefogden i Ovtrup!

Indtil 1957 hørte Jegum til Janderup sogn. Efter Søviggårds indlemmelse i Ovtrup var Jegum kun forbundet med sognet på et par hundrede m ved grænsen til Kærup, mod nord var grænsen Søvig å og mod syd Søvig sund, dvs. grænsen mod Ovtrup, Henne og Ål sogne. Foruden Jegum og Søvigmark ligger Kærup i sognets nordlige del, mens de gamle bebyggelser lå tæt i den sydlige del, nemlig Janderup, Hyllerslev, Strudvad, Bandsbjerg, Hebo og Grydvad. Også i Billum sogn er der færrest gamle bebyggelser i den nordlige del, da dér i begge sogne fandtes betydelige heder. Her lå Hannevang, længere mod syd Billum, Billumgård, Burgård, Tarp, Kjelst og Billumkær.

Bortset fra marskengene hører de to sogne til den store Varde-Oddum bakkeø, der lå bar gennem hele sidste interglaciertid og sidste istid, udsat for naturkræfternes afslidende og nivellerende indvirkning, hvorved bakkeøens jævnt bølgende terræn dannedes.

Som bekendt nåede den sidste istid ikke at dække Vestjylland. Bortset fra lidt senglacialt hedesand, rester af Varde ådals flodslette, der ligger som en medtaget bræmme langs højllandet ca. 4 m over havet og lavere mod sydvest, er det jordmasser, som er aflejret i den næstsidste istid, der skjuler sig under efteristidens dannelser af muld, tørv, marsk og en enkelt indsande (klitter). Denne sidste omtales således i Danske Atlas: »Inde i byen (Hyllerslev) er sandbjerge«. Nu er de tilplantet.

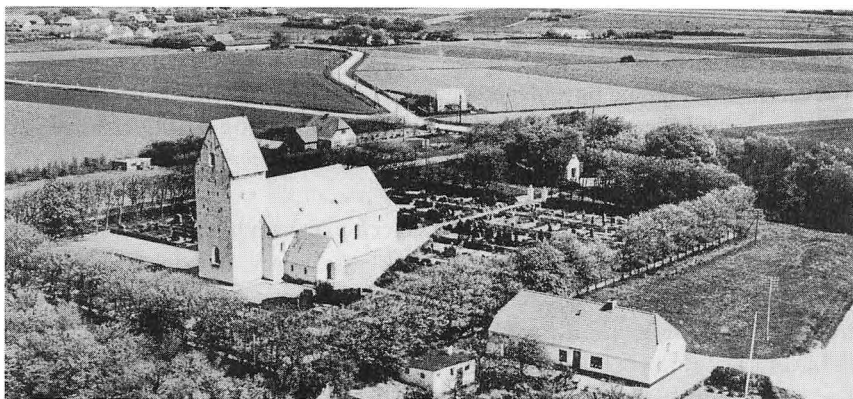
Indlandsisen i den næstsidste istid kom først glidende som en norsk isstrøm.

Blandt det ler, sand, grus og stenblokke, der aflejredes, var der visse blokke, ledeblokke kaldes de, der er så karakteristiske, at de kan bestemmes som stammende fra faste klippepartier i Norge. I 1913 optalte statsgeolog V. Milthers i en grusgrav nordvest for Billum 260 norske ledeblokke, dvs. 99% af samtlige ledeblokke, han fandt der.

Senere i næstsidsite istid trængte en isstrøm frem fra øst, den medførte blokke fra Dalarne, Ålandsområdet, Kalmareggen og Skåne. Men inden denne »baltiske« is var smeltet bort, skød isen fra Norge atter frem ovenover det baltiske isdække. Da isen endelig smeltede og afløstes af den sidste mellemistids varme periode, lå ledeblokkene og alt materialet blandet i de øvre jordlag. I 1955 optalte Milthers i dynger af afsamlede marksten i strækningen fra Borre til Billum 88 baltiske blokke og kun 2 norske, og i tilsvarende stendynger fra Billum mod Varde 82 »baltiske« og 6 norske, altså kun 4-7% norske. i denne istids sidste periode havde den østfra kommende is altså haft overmagten vel både i mægtighed og tidsrum, og det gælder ikke blot vore sogne, men også egnen mod nordvest og syd, mens egnen fra Spandale tæt ved Rovst via Ølgod til Egvad kirke havde det modsat med ca. 69% norske blokke.

I vore sogne falder landet mod vest og ned mod ådalen. Man har regnet med, at sognenes højeste punkt lå ved *Stiftshøje*, men et punkt øst herfor ved sogneskillet til Varde landsogn er lidt højere og ligger 29 m over havet. Det højeste punkt i Billum sogn når 20 m i N. Billum ved sogneskillet til Janderup. Af højdepunkter med særlige navne kan foruden Stiftshøje nævnes *Stolsbjerg* (26 m) på skellet til Orten, *Bavnehøj* (18 m) nord for St. Hebo og *Højbjerg* i Kjelst (14 m).

Mariebæk har et tilløb, der udspringer i det smalle højeddrag, der fra Janderup Mark strækker sig mod nordøst over Stiftshøje til sogneskillet, og

Et blik ud over det flade land med Billum kirke og kirkehus i forgrunden og Billum by til venstre. Landet falder svagt mod øst, bort fra kirken ud i moser og kær. Mod synskredsen hæver Janderups område sig.

som er sognenes højstliggende parti, selve Mariebæk udspringer i Sakskær nord for Orten, og på sin vej har den leveret vand til 2 møller, Isbjerg og Grydvad vandmøller, hvorpå den passerer med et smalt bælte gestenge og kær øst for Hyllerslev, hvorefter dens engbræmme er blevet marsk, ved *Adel eng* udmunder den i åen. Den lille *Øvebæk* starter tæt ved Strudvad og udmunder ½ km syd for Janderup kirke. *Mejlsbæk* kommer fra *Porskær* og løber mod øst til åen. *Lillebæk* er nævnt foran. Nævnes kan også *Birkebæk*, der løber til Søvig å.

Der har været nogle små og ubetydelige søer som *Bådsø* i Billumhede og *Mølledammen* i Grydvad.

Over store strækninger i begge sogne er der et underlag af moræneler, navnlig i Kærup-Hannevang, ved landevejen og ved Billum kirke. Flere steder findes mergel i dette ler, i reglen med et lille kalkindhold, men dog har det tidligere været meget brugt og har givet profitable virkninger.

I den brede ådal eller flodslette langs Varde å skulle man vente at finde det sædvanlige smeltevandssand eller »hedesand«, men det er omtrent forsvundet, navnlig fordi havet trængte ind i ådalen og aflejrede marsken, en aflejring, der endnu langsomt fortsætter ud i fjorden ved Klægflækningen. Klængen er lysegrå og meget fed og har oftest en mægtighed på 2 m. Et par steder mellem Tarp og Janderup kirke hviler den på tørv, ellers på småstenet sand. Denne tørv kan være fra fastlandstiden, da store dele af det sydlige Vesterhav var land. Marskens overflade er næsten plan og ligger ca. 2 m over havet. Ude i marsken rager den 8 m høje moræneknude Holmen op som en ø. Bag den og ind til det højere liggende moræneland ligger kær og moser som Billumgårds og Billum moser, Grønkær og Porskær. I læ af Holmen kan findes rester af den oprindelige flodslette, dog eroderet og delvis dækket af tørv, der findes også ved Hyllerslev en stribe »hedesand« og tørv. Tæt ved grænsen mellem de to sogne ligger en aflang ø, »Djævløen«, ude i åen, hvor det ved lavvande har været muligt at køre til øen fra Alslev. På øen bjergedes forhen hø og tagrør.

Tørvemoserne var næppe meget bevendt, ialt fald fik Riberhus ridefoged 1675 et tingsvidne på, at »i Janderup og Billum sogne er ingen forråd af tørvejorder, og folk ikke selv sig udi sognene kan forsyne, men må fra andre marker tørv til deres fornødenhed lade hente.«

Geologerne mener ikke mere, at marsken er hævet vadehavsbund, men at den er dannet, som den dannes nu, og dannelsen standser, når den når ca. 2 m. Den gamle marsk i vore sogne ved fjorden og inden for området ved åens udløb var vel så nogenlunde dannet kort før Kristi fødsel. På Kristi fødsels tid lå havet ca. 2 m lavere end i dag. Forandringer i åens slyngninger kan have forårsaget mindre ændringer. Marskens frodighed var i gammel tid mere iøjnespringende end nu, nabojorderne, lyngheden og de kalktrængende marker er ved rigelig gødning og anden jordforbedring vokset så meget i

frodighed, at forskellen er formindsket, dog hævder en kendt Kærupmand endnu, at en gård uden eng er ingen gård!

Gennem lange tider er havet steget ganske svagt, og det gør det endnu. Havet både giver og tager gennem sit naboskab. – Særlig mærkbar blev nedbrydningen under stormfloder. Under den frygtelige stormflod 11.-12. okt. 1634 blev mindst 4 gårde i Tarp, 3 i Kjelst, 3 i Hyllerslev, 4 gårde samt et hus i Janderup så beskadiget, at kronen måtte træde hjælpende til. Bønderne på de nævnte gårde blev alle fri for skatter et år, 1 gård i Tarp og 2 i Janderup samt huset tillige for landgilde. De to af gårdene i Tarp var forøvrigt kapitelsgårde. Visse adelsgårde er muligvis ramt lige så hårdt. I præstegården vågnede præsten, Hans Riber, ved larmen, da han sprang ud af sengen, stod han i vand til knæene. Alle beboere og kreaturer flygtede i hast til Bandsbjerg. Dog blev i travlheden en gammel kone glemt. Hun tog imidlertid sin tilflugt til et bryggerkar, der flød om i gården, og var så heldig at få fat i halen på en ko, der trak hende i land.

I årene forud havde der været flere høje floder, således 1630, da H. Madsen i Tarp og N. Christensen i Burgård vidnede, »at havfloden nu i sommer er overgangen en part« af 6 Kjelstbønders rug-, byg- og havresæd. »Desligeste haver haffue sun (havsug = havgus) fordærvet en stor part af deres rugsæd, så de fattige mænd derover haver lidt en meget stor skade.«

1634 gennembrød stormfloden Langlighålvøen, en tange, der fra Ho strakte sig ud som et bolværk for fjorden, tangens sydlige ende blev til øen Langlig og dens inderste del til ebbevejen.

Skallingen eksisterede dengang kun som en enkelt lille ø og som grunde i havet. I tiden mellem 1634 og til Skallingen var vokset op til en halvø, må vore kyster have været særlig udsat for floders hærgen. Senere må Skallingen, om end udsat for havrendinger, have kunnet yde noget værn.

I alt fald går det hårdt ud over vore sogne i nævnte tidsrum. Allerede 1674 viser et syn over Kjelst enge, at betydelige dele af engen var taget, og 1706 er fjorden kommet Fjordgård så nær, at »så snart det blæser noget lidet af sønden og sydvest, så går vandet op i gården og ind i hans (fæsterens) huse,« og vandet havde ødelagt hans brønd.

Da transgressionen som nævnt fortsatte, måtte flere flytte længere bort fra den våde nabo. Danske Atlas skriver 1769 om Billum: »Sognet har af vand taget stor skade på sine agre og enge, ja, man har måttet flyttet andetsteds hen.«

1825, 3.-4. feb., kom en stormflod, hvis vandstand i Ribe måltes til 5,33 m over D.N.N., omtrent samme højde som 1634 floden. Skaderne var omfattende, navnlig i hertugdømmerne, hvor Glückstadt var hårdt ramt, skaden blev opgjort for denne by til 9851 rdl. Frederik VI befalede nedsat en hjælpekomite, der ved kollekter og almindelig indsamling tildels kunne afhjælpe både vand- og stormskaden. I vore sogne var skaden ikke så stor,

Stormfloden 1938. Janderup gamle Kro hæver sig som en ø over vandene. I forgrunden tværs over billedet ses en del roer, floden har skyllet derhen fra en roekule.

man fik vel næppe halvdelen erstattet. I Billum sogn fik 12 og i Janderup sogn 13 beboere udbetalt henholdsvis 32 og 40 rdl., mest fik N. C. Henriksen i Billum (10 rdl.) og F. Bennedsen i Janderup kro (9 rdl.). Vandet var trængt ind i hans huse, så folk flygtede op på loftet, og der fødte krokonen en lille pige, der fik navnet Karen Frandsdatter, men kaldtes Karen Vandflod.

Vistnok i stormfloden 9.-10. jan. 1852 var Janderup kro, selv om den lå på en sandknude, atter omringet af bølgerne, der trængte ind i udhusene. Der var julegilde, og gæsterne blev slemt overraskede, nogle slap derfra i nattens løb, andre, især kvinderne, måtte blive i kroen til daggry, for så at blive sejlet derfra. I en gård i Kjelst stod vandet 1 alen højt i husene, og fra et udhus svømmede klynene ud til alle sider.

Natten til d. 3. dcbr. 1909 ved overordentlig lav barometerstand begyndte en sydøststorm at rase hen over Vestjylland, næste aften var den gået om i vest og vokset til orkan, ledsaget af sne, hagl, regn og torden. Endnu d. 6. stod vandet over de oversvømmede jorder. I vore sogne skete der stor skade, de skadelidte i Janderup fik udbetalt 2250 kr., i Billum 3515 kr. som hjælp. I Janderup kro stod vandet ved 11 tiden om aftenen 3. dcbr. 58 cm højt i stuerne, i stalden og de øvrige bygninger meget højere, så dyrene med nød og næppe undgik at drukne. Beboerne måtte det meste af natten opholde sig på loftet. Bygningerne blev delvis ødelagt. Kirkegården blev meget medtaget, da vandet bølgede over det meste af den, halvdelen af gravene sank og dannede dybe huller og monumenterne væltede. Det stærke stendige mod syd blev aldeles jævnet. Jernbanedæmningen ved Bandsbjerg blev beskadiget og ved Hyllerslev omtrent bortskyllet. – Da vandet ret begyndte at stige, var det måneskin; Bloch Nielsen, Tarp, stod oppe ved sin gård og så, hvordan vandet kom i bølger, hver bølge skyllede en fenne frem. Tre fenner tilbage stod vandet i digehøjde. Man forstår, hvorfor de høje floder ved ny- og fuldmåne har fået navnet springflod.

De fleste år kommer der større eller mindre stormfloder, hvor havet går ind over eng og kær. Om vinteren gør de næppe skade på engen, men om sommeren kan de gøre stor skade på afgrøden. I 1860'erne ville man prøve at holde floden ude fra kæret og gestengene, et dige blev bygget fra Tarp til Holmen og fra Holmen til Fattiggården. I Kjelst blev der også bygget dige, se s. 236 ff.

5. nov. 1911 udviklede en stærk pålandsstorm sig til orkan. Folk havde dog fået tid til at redde deres får, og i Janderup var floden ca. 1 m lavere end i 1909, dog opgjordes skaderne i Janderup til 1170 kr. og i Billum til 2100 kr. Stormfloden 30. aug. 1923, der blev så sørgelig kendt ved Rejsbyulykken, kom om sommeren, da der var mange kreaturer på engene. Folk havde travlt med at få dyrene bjerget, det lykkedes bortset fra et føl og et par kreaturer, men mange bjergere måtte ud på en svømmetur. Kr. Østergård havde havre i skokke neden for Holmen. Sønnen Niels forsøgte at redde noget af kornet op på Holmen. Han kørte med en såkaldt svinevogn (en lav vogn på 2 hjul med een hest for). Han havde kørt nogle smålæs op, da han så floden nærme sig. Hans skyndte sig da hjemad op over kæret, men da han kom i nærheden af vandløbet, begyndte vognen at flyde. Han spændte hesten fra og red hjem. Næste dag hentede man vognen i Janderup. Mange blev overrasket af floden, da de var ved at redde kreaturerne op på flodfrit land. Ca. 30 bjergere måtte overnatte på Holmen, hvor de var omringet af vandet. De søgte ind til de få beboere derude, hvis spisekamre blev grundig tømt. Allerede samme aften skyllede de første druknede kreaturer i land i Kjelst, de kom fra den anden side fjorden, senere skyllede læssevis korn i land fra Mosevrå samt en mængde tørv. Diget i Kjelst blev gennembrudt og forhindrede forøvrigt i længere tid vandet i at trække sig tilbage fra området indenfor. I 1928 boede S. Sørensen på Holmen. Han og familie var til bryllup, da en stormflod kom. Hans Bech Pedersen skulle passe dyrene. Vandet steg så højt inde i stalden, at han måtte have de små grise op på loftet, for at de ikke skulle drukne. I 1967 var der stormflod både i feb. og okt. med havrendinger og digebrud på Skallingen og ligeledes i jan. 1968, dog uden særlige ødelæggelser her. Det samme gælder den nyeste meget høje flod 3. og 21. jan. 1976.

Vort omskiftelige klima kan også på anden måde gå til yderligheder. En sådan har den interesserede præst Jens Chr. Hammer fundet grund til at skrive en beretning om i kirkebogen, da den tillige er et eksempel på den energiske præsts tapre pligtfølelse gengives stykket her i sin helhed:

»Lørdag morgen d. 6. marts 1762 tidlig begyndte det, da jorden var før bar (farbar), og det kuns een nat og dag havde frosset stærkt, nemlig om fredagen, med stærk himmel og jord knog, der continuerede til søndag reminisere (2. søndag i fasten, 7. marts) om middagen, hvorved ikke aleneste en stor mængde sne blev bragt til og i gårdene, så brøndene de fleste steder var ganske efterknøgen, men og den slette mark med så høj sne overlagt, at den ene med stor nød kunne komme til den anden. Jeg måtte med tvende karle om søndag morgen gå her til Janderup kirke i sne til midt på lårene over hver agerren og de store driver, der endog på slet mark lå. I Janderup kirke var kuns 8 mandspersoner. Var dog også, skønt med største besværlighed i Billum kirke,

men måtte bruge 9 kvarter til at gå mellem Janderup Midtby og Billum kirke. I de fleste kirker her i egnen, end ikke hovedkirker, var ikke nogen præst, ikke heller om onsdagen, da jeg og formeldst dette uføre, der ved mere sne blev efterhånden bestyrket, måtte gå til begge kirker. Frosten continuerede næsten 3 uger, men sneen tæredes efterhånden af solens varme, dog kunne ingen førend d. 22. marti og endda med stor vanskelighed med møgagen begynde.»

Også storme uden sne eller vandflod har af og til voldt ulykker, således en storm i marts 1819, den væltede S. Christensens nye hus på 15 fag i Billum, og 20. dcbr. 1824 forøvede en voldsom storm i en times tid megen skade på folks huse. I Kjelst væltede den S. Madsens sals.

Den 25. nov. 1925 var der marked i Varde, og op på dagen drev der en voldsom snestorm hen over egnen. Marie Jensen i Hyllerslev rejste med elleve toget til Varde, og da var det tørvejr og jorden var bar. Mens hun var i Varde, begyndte det at sne, og samtidig blæste det voldsomt op. Det var med nød og næppe, at hun kunne kæmpe sig mod vejret fra byen til Vestbanegården, da hun skulle med toget hjem klokken halvto. På banegården ville man ikke have kreaturerne fra markedet med toget, for – som man sagde – dette ville i hvert fald ikke nå længere end til Billum på grund af snemasserne. Til Hyllerslev nåede toget, men da var snestormen så voldsom, at Marie måtte gå i læ af John Johnsen den korte vej fra stationen til landevejen, hvor hun boede.

Hen på eftermiddagen kom Severin Sørensen fra Janderup, der da var 15 år, til Maries dør. Han var helt tilklistret af frossen sne og så forkommen, at hun ikke turde lukke ham direkte ind i varmen, men først gav ham lunkent vand med kamferdråber ude i vaskehuset. Severin havde trukket et par stude for Mads Just Andersen i Janderup, hele vejen fra Varde, og selv om der kun var et par kilometer tilbage, orkede han ikke at gå længere. Studene blev anbragt for natten hos smeden i Hyllerslev, og Severin overnattede hos Marie. Marie var ellers slemt »i sorre« for sin mand, der var landpost. Men omsider kom han hjem, slemt forkommen. Han havde ikke været i stand til at gennemføre hele postturen.

Ebbe Damgård hentede sine børn i Kærup skole. Undervejs hjem tabte et af børnene sine træsko i sneen uden selv at mærke det. Så udmattet var barnet. Rasmus Laursen »Høg« fra Hannevang havde været til marked i Varde. Han ville gå hjem over Kærup, men han nåede ikke længere end til Peder Frandsen i Hallumvad. Der måtte han give op og blive der om natten.

TILHØRSFORHOLD

Fra gammel tid hørte Janderup og Billum sogne sammen med hele Vester Horne herred til Varde syssel. Vistnok 1202 overgik den nordlige del af syslet og hermed vore sogne med »hus og stad og fogedi i Varde« til de brunsvig-lyneborgske hertuger, senere til de holstenske grever og 1340 til den sønderjyske hertug Valdemar. Først 1395 lykkedes det dronning Margrethe at få dette land tilbage. Henneke Limbek, der havde lånt hende penge dertil, fik det i

pant, hvad der dengang ville sige i brug, men 1399 indløste dronningen det. Formodentlig hørte Vester herred under Vardehus til dets ødelæggelse 1439. Herefter blev herredet et selvstændigt len, der vist allerede 1439 blev forlenet til Lange-slægten på Lydumgård. 1521 fik Erik Krummedige det, og 1542 blev det lagt under Riberhus. Efter reformationen blev Palle Bang, Hennegård, forlenet med en del af det inddragne bispegods i herredet, og herunder vistnok ejendomme her i sognet, som han købte 1544, derved blev disses beboere fæstere til Hennegård.

1565 forlenedes Jørgen Munk med Visselbjerg, og 1567 købte han gården og godset, hvortil 4 gårde i Tarp og 2 bol i Hannevang hørte. Visselbjerg med gods havde i den katolske tid været bispegods, men var inddraget under kronen ved reformationen. Biskoppen havde dette gods bortforlenet. Jørgen Munk, der kendte kongen godt, fik endvidere et lille len her. Ved hans død 1677 sikrede den strenge Chr. Vind, Lydumgård, der var lensmand på København slot, sig lenet, der bl.a. omfattede 1 gård i Billum, 2 gårde i Tarp, 8 i Kjelst og 1 i Hebo samt 36 andre bønder i herredet og desuden 2 gårde i Varde. 1585 var også dette len lagt under Riberhus, i hvis regnskaber vi finder bønderne nævnt.

1662 omdannedes lenet til Riberhus amt, hvorunder sognene stadig hører. 1919 blev herredet en del af retskreds nr. 85 og fra 1956 nr. 96. 1919 kom herredet til politikreds nr. 63, nu nr. 34. Indtil 1812 var herredet et selvstændigt provsti, og derefter hørte det under Ribe nordre amts provsti, fra 29. decbr. 1900 under Øster og Vester Horne herreders provsti. Janderup-Billum udgjorde en kommune, indtil denne ved reformen 1970 kom sammen med Varde storkommune.

FJORDENS NABOSKAB.

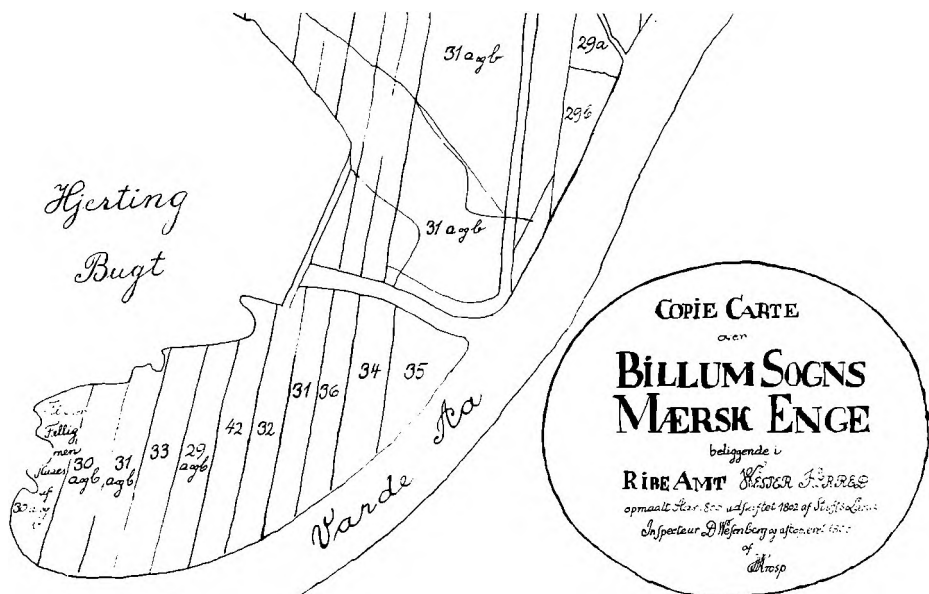
KNOLDENE, KLÆGFLÆKNINGEN, SOGNESTYKKERNE.

Fjorden både giver og tager. Endnu sidst i 1600 tallet strakte fjorden sig omtrent ind til, hvor Tarphagebroen nu er, og kystlinien gik derfra mod VNV et godt stykke syd for Kjelst mod Ål sogn. Dvs. det areal, der nu dannes af Knoldene, Klægflækningen og Sognestykkerne var ikke til. Det faste land syd for Tarp langs åen dannede en odde af form som en hage ud i fjorden og havde navnet Tarphage.

Landet havde været udsat for erosion; navnlig efter den store stormflod 1634 blev ødelæggelserne værre og værre. I de følgende 40 år blev »en ganske hob henslagen« af Kjelst enge. Sine steder var kun mellem en fjerdedel og halvdelen af engene bevaret, og på en stor del af disse havde stormfloderne opkastet både sten og sand, agerjorden ved stranden og tofterne med folks huse var delvis bortskyllet, så omkring 1700 fik en række ejendomme deres hartk. nedsat. Det salte vand gik i brøndene, og bygninger blev ødelagt. Both fortæller også, at flere gårde i Kjelst blev flyttet bort fra stranden. Om V.

Kjelst hedder det i markbogen 1683, at byen »lider stor skade af vandet, når det er storm og uvejr, der ikke aleneste fordærver hø og korn, men også deres tofter, undertiden bortskæres agerjorden såvelsom engene.« Om Tarp hedder det samtidigt, at en toft »ved stranden og er ganske overskyttet med sand og ej i mands minde været pløjet, er ej dygtig til grøde.« Der var 13 agre i toften, deres størrelse lå mellem 1700 og 2600 kvadratalen. Det er eksempler på, hvordan fjorden ved stormfloders hjælp trængte ødelæggende frem mod byer i sognet. Præsten J. C. Hammer skrev i liber daticus 1754, at skibene havde haft deres vinterlag ved Janderup kirke, og der skulle det være sket, vist 1634, at et skib under en stormflod rev sig løs og stødte imod kirkemuren, men han tilføjede, »højere end til (midt på) kirkegårdsdiget har jeg aldrig set floden, hvorfra er endog over 4 alens højde til kirkens grundvold.« Om Kjelst fortæller han, at floden der anretter stor skade både på ager og marskengene, »som af vandet årlig i store stykker nedfalder, ja nogle af gårdene har af sådan årsag måttet opflyttes, og har jeg selv set henved 40 skar ude i fjorden brønden til en gård, som for omtrent 50 år siden måtte flytte.« Efter år 1700 skete tillige noget andet. *Knoldene* dannedes.

Pastor Hammer skriver 1766: »Ved åmundingen var for en 40 år siden i fjorden nogle små grønne pletter eller holme, Knoldene kaldet, som nu er sammengroede til en temmelig stor plan (af) bedste marskeng, vel på 40 læs hø, som årlig forøges, men da det ikke er landfast, men adskilt med et klægtigt morads, som ved hver flodtid skjules med vand, ja, engen selv ved en mådelig

Udsnit af udskiftningskort over Billum marskenge 1800. En gren af det gamle åløb er lukket længst mod vest. Der var ladeplads. Bemærk vejen, som fører dertil.

vind af sydvest overskylles, er det til liden nytte, efterdi det slagne græs ofte bortflyder, førend det med både kan blive opbjerget til fast land. Imidlertid er det curios at se, hvorledes naturen kan hjælpe sig selv; thi bemeldte eng er just på den side, hvor vandet hårdest anfaldet, omgroet med flæg (høje vandplanter) vel 2 alen høje, som både modtager vandets force og giver rolighed for det mudrede og klægagtige vand, at det sætter sit bundfald, hvorved de inderste flæg kvæles og godt græs opvokser, hvorimod flægene udenfor udbreder sig.«

Imidlertid var det slemt længere mod vest, hvor havet gjorde stor skade. I hver flodtid gik vandet til brinkerne; ved høje floder og især ved isgang om vinteren tog fjorden årlig 8-10 alen. 1783 udskiftedes Ål marsk, og da blev det bestemt, at engbrinken ved fjorden skulle nedskæres, udplaneres og beklædes med grønsvær. Det hjalp ikke. 1802 vedtog lodsejerne, at hver skulle tække ovren (strandvolden) med halmtag, det hjalp noget, men var kostbart. Kjelstengene havde en 2000 alen lang brink langs fjorden og en smal eng. Det var umuligt for beboerne at holde den lange brink beklædt med græstørv eller halmtækning. Da viste Billumsognene et imponerende sammenhold med folkene i Kjelst. De vedtog at tage del i arbejdet med ovren, hver skulle overtage 13 alen pr. td. hartk. og dertil levere 8 læs kampesten årligt. Man leverede sten i 2-3 år, men så, at i forhold til udgifterne hjalp det for lidt. Efterhånden voksede Knoldene sammen til en ø. Se vedføjede kortudsnit fra 1800. Den delte åens munding i 2 løb. Omkring 1790 kastede havet store mængder tang i land. For at blive den kvit, kørte man tangen i åens nærmestliggende arm, som derved tilstoppedes. Straks tog marskdannelsen til. Den begavede og initiativrige byfoged Fogtmann i Varde blev opmærksom på dette ingenmandsland og arbejdede for, at Varde skulle inddige en ny ø og på den måde vinde en frugtbar marskeng til byen og samtidig lade åen uddybe for sejladsens skyld, men han mødte megen modstand. Åen blev ikke uddybet. 1815, året efter hans afgang, fik Varde havnevesen ved kgl. resolution ret til at indvinde indtil 250 td. ld. ved åens udløb.

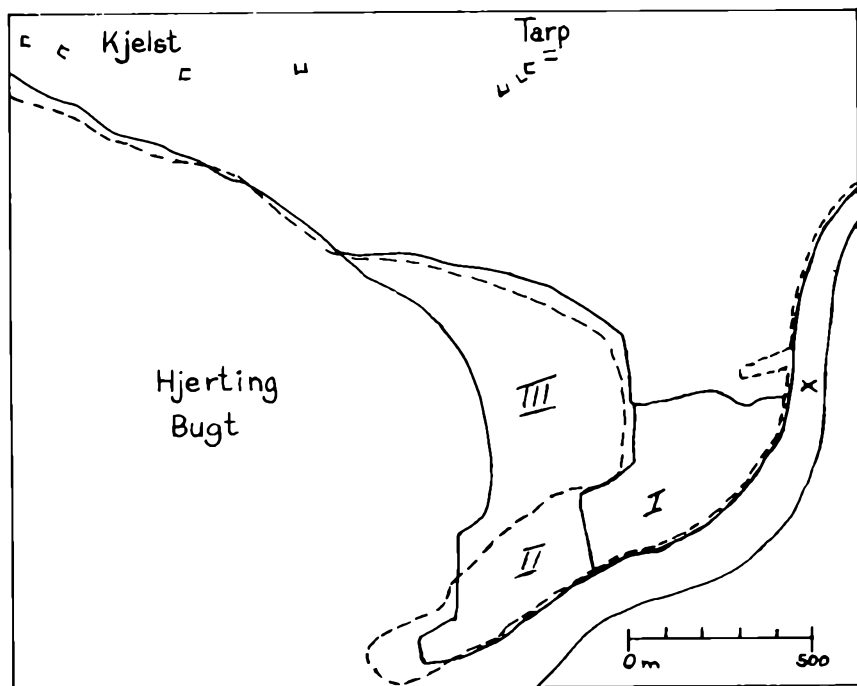
Ved samme tid arbejdede Billum sogns beboere med landvinding derude. 2. aug. 1816 dannede de foreningen »Billum Sogns Klægflækning« og vedtog de love, der hvilede på samme hovedprincip, som blev gældende, da andelsbevægelsen senere fremstod. Det skete »for i enighed og fred til vor og vore efterkommeres gavn at gå frem i dette indvindingsforetagende.« Det bestemtes nemlig, at enhver sognebeboer fra den mindste husmand til den største gårdmand havde lige rettigheder og pligter. Dette princip bekræftedes ved en revision af lovene 1877. Man måtte sælge sin lod, men kun til indensognsboende, man måtte sammenkøbe så mange, man ville, men havde stadig kun een stemme. Der var et bestyrelsesmedlem fra hver af byerne Hannevang, Billum, Tarp og Kjelst, endvidere skulle 2 mand fra hver by hvert forår være med til at lægge arbejdsplanen. Bestyrelsen, der førte tilsyn, var fri for

arbejdet med grøblingen (gravning af render), men skulle tage del i pengeudgiften. Regnskabet skulle revideres af opsynsmændene (markmændene). 14. sept. s. å. blev hele ordningen godkendt af rentekammeret. *Sognestykkerne* blev arealets såre karakteriserende navn.

Hans Chr. Knudsen har fortalt, at da sognefolkene var forsamlede på engen, hvor Niels Chr. Henriksens fenne (6a Kjelst) endte ud mod fjorden, hvis klægede bund åbenbart lå tør langt ud, spurgte Peder Jacobsen, hvor langt uden for fennen der skulle begyndes med det, der skulle høre til den indvundne eng. Ingen ville rigtig sige noget, omsider stod Henriksen frem og sagde: »Tresindstve skar.« Og således blev det.

Det fortælles, at da folk fra Al så sognestykkerne vokse frem, sagde de, at de også havde ret til det indvundne land, for det var deres gode marskjord, fjorden havde nedbrudt og ført derover, hvor den aflejredes. Dertil skulle en Billummand havde sagt, at det var nu ikke let at kende sit flæsk i en andens kål (grønkålssuppe)!

En tid var det kirkeværgerne, der bestyrede Sognestykkerne. 1873 frasagde de sig hvervet, og man indrettede sig atter efter lovene. Dette år anlagde man 2 nye større kajdiger fra P. Christensens eng i Kjelst, den ene mod syd til

Landdannelsen ved åmundingen. Den kraftigt optrukne linie er kystlinien 1910. Den brudte linie er kystlinien 1819. De tynde linier er skellinier mellem I-III. I = Knoldene. II = Varde Klægflækning. III = Sognestykkerne. x = Tarphage færge, nu bro. Tæt derved rest af gammelt åløb 1819, jævnfør kortet af 1800, 1819 kaldet ladeplads. Det ses, at før 1910 er der sket en nedbrydning af Klægflækningens yderste del.

Vardes eng, den anden 100 skar i vest, ca. 1 alen høje og 5 alen brede i bunden af opkastet klæg, lyng m.m., de beklædtes med sadder (græstørv). Hist og her byggedes små diger ud til siderne for at styrke og samle slik. De gamle diger repareredes og forlængedes noget. Også diget ind til havnekassens grund sikredes. Og man arbejdede i overensstemmelse med Varde. Varde havde ingen vej ud til sit areal. Billum sørgede da for vej dertil mod at få et stykke af Klægflækningen nærmest Knoldene. Det fik navnet Ny Knolde. Undertiden udførte man selv grøblingen, undertiden lejedes dertil. Der var 60 lodder (5 i Hannevang, 19 i Billum, 18 i Tarp og 18 i Kjelst). En tid betalte hver lod 5 rdl. til driften. Der var en bom for vejen. Den passedes i 1870'erne af John Olsen, herfor fik han godt $\frac{1}{2}$ dl. årligt. I 1875 beløb de samlede udgifter sig til 202 rdl. Der var da indvundet ca. 30 td. land.

1906 vedtog man regler for høslet. Der skulle slås så langt ud i fjorden, der var noget at slå efter. Tidspunktet fastsattes ved generalforsamlingen, men der kunne dispenseres. Man fortsatte hvert år med vedligeholdelse og grøbling lige til de seneste årtier. I dag er der ca. 60-70 td. land. De talrige høstakke, der tidligere prydede marsken, er nu næsten »en saga blott«. De har måttet vige for grønthøsteren og høpresseren.

Klægflækningen havde nogle hedeparceller, købet af de to var tinglæst 1853. Der har man nok hentet lyngen. 1885-86 ser det ud til, man begyndte at tilplante det sydlige stykke (Nr. Billum plantage øst for Tørvevejen). I de følgende 10 år blev der plantet meget. 1901 købte J. Chr. Højbjerg den nordre hedelod, og af N. Chr. Sørensen, Kjelst, købtes et stykke vest for Tørvevejen, og det tilplantedes. 1935 blev Kjelst plantage købt.

Fjorden stadig giver og tager. I 1880'erne lå der ca. 2 td. ld. eng syd for Kr. Thranes gård i Kjelst ud i fjorden. Fjorden tog så meget, at omk. 1910 var de 2 td. ld. borte, og vandet angreb det høje moræneland og dannede stejle brinker. For 4-5 år siden i forholdsvis stille og tørre somre, da den klægede fjordbund i længere tid lå tør, og klægen slog revner og sprækker, blev disse grønne af plantevækst, og græsset voksede ud fra brinkerne, resultatet blev, at i dag er de 2 td. ld. indvundet og blevet til marsk. Hvad fjorden var 30 år om at nedbryde, genskabtes på 5 år.

Også sagnet knytter sit spind for at forklare ejendommeligheder i naturen. Det fortæller, at på Filsø ø boede i gamle dage en jomfru, som havde mange bejlere. For at blive dem kvit, gav hun dem løfte, at hun kun ville gifte sig med den, der kunne sejle lige så godt på landet som på vandet. Endelig kom en sådan bejler, og det var »den gamle« (den onde). Han tog jomfruen ombord med sig og sejlede med hende ind over Hannevang hede, hvor skibet skar en så dyb fure, at det kan spores den dag i dag (1911) lige til Kærup. Furen spores atter over Janderup Holm i en dybde af et par alen. Derfra er skibet sejlet ind igen i Billum sogn, men drejede af og fortsatte gennem Skast herred ud i Vesterhavet.

Omkring udløbet af Varde å. Syd for åen ligger en del af Hostrup sogn. Den del, der skyder sig længst ud i fjorden, er Sortbjergodde, som i Billum sogn kaldes »æ swott broj« (den sorte brod). Flyvefotografi: Geodætisk Institut. Gengivet med instituttets tilladelse (A. 340/79). Copyright.

Janderup og Billum sognes oldtid

Fra naturens hånd er landskabet i Janderup og Billum sogne et af landets ældste. Det ligger på en udløber af den store Varde bakkeø, mellem Fiilsø i nord og Vardådalen mod syd. Bakkeøerne er morænedannelser fra den næstsidste istid, som sluttede for omkring 100.000 år siden. Under den sidste istids afsmeltningsperiode sendte de store gletschere enorme vandmasser og materialer ud over det lavere liggende morænelandskab og det ud til det, vi i dag kalder for de jyske hedesletter. Kun de højeste partier blev liggende som øer, kaldet bakkeøer.

I en varmeperiode mellem næstsidste og sidste istid nåedes der varmegrader og andre klimatiske forhold, som kan sammenlignes med Syd- og Mellemfrankrig i dag, så grundlaget, for at mennesker kan have levet i vore sogne for henimod 100.000 år tilbage, var til stede, ja selv under istiden har forholdene her i det sydvestlige Jylland været sådanne, at det var muligt for mennesker at overleve, selv om det var under barske vilkår. Det må derfor anses for meget sandsynligt, at der i mellemistiden tid efter anden har været mennesker på besøg på disse breddegrader. Noget helt andet er, om vi med bare nogenlunde sikkerhed kan bevise det. Et enkelt lille fingerpeg i den retning er måske nogle løsfundne primitivt tilvirkede håndkiler, som er fundne af Peder Damgård og Svend Holm på deres respektive marker, matr. nr. 14c Kærup og 19a Janderup. De synes ikke at passe ind i det formforråd, som normalt kendes fra vor forhistorie.

Bortset fra de førnævnte hypotetiske forhold ved man, at Danmarks oldtid strækker sig over mindst 10.000 år. For at holde styr på et så enormt tidsrum, blev det allerede i arkæologiens barndom inddelt i en sten-, bronze- og jernalder, som nu med diverse underafdelinger udgør en tidsrækkefølge (kronologi), hvis hovedtræk ikke længere giver anledning til de store videnskabelige diskussioner. Noget anderledes er det med den indbyrdes tidsafstand, den såkaldte relative datering, som endnu drøftes livligt, skønt også den er ved at være under kontrol. De sidste årtiers videnskabelige landvindinger har ganske naturligt smittet af på arkæologien. Fremkomsten af nye

Fund af flintsager fra Maglemosekultur, opsamlet i Kr. Hansens have i Janderup.
Tegning af Inga Jørgensen.

metoder har skabt større sikkerhed og undertiden korrigeret ældre dateringer.

De ældste indbyggere har været jægere og samlere, sikkert omvandrende stammer, som fulgte dyrenes vandringer og slog sig ned, hvor der var vildt, og boede der så længe der var føde at finde indenfor en rimelig afstand. Når vildtet flyttede; gjorde jægerne ligeså. Muligvis vendte disse fangstfolk år efter år tilbage til de samme egne, måske var der årtier eller århundreder mellem deres besøg. Der var plads nok, og der skulle også store arealer til at føde en befolkning, som var henvist til alene at ernære sig ved jagt og fiskeri og indsamling af vilde planters rødder, frugter og frø. Et arbejde som muligvis har været overladt til kvinder og børn. Der har vel været tider, hvor fiskeri og jagt svigtede, og det var rart med en lille nødration af andre fødevarer.

De første spor er både få og svage, og ofte findes de blandet med andre perioders oldsager, så det kan være vanskeligt for ikke-specialister at skille de forskellige kulturer fra hinanden. Det ser dog ud til, at de fleste af de her i Danmark forekomne kulturperioder også kan findes i Janderup og Billum sogne.

Den ældste kultur – *Brommekulturen*, 10.000-9.000 f. Kr. – kendes endnu kun fra en enkelt lokalitet, matr. nr. 19a Janderup, og der skal måske lidt god vilje til for at godkende fundet som hørende til denne kultur, idet det kun drejer sig om 5-6 genstande: 2 pilespidser, 1 kantstikkel, 1 lille skiveskraber, samt et fragment af en skafttungepil, hvor den karakteristiske spids mangler.

Maglemosekultur (7500-6000 f. Kr.) forefindes på en enkelt plads, matr. nr. 21b Janderup, tilhørende Kristian Hansen, Janderup. Fundet, der er gjort på et lille område i haven, består af flækkeblokke, flækker og spåner, enkelte mikrostikler samt ledetypen for denne kultur, mikrolitter til disse. Det, der

for få år siden benævntes som Gudenåkulturen, mener man i dag at kunne indordne under en del ældre forskellige allerede kendte kulturer.

Ved ihærdigt rekognosceringsarbejde i årene 1958-62 lykkedes det amatørarkæologerne fru Clara Håhr Christiansen, Varde, og Kaj Skelmosen, Esbjerg, (KUML 1962) at lokalisere og registrere et stort antal bopladser langs Varde å, øst for Varde, mens det vest for Varde syntes betydeligt mere sparsomt. Der fandtes kun en enkelt lille plads ned til Janderup kirke, nemlig hos Chr. Hansen, Hyllerslev, med et ganske lille antal redskaber. Senere er der dog yderligere gjort enkelte fund i Janderup sogn, således én på Janderup Holm, vel den hidtil største langs Varde å, strækkende sig over flere matr. nr. tilhørende Sigurd Sørensen, bdr. Nielsen og Åge Hansen, alle Vester Janderup. Der er foreløbig fundet over 1500 redskaber. Også langs den lille bæk nord for Kærup, Skallebæk, er der fundet et par mindre pladser, nemlig hos Niels Å. Nielsen, matr. nr. 9a Kærup. Disse sidstnævnte fund tæller dog endnu kun ganske få redskaber, men her er også kun foretaget en enkelt rekognoscering, hvorimod Janderup Holm er besøgt adskillige gange. De omtalte bopladser har stort set alle det til fælles, at de tilhører jæger- og fangerkulturen, men de ubestridelige forskelle, som kan påvises, får mig til fuldt ud at støtte den nu anerkendte tanke, at det må dreje sig om flere forskellige kulturer.

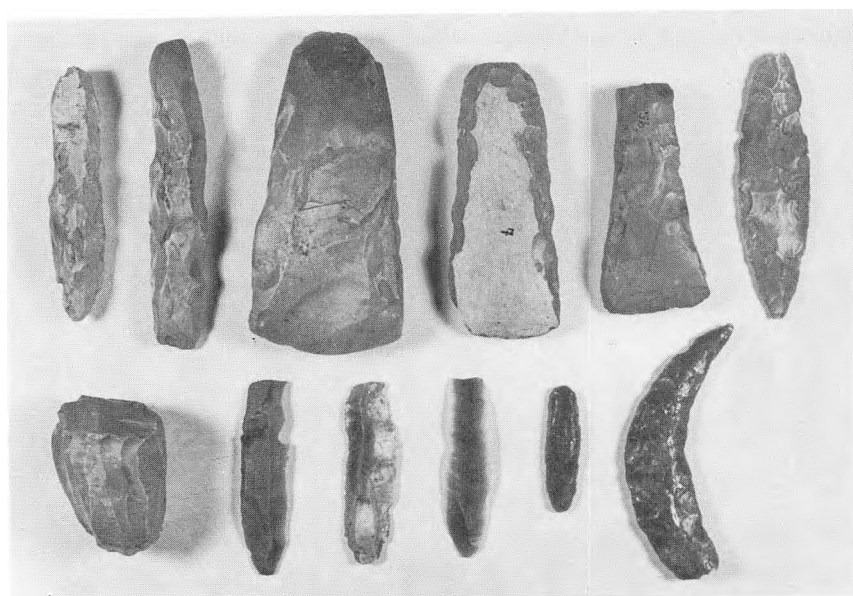
I Billum sogn kendes ingen lokaliserede bopladser fra jægartiden, men et gennemsyn af skolens og flere private samlinger viser med stor tydelighed, at en eftersøgning har store muligheder for et godt resultat. Som sandsynlige steder kan nævnes den nu udtørrede Bådsøs gamle bredder, og det vandløb,

Flintredskaber hovedsagelig fra ældre stenalder, fundet på Janderup Holm.

Oldsager, hovedsagelig fra yngre stenalder. Opsamlet på Svend Holms jorder i Janderup.

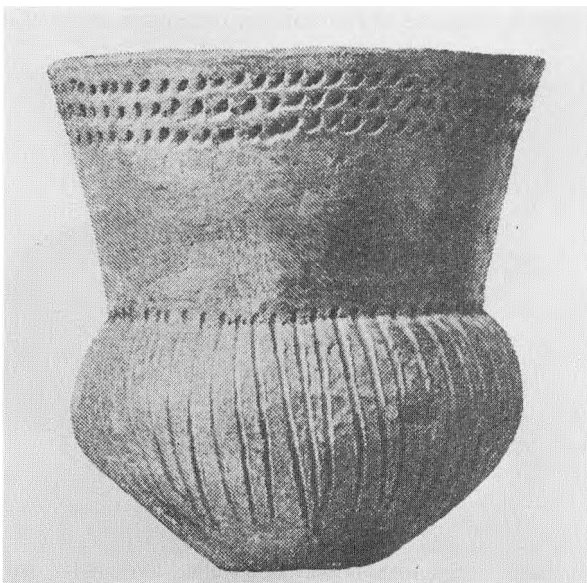

Flintoldsager fra ældre og yngre stenalder, fundet på P. Damgaards jorder, Janderup Mark. (Janderup Skolesamling).

der tidligere har afvandet søen, Hesselmed mose samt dens af- og tilløb. I Janderup sogn er der måske også muligheder langs Mariebæk og dennes tilløb.

Klosterlundkulturen (7500-7000 f. Kr.). Redskaber fra denne kultur er fundet hos Hans Povlsen Christensen, matr. nr. 14a Kærup, af Peder Damgård, som før sin død skænkede sin store oldsamling til Janderup skole. Klosterlund er repræsenteret med 7 spidsøkser, samt nogle få flækkeredskaber. Denne kultur findes også med ganske få redskaber i en samling hos Anne Pedersen, Præstevangen, Janderup, og er fundet på matr. nr. 54b Søvigmark. Med *Ertebøllekulturen* (5200-4200 f. Kr.) den ældre stenalders sidste afsnit, er store forandringer på vej. I denne kulturs affaldslag findes de første brændte lerkar. En af kulturens ledetyper er tværpilen, som er fundet på de fleste af de foran omtalte lokaliteter, flest på Janderup Holm med ca. 150 eksemplarer.

Tragtbægerkulturen (4200-2800 f. Kr.). Den største omvæltning i menneskeheds historie indtræder nu. Overgangen fra jæger- og samlerstadiets fuldstændige afhængighed af naturens nåde og barmhjertighed til den fastboende bondes bevidste stræben efter at få naturen til at yde lidt mere end strengt nødvendigt til dagen og vejen, nåede Danmark ca. 4200 f. Kr. Med flintøkse og ild fik tragtbægerkulturens bondebefolkning fravristet naturen så megen jord, at der blev plads til både agerbrug og kvægavl, og det blev hermed muligt at brødføde en stærkt voksende befolkning, samtidig med at

Lille tragtbæger
fra dyssekammer i Jegum.
(Nationalmuseet).
Efter Danske oldsager II.

Tyknakket flintøkse fra enkeltgravskulturen, fundet hos Niels R. Jørgensen i Billum.

der var overskud og kræfter til opførelsen af de talrige dysser og jættestuer, som endnu pryder vort land, fortrinsvis i Østjylland og på Øerne, men nu dukker fundene også op i Vestjylland, idet der indenfor få år er fundet tilsvarende storstensgrave i Mejls, Årre, Borre, Henneby og Ovtrup, så det skulle ikke undre, hvis der en dag dukker et sådant anlæg op enten i Janderup eller Billum sogn. Skønt der endnu hverken kendes bopladser eller grave fra tragtæggekulturen i Janderup eller Billum sogn, lader kulturudviklingen sig følge gennem løsfund. I Jegum er der fundet et tragtægge, der er afbildet i »Danske Oldsager« II nr. 11.

Løsfundene kendes som allerede omtalt fra mange forskellige lokaliteter og består fortrinsvis af flinteøkser, men også andre af denne kulturs frembrin-

Stridsøkse fra grønsten fra enkeltgravskultur. Løsfund fra »Højen 4«, Janderup.

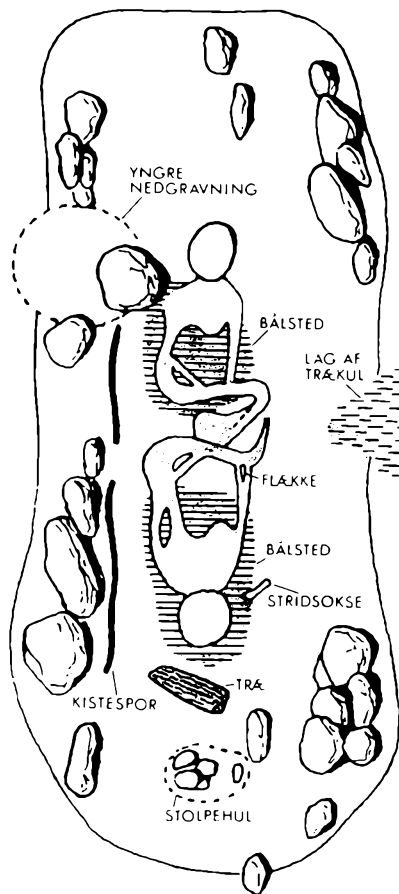
geler forekommer. Således findes i en lille samling hos Niels Chr. Madsen, Bakkegård, Janderup, en stridsøkse, fundet på den ejendom, som ejes af Richard Sørensen, Hannevang, samt fragmenter af et køllehoved, fundet af N. A. Madsen, Bakkegård. Begge genstande er udført i en bjergart. Ellers er fundene fordelt på så forskellige steder som Hyllerslev (Svend Werenberg), Kærup (P. Damgård), skolesamlingen og Åge Kjeldsen (særdeles fint udført usleben flintøkse, samt mejsel), Niels Åge Nielsen, Ø. Kærup, Børge Østergård, Janderup, Ejnar Knudsen, Gunnar Bennedsen og S. Holm.

I Billum skole findes også flere genstande af tragtbærgertype, hvis findested desværre ikke med sikkerhed lader sig påvise. I Hesselmed Mose er ligeledes fundet en enkelt økse omdannet til knusesten.

Enkeltgravskulturen. Omkring 2800 år f. Kr. invaderedes Jylland af et nyt folk, som hurtigt bredte sig langs de vestjyske åer. Det var stridsøkse- eller enkeltgravsfolket, et indoeuropæisk folkeslag af den store, snorekeramiske kulturkreds, tilsyneladende et hyrde- eller nomadefolk med hovedvægten lagt på kvæg- og fåreavl. Samtidig med dette folk optræder de første knogler af tamheste. Enkeltgravsfolkets gravskik adskiller sig væsentligt fra tragtbærgerkulturens monumentale storstensgrave med deres mange gravlæggelser i den samme grav ved kun at lægge deres døde enkeltvis og efter et ganske bestemt ritual. De døde blev altid gravlagt i sovestilling med knæene bøjet og

Stærkt opskærpet, tyknakket flintøkse fra tragtbærgerkultur, opskærpet flintdolk fra dolktid samt lille, dolkformet ildsten fra ældre bronzealder. Fund hos Aage Nielsen, Hannevang.

Dobbeltgrav fra enkeltgravskultur, »Højen 4«, Janderup. Efter Skalk 5, 1969.

med ansigtet vendt mod syd. Kvinderne med hovedet i øst. Manden med hovedet i vest. Gravgaverne kunne være et enkelt ravsmykke eller en ravperlekrans om kvindens eller barnets hals. Hos manden var hans stridsøkse anbragt lige foran ansigtet med skafthullets retning pegende nedad mod hans højre hånd, bag hans skulder findes undertiden en arbejdsøkse af flint. I de ældre grave findes der ofte to ravskiver med hul i, liggende ved hoften. Deres placering gør det sandsynligt, at de har været brugt som endestykker på et bælte. De ældste mandsgrave indeholder de største ravskiver, som efterhånden bliver mindre for tilsidst helt af forsvinde. I Janderup og Billum sogne er det dette folk, vi kan takke for de allerfleste af de mere end 150 høje, som engang har været i vore sogne, men hvoraf de fleste er overpløjede eller helt jævned med jorden. Tilbage er kun i Janderup sogn en 16-17 stykker og i Billum et lignende antal. De overpløjede høje kan dog de allerfleste steder spores som lyse pletter i såbedet om foråret, og næsten alle steder, hvor der er

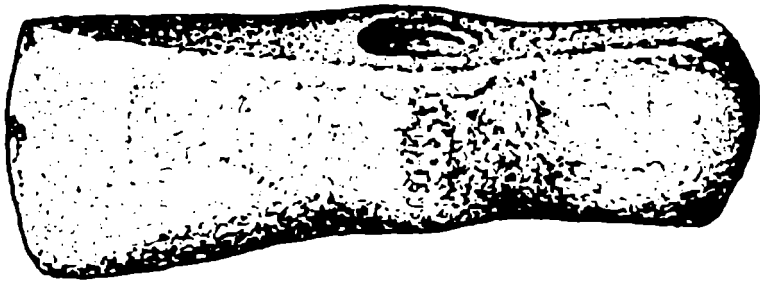
fundet stridsøkser eller hammerøkser, som de også har været kaldt, kan man gå ud fra, der har været en enkeltgrav. På så godt som alle ejendomme (landbrug) i de to sogne kan der findes oldsager, som er enkeltgravfolkets arbejde, og vi vil derfor nøjes med at omtale de lidt mere usædvanlige fund. Der er i Janderup sogn fundet i alt tre skafttungepile, to i Nørhebo hos Jens Th. Jensen, hos Viggo Mikkelsen, hos S. Holm (Varde Museum), samt i Anne Pedersens førnævnte samling fra matr. nr. 5 Søvigmark, der fremkom efter sandflugt. Først og fremmest en særdeles fuldendt ca. 15 cm lang skafthuløkse med stregdekoreret ved nakken. Øksen er fundet sammen med to godt 6 cm store ravskiver. På samme mark er hos Anne Pedersen fundet to mindre skafthuløkser, en tyknakket økse, en tapkile samt flere flækker og brudstykker af økser. Hos Chr. P. Nielsen findes en samling, som indeholder en skafthuløkse, to køllehoveder af bjergart med timeglasformede gennemboringer, samt flere flintøkser. Hos brødrene Jensen, Søvigmark, findes en skafthuløkse og en tapkile.

Udgravninger af et par af enkeltgravkulturens grave blev først i 1960'erne foretaget af Clara Håhr Christiansen og Kaj Skelmosen for Varde Museum. Heldige fund blev gjort hos K. E. Nielsen på Ejnar Mogensens mark matr. nr. 16a Janderup, nu Højen 4. Udgravningen er omtalt i SKALK nr. 5 1969. Stenalderens sidste afsnit »Dolktiden« er lige så udbredt i de to sogne som enkeltgravstiden, så i alle de omtalte private samlinger såvel som skolesamlingerne findes et stort islæt af dolktidens redskaber. Dolktidens mange fund vidner om en ret stor befolkningstæthed.

Bronzealderen (1800-500 f. Kr.). De første perioder synes ikke at have sat sig synlige spor i Janderup-Billum, et forhold, der gør sig gældende for store

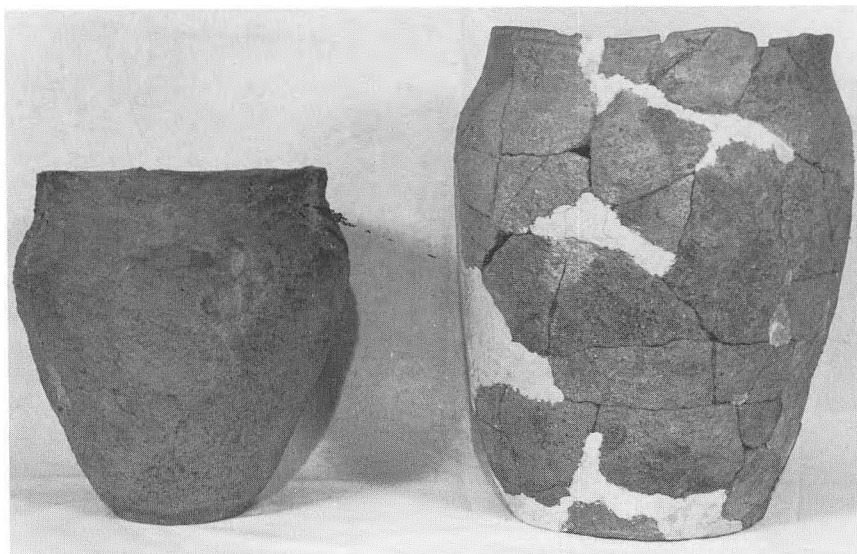
Bronzedolk fra ældre bronzealder. Gravfund fra Hartvig Pedersens ejendom, Nr. Hebo. (Varde Museum).

Stridsøkse af grønsten fra dobbeltgraven, »Højen 4«, Janderup. Efter Skalk 5, 1969.

dele af Vestjylland. Alligevel skriver præsten J. C. Hammer i en indberetning 1754 (Janderup-Billum Præstearkiv Pakken VARIA):

»Af Hedenske Monumenter eller Altre findes her ingen, men mange Høje, som jeg nok tror er hedenske Begravelser. Så findes på den Mark norden for Strudvad nogle, kaldet Guddom Høje, som har været 7 i Tallet, men nu kun 6; thi 1750 lod min Fader en af de største Høje planere og udkøre, hvor udi var over 500 læs Jord. Inden i Højen var en høj Stendynge, hvori var 22 Læs Sten, store og små. Der indeni var en Mængde af brændte Ben, hvoriblandt nogle lå noget af en Kårde gjort af en Slags Metal af gul og rød Kulør. Samme var 3 Kvarter lang, dog på tvende Steder rustet itu. Derpå var et lidet Håndtag, som af Ælde var fortæret, men syntes at være lavet af Spån og Læder fæstet til Kården med nogle små Nagler. Ved Siden i samme Høj fandtes og en Urne med fladt Låg på, hvorudi af samme Metal tvende små ligesom drejede Hjul med en trind Stang i mellem, henved en Finger lang, og Hjulene så store som et 10 Skillingsstykke. Midt fra den liden Stang, som var mellem Hjulene, gik atter en anden spidsagtig Stang af samme Længde, altsammen i Lignelse efter en Bagvogn. Endnu fandtes udadtil i samme Høj på tvende Steder i mellem 4 Sten nogle få brændte Ben, ventelig af Børn.«

Gravurner fra yngre bronzealder, fundet hos Klemmen Petersen, Janderup. (Varde Museum).

En nydelig lille udgravningsberetning fra 1754 af en præst, som interesserede sig for lidt mere end sit fadervor. Knud Jensen har i Ribe Amt 1961 skrevet om fundet og vist, at det ikke var en »Solvogn«, men en stangnål fra yngre bronzealder. På Klemmen Pedersens mark nr. 17bd udgravede Varde Museum ved Clara Håhr Christiansen og Kaj Skelmose i 1963-64 en overpløjet høj, hvor tidligere flere læs sten var fjernet. Højen var bygget som føromtalt med brændte ben, koncentreret 4-5 forskellige steder mellem stenene, i centrum under stendyngen fandtes en kogegrube. Omkring 1961 foretog Varde Museum ved samme en prøvegravning hos Th. Nielsen på matr. nr. 6a. Man stødte på bronze og udgravningen blev overdraget Esbjerg Museum ved museumsinspektør E. Lomborg. Graven indeholdt brudstykker af en broncedolk eller sværd, ildslagningssten, flækkekniv, rester af en bøjlenål samt en del brændte ben. På Hyllerslev hede er der af Søren P. Pedersen fundet en broncedolk og to flintdolke ved udkørsel af en høj, matr. nr. 5c Hyllerslev. Fra ældre bronzealder findes i Århus Museum (2944) et sværd med broncefæste, der er dekoreret med en lodret spirallinie mellem 2 zigzaglinier, fundet i en høj i Billum sogn.

Gravskikke. I løbet af bronzealderen finder en ændring af gravskikken sted, fra den kendte jordsfæstegrav under høj til ligbrænding og brændtbensgrav. Fra ældre bronzealder kender man egekistgravene, hvor de berømte bronzealderdragter er fundet. Da man tøvende går over til den nye skik, sker det i

Gravurne fra yngre romersk jernalder, fundet på Niels Chr. Madsens ejendom i Vester Janderup. (Varde Museum).

gravanlæg, som er lige så rigt udstyret som tidligere, for senere at gå over til urnebegravelsen, som fortsætter indtil man omkring Kristi fødsel igen begynder at finde jordfæstegrave. De to gravformer findes nu side om side til kristendommens indførelse, hvor ligbrænding forbydes.

Jernalderen (500 f. Kr.-800 e. Kr.). Fra overgangen mellem bronze- og jernalderen har man gjort et morsomt fund i en affaldsgrube på matr. nr. 1c St. og S. Hebo, hvor der var skår af 14 forskellige kar fra yngste bronzealder og ældste jernalder. På et af skårene var fastkittet et brændt æbleskrog og et agern. Fundet findes på Varde Museum.

Mens man fra stenalder og bronzealder mest har fundet grave og pladser med flintaffald og redskaber, som fortæller, at her må mennesker have levet og

Stort forrådsskar samt 2 fodskåle fra tiden omkring Kristi fødsel. Karrene er fundet i samme grube, »Rønnealle 7«, matr. nr. 5ap Janderup. Det store kar, der er ca. 60 cm højt, rummer omkring 160 liter. (Varde Museum).

arbejdet, og derfor kunne kaldes for bopladser, synes nu husene at myldre frem, især i det vestlige Jylland, således også i Janderup og Billum.

Det er naturligvis meget tilfældigt, hvor og hvornår sådanne anlæg er fundet og registreret. Det er sket ved markarbejde, anlægsarbejde, rekognoscering fra jorden eller ved luftfotografering. Ved en udstilling på Esbjerg Museum sidst i 60'erne af nogle fotografier fra Vestjylland, taget af den engelske arkæolog og luftfotograf K. St. Joseph, var der to billeder fra Janderup sogn, ét fra Hyllerslev, matr. nr. 15s, hos Kr. Mølholm Hansen, som viste flere gruber eller grubehuse, og ét fra Nr. Hebo, matr. nr. 2, og hos Søgård Nielsen, hvor der var aftegninger i kornet af 4 langhuse øst for St. Hebo. Vest for denne gård er senere ved rekognoscering af undertegnede konstateret lignende aftegninger. Der kunne ligeledes fra kirketårnet ses tydelige aftegninger i kornet på matr. nr. 1v hos Hans Lund, Janderup. Det var i tørkesommeren 1976, og der er ikke før set lignende aftegninger på denne lod, men derimod ofte lerkarskår. Det drejer sig om 4-6 langhuse i to rækker og over 20 gruber eller grubehuse. Ved anlægget af Tarpbagevejen først i 1940'erne undersøgte H. K. Kristensen en hustomt hos Ole Schultz, Billumtarp, matr. nr. 5b. Ved samme anlægsarbejde blev også et par grave undersøgt af H. K. Kristensen hos grd. Bloch Nielsen, Billumtarp, og hos grd. Laurids Povlsen, matr. nr. 4a Billumtarp. Ved anlægget af forbrændingsanstalten ved Nybro fandtes og opmålt et hus, hvor nu selve bygningerne ligger, og i sydsiden af det afrømmede areal fandtes stolpehuller, som hører til ét eller to huse udenfor dette. I en prøvegravning hos grd. Niels E. Nielsen, Ø. Kærup, matr. nr. 3l, fandtes tre stenforede stolpehuller med en indbyrdes afstand af ca. 2 m. I Kjelst er af Clara Håhr Christiansen og Kaj Skelmosse konstateret en række husanlæg ca. 100 m nord for Hobugtvej. En hustomt udgravedes 1967-68 af disse hos Chr. Trane, Kjelst, et nedbrændt langhus fra romersk jernalder 1. århundrede, med indgang nord-syd, sandsynligvis med brolagt stald, men brolægningen var ødelagt af markarbejde, så det ikke med sikkerhed lod sig konstatere. Af andre fund fra jernalderen kan nævnes H. K. Kristensens fund af en urne på matr. nr. 22a Janderup (Varde Museum) hos Niels Chr. Madsen. Et stort forrådskaar er fundet sammen med to fodskåle (Varde Museum) hos Chr. Jakobsen, matr. nr. 5ap Janderup.

Fra *Vikingetiden* (800-1050) kendes der endnu ikke håndgribelige beviser, kun to Torp-navne i Kærup og Janderup; men det må kun være et tids-spørgsmål, hvornår der gøres fund fra den tid; måske dækker jorden hos Hans Lund over det ældste Janderup. Kun en prøvegravning kan give svaret.

Elkærhøj voldsted

I Hyllerslev enge, umiddelbart ud til Varde å tæt ved grænsen til Varde bys jorder ligger et gammelt voldsted, der nu har navnet *Elkærhøj*. Det viser sig som en oval banke, der er omgivet af en grav og en yderdæmning, som mod syd og sydøst udvider sig til større flader, hvor der måske kan have stået en forborg. Yderst synes der atter at have været en grav. Ved middelalderens slutning hed voldstedet vist *Obrouold* (Å-bro-vold). Sandemændene Peder Truelsen i Borre, Niels Clausen i Janderup, Niels Skaaning i Debel og Mikkell Jepsen i Vejrs satte da skel mellem Hyllerslev og Obrouold og mellem Assenbro og Grydvad mølle. Skellet blev forøvrigt kasseret, og sandemændene dømt nederfældige. Derfor måtte de betale en bøde, hvorpå de 1547 fik kgl. oprejsningsbrev. Man kender ikke andre voldsteder i nærheden af Hyllerslev end dette. Sandemændene har begyndt nede ved åen og er fortsat mod nord. Endnu dengang har stedet ikke været regnet med til Hyllerslev, ejendommens selvstændighed respekteredes endnu. Måske er det netop ved det ny skel, som herefter sattes, regnet med til Hyllerslev. Ejeren dengang har vel været en fjerntboende adelig.

Hr. Jens Hammer har i Liber daticus skrevet følgende om anlægget: »Udi en Hyllerslev by tilhørende gjest-eng, Elkjær kaldet, er at se en forfalden skandse med dobbelte volde og dobbelte grave omkring lige på åbredden udi en stor bugt. Man siger, at den skal være anlagt imod sørøvere, særdeles én, som kaldtes skipper Clemen.«

Et andet sagn, O. Nielsen har gengivet 1866, fortæller, »at der i gamle dage på banken stod Elkjær slot, således kaldet efter en af sine beboere, fru Elle. Det ødelagdes under et bondeopløb,« og så gengives sagnet om Vardehus' ødelæggelse (se s. 135). Videre fortæller O. Nielsen: »Man har i den senere tid trukket bjælker op af vindebroen. Sletfolkene fra de omliggende enge har ofte stødt ned i gravene ind under højen med deres riveskafter og har da hørt klang af guld eller sølv dernede.«

Det er nok et spørgsmål, om de folk nogensinde har hørt guldets klang! Navnet har banken sikkert fået fra engen, der 1766 hed Elkær. Borgen er heller ikke hverken anlagt af eller mod skipper Klement. Det kan man slutte af oplysninger, som overlærer Jens Olsen 1890 eller 91 fik af voldstedets daværende ejer. Denne havde nogle år i forvejen gennemgravet højen for at få et markeskel til sin nabo. Han var da stødt på en slags kælder, dannet af egetømmer, der var så friskt, at hans broder kunne bruge det til bygning af en svinestald. I rummet fandt han forskellige redskaber og kar af kobber, men så ødelagte, at han kastede dem bort. Det samme gjorde han med nogle læderremme og andre læderting samt levninger af et vævet tæppe m.m. En stenøkse havde han gemt, men senere solgt for 50 øre til en omløber. Ejeren var overbevist om, at der fandtes mere tømmer og andre sager i højen.

Elkærhøj voldsted. Bemærk voldgravene. Fot. H. Stiesdal 1959.

Efter dette må Elkærhøj have været en træborg, en art motte, som slige anlæg kaldes med et fransk-normannisk ord. Elkærhøj hører da til en række middelalderlige borge. Navnet Åbrovold kan udmærket passe på borgen. Å hentyder til Varde å, som løber ved bankens fod, bro kan hentyde til broen over graven; denne bro har måske været fortsat op ad banken som en høj træbro eller trappe til voldens top med den knejsende træbygning. Det var ialt fald tilfældet sine steder i udlandet. Navnet er næppe det oprindelige. Motten var i reglen ikke benyttet til varig beboelse, men som tilflugtssted i urolige tider. Borgherrens egentlige bolig har vel været en storgård i nærheden, antagelig i Hyllerslev. Men hans og borgens saga er ellers ukendt. I samme Elkær nævnes 1786 lidt vest for voldstedet en fenne med navnet »Bosted«, men borgherrens bolig har ikke stået der, da stedet var udsat for idelige oversvømmelser.

Kirkerne

JANDERUP KIRKE

Janderup kirke, som ligger på en lav bakke lige nord for Varde å i den allersydligste del af Janderup sogn, er en anselig bygning, bestående af kor med flad østgavl og tilbygget sakristi, skib og tårn mod vest. Kirken har tidligere haft to våbenhuse, hvoraf det nordlige blev nedbrudt 1886, medens det søndre blev fjernet 1916, hvorefter tårnrummet med indgang i nordmuren nu benyttes som våbenhus*).

Kirkens ældste romanske dele, kor og skib, hviler på en dobbeltsokkel med en halv attisk profil over skråkant af granit. Materialet i disse dele er ligeledes af tilhuggede granitsten for neden, mens muren oven over oprindeligt var opført af rhinsk tuf, som nu efter et par ret omfattende restaureringer for en stor del er erstattet af hvidkalkede mursten. Således beretter Jacob Helms i »Danske tufstenskirker«, at den ydre skal i nordmuren styrtede ned i 1859, og at der derefter blev indblandet megen tegl i muren. I 1936 blev store partier af granitmuren i sydsiden omsat og den øverste del bygget op af mursten, som blev hvidkalket.

Flere romanske vinduer ses tilmuret, et på hver side af skibet og to i koret, ligeledes ses begge skibets døre tilmuret med glatte karme. I den tilmurede norddør er anbragt en gammel dør med gotisk præget beslag. I buen over døren ses endnu nogle tufsten.

Anvendelsen af tuf tyder på, at kirken er bygget i begyndelsen af det 13. århundrede.

*) De gamle kirker var viet til en helgen, hvis navn oftest knyttedes til højalteret i koret, og i dette alters bordplade var der i reglen en lille grav med en lille levning af helgenen (relikvi). I alterbordspladen i Billum findes denne lille grav endnu, men tom. Janderup kirke er indviet til *Sct. Nicolaus* som tilfældet er med flere af egnens kirker. Han var navnlig de søfarendes helgen, biskop i Myra og en halvvejs sagnagtig skikkelse. Th. B. Bang har efter Bernhard Olsen ment, at Janderup kirke var viet *Sct. Andreas*. Det kan dog ikke passe. Da paven godkendte mageskiftet 1488, nævnes kirken udtrykkelig som viet til *Sct. Nicolaus*, hvad da også Ellen Jørgensen godtager i sin doktordisputats »Helgendyrkelsen i Danmark«. Det bestyrkes yderligere af, at kirkestolen nævner, at kirken ejer eng i Nyland til *Sct. Nikolaj* alter«. (H.K.K.).

Janderup store og høje kirke, set fra nord.

Janderup kirke indvendig.

Tilbygningerne er fra senmiddelalderen og opført af mursten: et krydshvælv sakristi ved korets nordside samt et anseeligt tårn med gavle i øst-vest. Østgavlen har enkel blændingsdekoration, mens vestgavlen er glat siden skalmuringen i 1936. Tagene på alle kirkens dele er af bly.

I kirkens indre er der senere indbyggede hvælvinger hvilende på piller, et hvælv i koret og tre fag otte delte ribbehvælv i skibet, ligesom tårnrummet også har hvælving. I hvælvingerne fandtes ved restaureringen i 1936 under flere kalklag sengotiske kalkmalede dekorationer af »Liljemesteren«. Disse blev nu fremdraget og repareret af kunstmaler Borre under Nationalmuseets opsyn. Korbuen står i granit med smukt profilerede kragbånd.

På det murede alterbord med forsidepanel i renæssance fra slutningen af 1500 tallet står en anseelig altertavle, skænket 1645 af slotsskriver på Riberhus og ejer af Store Hebo Peder Byrgesen og hustru Anna Nielsdatter Hebo, hvis udskårne navnetræk og bomærker findes på sidevingerne.

En beskrivelse af altertavlen og dens istandsættelse findes i en artikel af kunstmaler Due i »Ribe Amts Tidende« af 10. dec. 1920. Heri berettes følgende:

»I efteråret er der i Janderup kirke udført et større restaureringsarbejde, idet kirkens gamle altertavle er blevet underkastet en gennemgribende istandsættelse. Tavlen er et stort meget rigt billedskærerarbejde fra slutningen af Kristian IV's tid, et arbejde i senrenæssance, kun lidet præget af den urolige tid.

Den tilhører en ejendommelig vestjysk værkstedstradition, hvoraf der findes nærbeslægtede arbejder i en stor del af egnens kirker. Billedskæreren kendes desværre ikke, end ikke hans navn findes bevaret, men at manden er jydsk er utvivlsomt, det kendes i hans rolige, støtte udvikling og udtryksmåde i den ellers så hurtige, næsten løbske stilperiode, hvor den svulstige barok afløser den strenge renæssance.

Ad stilistisk vej kan hans arbejde let udpeges, idet det bærer stærkt ejendommelig personligt præg. F. eks. kan nævnes følgende arbejder fra samme hånd: Tavler i St. Katharine kirke i Ribe, tavler i Bryndum og Billum. Prædikkestole i Billum og Al, lydhimmel i Varde og fonthimmel i Janderup kirke. Desuden findes en del inventar i Ringkøbingegnens kirker.

Tavlen i Janderup er sikkert en af de seneste og dertil en af de rigeste og bedste af denne værkstedsgruppe. Den er tillige et typisk udslag af sin tid, et målbevidst og pompøst arkitektonisk arbejde, hvor billedskæreren med en lige så sikker fantasi som dygtighed tumler med ornament, figur, dyr, masker og former og skaber en sammentømret rigdom indenfor en fast opbygget form. Tavlen er typisk for det bedste i senrenæssancen; den har den faste arkitektoniske form og helhed og virker stadig dybere ved uddybning.

Tavlens sidevinger bærer våben med bomærker og Peder Byrgesens og hustrus navne; men der mangler yderligere oplysninger om, hvorvidt tavlen er opsat på hans bekostning, muligt er det på tiendejers eller værgers »befaling på kirkens egen bekostning«, en typisk anvendt form for tiden. *)

*) I efteråret 1642 havde Byrgesen sammen med sin svoger købt et 3-mastet indstrandet Rostocherskib på Lønne stranden. Med indsats af stor arbejdskraft, indtil 80 mand og 250 heste, og kanalgravning havde han bragt skibet flot, hvad hele egnen havde troet var umuligt. Det er ikke usandsynligt, at han i taknemlighed herover kan have skænket altertavlen til kirken, hvis tiende hans svigermor forøvrigt havde i forpagtning. Alterbilledet er gennem et mellemled en efterligning af et berømt nadverbillede af Daniele Crespi i Brera-galleriet i Milano, se FRA 1951 620f og 1971 666. Bomærkerne forestiller P. Byrgesens segl med Fortuna, lykkens gudinde, og under hustruens navn IHS = Jesu monogram eller Jesus, menneskenes frelser. (H. K. K.)

Fattigblokken med 3 låse.
Fot. Knud Jensen.

Tavlen var, som det meste inventar, malet over flere gange efter de forskellige tiders smag. Sidst var den malet omkring 1870 med en lys, gulgrå egetræsåring som det øvrige inventar i kirken. Ved den foretagne istandsættelse blev de senere farver afdækket, foruden den sidste maling fandtes en ensfarvet overstrykning fra ca. 1850 og derunder en rig rokokkostafering fra 1769. (Samtidig med den sidste stafering er kirkens øvrige inventar opmalet; den smukke orgelfacade og pulpituret stammer uden tvivl fra samme tid.) Umiddelbart under denne opmaling (1769) fandtes den ældste og oprindelige stafering godt bevaret, således at den med sikkerhed kunne klarlægges fra de enkelte farver, de smukke ornamenter, marmoreringen til de smukt tegnede bibelske inskriptioner med årstallet 1645. De gamle farver var så godt bevaret, så en stor del af disse kunne renses og bevares i brudstykker. Indskrifterne var fuldstændig bevaret.

Den gamle stafering blev genfremstillet, og tavlen står nu i sin oprindelige ejendommelige og pragtfulde farvevirkning og i den skikkelse, hvor først snedker og billedskærerarbejde kommer til sin ret og renæssancestaferingen står på højde med billedskærerarbejdet, det er endda som maleren søger at overgå den anden; her findes yderligere findeling ved malede ornamenter og marmorering. Maleren bolttrer sig med sit rigt virkende materiale: guld, sølv, glasurer, særlig rød og grøn på sølv og kraftige farver, så beskueren må undres over hans dristighed, men endnu mere betages af hans dygtighed; thi trods den store grelhed af metal og farver står tavlen med en rolig, harmonisk helhesvirkning, står som en pryd for kirken, står og fortæller om sin tid og de mennesker, der udførte og bekostede den, står og spreder fest og livsmod og glæde fra sig. Foreløbig gælder istandsættelsen kun tavlens ramme. De gamle billeder, der ligesom det øvrige har måttet holde for imod senere tiders uforstand, er sidst malet af pastor Seidelin. De er foreløbig fjernet fra tavlen for at blive istandsat i løbet af vinteren.“

Det store arbejde blev udført af nationalmuseet under ledelse af kunstmaler Due.

Altertavlen bærer følgende indskrifter:

»Hand skal dricke aff Becken paa Vejen, derfor skal hand opløffte Hoffuedet. psalm CX.
Jeg maa betale det Jeg icke køffuede. psalm LXIX.
Hand skickede en Ihukommelse om sine underlige Gierninger, Den naadige Herre. Hand giffuer dem Mad som hannem frycte. Hand tæncker evindelige paa sin Pact. Hand sender sit Folck en Frelsere. Hand loffuer, at hans Pact skal bliffue evindelige. Hans Navn er helligt og forførdeligt. psalm CXI.«

De ovenfor omtalte billeder fra altertavlen er istandsat og bragt på plads. I midterpartiet er der et billede af nadveren, i sidefløjene billeder af getsemanekampen og pågribelsen og oven over nadverbilledet et billede af de tre korsfæstede og allerøverst står Kristus med sejrersfanen og træder døden under fod.

Istandsættelsen af det øvrige inventar hører ind under restaureringen af kirken i 1936. Angående denne har sognepræsten givet en ret udførlig redegørelse i Liber Daticus. Heri berettes blandt andet følgende:

»Da det efterhånden blev øjensynligt, at en ret omfattende istandsættelse af Janderup kirke blev nødvendig, besluttede tiendeejerne at søge om ministeriets tilladelse til at lade kirken overgå til selveje, såfremt en tilfredsstillende ordning kunne opnås, og for at udgifterne til istandsættelsen kunne fordeles på et retfærdigt grundlag ved at blive lignet på de til folkekirken hørende beboere i Janderup sogn. Andragendet om kirkens overgang til selveje blev imødekommet på grundlag af en kommissionsforretning af 8. september 1932, hvori det udtales, at der bør henlægges til post I: intet, til post II 5500 kr. og til post III 4837,41 kr., hvorimod der intet af kapitalen blev at udbetale til tiendeejerne.

Menighedsrådet forelagde derefter sagen på et menighedsmøde, hvor menigheden gav sin tilslutning til at lade arbejdet udføre efter arkitekt Bugges forslag og under hans ledelse og tilsyn. Arbejdet påbegyndtes derefter først i januar 1936.

De ydre arbejder var følgende: forstærkning af fundamentet i tårnets vest- og sydside (der støbtes her i en dybde af 2 m), skalmuring af hele tårnets vestside og reparation af mindre partier på sydsiden. Forstærkning af fundamentet på skibets sydside og hele koret rundt (der støbtes her i en dybde af 1½ m). Omlægning af sokkelen på sydsiden. (Reparation af sydmuren er tidligere omtalt). Omkring alle vinduerne i skibets sydside blev der indsat granitsten, så alle vinduesåbningerne her nu er omsluttet af granitsten. Det gamle indgangsparti med rød blank mur i

Den romanske døbefont. Det omgivende panel med dydefigurer stammer fra et nedtaget pulpitur.

spidsbue på tårnets nordside blev udfyldt og en ny egetræsdør, noget lavere end den gamle, blev indsat. Blytaget på skibets sydside blev rettet op og omlagt. Tømrerarbejdet herved blev udført af bygmester Hans A. Iversen, mens omlægningen af blytaget udførtes af Bøjle Bøjlesen af Stauning.

Det gamle pudslag blev afhugget på alle murene både i tårn, skib og kor og på ny groft pudset. Korbuens granitsten, som også var dækket af et lag puds, blev afdækket og rensat. Gulvet i koret blev belagt med klinker. Døbefonten, som stod i koret, blev flyttet ned i nordsiden af skibet neden for varmeanlæggets udstømningsåbning.

Samtlige stolestader blev optaget og skilt ad, den gamle lysegule egetræsåring, som alt træværk var overmalet med, blev fjernet. Sæderne blev fornyet, og de stolestader, som ikke havde tætte ryglæn, og som var anbragt for neden i kirken, blev forsynet med sådanne i lighed med de øvrige, endvidere blev de alle forsynet med gavle ind mod væggen. De gamle rigt udskårne gavle, hvoraf der findes to typer, en gotisk og en renæssancetype, blev igen anbragt ud imod gangen. *)

Nogle udskårne stolerygge, som oprindeligt havde tilhørt Store Hebestolen, blev anbragt som paneler omkring døbefonten foroven i skibets nordside samt på sydsiden oven for prædikestolen, hvor de danner et indelukke, hvori degnestolen, som før stod i koret, nu blev anbragt. En dør ligeledes tilhørende Store Hebestolen, og som for mange år siden blev bragt til Store Hebo, hvor den anvendtes som dør ind til et kornloft, blev af ejeren Søren Marinus Ulriksen velvilligt givet tilbage til kirken, hvor den nu er anbragt som dør ind i sakristiet. Gulvet under stolestaderne på sydsiden blev fornyet, hvilket også delvis gælder gulvet under stolestaderne på nordsiden.

Alt træværk nyt som gammelt blev malet med undtagelse af altertavlen, der som ovenfor nævnt tidligere var blevet restaureret. Under kunstmaler Baggers vejledning havde malermester Johannes Møller arbejdet med maling af stolestaderne, medens malermester Peder Østergaard Hansen malede prædikestol med lydhimmel og fonthimlen. Prædikestol og lydhimmel blev forinden skilt ad og rensat for den gamle maling og atter sat sammen, efter at enkelte manglende stykker (englehoveder) var skaffet til veje. Kunstmaler Bagger, København, afdækkede de ovenfor omtalte paneler, samt orglets facade og pulpitur samt krucifikset, så de oprindelige farver kom frem og blev repareret.«

I sakristiet står en velbevaret skriftestol, en bred lænestol til præsten omgivet af en knæleskranke fra 1700 tallet. Over korbuen hænger nu på sin gamle plads det smukke unggotiske krucifiks med en skægløs Kristusskikkelse fra begyndelsen af 1300 tallet. Over den romanske granitfont af almindelig vestjysk type hænger en barokhimmel med udskårne figurer af de tolv apostle samt dåbs-scenen med Kristus og døberen Johannes, vistnok fra 1652. **) Prædikestolen er et smukt renæssancearbejde fra omkring 1600 med korintiske hjørnebalustre og arkadefelter med malerier fra 1700 tallet af Frelseren og de fire evangelister, dens himmel er samtidig. Degnestolen bærer årstallet 1603. På et af de ovenfor omtalte paneler står følgende indskrift: »Jørgen

*) Pastor Hammer fortæller 1766, at præsten Hans Riber »sørgede for at holde kirkerne i god stand, de fleste ornamenter i begge kirker er anskaffet eller repareret i hans tid. Hr. Hans skriver i dødebogen, at i de første dage i juli (1641) blev degnestolen flyttet fra dens forrige sted i sakristiet, og i altergulvet på sønder og nørre side gjort kvindestole. S. å. 4. aug. lod Christoffer Hvas (Søvig) prædikestolen nedtage af sit forrige sted og flytte vesten ved det store vindue«. Heri støttedes han af Peder Byrgesen, »hvilken har ladet altertavlen i begge kirker af ny opsætte samt to nye klokker støbe til Janderup kirke.« Endnu dengang havde kirkeværgerne kirketjender og jordafgifter næsten ubeskåret. Kirkerne var nemlig ikke solgt. (H. K. K.).

**) Den er beskrevet i »FRA 1968« 70 ff.

Detalje med mandsmaske fra Hebos stol 1575. Fot. Knud Jensen.

Sørvens i Hebo hafver let disse Skammel gøre, som blif insat om Pinzedag 1575.« På en anden: »Anders Nilsen 1589.« Fyldingerne i disse paneler står nu med den oprindelige, smukke marmorering. På et af dem er der i hver af 3 fyldinger et maleri af en kvinde forestillende: tro, håb og kærlighed. I fyldingerne i orgelpulpituret er der malerier af de 12 apostle, afdækket i 1936. Afdækningen blev bekostet af enkefru Ane Clausen.

Et orgel med rokokkofacade er skænket 1774 af Mads Rygaard, Store Hebo. Han har tillige oprettet et legat til vedligeholdelse af orgelet samt til organist-løn, kgl. konf. 7. juli 1797.

Ved levering af et nyt orgel 1666 af Frobenius & Co. blev den gamle facade bibeholdt. Til det nye orgel skænkede Hans Larsens arvinger 30.000 kr. Hans Larsen af Varde, fhv. gårdejer i Janderup, var meget musikinteresseret og havde på sit dødsleje udtalt ønsket om, at en del af arven skulle gå til et nyt orgel i Janderup kirke, og arvingerne fru Anna Margrethe Hansen, Brøndum, og fru Franciska Henriette Flytkjær, Brædstrup, efterkom altså hans ønske. Peder Damgaard, Kærup, skænkede 15.000 kr. til samme formål. Et ophængt skib: orlogsskibet »De Ammeral« er skænket af sognepræst Niels Sehested 1776. Det blev omkalfatret 1936 af en gammel sømand, kaldet Peder Sømand af Bækhus.

Lysekronen i koret er skænket af Simon Christensen, Store Hebo, de to i skibet af S. M. Sørensen i 1911, ligeledes Store Hebo. Lampetterne på skibets mure er skænket af enkefru Birgitte Pedersen, Janderup, 1971. Senere skænkede hun 20.000 kr. til kirkens udsmykning.

I tårnrummet findes ligsten over sognepræst 1) Hans Pedersen Riber † 1657,

Maria i solgiselen med Jesusbarnet, for dem knæler både kirkelige og verdslige magter, pave og biskop t. v., kejser og konger t. h., kendelige på dereshovedbeklædning. Fot. Jørgen Nielsen.

2) Peder Byrgesen † 1661, samt 3) Simon Christensen † 1732. I skibet findes en mindetavle over sognepræst N. P. Sehested med følgende indskrift: På denne kirkegård i en indelukt og beplantet grav hviler hr. Niels Sehested, forhen provst i Vester herred, og sognepræst for Janderup og Billum menigheder. Han fødtes på Timgård 1740, blev præst i Janderup 1770. Kaldtes til et bedre liv den 8. august 1807. Ved hans side ligger hans søskendebarn og ven studiosus Jens Christian Damgaard, som døde 1778. Gl. 22 år. — »O, død, du er ej skrækkelig, men støvets børn miskende dig.«

I de tilmurede dørnicher findes rester af middelalderlige træskulpturer fra forsvundne katolske sidealtre. I nordsiden en madonna i solgisel med barnet på armen og nedenfor de hellige tre konger og en bispefigur knælende og tilbedende (se fodnote). I sydsiden en bispefigur. De var før 1936 anbragt på hver sin side af korbuen; men da der dengang ikke var midler til at få dem istandsat, blev de flyttet ned i de omtalte nicher. Forhåbentlig finder menigheden inden alt for længe midler til at få dem restaureret og anbragt på en bedre plads i kirken.

Under kirkens restaurering i 1936 syede menighedens kvinder et smukt tæppe til at ligge omkring alteret inden for knæfaldet. Tæppet er tegnet af kunstmaler Borre, Århus. Motiv: malteserkors i kvadratiske felter og med indskriften: »Gud alene æren« tværs over hele tæppet. En meget smuk knipling til alterdugen blev senere udfærdiget af en invalid dreng ved navn Svend Christensen. Den erstattede en tidligere bort, syet af Maren Olesen.

TILLÆG

I en indberetning til biskop Bloch 1766 skildrede præsten J. C. Hammer kirken og gav et godt billede af dens daværende tilstand. I det følgende refereres eller citeres dele af indberetningen: »Kirken er af forrige og itzige ejer holdt i god stand. Foruden tårn er der 3 udbygninger. a) Våbenhus (vulgo [folkeligt] Skrifts). b) sakristiet. c) Materialkammer, de to første på den nordre, den 3. på den sydre side, som i gamle dage skulle være et våbenhus for Hostrup sogns beboere, som her skulle have søgt kirken. Altartavlen, på hvilken intet af billedhuggerarbejde og forgyldning er sparet, er skænket af Peder Byrgesen og hustru. Dåbsfadet er af 1645, af næst forrige ejer er bekostet en lysekrone i kordøren og et jerntralværk for altergulvet. På lysekronen står: Gud til ære haver Simon Christensen Heboe og Anne Evoldsdatter foræret denne krone til Janderup kirke anno 1724. Et pulpitur med et gammelt brøstfældigt positiv (flytteligt orgel), som udi hr. Søren Pedersens tid skal være bekostet af sognefolkene, og hvorpå præsten selv imellem messen skal have spillet. Klokkerne i denne kirke er af særdeles behagelig lyd, som just står i oktav med hverandre og kan høres 1 mil herfra. På dem begge står: A° 1646 Francieus Roem me fecit. Glühstadt. Soli Deo Gloria.« Fonten er en 2 alen høj døbesten, forsynet af sal. hr. Poul Borreby med messingfad eller bækken, hvorover en krone, som med balancevægt opsættes og nedlades. Bag i tårnet er en smuk formalet og med navnetræk i døren forsynet begravelse, hvor er hensat kirkens ejer, hr. Povl Porrebye af Guddom samt hans 3 hustruer og nogle af deres små børns lig og er samme begravelse af bemeldte bekostet og indrettet . . . Inskriptioner og epitafier findes både uden og inden kirken. Ved begravelsen i tårnet er på ligkisten en gravskrift: Herunder hviler velærværdige og høj lærde nu salige hr. Povel Borrebye, værdige sogneherre for menighederne Gudum og Fabierg, født i Køge 1690, død i Guddom præstegård d. 17. maj anno 1748, ætat 58 år. Epitafium: Een af Arons ægte sønner hviler her i Jesu fred! Han for folket gjorde bønner dag og nat til salighed. Han var Jesu flittig hyrde, trolig vogtede hans får, lettet mangan sjælebyrde, som al byrde overgår. Alle sjæle har han trøstet af sin anbettede hjord, alle haver

han forlystet af Guds dyrebare ord. Herren trøst hans ægtemage, Herren sørg for de små, som bedrøvede tilbage udi sorgen leve må. Gud beskik sit hus og kirke, den han efterligne vil, som med troskab vil udvirke, hvad som sjælene hør til. Lev da sødt i evig glæde, du velsignet altermand. Gud lad den den stol beklæde, som din hjord vel føde kan.

På hans sal. hustrus fra København forskrevne og med forsvølet net beslet udzirede ligkiste findes: Stat læser og se, du, som dog intet kan se uden det ringeste, thi det bedste er borte. See, under dette kistelåg hviler jordelevningerne af dydens egen datter og fromheds rette foster, den af dyd og gudsfrugt ædle matrone Mad: Mette Marie Joens dotter, som begyndte sit liv i Varde d. 2. juli 1711, levede i en kort samling med sin første mand, velædle sigr. Simon Christensen til Store Heboe, kortere med sin anden mand, velærværdige og vellærde hr. Povel Borrebye, medtjener i ordet for begge menigheder i Varde, nyder nu en evig samling med Gud, hendes rette herre og mand, blev moder til et barn, ved hvis liv hun nogle dage efter tilsatte sit liv, men nyder nu hos Gud et evigt liv. Frembragte al sin livstid i nåde hos Gud, i yndest hos mennesker, endte sit liv i en kort alder d. 12. maj 1734 i sit 23. år, da hun overgav sin udødelige sjæl til Gud, sit skrøbelige legeme til graven, sit priselige navn og eftermæle til alle, som kendte hendes person, som var yndig, hendes dyder, som var behagelige, for hvilke hendes skilsmisse er så meget mere beklagelig, hendes ihukommelse være i velsignelse.«

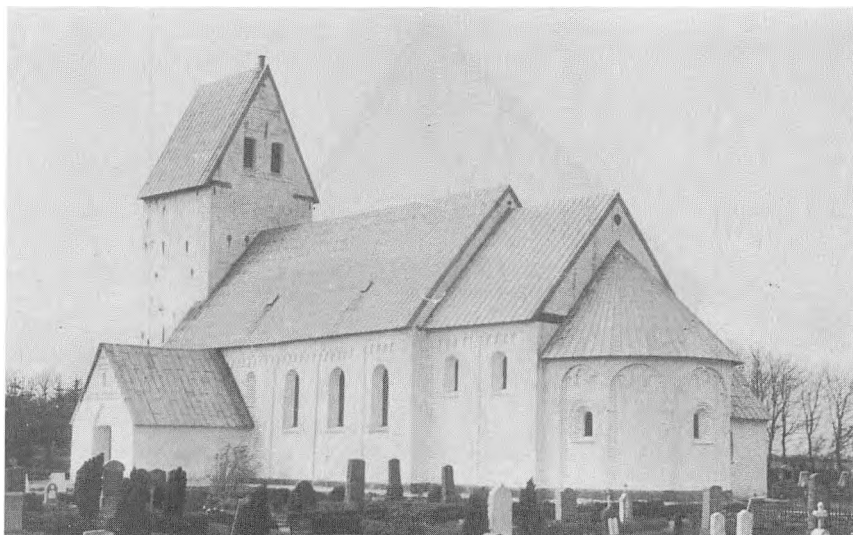
På kirkegården findes ialt 11 ligsten, hvoriblandt en alene formedelst sin rare inskription er mærkværdig, navnlig Hans Jensens, hvis sønnesøns søn sin olde-oldefaders sted nu beboer, som har oplevet 126 år, og berettes, at da han udi alders 100 år har været af så stærke legemskræfter, at han på mersken, som her er, kunne gå forved 6 af sine sønner at slå græs: Her hviler udi Gud ærlig og velagt mand Hans Jensen af Janderup, som salig hensov i Herren den 1. feb. 1647 udi sin alders 126. år med sin kære hustru Kirstine Christensdatter, som og salig hensov i Herren den 12. sept. A° 1649 udi hendes alders 60 år. Gud give dennem med alle Guds børn en glædelig opstandelse. – Inskription på den lukte mandsstol til St. Hebo udhugget i træet: Jørgen Sørrens i Heboe haver lat disse akammel gøre, som blev indsat om pintsdag 1575. Under et Marie billede med stråler omgivet [i solgisel]: Ave Regina Cælorum, Mater Regis Angelorum. A° 1733. *) Arstallet må være sat til, da malingen er renoveret, thi iøvrigt er det munkeskrift. – På det røde fløjel om alteret står udi en med sølv broderet laurbærkrans: S. C. S. A. E. D. 1723 [Simon Christensen, Anna Enevoldsdatter]. På degnestolen: Anno Domini 1603. – På begge sider af egeligbåren: M. H. H. 1603. – To støtter til kirkegården, den ene med bly, den anden med tagsten. (Ved H.K.K.).

BILLUM KIRKE

Billum kirke ligger omtrent midt i sognet på et ret aneligt højdedrag et par km nord for Vardeåens udløb i Ho bugt. Denne hvidkalkede, blytækkede kirke ses på lang afstand og består af apsis, kor og skib med tre sengotiske tilbygninger – et tårn i vest, et våbenhus ud for sydsiden og et sakristi ved korets nordside.

Kirkens romanske dele er bygget af tuf fra rhinegnen og er rejst på en

*) Inskriptionen er en Maria-antifon, et syngestykke fra den katolske middelalder, og lyder på dansk: Hil dig, himlenes dronning, englenes konges moder! Det menes, at rimet er af engelsk oprindelse fra 1100 tallet. Blandt ca. 25 Maria-antifoner, dronning Margrethe stiftede, var der flere Ave regina. Maria i solgiselen hentyder til Åb. 12,1: »Og et stort tegn blev set i himmelen: en kvinde, iklædt solen og med månen under sine fødder og med en krans af 12 stjerner om sit hoved.« Sådan er hun afbildet her, som himlenes dronning dog med kronen på hovedet, og på armen har hun Jesusbarnet. Ved hendes fødder knæler tilbedende de gejstlige og verdslige magter, nemlig pave og biskop – kejser og konge. Figurerne er fra den sene middelalder og har oprindeligt stået på et sidealter i skibet nord for kordøren, hvor Mariaaltre ofte havde deres plads. (H.K.K.).

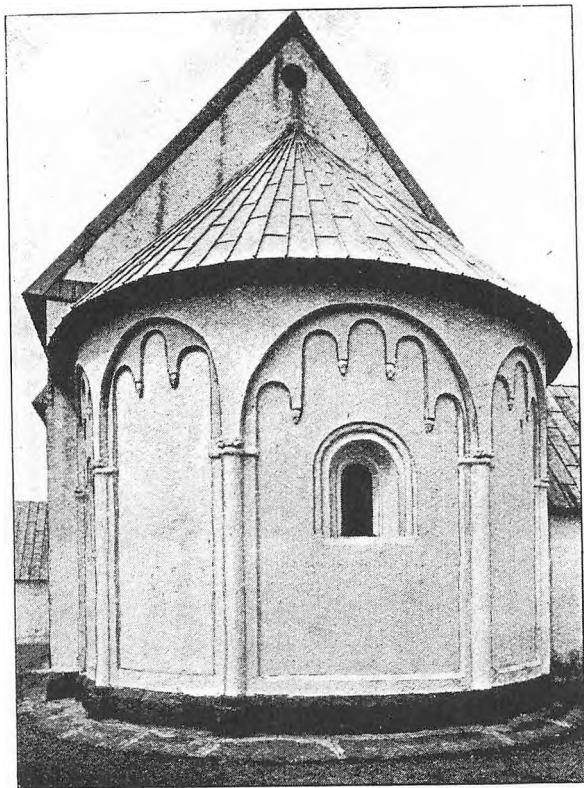
Billum kirke.

skråkantsokkel af granit og er sandsynligvis bygget i slutningen af det 12. århundrede eller begyndelsen af det 13. århundrede.

Dr. Jacob Helms mener dog, at kirken først er bygget et godt stykke ind i det 13. århundrede og begrundet sin antagelse på udsmykningen af apsis, som ved lisener og derpå lagte halvsøjler opdeles i fem store arkadefelter. Han skriver: »Apsidekorationen kan ganske vist minde meget om flere rhinsk-romanske tufstenskirker, således om det mellemste stokværk af den formentlig fra midten af det 12. århundrede hidrørende apsis på St. Gereon i Köln; men der er dog på Billum kirkes korslutning også andre mere særegne træk, og disse peger hen på en endnu senere tid, næppe tidligere end et godt stykke ind i det 13. århundrede. Det gælder således de yderst lave kapitæler uden dækplade og ikke mindre om den meget svære halsring, der ligger umiddelbart under de tre kapitæler. Det er nemlig ikke et enkelt tredelt (»foldet«) kapitæl, men tre – et bredere i midten og to smallere på hjørnerne ved siden af hinanden, og vi kan her ikke undgå at lægge mærke til den overensstemmelse, der er imellem disse tre således sammenordnede kapitæler og dem, der ved sent-romanske eller tidligt-gotiske højkirkehvælvninger så ofte sidder sammen over vægsøjlerne, og af hvilke det bredeste midt for bærer gjordbuen eller en tværribbe, medens de smallere ved dets sider er udgangspunkter for hvælvings kryds eller sideribber.«

K. Høgsbro Østergård mener derimod, at kirken er bygget omkring år 1200, og begrundet sin antagelse på de ved restaureringen i 1955 fundne gamle mønter fra Valdemar Sejrs tid.

I arkadefelterne i apsis er der rundbuefriser, i midterfeltet fem og i de øvrige tre buer, samt tre rundbuevinduer, et i syd, et i øst og et i nord. Det nordre

Billum kirkes smukke apsis har den for tufstenskirkerne almindelige 5-delning, hvor de enkelte fag regelmæssigt adskilles ved halvsøjler, som ses hæve sig fra lisen. Ejendommeligt er det, at den række småbuer, som går fra lisen til lisen, har 3 buer, i midterfeltet endog 5, mens 2 småbuer ellers er det almindelige. Dette træk tyder på, at Billum apsis er en af de yngste i gruppen.

vindue blev på grund af lysvirkningen på altertavlen tilmuret i 1955.

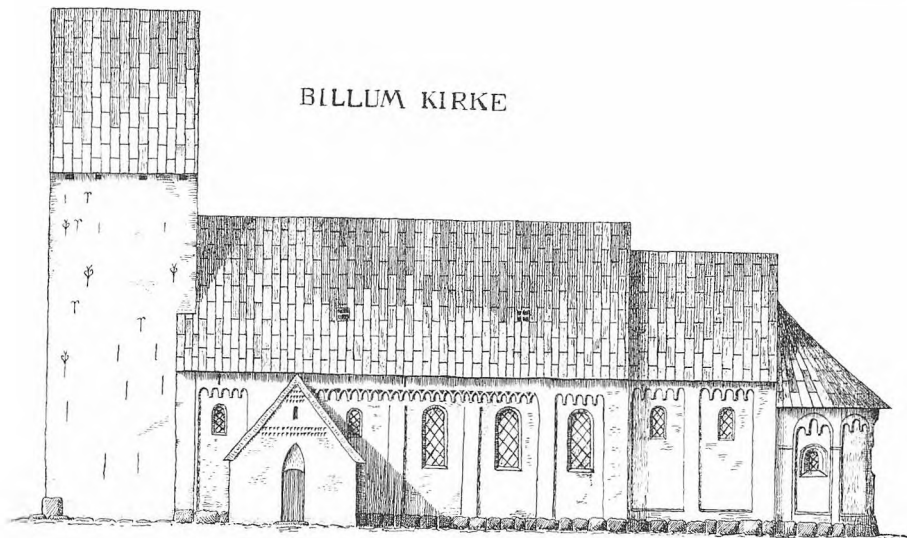
Korets firkantede parti har på begge sider den almindelige blindingsdekoration med lisener og rundbuefrise. Det østligste fag på skibets sydside har ligeledes en enkelt buefrise, mens de tre næste har en sammenslynget rundbuefrise, som ikke rigtig hænger sammen med lisenerne. På nordsiden er alle fagene med lisener og den enkelte buefrise.

Ved en restaurering i 1870'erne blev der i stedet for de oprindelige indsat tre store rundbuede vinduer, som ved en ny istandsættelse af kirken i 1955 blev erstattet med nye af format som de oprindelige mindre romanske vinduer. Det østligste blev dog tilmuret. Et tilmuret romansk vindue ses i muren over døren i sakrastiet. På nordsiden er alle vinduer bevaret i deres oprindelige skikkelse, kun at et par af dem er tilmuret. Ved restaureringen i 1870'erne blev der indsat et rundt vindue i tilmuringen af den gamle dør på nordsiden,

da der på dette sted var særlig trang til lys. Det blev dog ved istandsættelsen i 1955 muret til. Begge skibets døre er bevaret, norddøren tilmuret, den sydlige er endnu i brug.

Tilbygningerne, tårn, våbenhus og sakristi, er alle fra den senere middelalder og er opført af munkesten. Ved istandsættelsen i 1955 var det nødvendigt at ommure hele tårnets vestgavl ligesom sydsiden krævede en meget omfattende reparation. Det skete med almindelige mursten. Tårnet har øst-vest vendte glatte gavle, medens det nedre tårnrum har krydshvælv og åbner sig mod skibet med en høj, smal, spidsbuet arkade og har et stort spidsbuet vindue i vest. I våbenhuset lukkedes i 1955 de to pseudoromanske vinduer i vest og erstattedes af to trævinduer i nicherne mod øst, hvor der var spor efter tidligere dog ikke oprindelige vinduer. I sakristiet, som har krydshvælv, blev det nymodens østvindue udskiftet med et fladbuet. De nye vinduer undtagen i våbenhuset er blyindfattede.

Kirkens indre udmærker sig ved sin anselige højde. Såvel kor som skib har bjælkeloft, medens apsis har halvkuppelhvælv. I modsætning til den meget vide apsisbue er den romanske korbue, der er bevaret med enkelt profileret kragbånd, ualmindelig smal. J. Helms mener, at korbuen sandsynligvis er holdt så smal for at give plads til et eller to altre ved siden af den. Alt tyder på, at det allerede fra begyndelsen har været hensigten at rejse et alter i skibet ved korbuens nordre side, og dette har så været grunden til, at skibet på dette sted ikke har fået noget vindue (jf. Henne kirke, hvor alteret findes).

Billum kirke set fra syd 1886. Tegning af Jørgen Bruun efter tegning af V. Ahlmann. (Helms Tufstenskirker).

En frise af adelige skjolde på triumfvæggen med ejernes navne. Før istandsættelsen.

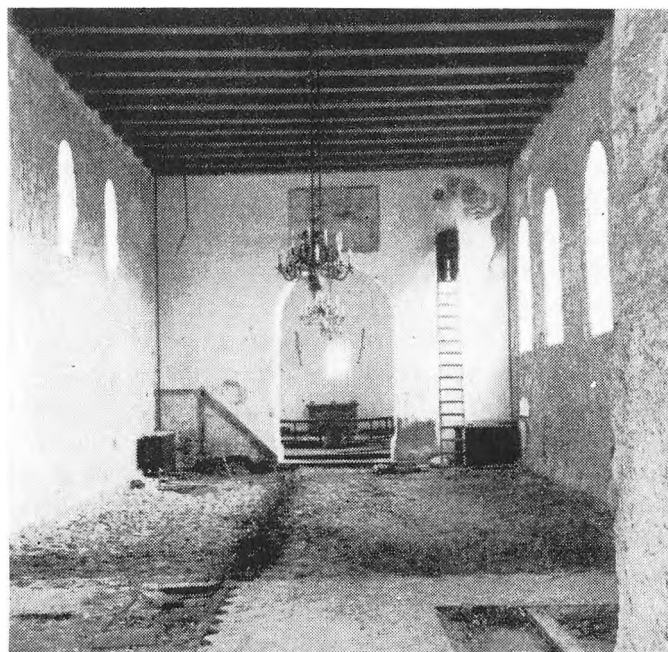
Ved kirkens istandsættelse i 1955 afhuggedes murenes cementpuds. Kun på triumfvæggen fandtes et gammelt pudslag, som kunne bevares. Sydmuren var i meget ringe stand, hvorfor den nedre del blev skalmuret med en ramme om syddøren. Gulvene isoleredes og blev belagt med gule, håndstrøgne, fuldblændte sten. I våbenhuset er dog anvendt gamle fliser, og under stolene blev der lagt en egetræsbrølægning.

I sakristiet og på korbuen fandtes fragmentarisk cirkelornamentik, som nu ses et enkelt sted, og som vistnok stammer fra sengotisk tid. På triumfvæggen fandtes ligeledes spor af kalkmalerier, som nærmere er beskrevet af K. Høgsbro Østergård i »Fra Ribe Amt 1955«. Blandt disse må især nævnes den nu afdækkede våbenfrise. Den er malet helt oppe under bjælkeloftet ind mod kirkens sydmur og består af fire skjolde, der er 70 cm høje og 70 cm brede. De har afrundede hjørner, buede sider og svagt fremtrædende spids forneden. De tre af skjoldene er ens med en syvtakket stjerne over tre hvide bølgelinier på rød bund. Det fjerde skjold har en skråtstillet strøm med fisk på rød bund. Over skjoldene er en indskrift, som det med ret stor sikkerhed er lykkedes at tyde. Efter redaktøren af »Danmarks kirker«, cand. mag. Erik Moltke lyder indskriften oversat til moderne dansk: »Laurids Jensen, Henrik Lydiksen, Jens Lauridsen, Esge Lauridsen.« Skjoldfrisens alder må efter Albert Fabritius's mening stamme fra begyndelsen af 1300 tallet, da såvel skjoldformen som bogstavtyperne viser hen til en senromansk eller tidlig gotisk tid. Desuden mener A. Fabritius, at der heller ikke kan være større usikkerhed angående det første, tredje og fjerde våben. »Selve mærket,« siger han, »er ført af slægterne (Stjerne-) Juel, Rekhals og Krook. Den sidste hører hjemme på egnen i den her omhandlede periode; men da farverne ikke kendes i Krooks, ej heller i Juelernes skjolde, skulle der ikke være tvivl om, at det tre gange gentagne våben repræsenterer Rekhals. Det andet våben, tre fisk i en sølvstrøm i rødt felt, er desværre ukendt. Navnet Rekhals dukker ganske vist først op 1446, da Erik Rekhals beseglede et vidne af Bølling herredsting. Senere var han i 1462 indblandet i en sag mod Løgumkloster angående et hus i Ribe. Umuligt er det ikke, at hans slægt i tidligere generationer kan have

været knyttet til Vester Horne herred. Holder man sig til, hvad indskrift og våbenfrisen umiddelbart meddeler, har vi Laurids Jensen, Jens Lauridsen og Esge Lauridsen med det samme våben. Alene heraf kan man vel slutte, at det drejer sig om en mand og hans to sønner. Henrik Lydiksen må på anden måde være knyttet til familien, måske som svigersøn eller snarere som svoger til Laurids Jensen. Indskriften i Billum kirke, der vel snarest må opfattes som en ejer- eller stifterindskrift, viser os da, at Laurids Jensen (af slægten Rekhals?) med sin svoger (?) Henrik Lydiksen og sine to sønner Jens og Esge har ønsket at minde Billum sogns beboere om deres velgøringer mod kirken.«

I sakristiet står en gammel skriftestol uden knæleskranke og mindre velbevaret end den tilsvarende skriftestol i Janderup kirke. Det interessante og velbevarede alterbord er bygget op af tuf hvilende på en fod af granit og forsynet med en plade, stykket sammen af flere stykker granit. I det største af bordpladens stykker er der en relikvigrav, som dog forlængst er tømt, ligesom dækstenen er borte.

Altartavlen er et renæssancearbejde utvivlsomt fra 1600 tallet, den er bygget op af et storstykke, der er tredelt ved fire toskanske søjler og tvedelt topstykke. Ved min ankomst til Janderup-Billum i 1927 var der indsat malerier af Poul Steffensen. I storstykkets midterfelt: Jesus som den gode hyrde, i sidefløjene en fåreflok og en luskende ulv og i topstykket engle, mens de oprindelige billeder var anbragt på bagsiden af altartavlen. Ved istandsættel-

Da skjoldefrisen
afdækkedes.
Fot.
K. Høgsbro
Østergaard.

Billum kirke indvendig, før 1954.

sen af kirken 1955 blev de gamle malerier anbragt på deres oprindelige plads, mens Poul Steffensens malerier nu hænger i sakristiet. De gamle malerier forestiller nadveren i midterfeltet, signeret Niels Lund 1763, i sidefelterne er der malerier af Jesus i Getsemane og pågribelsen. I felterne i topstykket er der malerier af korsfæstelsen og opstandelsen.

Prædikestolen, som har et skåret årstal 1634, smykkes af joniske søjler som ramme om arkadefelter med reliefskærne fremstillinger af Kristus og de fire evangelister. Stolen var tidligere anbragt på nordsiden, men blev ved sidste restaurering flyttet til sydsiden.

Stolestaderne er overvejende gamle med enkle, høje spidsgavle. På en af gavlene er skåret: »Elin Gødis 1581« og på andre er der rester af gammel nummerering.

I kirken findes en del middelalderlige træskulpturer. På triumfbuens nordside hænger resterne af en unggotisk krucifiksgruppe. Desuden er der rester af et Mariaalter samt Johannes Døberen og apostelen Johannes. Mariafiguren, som nu er anbragt i norddørens niche, hang tidligere over korbuen, men faldt ned i 1918; derved trillede 19 mønter ud på gulvet, den ældste fra Kristoffer af Bajern, de yngste fra kong Hans. De opbevares nu i Nationalmuseet. Endelig er der et senmiddelalderligt alterskab med en korsfæstelses-scene, nu anbragt over norddøren.

Døbefonten står midt i koret, den er af granit med dobbelt buefrise i lighed med den sammenslyngede rundbuefrise over de tre fag på kirkens sydside

dog omvendt. J. Helms tager dette som et tegn på, at omtalte frise på kirkens sydmur er oprindelig, da kirke og døbefont utvivlsomt er samtidige. I døbefonten ligger et sydtysk fad fra omkring 1575 med fremstilling af syndefaldet.

Et skib, skænket 1949 af fhv. gmd. Peder Pedersen og hustru, stod i nogle år i norddørens niche, men blev i 1955 ophængt. (Skibet havde P. Pedersens forældre fået i bryllupsgave, og da P. P. ingen direkte arvinger havde, gav de det til kirken).

Belysningen i kirken sker efter mangeblusprincippet. De gamle kroner er bevaret og benyttet, på væggen er opsat prismelampetter, i sakristiet en seksbøjlekroner og i våbenhuset en lyskrans. Der er elektrisk opvarmning. Kirkeklokken har følgende indskrift: *Ecce anno domini MCDXXXII circa festum plurificationis effusa est campana Belim per manus rev. Petri Johannis procurante domino Jacobo ibidem.* Det er: 1432 ved Maria renselsesfest er Billum klokke støbt af Peder Jensen på foranledning af hr. Jakob sammesteds. Traditionen vil vide, at støbningen har fundet sted i »Klokkepyt« nord for byen.

Billum kirke har i løbet af de sidste 100 år været genstand for to omfattende istandsættelser, den første i 1870'erne, ledet af bygningsinspektør L. A. Winstrup, er omtalt af J. Helms i »Danske tufstenskirker«, den anden i 1955 under ledelse af arkitekterne Ricard Aas, Varde, og Rolf Graae, Hellerup. Rolf Graae har beskrevet denne istandsættelse i en skrivelse, dateret: februar 1956. Heri udtaler han, at principielt bør man gå ud fra, at restaurering i videst mulig udstrækning skal være konservering, og dette princip er i vid udstrækning blevet fulgt. Af skrivelsen følgende:

»Inventaret, som var i en frygtelig tilstand, blev gennemrestaureret af kirke-maler Ejner V. Jensen. Det viste sig, at stolegavlene havde bevaret en interessant staffering samtidig med prædikestolens og altertavlens 18. årh.s bemaling, og det lykkedes at få dem restaureret på samme måde som sidstnævnte. Et særligt kapitel er restaureringen af de middelalderlige snitværker, som dels var i selve kirken, dels deponeret i Varde museum: Altertavlen, som nu sidder over norddøren, udbedredes med bibeholdelse af den sidste bemaling fra 1840'erne. Stavværket suppleredes blot med en udsavet plade.

Samtidig bemaling har krucifiksgruppen på triumfvæggen. Mariafigurens venstre øje og kind var rådnet bort, det så ubehageligt ud, og vi anså det for nødvendigt at råde bod herpå, idet hullet blev udfyldt med plastisk masse og malet.

Madonnafiguren – nu opstillet i kvindedørens niche – havde ingen gamle farver og står nu i egetræet.

De to figurer af Johannes apostel og Johannes Døber fra samme alterskab

som Madonna havde bevaret dele af den middelalderlige bemaling. Nogle steder er kridtgrunden bevaret, andre steder er alene lærredet bevaret, andre steder står egetræet fremme.

Ved restaureringen er der arbejdet meget med at få en kunstnerisk helhed og samtidig skelne mellem gammelt og nyt – i det hele supplere så lidt som muligt. Der er forsøgt, for at bruge et »Lindsk« udtryk, med neutrofarver, især i det blå forpå Johannes apostelens klædning. Johannes Døbers venstre skulder og bryst manglede, det er suppleret ved en udsvejfet plade i egetræ, og figuren er anbragt, så lyset falder ind i hulheden, så den manglende plastiske virkning mest muligt elimineres.« (Lind er konservator).*)

J. Helms skriver i »Danske tufstenskirker«, at Billum kirke »ved sin prægtige apsis, der ved det livfuldt, opadstigende, arkitektoniske smykke, er enestående blandt alle den jyske halvøes kirker, og i det hele indtager den ved sine gennemgående smukke forhold en udmærket plads mellem disse, og dertil kommer, at der iblandt alle Jyllands af rhinsk tuf byggede kirker næppe findes nogen, i hvilken det oprindelige materiale og de oprindelige former er så godt bevarede som her. Kirkens høje beliggenhed har vistnok ikke været uden betydning i den henseende; men hovedgrunden til, at tuffen har holdt sig så usædvanlig godt i Billum kirke, har dog uden tvivl været det held, beboerne har haft med at forskaffe sig en fastere og tættere art af eifeltuffen end den, der almindeligvis er blevet anvendt i vore vestjyske tufstenskirker.«

KIRKERNES EJENDOMSFORHOLD

I almindelighed har menighederne selv bygget kirkerne og skaffet midler til at vedligeholde dem med. De skænkede dem til Gud. Undertiden har en konge eller en stormand bygget en kirke og fået en slags ejendomsret til den. Ellers var kirken ordnet efter jordelivets forhold med værger til at ordne praktiske og juridiske spørgsmål under overtilsyn af biskoppen og paven. Ved *refor-*

*) Om kirken oplyser J. C. Hammer 1766, at Billum kirke bruges som sømærke, har udvendig cementsten (tuf), loft lagt på 22 egebjælker, men i koret ligger loftet under bjælkerne i en halv runding; for henvend 60 år siden havde der været hvælving, som formedelst brøstfældighed blev nedtagen og forandret. Altergulvet er en muret halvrundering med jernankre, uden til 1692, alt tækket med bly, en grundmuret og hvælvet sakristi, hvori for få år siden er gjort en ny og bekvem skriftestol, da præsten tilforn sad på muren og skriftebørnene lå på gulvet. – Klokken i størrelse som den mindste i Janderup, men ej så god lyd, er over 300 år gammel med munkeskrift . . . Og er det mærkeligt, at omtrent ½ fjerding vej nordost fra kirken ved Billum by findes et rundt hul i den høje hede, som beboerne kalder Klokkehul, hvor det er troligt, at bmt. klokke er støbt, så meget mere som jeg ved at lade grave i hullet har fundet noget kalkgrus. Altertavlen er af samme bygning og indretning som den i Janderup, troligt fra samme mester, gjort 2 år efter, 1647, men 1764 med maling stafferet tillige med kirkestolene og øvrige ornamenten på ny opmalet. En smuk liden prædikestol, for nogle år siden med snedkerarbejde repareret og 1764 med maling stafferet, forhen fandtes årstallet 1634 samt hr. Hans Pedersen, sognepræst, Mickel Jensen, kirkeværge, Jesper Hansen, kirkeværge. Fonten af sten med messingbækket, men uden krone. Pulpitur bag i kirken, for nogle år siden af itzige ejer bygt og bekostet. (Ved H. K. K.).

mationen afskaffedes biskopperne og pavedømmet, og kongen tiltog sig deres højhedsret over kirkerne og disses gods, vel vidende, at det i virkeligheden ikke var hans, men Guds. En af følgerne var, at kongen pludselig fik 1/30 af alle danske bønders kornavl og hver 30. kalv, føl, lam og bisværm, som fødtes. Det var de forsvundne biskoppers tidligere trediedel af tienden. Han lovede at anvende kæmpebeløbet til »gudeligt brug«, dvs. til hjælp for videnskab, studerende, nødstedte præster, syge og fattige m.m. I den første tid gik det nogenlunde efter løftet. 3. pinsedag 1551 brændte Varde by med begge kirker. I juni befalede kongen lensmanden straks at sammenkalde alle herredsprovster og kirkeværger i Ribe stift og forhandle med dem om, hvordan hver kirke kunne hjælpe indbyggerne i Varde med at opbygge en af deres kirker, selv skulle de hjælpes på lignende måde, om ulykken ramte dem. For at kirken kunne blive færdig inden vinter, skænkede kongen vardenserne kongetienden af Lunde, Ovtrup og Billum.

1587 fik Nordby præst på Fanø kongekorntienden af *Billum*, først fordi øens fiskeri var aftaget meget, og i mange år nød præsten denne tiende. Nordbypræsten gik dog ikke hen i høsttiden og udtog tiendenegene. Det kunne sognepræstens og sognekirkens folk gøre for deres 2 parter af tienden. Tiendeejerne havde den gerne *udforpagtet*, undertiden til sognefolkene, undertiden til en godsejer, ofte for en ret billig afgift.

Beslutningen om at fjerne bisperne og inddrage deres gods blev taget ved et natligt møde 11. aug. 1536, hvor også feltherren Johan Rantzau var med. Nogle måneder før var han blevet lensmand over Riberhus, nu blev han tillige stiftslensmand over inddraget bispegods i Ribe stift. I hans regnskaber for disse år findes afgiften for *bispetienden* 1535 og 36 indført, for Janderup var den 26 ørte 4 skp. og for Billum 21 ørte 6 skp. Da det er for 2 år, bliver det pr. år omregnet til tdr. Janderup 16½ td. og Billum 13½ td. Afgiften var vist betalt med penge, i alt fald var beløbet opført i joachimsdalere.

1579 fæstede Vincent Juel, Hesselmed, Billum kongetiende mod en afgift på 10 ørte rug og 6 ørte byg, som altså skulle betales til fanøpræsten, 1614 fik Chr. Lange, Hesselmed, endog livsbrev på denne ordning, som åbenbart har givet godt overskud til forpagteren, og det gode korn tillod ham at stalde flere stude, og der blev også til salg. Han havde »tingsel« (akkord) med bønderne, så hver leverede en bestemt mængde korn uden at vente på tiendetageren, og de kunne så køre kornet i hus, når det var tørt. 18. juni 1631 opsgav Chr. Bakkensen, Tarp, o. fl. deres tingsel, Lange havde da delt tienden med Anne Nielsdatter i Varde (og St. Hebo) samt Mikkjel Jensen i Billum. De havde også tingsel med hr. Ib i Kjelst. Efter sammenlægningen af kaldene spurgte P. Stal, Billum, om de to præster ville fortsætte tingslen med Billum sogne-mænd, hvad de var villige til og ligeledes Mikkjel Jensen i Billum for hans part. 5 Billumsognere leverede 1650 søndag efter allehelgensdag tiendekornet i en Vardeskude ved Janderup kirke efter ordre fra Stafen Nielsen, Varde.

Det har været kirkens tiendekorn, Stafen har solgt, han var nemlig provstis-skriver og førte som sådan tilsyn med kirkens økonomi. Senere havde P. Byrgesen og derefter hans enke forpagtet kirke- og kongetienden. Efter Carl Gustavkrigene var Billum så forarmet, at Nordbypræsten i 4. kvartal ingen tiende fik. 1662 opsiges en N. Nielsen, Obling, sin tingsel med S. Christensen i Jegum, L. Jakobsen i Kærup, S. Jensen i Hyllerslev og H. Rask i Grydvad mølle; de må herefter »ikke indføre kornet, før kirkens rettighed er fratræget.« 1663 havde Janderup sognemænd både konge- og kirketienden i fæste.

I Varde syssel havde dekanen (et medlem af kapitlet) fra gammel tid overtilsynet med kirkernes økonomi. Derfor havde han en hovedbog (kirkestol) med oplysninger derom. Den sidste fra 1608 er bevaret. *Janderup* kirke (tienden) var 19 ørte, »som Marine Heboes haver fæstet på sin (livs) tid, men når hun dør og afgår, da er hun (tienden) mere end dobbelt så god, og findes en af de bedste kirker udi Varde syssel.« Den ejede 1 bol i Janderup med landg. 10 sk. 2 alb. og til dekanen 1 mk. med anden herlighed, 1 bol i Hyllerslev, Jens Rask bruger, landg. ½ mk., dekanen forbedelse 1 mk. osv. Forbedelse er en afgift visse husmænd betalte herskabet, der skulle forsvare dem bl.a. i retssager. I V. Vrøgum 3 ottes land med en toft, landg. ½ ørte korn, 1 ager på Kærup mark, 8 skp. ld. fra Norddige til Sønderdige og op til kirkevej, 1 læs eng øster i Nyland til Sct. Nikolaj alter, 4 læs eng i Flødegård, 2 læs eng i Holmhøve, Simon Johansen (St. Hebo) gav kirken, 2 læs eng hos kirken. I Billum enge 3 læs eng, 1 toft 8 skp. ld. skylder 2 skp. korn årligt. I Kierup mark 2 ørte ld. og ganger 1 ørte korn, når det bruges. 1 læs eng og 2 skp. ld. på Steenhøff, 4 læs eng i Aal enge og 2 skp. på Brørup mark, 2 enge i Kjelst enge. N. Nielsen i Hyllerslev 26 læs eng, N. Jensen sst. 20 læs, Oluf Laugesen 10 læs, Jørgen Laugesen 10 læs, Margrethe Niskone 13 læs, S. Simonsen 10 læs, Jørgen Søfrensen 20 læs, H. Hansen 20 læs, Lauge Hansen 30 læs, Fru Marine Ehnelds 20 læs, Bertel Eysen har eng for 3 sk., Jep Eysen 2 læs i Ove (Øve), eng vesten Ovevad sande (æ Bjerg). 3 ørte ld. på Janderup mark, 2 læs eng i Haffuerkier. 2 læs eng sønden på Strenge i Janderup enge, 18 læs i Hyllerslev Aae enge. — »Kirken har en laughævd (ejendomsdom), som mester Jacob Suaning har lånt Marine Heboes, tiltroer hende, når påskendes (forlanges) vorder, som hun begærede at forsvare kirkens ejendom med efter mester Jacobs seddels lydelse.« Der menes Hans Svanning, kgl. historieskriver, som var dekan, til han døde 1584. Alle disse enge m.m. viser sandheden af, at kirken var en af de bedste i syssel.

Billums korn var 17 ørte. Den havde 10 ottes ld. i Billum mark, 2 agre i Janderup på 8 skp. ld., 8 agre 1 ørte ld., 2½ læs eng i Janderup Stenenge, 4 agre i Huillsmat 8 skp. ld., 4 læs eng i Kiels krog, 2 læs eng, og endnu 40 læs sst., enge i Østerenge, Mads Hannevang bruger, 2 læs eng i Janderup enge. Søren Bundesen har kirkeenge for 1 mk., kirkeværger for 2 mk., enge i Østerenge, Oluf Bodsen bruger, i Vrøgum mark 7½ ørte ld. og 1 toft for 8 skp. korn. Boe Lauridsen har jord på Terp og Kiells mark (Kjelst?), 4 læs eng i Småenge og C. Madsen har 1 eng for 7 sk. —

1688 nævnes Janderup kirke kun som ejer af 14 stk. jord, måske kan nogle af de mange være sammenlagt til færre, men mange er åbenbart gledet ud af kirkens eje. 1688 har den ialt 3 td. hartk.

1681 var Janderup kongetiende 12 ørte rug og 6 ørte byg. Den gjorde senere godt på et tørt sted. Hvas til Hennegård og Søvig, der som oberst for eget regiment havde ofret sin velfærd for sit land under Carl Gustavkrigene, efterlod sig ved sin død en forarmet familie. Det lod ikke til, regeringen havde penge til at betale afdødes tilgodehavende. Endelig 1714 fik datteren Hedevig Elisabeth Hvas Janderup kongetiende for livstid mod at slette statens gæld til

faderen på 8146 rdl. Det var en høj pris for tienden! Hun døde ca. 1720. Senere købte beboerne selv denne tiende.

Under pengemangel og pres fra adelen begynder kongerne modstræbende at »sælge« kirkerne eller deres »jus pdtronatus et vocandi« (højhedsret og kaldsret), dog mod at holde dem i sømmelig stand. 1719 solgtes kongekvægtienden for begge sogne til Lydumgård for 10 rdl. Janderups kom dog senere under Hesselmed, og 1786 fik Hesselmed også kongekvægtienden af Billum og Ål på auktion efter Søren Spangsbergs hustru i Hjerting for 432 rdl.

Simon Christensen, der havde været forpagter af Visselbjerg og senere blev ejer af Hebo, skrev til kongen om køb af Janderup kirke:

»Stormægtigste, allernådigste arve konge og herre.

Såsom Eders kgl. majestæt haver sig Janderup sogns kirke og visse tiende og indkomster og ikke til nogen anden er bortskødet, hvilken kirke udi Jylland udi Riberhus amt er beliggende, altså understår jeg mig Eders kgl. majestæts undersåt i allerdybeste underdanighed at anholde om Eders kgl. majestæt allernådigst ville forunde mig jus patronatus til samme kirke med kirkens tiende og al anden tilliggende indkomst, hvorimod jeg allerunderdanigst erbyder at betale straksen udi rede penge efter sædvanlig takst for hver td. hartk. 25 rdl og derforuden kirken, som hel brøstfældig findes og ikke med en ringe penge vil lade sig reparere, vil og forsvarligen efter Eders majestæts allernådigste love at vedligeholde. Forventendes herom i allerdybeste underdanighed Eders kgl. majestæts allernådigste vilje og resolution af Eders kgl. Majestæts allerunderdanigste og tropligtskyldige undersåt og tjener Simon Christensen Varde.

København d. 3. sept. 1694.«

Han fik dog ikke kirken denne gang. S. å. fik assessor Niels Leth nemlig skøde på Janderup og Billum og endnu et par kirker, han var blevet ejer af et gældsbevis på et større beløb, udstedet af kongen 1660. Det var godt at betale med. Men 1699 købte Simon Christensen kirkerne af Leth. Christensen holdt sit gamle løfte. Han gjorde kirkerne i stand, hvad han stolt fremhævede ved et syn 1700. Hans enke giftede sig med kapellan Poul Borreby, Varde, og bragte ham både Janderup og Billum kirker. Da Borrebys 3. kone blev enke, giftede hun sig med efterfølgeren i præsteembedet i Gudum konsistorialråd Laurs Jelstrup. Ved en auktion 1757 solgte han vore to kirker til kammerråd Henrik M. Richter, Fredericia. Janderup kirke kom nu atter under Hebo, idet Mads Rygaard overtog den.

Efter Hebo-proprietæren Chr. Westesens død tilbød hans arvinger sognefolkene kirken for 4250 rdl. kur., men beboerne kunne ikke enes om købet. Knud Andersen, Grydvad mølle, og broderen Hans Andersen, Janderup, samt O. Sørensen, Hyllerslev, købte derefter kirken for 4000 rdl. I 1842 solgte de den til beboerne for 4568 rdl. 2 mk. 12 sk. kur. Menigheden måtte så selv påtage sig ansvaret for kirken, tienderne og jorderne, dog under øvrig-

hedens tilsyn. Man valgte kirkeværger og affattede regler for arbejdet. Kirkeværgerne blev tiendekommissær Wandborg, sogneforstander Jacob Jensen, Janderup, og gdr. Ole Sørensen, Hyllerslev. Reglerne pålagde dem at efterleve anordninger og befalinger, føre protokol og regnskab, sørge for at kirken var i god stand, betale skatter og afgifter, lave ligning over udgifterne, indkræve dækning hertil i forhold til hartk. Ved valg gjaldt stemmerne også i forhold til hartk. Hver sognemand skulle afgive »sit votum i en forseglet seddel«, der skulle åbnes i lovfaste vidners overværelse. Fra hver by skulle et par mænd efterse årsregnskabet. Kirkeværgerne lønnedes med at blive fri for pligtarbejde til kirken, desuden skulle hver have 1 rbd. 2 sk. Hamburger curant. Ordningen godkendtes af stiftamtmand og provst.

Efterhånden solgtes kirkens jorder. 3 td. ld. blev dog henlagt til kirkehuset, desuden bevarede en eng på 11 td. ld., delt i 14 lodder, som så sent som i 1930'erne udelukkende blev udlejet til folk med mindre landejendomme, der fik kredit til det følgende år, også kirkens overskud udlåntes i småsummer til mindrebemidlede. I kirkehuset var i den vestre ende en stald for de kirkesøgendes heste, i den østre ende stald til en ko eller to samt lo og lade, og midt i fandtes en stue og køkken til beboerne samt et større rum med kakkelovn, der tillige skulle stå til de kirkesøgendes rådighed og om vinteren være opvarmet.

Fra Richter kom Billum kirke under Hesselmed, idet Søren C. Rygaard erhvervede den. Ved skiftet efter ham 1771 ses det, at Hesselmed også havde kongetienden. Enken Dorte M. Rosenberg beholdt begge dele sammen med gården. Og herfra købte Billum sognefolk kirken ved auktionen over Hesselmeds tilliggende gods 10. nov. 1809 sammen med kongetienden. Kirken og dens tiende kostede 8400 rdl. kurant, kongetienden 6100, desuden købtes kvægtienden (vel både kirke- og kongekvægtienden) for 110 rdl., ialt 14.610 rdl. Dette beløb med et års rente betalte sognets 54 beboere i 1811. Det var i pengemiserens tid, og seddelpengene var kun en brøkdel værd af deres pålydende, så prisen var ikke så høj, som den ser ud til, og kun 2 år efter kom statsbankerotten. Jesper Madsen gør opmærksom på, at kirkeværgerne skrev følgende til deres regnskab over handelen: »Soli deo gloria« (Gud alene æren), og at de godt kunne have tilføjet: »Men vore efterkommere fordelene!«

Præster

BILLUM PRÆSTER

Oprindelig havde hvert sogn sin egen præst, men allerede i middelalderen begyndte man en sammenlægning, så en præst fik to eller flere sogne at betjene. Dette tog rigtig fart efter reformationen. Foreløbig blev Billum sogn dog ved med at være et selvstændigt sogn med sin egen præst. Da Janderup siden 1486 havde været annekteret under Ribe domkapitel og St. Kathine kirke, kan det rimeligvis have virket hindrende på en annektering.

Fra den katolske tid kendes hr. Jakob, der fik kirkeklokken støbt 1432.

1. *Ægidius (Gjøde) Christensen* var sognets første evangeliske præst. Han var magister og skulle have været tolk for den tysktalende Joh. Wandal, der ved reformationen var blevet biskop i Ribe. Men da det samme fortælles om hr. Ægidius i Ballum, er det ikke godt at vide, hvem af de to oplysningen gælder. En sønnesøn fortæller, at vor Ægidius 1531 fik en søn født i Kjelst præstegård på St. Laurentii aften og samme blev opkaldt efter denne helgen (Laurentidag er 10. aug., aften d. 9.). Man tænker uvilkårligt, at når hr. Ægidius da boede i præstegården, må han have været den sidste katolske præst. Der er det aber dabei derved, at disse præster skulle leve i cølibat. Hans overherre, Ribebispen, overholdt nu ikke cølibatet. Han var ganske vist ikke gift, men havde med en holstensk adelsdame, Ida Pogwisch, to sønner, som han vedkendte sig, og han var desuagtet højt anset og afholdt af både høje og lave. Det er da vel tænkeligt, at hr. Ægidius først var katolsk præst her og måske allerede dengang havde været gift. Ved ægteskabs indgåelse krævedes nemlig ikke kirkelig vielse, og cølibatet blev vist ikke overholdt særlig strengt. Vi ved ikke, når han blev født, eller når han døde, blot at fødselsdagen var 1. sept., idet det førnævnte barnebarn oplyser, at han fik navn efter St. Ægidius, på hvis helgendag han var født.

2. Hans søn *Christian Ægidiisen* blev hans efterfølger. Ved hans navngivning er det farfaderen og ikke dagens eller aftenens helgen, der opkaldtes. Han

underskrev Kristian IV's hyldningsakt. Hans hustru hed Christine. Han døde 28. sept. 1595 og blev begravet i Billum kirke, hvor hans ligsten fandtes endnu 1754. Hans søn Chr. C. Billum blev præst i Brøns og stukket ihjel med en kniv af præsten i Skærbæk. Endvidere havde hr. Ægidius følgende døtre: Karen, gift med hr. Knud Christensen i Ho, Ane Hanskone i Tarp, Lisbeth Jenskone i Kjelst og Kirsten Hanskone i Billum. Hans bror, den førnævnte Laurids, blev rektor i Ribe, præst i V. Vedsted og senere i Ribe, og hans datter Sofie blev gift med præsten i Janderup Hans Pedersen.

3. *Ib Christensen*, som nogle, vistnok fejlagtig, har ment var en præstesøn fra Lunde, blev ordineret 31. decbr. 1596 og fik så kaldet og blev året efter 6. feb. gift med formandens enke. Han var født ca. 1560 og havde i 7 år været hører ved Ribe skole. – I en hekseproces 1620 mod Anne Nisdatter i Vong udstedte han sammen med præsten i Janderup en erklæring om den mistænkte »konsultationer« i deres sogne. Det skete i et tingsvidne d. 19. aug.: »Hr. Ib Christensen i Billum og hr. Chr. Sørensen i Janderup og 24 dannemænd vidnede, at de havde hørt røgt og tidende, at hun nu i foråret havde været hos Poul Gromsen i Kjelst, og der havde folk søgt hende om råd for fæmon, som døde, og deres korn, som ikke groede, og deres helbred og høreelse, og hun lovede at vise dem deres skademand og flyet dem råd derfor og der brugt hendes spådom og spøgeri.« Der var mange beskyldninger mod hende, som landstinget tog for gode varer, og da hun tillige »ved skienk og gave havde villet afkøbe dem [nogle andre vidner] deres sandhed ikke på hende skal bekende,« dømtes hun skyldig i hekseri og blev selvfølgelig brændt. Hr. Ib blev svagelig i sine sidste år, og det fik beboerne til at ansøge kongen om en sammenlægning af Billum og Janderup sogne. Kongen skrev da 28. marts 1627 til biskoppen og lensmanden:

»Vider, at for Os underdanigst har ladet berette bønderne i Janderup og Billum sogne, hvorledes sognepræsten i forn. Billum formedelst sin alderdoms skyld besværligen sit kald længer skulle kunne betjene, underdanigst derhos begærende, at Vi nådigst ville tillade, når forskrevne Billum sognepræst ved døden afgår eller selv for alderdoms skyld sit kald vil afstå, at begge forbemeldte sogne da måtte annekteres og herefter af een sognepræst betjenes, efterdi indkomsten skal være ringe til tvende præster at underholde og vejen mellem forskrevne sogne dog ikkun kort,« hvorfor de skulle afgive erklæring. Øvrigheden svarede 15. juli 1627, at de var ganske enig heri, kun skulle kongen i sit brev undtage præstens ret ved Ribe Sortebrødre kirke til Janderup sogn, og desuden måtte Janderup sognemænd lade denne vide, hvem de ville kalde herefter, da skete ham intet tilkort. Krigen udsatte sagen et par år. 1. okt. 1629 udkom den kgl. bevilling: »Gøre alle vitterligt, at eftersom vi nådigst erfare, Janderup og Billum sogne i vort land Jylland liggende bekvemmelig at kunne annekteres og af en sognepræst betjenes, da have Vi nådigst for godt anset og forordnet, så og hermed beordre, at samme tvende kald må annekteres og siden altid af en sognepræst betjenes, dog hermed sognepræsten i Sortebrødre kirke i vor købstad Ribe hans privilegia uforkrænket i alle måder, og skulle de af Janderup lade samme præst udi forne. Riber by for højhedens skyld vide, hvem de er begærende at kalde. Forbydende alle og enhver herimod nogen forhindring eller forfang at gøre i nogen måde under vor hyllest og nåde. Givet på vort slot Frederiksborg d. 1. okt. 1629.«

1630 havde nogle Billumsognere »tiltale« til hr. Ib for den halve korntiende 1629. Han tilbød »velvillig« at give dem den.

Siden hr. Hans Pedersen blev præst i Janderup, havde han passet embedet, indtil hr. Ib godvillig afstod det, og sognet sammenlagdes med Janderup. De billummere udstedte da dette kaldsbrev til ham:

»Vi efterskrevne Mickel Jensen i Billum, Jep Hansen i Burgård, kirkeværger i Billum sogn, Terkel Hansen i Kjelst, Dynes Jensen i Billum, Oluf Nielsen i Tarp, Niels Christensen i Burgård og Hans Nielsen i Hannevong kender og gør for alle vitterligt med dette vort åbne brev, at eftersom stormægtigste fyrste og herre hr. Christian IV med Guds nåde Danmarks, Norges og Gotters konning, hertug udi Slesvig, Holstein, Stormarn og Ditmarsken, greve udi Oldenburg og Delmenhorst etc., vores allernådigste konning og herre haver af kgl. mildhed med et åbent kongebrev bevilget Janderup og Billum sogne at annekteres og siden altid af en sognepræst betjenes, da efterdi hæderlig og vellærd mand hr. Ib Christensen, vores forrige sognepræst, nu på det 3. år os ikke for sin alderdom, skrøbelighed i eller uden kirken har kunnet betjene og desimidlertid den dannemand hr. Hans Pedersen i Janderup os i og uden kirken haver tjent og forestået, så vi takker hannem ære og godt på menige sognemænds vegne. I dag, som er d. 5. marti 1630, i Jesu navn kalder vi fornævnte hr. Hans Pedersen til vores sande sognepræst og sjælesørger her udi Billum sogn, så at han skal gøre os og menige sognefolk i fornævnte sogn den tilbørlig tjeneste i kirken og uden, som en tro sognepræst og sjælesørger sine gode sognefolk pligtig er udi alle måder, og lover vi hannem igen al ære og lydighed i sit embede på Guds vegne, desligeste også at gøre og give hannem den rettighed, som ærlig fromme sognefolk deres tro sjælesørger pligtig er efter ordinansen, thi er vores ydmyge begæring til vore kære fromme øvrighed erlig og velbyrdig mand hr. Albret Skeel, høvedsmand på Riberhus, at han dette vort kald ville med os bevilge og samtykke. At så i sandhed er som forskrevet står haver vi undertrykt vores Zigneter, venligen ombedet vores kære herredsprovst, hæderlig og vellærd mand, hr. Peder Madsen, sognepræst til Sct. Jacobi kirke i Varde til vitterlighed med os at besegle. Actum Billum kirke die et anno ut supra.« Underskrifter og 7 segl.

Kjelst præstegård blev anneksgård. Wiberg skriver, at hr. Ib døde 1630. Imidlertid vidner Kjelst mænd på tinge 15. okt. 1631 om hr. Ib, uden han kaldes salig, hvad ellers var almindeligt om afdøde, så måske har han endnu levet på dette tidspunkt, men ikke selv kunnet være tilstede. Mændene vidnede, at siden hr. Ib afstod kaldet 14 dage før Sct. Valborgs dag 1630, havde han følgende besætning: 2 gildnere (heste), 4 øg, alle brune, 7 køer, 2 kvier, 3 andre nød, nogle får og svin, en stor brukedel (bryggerkedel), 2 vogne med nogen redskab, 1 plov og 2 harver. Han har nok været en dygtig landmand.

JANDERUP PRÆSTER

Ved domkirken var der et domkapitel, oprindeligt et broderskab af de gejstlige, der var ansat ved domkirken. Dette »kapitel« fik efterhånden stor betydning, det blev et råd til hjælp for biskoppen og fik flere rettigheder, bl.a. lov til at vælge biskoppen, ligeledes blev hele stiftets højere gejstlighed knyttet til kapitlet. Dets medlemmer kaldtes kannikker og formanden prælat.

Siden engang i første halvdel af 1200 tallet havde biskoppen overladt (annekteret) Møgeltønder til kapitlet. Men 20. decbr. 1486 mageskiftede biskoppen med kapitlet, så det fik Janderup kirke og bispeembedet Møgeltønder. Kannikkerne skulle ikke selv passe embedets forretninger her, men måtte overlade det til en kapellan, som de selv kunne ind- og afsætte, dog beholdt biskoppen sig og sine efterfølgere 24 sk. årlig af kapellannen i »prokuration« (forsvar) samt »bispegave« og »frivillige gaver« af kirken ligesom af stiftets andre landsbykirker. Endelig skulle kirkeværgerne underholde ham og et passende følge mod en moderat bekostning, når han kom der for at indvi eller genindvi (efter drab eller anden ugudelighed) kirkegård, kirke eller alter eller holdt konfirmation, som i katolsk tid kun kunne foretages af en biskop. Kapitlet fik således jus patronatus et vocandi. Embedet i Janderup passedes herefter af vikarer, som fik en meget ringe løn, da de ikke fik noget af præstetienden. 12. okt. 1488 stadfæstede paven ordningen.

Forholdet fortsatte også efter reformationen. 1537 fik en kannik, *Jakob Guldsmid*, selv kaldet, imod at han så gav afkald på kapitlets fællesindtægter. Iøvrigt blev Janderup kald overladt et af de yngste, nyvalgte kannikker. 1649 var indtægten af Janderup 35 ørte rug og byg samt 2 rdl. for kvægtienden. Et kongebrev af 1547 bestemte, at når det første kannikkedom i kapitlet blev ledigt, skulle Janderup kald overdrages til præsten ved Sct. Kathrine kirke i Ribe. Det skete 1554, og den Ribe præst fik så kaldet herude. Året efter bad han kongen om at skænke »den halve tiende (vel kongetienden) der (i Janderup) til hjælp til en duelig kapellan.«

1. Kapellannen her var *Hans Clausen*, om hvem en nu forsvundet ligsten har oplyst følgende: »Her hviler i Herren hæderlig mand hr. Hans Klavsén, den første evangeliske præst her i Janderup, som døde 1567.«

2. I sine sidste år havde han måttet holde kapellan, altså en kapellans kapellan. En sådan var vanskelig at få i de dage, dels må stillingen have været meget dårlig lønnet, og dels var der ikke præster nok uddannet i den ny lære. Janderupperne antog da smeden og gjorde ham til præst. Han må have været en både dygtig og anset mand. Jo, de smede har altid været kloge folk, ikke mindst i »Per Smeds og Adser Bondes« tid! *Anders Hansen Smed* blev da præst, først som medhjælper hos hr. Hans og kort efter som sognepræst (kapellan). Han fik formodentlig god brug for den postil, som hans biskop, Hans Tavsén, havde skrevet, netop til hjælp for de mange præster, der ikke af

»ond vilje, men af en vanvittighed« (uvidenhed) ikke gjorde fyldes, som det siges i forordet.

Hr. Anders var nok sognepræst allerede 1547, da han tager et tingsvidne, angående præstegårdens jord. På reformationstiden var det ikke ualmindeligt, at både adel og bønder forsøgte at tilegne sig kirkeligt gods, og det var også tilfældet her, hvor nogle bønder var for jordgridske. Tingsvidnet lyder således: »Vi efterskrevne Jørgen Severinsen, tingholder på Vester herreds ting, Mads Rask i Hyllerslev, Severin Karlsen udi Vrøgum og Niels Stefansen kærlig med Gud kundgør vi med dette vort åbne brev, at år efter Guds byrd anno 1545 løverdagen næst efter Sct. Math. et – dag *) på fornævnte ting var skikket for os og flere dannemænd, som da forne ting søgte, denne brevviser Sevrin Simonsen i Hedeboe på hr. Anders Hansens vegne, som er præst udi Janderup, bad og fik et uvildigt tingsvidne af 8 dannemænd, som var Mads Rask, Dynes Christensen i Janderup, Anders Povlsen i Rottarp, Hans Jepsen i Kærup, Poul Jensen i Oftrup, Jørgen Todsén og Jes Jepsen. Disse 8 mænd vonde på deres gode troe, sjæl og sandingen, at dem fuld vitterligt var, så og hørte, at Severin Simonsen på hr. Anders Hansens vegne havde været her til Vester herreds ting næst for Sct. Andreæ dag og den 4. ting næst efter Sct. Andreæ dag (Andreas' dag, 30. nov.) næst sidst forleden og lydelig udvist alle dem, som bor på Janderup præstegårds jord og forbød dem at bruge længer end til næste fardag. Desligeste forbød og forne Severin Simonsen på forne hr. Anders Hansens vegne, at nogen skulle bruge eller bjerge noget af forne præstegårds jord, ager eller eng, uden mark eller inden mark, uden hvis de havde udi forne hr. Anders Hansens minde. At så gik og for i alle måder, som forskrevet står til ydermere vidnesbyrd trykke vi vore indsegl ned på dette brev.« (4 segl). Det var ikke alle, der rettede sig efter forbuddet. Hr. Anders måtte ved retten forfølge Dynes Christensen, der sluttelig i 1547 måtte forpligte sig til at udvise jorden og love at betale skyld (landg.) deraf. Og Dynes måtte udstede følgende brev: »Jeg Dynes Christensen i Janderup gør vitterlig for alle i dette mit åbne brev, at jeg har lovet og tilsagt hr. Anders Hansen i Janderup præstegård 6 skp. rug til skyld og 6 skp. rug for tiende hvert år af den præstegårds jord, som han har fæstet mig, og den ud at rede lavtid for Sct. Andreæ dag, så fremt som jeg vil bruge samme jord.«

3. 1561 blev sønnen *Søren Andersen* kapellan hos faderen og senere fik han kaldet. Han havde megen modgang, bl.a. brændte præstegården to gange, og han var syg i 8 år og havde en langvarig strid med herredsfogden Jørgen Sørensen (Seurinsen), Store Hebo. Præsten beretter selv følgende derom: »Salig mester Jens Knudsen, som var den sidste kannik, der havde det

*) Helgennavnet er forkortet, men da der forekommer et »et« (= og), må det gælde en helgen med to navne, hvilken så må være »Matthæus evang. et apostl.«, 21. sept. I 1545 var lørdagen efter nævnte helgendag d. 26. sept.

præbende og kannikkedom, hvis fundats og stiftelse siges at være Jandrup kirke, førend det blev forlenet til Sortebrødres kirke (St. Kathrine), solgte (bortforpagtede til) min sal. fader og Jørgen Sørensen i Hebo al den tiende, som ham tilfaldt udi Jandrup sogn, for 23 dlr. og en snes . . . Sal. hr. Villum (Pedersen el. Galmyndsen), den første af de sognepræster til Sortebrødre kirke, som havde forne præbende, solgte forne Jørgen Sørensen al den tiende, som ham tilkom udi Jandrup sogn for 27 dl., som min sal. fader sagde for mig så at, der jeg anno 1561 blev min sal. faders medtjener, havde forne Jørgen Sørensen, fordum herredsfoged i Vester herred, både kronens, kirkens og præstens tiende udi Janderup sogn for visse afgift, og min sal. fader og jeg havde intet at behjælpe os med uden den ringe gårds avl og kvægtiende og mente derfor, at os fattige mænd skete stor uret, idet at vi måtte ikke nyde den tiende og rente, der vi gjorde tjeneste og havde umage for, for den afgift som den solgtes en bonde. Men hvort ville vi hen? Vi havde mange modstandere og få eller ingen, som vi kunne vente os nogen bistand af. Og efterdi min fader var underlig tagen så godt som fra smedjen og gjort til præst, frygtede han så såre for forne herredsfogeds myndighed og anseelse, som han hørte hos sognemændene og andre, at han ikke turde beklage sin store nød og uret, som han lidde. Desligeste mener jeg, at hr. Villum har og befrygtet sig så for ham, at han ikke turde sælge min fader samme tiende. Sal. hr. Jakob (Sørensen), den anden sognepræst til Sortebrødre kirke, som havde forne præbende, har efter sal. dr. Poul Madsens med lovlig ihukommelse hans råd og vilje solgt mig anno 1566 al den tiende ham tilkom udi Jandrup for 20 dl. og 10 ørte korn, eftersom forne sal. dr. Poul, fordum superintendent udi Ribe stift, os derom forligte. Men anno 67 har forne hr. Jakob solgt forskrevne herredsfoged Jørgen Sørensen Hedebo halvdelen af samme tiende, og det efter borgemester og råd i Ribe deres råd og befaling på det forne herredsfoged ikke skulle gøre ham nogen skade på samme tiende, som han truede af, og det gjorde han både imod forne dr. Pouls og min vilje og samtykke, i hvilken forvandling var årsag, at jeg fattige mand efter forne dr. Pouls råd og med hans skrivelse drog til København samme år og lod supplicere til Kgl. Maj. om hans nådes part tiende udi Jandrup sogn, hvilken hans nåde undte mig, og hans nådes forleningsbrev derpå flyede forne dr. mig anno 1568 udi fastelavns uge. Straks derefter vandrede forne sal. dr. Povl med hr. Jakob til mig, og på det alting kunne være i rolighed dermed, gjorde han sådan kontrakt og forligelse mellem forne hr. Jakob, min fader, mig og Jørgen Sørensen, at vi tilsammen skulle give forne Hr. Jakob årligen af al den tiende ham tilkom i forne sogn 20 dl. og 12 ørte korn, og dersom enten min fader eller Jørgen Sørensen døde, og jeg dem overlevede, da skulle jeg beholde det for samme afgift. Anno 1572 udi pinseuge blev jeg stævnet at møde på Lundenæs med mit kongebrev, hvilket og skete, og om morgenen tidlig taledes med sal. m(ester) Hans Lavesen med lovlig ihukommelse og velb. Kristen Lange,

kantor, og lod dem se samme mit kongebrev og begærede gode råd af dem, da svarede de mig, at samme kongebrev, efterdi det var ikke livsbrev, med alle kongebreve på tiende, som udi den fejde var udgivne og lydde ad gratiam (af nåde, som gave) var kasserede. Straks gik jeg ind efter dem og den ærlig og velb. hr. Jørgen Lykke til Overgård, med sal. og højlovlig ihukommelse, med vor kære lensmand velb. og sal. Erik Lykke så og læste samme kongebrev, sagde de, at jeg af dette kunne fremdeles ingen gavn have, men der nogle ville fæste samme kongetiende fra mig, svarede forne Jørgen Lykke: Har kgl. Majestæt tilforn givet denne fattige mand den tiende, da skete ham stor uret, om han måtte for andre ikke nyde den for fæste og afgift, og der jeg beklagede mine trange vilkår for de gode herrer, rådede de mig, at jeg skulle lade påny supplicere til kgl. Majestæt, da skulle hans nåde vel unde mig det frit igen og lovede derhos af deres gode vilje at ville være mig behjælpelig i den sag, hvilket og skete så, at jeg fik Kgl. Majestæts forleningsbrev igen derpå udgivet få uger derefter den 29. juni. Sagde og forne sal. hr. Jørgen Lykke samme til mester Hans Lavesen: Så vidt som jeg vandret her udi landet, har jeg ikke hørt eller forfaret nogen fattig præst har større brøst og nød end denne fattige mand har, han har jo intet at behjælpe sig med, dersom han bliver skilt ved kgl. majestæts part tiende, tegner derfor hans brøst op, at han må bekomme det igen, og bispren skrev samme tid noget derom udi stiftsbogen.«

Afgiften, forpagteren skulle svare af tienden, var så lav, at den kun var det halve af tiendens værdi. Derfor var forpagtningen så attråværdig. 1587 fik præsten kongebrev på, at han i et år måtte nyde Kvong kongetiende uden afgift. 1593 klagede han over, at præsten ved Sortebrødre »lod annamme hvis rente, som gik af sognet.« Det drejede sig atter om tienden. Lensmand og biskop fik ordre til at hjælpe præsten tilrette. Der blev forlig, hvorefter præsten skulle have 1/3 af tienden (vist kongetienden), så længe den Ribe præst, hr. Ædgidius levede. *) Søren Andersen døde 4. juli 1597 og blev begravet i korets sydside under en træramme.

4. Sønnen *Christen Sørensen*, ordineret 20. sept. 1597, blev nu præst. Nu gjaldt det om at redde den tiende, hans fader havde fået tildelt. Sognefolkene søgte da på hans vegne om, at han måtte beholde kongetienden. De skrev: »Det er os fuld vitterligt i Guds sandhed, at den fattige mand hr. Christen Severinsen, vor sognepræst, har taget en stor gæld efter sin sal. fader, som var kommet i armod af adskillige tilfælde og hændelser, først af langvarende sygdom og skrøbelighed, som han havde 8 år, dernæst af ildebrand, at han tvende gange har opbygget præstegården udi en stakket tid, desligeste har

*) Når O. Nielsen og efter ham Wiberg skriver, at hr. Søren var gift med en datter af præsten Chr. Høst i Lunde, kan det ikke passe. Hr. Søren søn, Christen Sørensen, var beviseligt gift med en datter af Høst, og det kan ikke tænkes, denne var gift med en søster til sin mor. Desuden var hr. Søren også ældre end Chr. Høst.

han sin fattige gamle moder med sine søskende udi denne dyre tid at forsørge, dertilmed er præstegårdens forte og fægang, som den har været af arlds tid meget formindsket, så at han må nødes til at købe græsning til kvæg og fæ om sommeren udi andre sogne, og vi fattige folk her udi sognet har udi mange år lidt stor skade på vort hø af hastflod, så at den ringe gårds avl, foruden hvilken han ikke har noget at hjælpe sig med, er ikke lidet deraf forringet, og den tiende og rettighed, som den fattige mand hr. Christen Sørensen, vor sognepræst, gør tjeneste og har umage for her udi et vidt besat sogn, den opbæres årligen af sognepræsten til Sortebrødre kirke udi Ribe, udaf hvilken lejlighed vi har haft fattige sognepræster, som ikke kan nære og bjærge sig uden stor borg og gæld, men nogen (som vi har hørt sige af vore forfædre) har for armod, gæld og kummer måttet overgive dette kald og flytte herfra, hvorfor vi fattige sognemænd synes at ske noget forkort, at vi årligen efter recessen skal yde og udgive vor tiende, som vi har stort arbejde og trældom med, og vor fattige sognepræst, som tjener os i liv og død, må intet nyde eller bekomme deraf, thi er vor gunstige ydmygelige bøn til vor kære lensmand og alle gudfrygtige øvrighed, at de for Guds barmhjertigheds skyld vil betænke, at en tjener er sin løn værd og synderligen den, som tjener i det hellige prædikeembede i Guds sted og forhjælpe denne fattige hr. Christen Sørensen hos overmagten, at han måtte bekomme kgl. Majestæt anpart tiende her af sognet, som hans sal. fader havde tilforn, hvis han ikke må nyde og beholde præstens anpart og rettighed af forne sogn som andre præster, der har frie sogne, og som han gør tjeneste for.«

Ansøgningen hjalp vist ikke. Og en ny sognepræst ved Sortebrødre, mester Niels Glud følte sig ikke forpligtet af en tidligere aftale. Ved et nyt forlig 1601 bestemtes det, at hr. Christen alene skulle have 7 ørte korn, halvt rug og halvt byg af præstetienden. Han døde 10. marts 1626 og blev begravet ved alteret i kirken.

Han var gift med en datter af provst Chr. Jakobsen Høst i Lunde og havde ialt fald følgende børn: Søren Christensen i Jegum samt Oluf, Anders, Thomas og Christen Christensen og datteren Anna, der blev gift med eftermanden.

JANDERUP-BILLUM PRÆSTER

5. Endnu havde menigheden den ret, som Kristian III havde givet, til selv at kalde sin præst med stiftsøvrighedens godkendelse, men i Janderup, hvor en Ribepæst jo havde fået kaldsretten overdraget, måtte der altså foregå et samarbejde med ham. Det gjorde der også, som det fremgår af kaldsbrevet, der lyder således:

»Vi efterskrevne Hans Jensen i Janderup, Bertil Kristensen ibidem, Peder Jespersen i Kærup, Hans Rask i Vig, Mads Rask i Hyllerslev, Eske Kristensen, ibidem, og Peder Rask i Hebo kendes og gøre for alle vitterlig med dette

vort åbne brev, at vi i dag den første søndag efter påske, som er d. 16. aprilis 1626, vare forsamlede i Janderup kirke i hæderlig og vellærde mand, hr. Kristen Høst i Lunde, vor kære herredsprovsts nærværelse at udvalge og kalde os en kristen tro prædiker og sjælesørger efter sal. hr. Christen Sørensens død og afgang. Der have vi med hæderlig og vellærde mands, mester Hans Olufsens til St. Kathrine kirke i Ribe hans bevilling og samtykke og efter den fuldmagt menige sognemænd os givet have, kejt og kaldet hæderlig og vellærde person *Hans Pedersen*, barnefødt i Ribe af gode og ærlige forældre og selv har et godt rygte om sin lærdom, levned og omgængelse, til vor sande prædiker og sjælesørger her i Janderup sogn, at han skal gøre os menige sognefolk i forne Janderup sogn den tilbørlige tjeneste i kirken og uden, som en tro prædiker og sjælesørger sine gode sognefolk pligtig er i alle måder, og love vi igen al ære og lydighed i hans embede på Guds vegne, som vi os dertil pligtige kende, desligeste også at gøre og give ham den rettighed, som ærlige fromme sognefolk deres tro sjælesørger pligtige ere efter ordinationen, og hvis forne mester Hans Olufsen, sognepræst til St. Kathrine i Ribe, af Janderup sogn på sit embeds vegne er tilberettiget, uforkrænket at holdes i alle måder. Thi er vor ydmyge begæring til vor kære fromme øvrighed, ærlig og velb. mand, hr. Albret Skeel, høvedsmand på Riberhus, at han dette vort kald ville med os bevilge og samtykke. At så i sandhed er som forskrevet står, have vi undertrykt vore signeter, venligen ombedende forne hr. Christen Høst i Lunde, herredsprovst i Vester herred, til vitterlighed med os at besegle. Actum anno, die et loco ut supra.«

Hans Pedersen Riber var købmandssøn. Hans moder døde formodentlig hos ham. Han skriver i kirkebogen, 1638, 3. okt. »jordes min sal. moder, en erlig og gudfrygtig dannekvinde Gye, sal. Peder Sørensens af Ribe på Janderup kirkegård.« – Hr. Ib var imidlertid blevet svagelig, så allerede året efter sit komme hertil måtte hr. Hans også passe Billum kald som hr. Ibs medhjælper, og 1630 blev han præst i begge sogne og fik derved større indtægter, til gengæld måtte han nøjes med det halve af den tidligere andel af Janderup præstetiende, så han fik 3½ ørte korn, og det var også bindende for efterfølgerne. Tienden kunne tages »i kærven«, så bonden ikke måtte køre kornet ind, før tiendetageren havde været der, man kunne også indgå »en tingsel«, akkordere om den, så der svaredes en fast årlig afgift, enten i penge eller i korn »i skæppen«. Herom melder tingbogen 1630: »Peder Staal spurgte hr. Hans i Janderup og hr. Ib, om de ville lade Billum sognemænd være ved en tingsel med deres tiendekorn, som de haver haft tilforn årlig; dertil svarede hr. Ib og hr. Hans, at de gerne vil lade dem blive ved samme tingsel herefter årlig. I lige måde sagde Mikkell Jensen i Billum, at han også vil lade dem blive ved den sædvanlige tingsel, som de haver haft med ham tilforn.« Mikkell Jensen er antagelig kirkeværgen i Billum. Hr. Hans blev provst.

Hr. Ib var ikke mere svag, end han fortsatte driften af Kjelst præstegård, hvad

han vel har betinget sig ved afståelsen af embedet. 1630 solgte han en blakhjælmet stud til hr. Hans, og på tinget kvitterede han »for god betaling i alle måder« – en lidt omstændelig studehandel. Hr. Hans var åbenbart en interesseret landmand; det var ham, der stod bag oprettelsen af viden om Havremersken. Det var også ham, der begyndte sognets ældste kirkebog 1637, den hører til de ældste i Danmark. 1639 blev han opfordret til at holde en prøveprædiken for Nikolaj menighed i Varde, men han flyttede ikke. Han havde et eksemplar af Kristian IVs bibel. Den findes nu hos redaktør W. Folkman, Stockholm. I den læses: »Denne Bibel hører mig Hans Pedersen udi Jandrup Præstegaard thil, oc haffuer met Materien oc binden kostet mig X daller R. Juleaften 1634.« – »Af denne S. Mands arffvinger haffver jeg underskrevne denne bibel tilforhandlet, oc derfor nu mig Egentlig oc Retfærdeligen tilhøre. Varde 15. Marti Anno 1658. Peder Pedersen Synderhoe, Guds hellige Ordz u-værdig Thiener till S. Nicolai udi Varde med egen Haand.« De følgende noteringer viser, at bogen derefter har været ejet af rådmand Peder Lauridsen i Ribe, der havde arvet den efter Peder Nielsen på Lunderup. 1768 købtes den af Anders Borch, der døde 1837.

Hr. Hans blev gift 2. gang med *Sofie*, en datter af hr. Ægidius i Ribe, og 3. gang med *Anna*, der døde 24. maj 1659. Selv døde han ved mortensdagstid 1659 og er med sine hustruer begravet midt i kirken. Hans ligsten med forgyldte bogstaver blev opsat på den nordre kirkemur og har en svulstig indskrift på dansk og latin med henvisninger til sinbilleder og bibelsprog. Den findes nu i tårnrummet. Der var mange børn, 8 døde som små. Til de ældste hørte Birrit, der blev gift med Hans Andersen i Billum, som præsten kaldte »min kære svoger«, og sådan betegnede han også Niels Jørgensen i Billum. Af 2. ægteskab var Ægidius, der 1660 blev student fra Ribe.

6. *Søren Pedersen Vinter* var født i Ribe ca. 1633, søn af rådmand og købmand Peder Sørensen, der tidligere havde været slotsskriver og senere blev borgmester. Han blev student fra Ribe 1653 og blev kaldet hertil 11. jan. og ordineret 3. feb. *) 1658 under Carl Gustavkrigenes rædsler. Hvordan han selv blev udplyndret fortælles senere. Også pesten var frygtelig, ikke mindst for de præster, der skulle bringe evangeliets trøst og begrave de mange døde. Hr. Søren blev på sin post og passede sin gerning. I dette pestår havde han 12 gange to eller tre begravelser samme dag, et par gange måtte han skynde sig fra den ene kirke til den anden til begravelser, også et par landflygtige var blandt de døde. Fra februar til juni 1658 var der forøvrigt påfaldende mange dødsfald, så tallet for døde dette år kom op på 16, blandt disse var Niels Rask, som blev over 100 år.

*) Hans kaldsbrev lyder således: »Niels Hansen Arnsberg, Guds ords til St. Jacobi udi Varde Uværdige tjener og af min ærværdige hr. biskop hæderlig og højlerd mand Peder Jensen Kragelund, superintendent over Riber stift, i provstens sted forordnet med efterskrevne 7 af Janderup og Billum sogners menigheder udnævnte og fuldmægtige kaldsmænd Peder Byrgesen i Hyllerslev, kgl. majestæts ridefoged til Riberhus, Niels Nielsen af Hebo, Chr. Bertelsen i

Efter sigende skulle hr. Søren have arvet »store midler« fra Fyn. Faderen led tab og fik gæld, så da han døde 1646, fragik enken Dorethe Lydiksdatter arv og gæld efter ham. Da sønnen var blevet præst i Janderup, boede hun vist en tid hos ham. Hun døde 1664.

Hr. Søren var provst. En af hans eftermænd, Jens Hammer, fortæller, at han »har været en bemidlet mand og en god avlsmand, levet tarvelig og især haft god fordel af at tage imod øksne, som kom nær fra landet for efter den brugelige måde at drive til Holland, hvilke ofte ankom i begyndelsen af marts måned, og ved indfaldende uvejr måtte tages i hus og fodres, hvor fås kunne.« Hr. Hammer fandt, »at ikke alene var gulvet i høladerne optrådt af øksne, men og i hvert stænger stropper indvendig fæstede for deri at binde de ankomne stude.« Hr. Søren var ikke blot vært for stude, men selv studehandler og stor landmand, og det er muligvis hans egne stude, der har været bundet i stropperne. Han havde således Lydumgård i forpagtning i nogle år og staldede 46 stude der i 1685. I 1665 vidnedes det, at ind til Havremerskens dige var det præstegårdens jord hver fod. Heri havde ingen fællig med græsgang eller andet. Han ombyggede præstegården, undtagen salshuset og 4 fag udhus. Der var ialt 78 fag.

Han var gift med *Anna Hansdatter*, antagelig formandens datter. 7. nov. 1661 blev deres første barn født. Præsten skrev da i kirkebogen: »Tue timer efter solen biergedes, som kunne være om aftenen K. 6 wungefer, lod Gud mig fødes ved min k: Hustru en liden søn, icke uden stoer fare for hans Moder, deraff Gud naadeligen hialp hende, och bleff hand ført til daaben aff min gode gamle moeder – blev kaldet Peder, offerværede tvende gamle goede Danemænd Hans Jørgensen aff Hildersleff och Jørgen Pedersen. Den Herre, Herre, som underligen altid fører dennom, som icke motwillig imodstå hans

Janderup. Peder Jensen Rasch, Niels Jørgensen, Billum, Boi Toersen i Kjelst og Hans Pedersen i Tarp gør for alle vitterligt, at eftersom bmt. menigheder efter den hæderlig og vellærd, nu sal. mand, hr. Hans Pedersen forrige sognepræst til forne bmt. sogner og provst i Vester herred hans dødelig afgang en god hyrde og tro sjælesørger behøver, og hæderlig og vellærd person Søren Pedersen Winther, som efter foregående bøn lovlig sin tjeneste den højhellige Gud og bmt. menigheder haver tilbuden, hans gaver og skikkelighed med medfølgende gode lærdom og levnet angående rygte og eftersyn os alle og menige sognefolkene behager, da haver vi i den hellige Treenigheds navn efter eendrægtig og andægtig påkaldelse på vore egne og menige sognefolks vegne udvalgt og kaldet og nu udvælger og kalder bmt. hæderlig og vellærd hr. Søren Pedersen Winther at være og blive sognepræst til bemt. Janderup og Billum sogner. Dog med så skæl vores kære hr. biskop hæderlig og højlærd dr. Peder Jensen Kragelund, superintendent over Riber stift hannem dertil dygtig og duelig, og han siden inden og uden kirkerne som en retsindig Guds ords tjener i lærdom og levned mod sine betroede menigheder sig skikker og forholder, ydmygeligen an- og formodende vores velbmt. ærværdige hr. biskop vilde ikke aleneste nærværende velbmt. unge mand med vores til hannem udgivne kaldsbrev ganskeligen annamme, mens det endog efter ordinantsen confirmere og bekræfte, vi på vores egne og menige sognefolks vegne lover og forpligter at bevise og give fornævnte Søren Pedersen Winther al den ære og lydighed, rente og rettighed tilhørende deres sjælesørger pligtig ere og skyldige. Til vitterlighed og fuldkommen forsikring haver vi dette vort åbne brev med egne hænder og sædvanlige signeter underskrevet og bekræftet. Actum Janderup kirke d. 11. jan. 1658.«

Aand, bevare hannem altid iblant de sande Christnes tall, ledsage hannem altid sijn Bistand, at hand maatte tiene med trofasthed den Herre, som hannem haaffr skabt, igienløst och helliget, och saaledes føre et gudeligt lif i denne Verden. Giff hannem och enn deell af Christi ærerige Kors med hielp trengsell riderligen och frimodigen ved Christum och hans blod at offrwinde. Amen.«

Der er lakuner i kirkebogen, så man ikke kan konstatere alle børnenes fødsel. 1664 oplyses, at præstens 3. barn Dorothe da blev født, men hun døde som spæd, og det gjorde også den næste Dorothe, der fødtes året efter, og således gik det ligeledes 4 af de følgende børn. 1666 29/9 fødtes Hans Sørensen Vinter, der blev faderens efterfølger, senere fik endnu to drenge dette navn. Hans nr. 2 førtes til dåben »af min hulde ven Lisbet Pedersdatter« (digterinden fra St. Hebo). Peder blev degn her, Hans (den yngste) degn i Brøndum, hvor han efterfulgtes af broderen Søren, som først var gårdmand i Kjelst. Desuden skulle en søn være blevet præst på Sjælland. Hr. Søren døde 15. april 1695. Om hans sidste tid skrev sønnen i kirkebogen: »1694, dom. 2. p. Pasca begravede min gode sal. fader Hans Burgaards søn af Billum, Jens, og var det sidste lig, han begravede, og sidste dag, han prædikede. – 1695, 22. april blev sal. fader begravet her i Janderup kirke, levet 62 år, været i embedet på det 34. Gud, und os alle christelig at leve, at vi må døe salige. Teksten som dr. Ancher Anchersen (biskoppen) forklarede over hannem, var Pauli ord 2. cor. 1,22.« Om hans hustrus død skriver sønnen: 1698 3/8 »døde min allerkæreste moder Anna Hansdatter af Janderup præstegård, bestedes, vil Gud, til sit sovekammer i Janderup kirke d. 11. aug.«

7. 31. jan. 1688 kaldte kongen *Hans Sørensen Vinter* til faderens kapellan og efterfølger. Han var således medhjælper i godt 7 år og må have taget eksamen meget tidligt, da han blev kaldet, før han var 22 år. Han kalder sig også Hans Sørensen Heboe. Han har nemlig boet på St. Hebo og var gift med en datter derfra *Maren Nielsdatter*. Da hans første barn, Lene Sofie, blev født 1695 er »moder i Hebo« fadder, ligeledes »søster Anne i Ål«, mens »min ærede hr. svoger, hr. Hans Nielsen Kiær« (Paludan) døber barnet. Anne i Ål er en datter fra St. Hebo og er gift med hr. Kier. Desuden fortæller han 1704, at da »jordes Elle Simonsdatter, som tjente mig udi Heboe, og druknede udi sin faders brønd natten mellem mandag og tirsdag tilforn« (selvmord?). Af hr. Hans' øvrige børn nævner kirkebogen Elisabeth, f. 21/8 1696. Fadderne var velb. jomfru Helvig (Hedvig Elisabeth Hvas, gift med Anders Nielsen, Søvig), regimentsskriver (A. H.) Rask (der kort efter overtog Visselbjerg), »min egen kære mor, Anna Pedersdatter, Maren Hansdatter, min broder Søren Sørensen.« 1697 20/10 fødtes Anne Dorthe, 1699 Søren. 1702 11/10 døbes Niels, denne gang er fadderne fra nabopræstegårdene: Margrethe, hr. Peder Tøxens (Varde), hr. N. Arensberg (Varde), hr. Ras. Lassen (Lunde) samt Simon Christensen (St. Hebo). Søren blev præst i Tanderup og blev

sindssyg, Lene blev præstekone i Tranebjerg og Elisabeth gift med hr. Stockemark ved Ribe domkirke, og Niels præst i Archangel.

Hr. Hans var velhavende og ejede 1718 over 44 tdr. hartk. i herredet, f.eks. en ejendom i Skjødstrup, en gårdspart i Lydum og en gård i Janderup. Han optog den gamle strid om tienden til præsten i Ribe, men sagen henvistes fra landsting til provsteret og fra denne til verdslig ret, til det ved biskoppens mægling blev bestemt, at hr. Hans og efterfølgere skulle oppebære tienden og så betale en vis årlig afgift til præsten i Ribe. De skulle søge kgl. stadfæstelse herpå og hver betale de halve omkostninger derved. Dette bevirkede, at bekræftelsen aldrig indhentedes. Hr. Hans havde tienden nogle år på disse betingelser, men i det mindste efter hans tid blev forholdene igen, som det var bestemt 1630. Ved kgl. resolution 23. feb. 1856 blev tienden henlagt til præsten i Janderup. – Hr. Hans brugte et nydeligt segl med mindets engel og håbets anker og indskriften: »In spe et mentio« (I håb og erindring). En tid har han mistet forstanden, men fik den igen et par år, før han døde 12/8 1720. Fru Maren døde hos datteren på Samsø i 1750, 90 år gammel.

Det var gået tilbage i den sidste tid, Vinter måtte gøre lån, og enken måtte sælge jordegodset, så på Samsø havde hun kun pensionen at leve af.

8. *Niels Jensen Hammer* var præstesøn fra Dollerup og havde været degn i Dollerup og i Daubjerg samt hører i Viborg i 8 år, før han kom her til. Hans kone *Sophia Amalie Bruun* døde her og blev begravet 31/1 1738. 4 børn var døde, og om datteren Frederica, som »på hans hjerte lå«, skrev han: »Min elendige datter døde i sin alders 37. år« 1750. Hans søn Ole Faber Hammer opholdt sig længe i præstegården. Til denne hørte også et lejehus i Katrebel. 1744 druknede hans 15-årige hyrdedreng Niels fra Billumkær i Orevad Sande, da han ville over åen efter to stude. Blandt sognets tilflyttere var en adelsdame, amtmand Valkendorfs datter, der var blevet udelukket fra nadveren, men ønskede at komme til alters. Hr. Hammer spurgte da biskoppen, salmedigteren H. A. Brorson, om råd. Brorson svarede, at dersom præsten mærkede »kendetegn af et bodfærdigt og nådehungrigt hjerte, kan man i sådan hendes kummerlige omstændigheder ikke nægte hende sakramentet.« Det var i 1747, det år, slægtens mandslinje uddøde. Hammer blev ikke begravet i kirken, men ved siden af datteren tæt øst for våbenhuset ind til kirkemuren. Iøvrigt giver Hammers gravskrift hans biografi:

»Her endte verdens jammer, *ætat* 75 P. C. 1758.
den salig hr. Niels Hammer, *nat.* 4. *jul.* 1683
i Falletsgård sin fødeegn, i Dollerup sogn 1706
han lærte børn, i Dagbjerg degn, 1708 til 11
Sofie Brun hun blev hans brud, *d.* 31. *aug.* Ao. 1708
med hende holdt han pagten ud, *ad* 12. *jan.* 1738
syv børn med hende Gud ham gav, 5 søn. 2 døtre
kuns to oplevde denne grav, *sc.* 2 sønner.
I Viborg han kollega blev, Ao. 1711
men sognepræst ved kongens brev, *af* 2. *okt.* 1720

for Jandrup sogn og Billum med, *introduc. 3. advent ao. cod.*
 der lagde han sin sidste sved.
 I embedet han viste flid,
 ustraffelighed i al sin tid,
 sot, armod, smerte, sorrig med
 ham fulgte i hvert livets fjed,
 hans dotter på hans hjerte lå,
 nu ved hans side i denne vrå,
 så ender livets bekketid (beske tid)
 for Guds børn i en sejrstrid.«

Ved en visitats 1745 skrev Brorson, at Hammer var »en gammel redelig og alvorlig mand i embedet, forestillede den sande ydmygheds rette art. Klagede ellers meget over lunkenhed hos tilhørerne, som de efter videre gjorde forestilling derom, lovede med megen bevægelse herefter ved Guds nåde at afskaffe.«

1743 angav Hammer, at han havde en indkomst på 176 rdl., hvoraf han skulle svare 3 rdl. 48 sk. i skat samt i kopskat 12 rdl., af 2 svende (karle) 2 rdl. og af 2 piger 2 rdl.

Konfirmationen indførtes 1736 bl.a. for at sikre, at de unge var blevet fortrolige med det nødvendige for deres saligheds skyld. Også tidligere var der undervisning i dette, både af præst og degn, ofte i slutningen af eller i forlængelse af søndagsgudstjenesten. Men hr. Hans har vist taget dette mere alvorligt end de fleste – i alt fald i 1708. Han skriver i kirkebogen: »D. 4. april var her til overhørelse i præstegården og blev admitterede at komme til Guds bord af Janderup nu strax Sofie Sørensdatter, Mette Persdatter, Christen Jespersen. Af Billum Karen Jensdatter i Kjelst, Maren Christensdatter, Jehan Andersdatter, Hans Hansen, Christen Tuesen. Ellers blev lovet med senere at annamme Karen Jørgensdatter, Anne Rasmusdatter, af Billum Maren Smed.« Man kunne have troet, de unge var hos præsten til privat skrifte, men da det blot er til overhørelse, har præsten nok handlet ud fra Danske lov 2-5-10, hvor det hedder: »De skulle ikke tilstede de unge at komme til sakramentet, førend de have vel fattet deres børnelærdom, og finde deraf den rette mening og vide at svare til Luthers små spørgsmål om sligt . . .« 1740 dagen efter Mikkelsdag konfirmerede hr. Hammer kun sønnen fra St. Hebo Knud Nielsen. Alle de andre måtte vente, 18 ialt, da de i den forgangne sommer ikke havde gået til præst. De konfirmeredes da søndagen efter Hel. 3 konger. Senere blev der kun konfirmation een gang om året.

9. *Jens Christian Hammer* blev 12/12 1715 født i Viborg, blev undervist hjemme af faderen, til han 1732 kom i Ribe mesterlektie og blev student 1734, var 1734-37 lærer for forpagter, kammerråd N. C. Bangs børn i Ods herred, men måtte holde op p. gr. af »flek feber« (tyfus), som han i lang tid var plaget med, var da hjemme hos faderen i Janderup og hjalp ham, til han 1742 fulgte

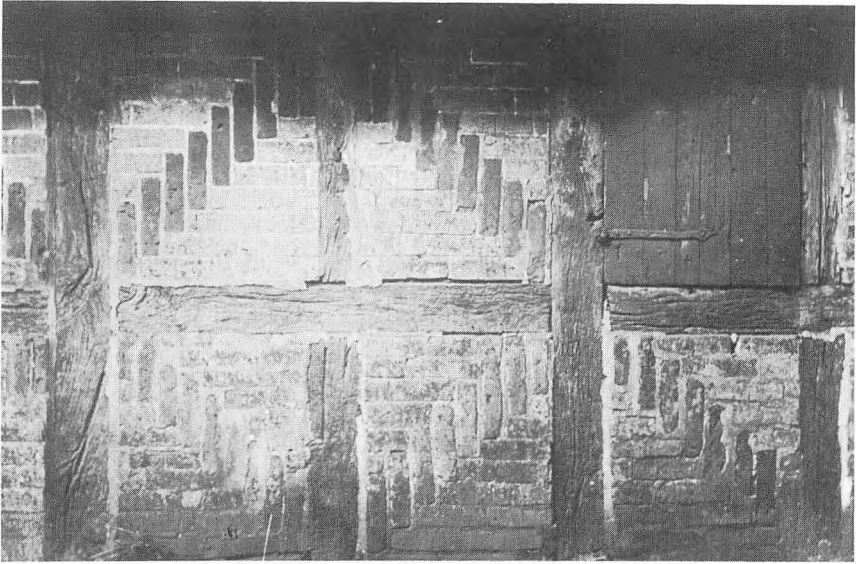
sin yngste bror til akademiet, og sommeren over gik han på dr. Wøldikes lektie og blev kandidat 1743, tog atter til Janderup, hvor faderen var syg bl.a. af stensmerter, blev 1745 hans kapellan og 2/12 1746 sognepræst her og fik kollats 16/4 1751. »4. juni 1751 havde jeg bryllup med min kæreste *Else Kirstine Krag* på Hennegård,« skrev han, »og velkom*) her i Janderup d. 9. dito. Den store og velsignede ægteskabs indstiftelse give i nåde et lykkeligt og velsignet ægteskab.« Ved dette kom han for alvor i selskab med egnens proprietærer. Svigerfaderen Johan Krag var borgmester i Varde og havde købt Hennegård, hvor hans kone var fra. Præstens fik følgende børn: 1752 Sophia Cathrine. 1753 Vibeke, blandt hvis faddere var Madame Rygård, Hesselmed, den hovedrige Rasmus Øllgaard, Varde, Stefan Endorph, Birgitte Fabricius m.fl. 1754 Amalie, f. 3. juledag »ikke uden fare for sin mor«. 1756 Else Kirstine. 1757 Anna Benedicta. 1759 Nicolette, ved hendes dåb noterer præsten, hvad fadderne uden for familiekredsen har ofret: Chr. Sørensen, St. Hebo 2 mark, N. Thomsen 2 mk., Frans Kiær 24 sk., H. Olesen 24 sk., J. Justesen 2 mk., N. Zeboe 1 mk. og Anders Heboes datter 15 sk. Også ved nogle af sine senere fødte børn noterer han offerpenge. 1761 Johanne. 1763 Niels. 1764 Johan Krag. 1766 Christian Frederik. Desuden skulle der have været endnu en søn, ialt 11 børn.

Præstens broder Ole Faber, der var svagelig, opholdt sig i præstegården og hjalp til med gårdens drift. 30. maj 1760 var han taget ud for at røgte ålehammer i åen. Han kom ikke tilbage, og man fandt ham død i munden af Havremærsk bæk, hvor der kun var 1 alen vand. Han må have fået et besvimelsesanfald og være faldet ud af bagenden af båden, som stod med fremstavnen på land.

Hammer var dygtig, optaget af sin præstegerning såvel som af landbruget. Brorson fandt intet at udsætte hverken på hans lærdom eller levned, og han prædikede opbyggeligt. 1769 skrev Hammer i kirkebogen, at 19.-21. og 23. okt. blev Præstehaven i Vester enge indgrøftet med en grøft 2½ alen bred og 7 kvarter dyb og delt i to fenner, der blev lagt en 8 alen bred vej mellem 3 alen brede og 7 kvarter dybe grøfter. Derpå anvendtes 78 karles arbejde, mest af Billum sogn. Desuden brugte han flittigt pennen, var levende optaget af sognefolkernes forhold og sognenes historie. Derom vidner både hans kirkebøger og hans indberetning til biskop Bloch.

Han ombyggede præstegården, undtagen 6 fag indværelser. 1752 byggede han 28 fag lade og stald, 1756 4 fag ovn- og køllehus. 1758 28 fag bindingsværk til hølade og hestestald samt 1752 og 61 4 fag stuehus med grundmuret gavl, 10 fag hølade og gæstestald, 6 fag storstue og gæstekammer, repareret

*) Velkom var et gilde, nygifte gjorde for deres nærmeste. 9. juni var dette år en onsdag. Senere holdtes det gerne søndagen efter brylluppet. Oprindeligt var det den aften, brudgommen førte bruden hjem.

Mønstermuret tavl mur fra pastor Hammers præstegård med hans egne hjemmebrændte sten, nu nedbrudt.

resten med sidemur, bjælker, loft og døre, »er så 90 fag«. Han anlagde tillige et teglværk.

Det fortælles, at en gang hr. Hammer skulle forlige et par ægtefolk, hvor konen var gået fra manden, skulle han have brugt englens råd til Hagar: »Gak tilbage og find dig i mishandling!« Men rådet hjalp nok ikke. Præsten døde 28. marts 1770, fru en 1801 og blev begravet 30/11, 71 år. Provst Sehested skriver da: »Hun var enke på kaldet i 30 år, fik årlig pension 40 rdl. Summa 1200 rdl.,« føjer han sukkende til ved tanken om den formue, han kunne have haft, om hun var død samtidig med manden.

10. *Niels Pedersen Sehested* er født 1740 på Timgård, hvor faderen var forvalter. 1760 blev han student fra Ribe, kandidat 1765, 1780 blev han provst, var vistnok rationalist og nok også materialist. Han var ugift og holdt 1787 en avlskarl, en kusk, 2 andre karle, 2 drenge på 21 og 13 år, en husjomfru, en kokkepige, en bryggerspige og en »liden« pige på 8 år. Senere havde hans søster Johanne Møller, der var enke, ophold hos ham. Han døde 8/8 1807.

11. 20/10 1807 blev *Søren Børgesen Wandborg* kaldet hertil, han var født på Frøsløvgård, Mors, 8/2 1782, student fra Ålborg 1805, kandidat 1805 og blev gift med *Anna Kirstine Andreassen*, f. 1786, der var en snedkerdatter fra Køge. De fik 2 sønner og en datter. Wandborg døde 29/10 1824. Hans enke døde i Ringkøbing 1858.

12. *Thøger Kjersgaard Asch*, kaldet hertil 25/4 1825, blev født i Krænkerup på Lolland 29/3 1778, søn af herredsfoged, student privat 1796, kandidat 1800, havde først ejet Kjærsgård ved Ebeltoft, senere Frederiksminde, gift med *Judithe Kristine Hansen*, f. 1781, og havde børnene Ferdinand Emil og Julia Augusta, som der holdtes huslærere til. 1837-47 var han tiendekommissær i Ø., V. Horne og Slavs og Skast herreder og blev udnævnt til konsistorialråd. Han var ivrig landmand. Der fortælles, at en søndag, han sluttede sin prædiken, kom han til at se ud ad vinduet og så sine dyr løbe i kornet, og uvilkårligt fløj det ham ud af munden: »Så for Fanden! – Amen!« 1838 forflyttedes han til Anst-Gesten, hvor han døde 13/12 1848.

13. 16/3 1839 blev *Jacob Østrup* kaldet, allerede 1848 blev han forflyttet til Hyllinge-Lyngby. Han var født 28/5 1807 på Bøgeskovgård, Skårup s., var søn af proprietær, student privat 1827, kandidat 1836, gift 14/9 1839 med *Mary Aletta Prom*, født på St. Croix, de havde en søn og 2 døtre. Her oprettede Østrup et sognebibliotek. Biskop Mynster skrev om ham, at han prædikede godt, havde en smuk stemme, skønt han læste op af papiret, var foredraget dog livligt.

14. *Jens Peter Georg Jensen*, pastoratets første grundtvigske præst, kaldedes hertil 27/3 1848, kom fra Ho, hvor han havde oprettet en sognebogsamling, det var ham, der vakte Morten Eskesen til grundtvigianer. Jensen var født i København 7/2 1806, søn af urmager, student privat 1825, kandidat 1833, adjunkt i Horsens og 1840 præst i Ho, gift med *Cecilie Sophie Frederikke Hassenfeldt*, født i Sorø 1807. De fik 3 sønner og 3 døtre. Han var en dygtig teolog, skoleinteresseret, skrev bidrag til »Nordisk Kirketidende«, var ikke særlig veltalende, men alvorlig og dygtig og øvede utvivlsom indflydelse, Morten Eskesen, der boede hos ham, omtaler ham meget venligt. Han døde allerede 27/2 1853.

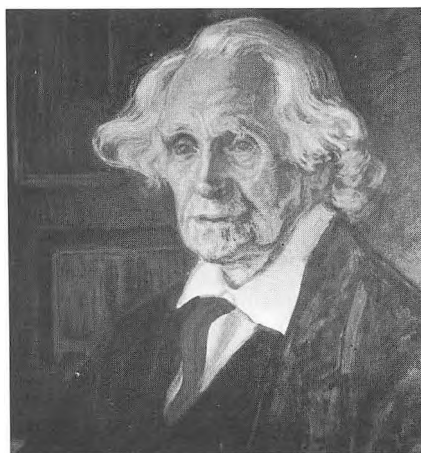
15. *Emanuel Honoratus Seidelin*, kaldet 22/5 1853, er født i Kalundborg, søn af løjtnant, senere viceadmiral, student København 1835, kandidat 1841, lærer, senere overlærer ved Søetatens skole, gift 19/10 1844 med Vilhelmine Christine Helm, født i København 30/12 1818, havde en datter, forflyttedes 1868 til Storrिंग. Han malede altertavlen til Janderup kirke og skrev artikler om missionshistorie, æstetik og kirkelige spørgsmål, var mild og venlig og afholdt. Han døde 17/9 1893 i Århus. Datteren Anna Mariane blev gift med sin farbroder, den dygtige og elskelige pastor F. E. Seidelin på Holmsland, mesteren for de første kirker på Klitten.

16. *Jacob Helms* var præstesøn fra Sørbymagle, hans mor var en søsterdatter af Henrik Steffens, og selv blev han den af sognenes præster, hvis navn er mest berømt. Han er født 14/3 1824, blev student fra Frederiksborg 1842, kandidat 1848 og blev 1850 adjunkt i Ribe. Inspireret af stiftsbyens vidunderlige kirkebygning udviklede han sig i de snart 20 år, han boede der, gennem grundige og omfattende undersøgelser på rejser i ind- og udland med offentlig

Pastor Seidelin.

støtte til at blive en af vort lands kyndigste kunstarkæologer. 1870 kom hans store folieværk om domkirken, bekostet af Kultusministeriet. 1884 kom et arbejde »Om Nørrejylland Granitkirker« og 1894 det dejlige »Danske Tufstenskirker«, der stadig kan læses med glæde og udbytte. Kort efter hans død udkom hans »Ribe Domkirke. I Anledning af Kirkens Hovedstandsættelse.« S. å. blev han æresdoktor ved Københavns universitet. 1869 blev han kaldet hertil, men var her kun 5 år, idet han 1874 blev sognepræst i Skellerup

Dr. Jakob Helms. Maleri i Ribe domkirke.

Pastor J. K. L. Petersen.

på Fyn, hvor han døde 10/10 1906. Han var 1851 blevet gift med Anna Cathrine Sophie Bang, født 1825, datter af geheimekonferensråd, minister, justitiarius i Højesteret, dr. jur. P. G. Bang. Hun døde 1855, og han giftede sig da 1856 med hendes søster Ida Marie Sophie Bang, født 20/10 35, død i København 16/2 1922. »Det er anden gang, du henter husets bedste skat,« sagde Bang til svigersønnen, da denne bad om Sophie. Der var dengang så langt fra København til Vestjylland. De to døtre blev også en skat for Helms.

17. *Jørgen Kristian Leonhard Petersen* var præstesøn, født i Hejlskov 23/10 1827, student fra Viborg 1846, kandidat 1853, lærer ved Rosings skole i Horsens, 1855 kapellan hos faderen, der da var præst i Ørting. 31/7 1857 gift med *Emilie Lovise Ottilia Tinghuus*, født 29/5 1830, datter af løjtnant og landmåler, 1866 sognepræst i Åstrup-Starup, hvor han mindedes længe for sin venlighed og ikke mindst for sin godhed mod børnene. 3/12 1874 blev han præst her. Han var kundskabsrig, navnlig i sprog, havde forbindelse med Askov, opereret for hareskår var han ikke nogen god taler, men det han sagde, var godt, han var jævn, fordringsløs og meget ude, også til gilder og var ikke afholdsmand, for i sognene fandtes ikke blot megen god gammeldags moralsk vandel, men også en del drikkeri. Fruen døde 4/3 1878. Petersen blev 2. gang gift med *Elma Laura Magdalene Sparevohn*, en præstedatter fra Sneum. Han døde 12/1 1892. Sønnen Henrik Rübner-Petersen blev grundlæggeren af Esbjerg statsskole. En datter Elisabeth, der blev sygeplejerske i København, har skrevet nogle erindringer fra tiden i Åstrup.

18. *Peder Georg Helms*, søn af forannævnte Jacob Helms, er født 25/6 1852, student fra Ribe 1870, kandidat 1876, var i nogle år lærer i København, blev præst i Møborg, kaldet hertil 1892 til stor glæde for den gamle far, og for ham selv var det vel som at komme hjem. 1900 blev han provst og gjorde som sådan et stort arbejde, som tidligere lærer kom han gerne i skolerne, var som tilsynsmand hurtig, klar og bestemt samt hensynsfuld, kyndig og elskværdig, dog kunne han blive noget brøsig, når han ville gøre sig klog på gårdens drift. 1907 R. af Dbg. Præst i Borris 1908-17, død i Vejle 7/2 1924. Var 1888

Provst
P. G. Helms,
sønnen Hans Jakob
og fru Mathilde,
født Tranberg.

Pastor J. Fonager.

Pastor J. P. Lund.

blevet gift med *Mathilde Tranberg*, f. 21/4 1867, datter af forpagter, senere ejer af Lønborggård. I modsætning til faderen tog Helms stærkt del i Indre Missions arbejde, skønt han nærmest var højkirkelig, han holdt månedsmøder, samlede unge piger hver 14. dag og stiftede sammen med fru en kreds af DMS. En søn Hans Jacob blev sognepræst i Mjolden og har skrevet smukt om sin far i Ribe Stifts Årbog 1949.

19. *Jens Fonager*, født 16/9 1867 i Vinding med navnet Jensen, tog 1912 navneforandring til Fonager, søn af gårdejer. Da han var 15 år, hørte han missionær Skrefsrud tale, og da bestemte han, at han ville være præst, og trods pengemangel og undertiden sult (uden familien vidste det), og ved at give undervisning, bl.a. i gymnastik, nåede han målet uden at beklage sig, blev student fra Maribo 1889, kandidat 1895, kapellan i Våbensted 1896, sognepræst i Gesten 1897 og her 1908, forflyttet til Snøde, Langeland, 1914, blev provst og R. af Dbg., tog afsked 1937 og døde 25/8 1943. Var 20/10 1897 blevet gift med *Henriette Marie Caroline Kirstine Søberg*, født 13/10 1862 i København, datter af skomager, hun døde 4/9 1932. En søn, Erik, blev præst i Nim. Fonager ville ikke kirkeligt sættes i nogen bås. Han var flittig med husbesøg, og han var afholdt.

20. *Jens Peder Lund* var gårdmandssøn, født 8/2 1861 i Oense ved Horsens, var først landmand, tog lærereksamen 1881, lærer i Roskilde s. å., student privat 1885, lærer i København, kandidat 1893, huslærer, 1894-1914 præst i

Harridslev i Vendsyssel og var 53 år, da han kom hertil. Han tilhørte Indre Mission, men døde allerede 1917 ugift.

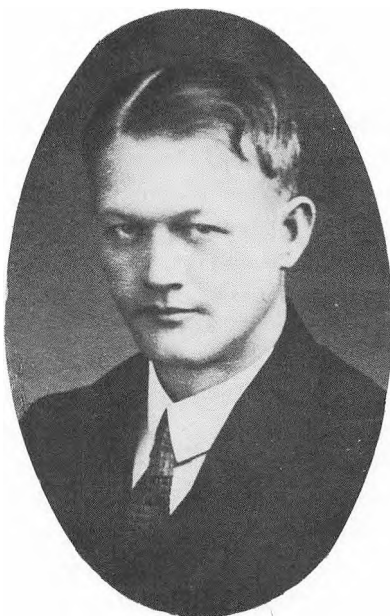
21. *Johannes Carl Edv. August Kromayer*, født 30/11 1869 som søn af apoteker i Nyborg, student fra Borgerdydsskolen 1890, kandidat 1897, kapellan i Ordrup 1898, sognepræst på Drejø 1901, i Tved, Fyn, 1909 og her 1917, var et venligt menneske, præget af gammel kultur, men formåede ikke at samle de mange. 1922-30 sognepræst i Tjæreby. Han døde 25/2 1939. Var 9/6 1903 blevet gift med *Alma Antonie Eleonora Jensen Eghof*, født 25/9 1877 i København, datter af manufakturhandler, fik 8 børn.

22. *Jakob Christian Karstoft* er præstesøn, født 17/10 1894 i Nr. Snede, student Fredericia 1914, kandidat 1922, gift 21/7 s. å. med *Anna Larsen*, født 19/12 1894 i Nebsager, datter af gård- og møllejer. Karstoft kaldet hertil 12/6 1922, til Hejls 1927. Her sluttede han sin afskedsprædiken med de ingemannske linier: »Fred med de få, som mig har kær, og dem, jeg aldrig så.« 1930 blev han præst i Lundum og 1939 i Stouby, tog afsked 1964. Fruen døde 24/12 1965. Der var 4 børn, en søn, Christian, blev præst i Sydslesvig.

23. *Søren Alfred Pedersen* var gårdmandssøn fra Egtved, født der 26/1 1898, student fra Bendixens kursus 1920, kandidat 1927, s. å. kaldet hertil, 8/7 1930 gift med *Julie Emma Nielsen*, datter af gårdejer Edvard Nielsen og hustru Ane K. Baun, Kærup. Pedersen stod Indre Mission nær, blev afholdt, og skønt barn af pastoratet ligeledes fru Julie. Historisk interesseret ydede han bidrag til Nedergaards store bog og også til nærværende bog. En tid drev han

Pastor J. C. E. A. Kromayer og hustru.

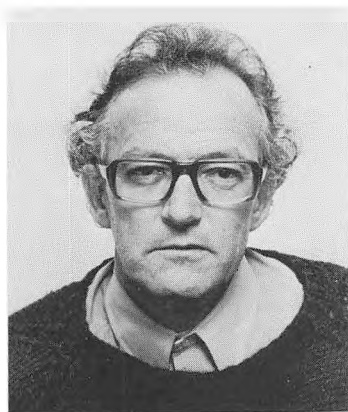
Pastor J. C. Karstoft.

selv den tilbageværende del af præstegården. Efter at have taget afsked 1966, flyttede han til Varde, hvor han døde 28/3 1976.

24. *Hakon Bonde Mandøe* er lærersøn fra Rind, født 3/8 1923, student fra Herning 1942, kandidat 1950 (Århus), hjælpepræst i Middelfart 1951, kapellan Sct. Marie kirke, Sønderborg 1952, præst for Vartov valgmenighed 1960, sognepræst her 19/5 1967. Bestyrelsesmedlem af Grundtvigsk Konvent af 1916 fra 1966. 29/11 1958 gift med *Kirsten Bek*, født på Frederiksberg 16/6 1936, datter af dommer. Fruen passer Janderup bibliotek.

Pastor S. A. Pedersen.

Pastor Hakon Bonde Mandøe.

Degne og skoler

SKOLEFORHOLDENE I JANDERUP SOGN GENNEM TIDERNE
I »Kirkeordinansen af 1539« bestemmes det, at præsten hver søndag efter prædiken skal oplæse en part af Luthers katekismus og forklare det oplæste. Undervisningen af børnene påhvilede degnene, og den foregik som regel i kirken om søndagen, undertiden i våbenhuset, mens præsten prædikede. Det kaldtes degnelæsning. Denne undervisning omfattede kun kristendom og lidt læsefærdighed. – I årene efter 1720 lod kong Frederik IV opføre 240 skoler rundt om i landet på *Ryttergodserne*, og hans søn, Christian VI, prøvede at sætte lidt fart i skolebyggeriet ved almueskoleloven af 23. januar 1739. Før den tid har der dog været holdt skole i Janderup, idet et skolehus blev opsat allerede i 1695.

Christian VI's lov af 1739 er positiv. Hensigten var »at lade danske skoler overalt i Vort Rige Danmark på en bestandig fod således indrette, at alle, endog de fattigste børn, overalt på landet kan tilstrækkelig undervises om troens grund, samt salighedens vej, orden og midler efter Guds ord og den evangeliske kirkes sande og børnelærdommens kortelig forfattede lære, så også at læse, skrive og regne.« Der skulle altså udover kristendomsundervisningen, som var hovedhjørnestenen, virkelig bidrages til, at der kunne dannes et grundlag for en begyndende folkeoplysning. I modsætning dertil nærede Ove Høegh Guldberg, hvis regeringstid faldt fra 1772 til 1784, ikke særlig interesse for bondestanden med hensyn til lettelser af bøndernes kår eller angående undervisning af bønderne. Om det første hedder det, »at bondens åg ikke kunne afkastes, uden at Danmark ville ryste og bæve i sine grundvolde,« og om undervisning på landet siges, at »børnene bør lære religion og lidt læsning – regne og skrive lidet, på det at de ej skulle blive hoffærdige.« Mere kundskab gør bonden hans stand ufordragelig og udbringer kun lede og kedsomhed for det hårde arbejde, hvortil hans dage må bruges, og staten må og skal bruge hans dage. Det hele menneskelige køn

tåler kun et vist mål af kundskab, og enhver stand må derfor have sin visse andel.« Det er et særdeles konservativt og aristokratisk standshovmod, som herved gives udtryk, og det er i stærk modsætning til Christian VI's og pietismens skoletanker.

Statslige indgreb er altså ikke altid af det gode, og måske er dagen i dag (1973) med hensyn til skolen ude på de vilde veje.

»Fra Ribe Amt« 1909 indeholder en meget læseværdig artikel af pastor H. M. Nielsen, Kvong, hvor han medtager skolefundatsen for Janderup og Billum sogne.

Fundatsen for Janderup sogn (af 24/11 1741): »Udi dette sogn behøves een fastsat skole og tvende omgangsskoleholdere for de længst afliggende byer og ensomme steder. Og som for mange år siden har været opsat et skolehus af sognets beboere udi Janderup by, hvorudi også stedse har været holdt skole, så forbliver det også fremtidig dertil. Og holdes nu skolen efterdags derudi af degnen for forberørte Janderup by samt Bandsberg og Strudvad gårde, men som det behøver et par fags tilbygning formedelst degnens iboelse, haver kirkeejeren belovet på egen bekostning samme at tilsætte, hvilke siden tillige med de veststående 4 fag af huset holdes forsvarlig vedlige af degnen selv. Men de 4 østerste fag, som er skolestuen og fremdeles til samme forbliver, gøres til rette, i hvis (hvad) mangler, af skoledistriktets lodsejere, og siden holdes vedlige af dennem. Og da dette skolehus er opsat på et stykke af byens gadejord, omgivendes med nogle af bymændenes påstødende tofter samt byens agermark, hvorudi årligen findes enten kornsæd eller tyring, så haver degnen således at holde sine kreaturer i hægte og opagt, at de ikke tilføjer nogen skade enten på korn eller græsning. Og ellers at leve fredssommelig og skikkelig med omliggende naboer og holde sig byens vide og vedtægt efterrettelig.

Foruden denne fastsatte skole vil der for Hylderslev by, Sønder- og Nørre Heebo samt Grydvad mølle en omgangsskoleholder udi bemeldte Hylderslev by, og en anden udi Kjærup for samme by med Jegum og Hannevang gårde og boele. Og som samme byer og steder kun består af ringe hartkorn, formås ikke nogen skolehuse udi samme at opsætte og vedligeholde, ej heller behøves, men kan lejes en stue i hver by, hvorudi skolen kan holdes.

Skolelønnen angående, da nyder *degnen* foruden sin degneindkomst af begge sogne: 1) renten af de hundrede rigsdaler, som kirkeejeren hr. Povel Borrebye har legeret og tillagt dette sogns skole, som er årlig 5 rigsdaler. 2) Indgangspenge af hvert barn, som i hans skoledistrikt søger skolen, fire skilling danske. Og ej videre skoleløn af dennem fordre, med mindre nogen længere vil og formår at holde deres børn i skole end de 4 vintermåneder, da de derfor betaler sædvanlig skoleløn, nemlig 2 sk. ugentlig for hver, som læser i bøger, og 3 sk. for dem, som regner og skriver. 3) Af dem i begge sogne, som skal præpareres til confirmation, og hvilke må søge degneskolen i

den tid, skolen holdes, nyder han også ugentlig 2 sk. danske. 4) Af hver mand i hans skoledistrikt, som har heste og vogn, leveres ham et forsvarligt læs tørv, enten de har børn eller ikke, til ildebrand og vintervarme til børnene, som derimod holder skolestuen forsvarlig varm. 5) Til en kos græsning og foder nyder han græs på Janderup kirkegård, som han selv lader slå og bringe til sit hus. Men ej tillades at indslå eller tyre nogen slags kreaturer på kirkegården.

Og desuden af hans skoledistrikt 2 rigsdaler i rede penge. Og som bonden ikke længere kan holde sine børn i skole end fra oktober måneds udgang, da rugsæden er lagt, og til næstpåfølgende februari måneds udgang, da vårdyrkningen og en del af kreaturerne udsælges på heden begynder, så kan skolelønnerne for de tvende omgangsskoleholdere ej heller for videre tid ansættes end som forbemeldte 4 vintermåneder, da de nyder for samme hver: 1) Udi rede penge fem rigsdaler 2 mark. 2) Indgangspenge af hvert barn, der søger deres skole, 4 skilling. De fattige undtagen. 3) Et læs tørv til ildebrand og vintervarme for børnene i skolestuen leveres af hver mand, som har heste og vogn, enten de har børn eller ikke, hvorimod skolestuen holdes forsvarlig varm.

Til samme skolelønns betaling samt bøger til de fattiges skolebørn henlægges lysepengene fra Janderup kirke, samt hvad af kassen, bækken- og mulkt-penge kan falde, såvelsom 4 skilling af hver tønde hartkorn, konge- og kirketiender item præstegårdens takst. Og hvis samme da ikke kan strække til fyldest betaling (siden ej videre, som meldt, må tages af den skolesøgende ungdom), skal blive lignet på lodsejerne i hvert skoledistrikt, som igen kan tage refusion derfor af deres egne bønder og tjenere. «

»Ved skoleholdet for begge sogne måtte erindres: 1) At ingen tager de børn i tjeneste, som ikke har været til alters, på anden måde og vilkår, end at de skal holde dem til skole på den tid af året, når skole holdes, som er fra oktober måneds udgang og til februari måneds udgang, dog hyrderne undtagen, som skal vogte fårene, hvilke dog skal søge skolerne, når det er indlukkelsesvej. Og ifald husbonden, som har samme børn i tjeneste, ikke holder dem til skole, skal de svare for hver uges forsømmelse til skolekassen 4 skilling danske, som hos den skyldige skal udpantes.

2) Dersom forældrene forsømmer at lade deres børn over 8 år gamle flittig søge skolen, når skolen holdes, skal de bøde for hver en dag, de uden lovlig undskyldning enten af børnenes helbred eller vejrligets forhindring udebli-ver, til skolekassen 2 skilling, som skal udpantes af den, som holder kassen.

3) De små børn under 8 år gamle er det umulig at søge skolen uden for de byer, skolen ligger udi. Dog bør samme ikke forsømmes, men som sædvanlig om vinteraftener af forældrene læres deres ABC, Fadervor, bordlæsning, aften- og morgenbønner samt videre, så vidt de selv kan, og børnene kan fatte, indtil de opnår den alder og de kræfter, at de kan søge skolen. Og på det

forældrene ej skal finde lejlighed til efterladenhed i denne deres største pligt, så bør de være forbunden til at møde med samme børn udi den ugentlige katekisation, som sker i skolen 3 a 4 gange hver vinter, at præsten der kan forfare, hvorledes forældrene vigilerer for samme deres børns lærdom. Og hvis han da finder deres brøst, bør forældrene at bøde til skolekassen for hvert barn, de således har forsømt, hver gang deres brøst findes, 4 skilling, som fra dem udpantes.

4) Siden det kun er en kort tid, skolen kan holdes, så måtte det anses så nyttigt som fornødent for ungdommen at holdes udi erindring om, hvad de i skoletiden har lært, at degnen ugentlig efter loven udi hovedsognet, og skoleholderen ugentlig for Billum sogn, går om i byerne i den tid af året, skole ikke holdes, for at overhøre ungdommen, hvorom i kirkerne næste søndag forved kan advares, hvad tid på dagen, og hvad sted i byerne børnene skal samles, som om sommeren bekvemmeligst kunne ske, når kreaturerne ved middagstider formedelst hede og varme løber hjem og nogen tid bliver indstående, da de af de få timer kunne betjene sig til de unges undervisning. Skulle degnen så vel som skoleholderen hver i sit sogn herudi findes efterladt og forsømmelig, skal de for hver uges forsømmelse, når de ikke er i anden lovlig forhindring, bøde en mark danske til skolekassen, som hos dem udpantes.«

Det var skolefundatsen, som blev approberet 24. novbr. 1741. Men fra kirkeordinansen af 1539 og til almueskoleloven af 23. januar 1739 er der rundet 200 år, og selv efter 1739 kneb det hårdt at få bestemmelserne gennemført. Det kunne være galt med skolehuse, med økonomien og med undervisningsdygtige folk.

På steder, hvor ingen degn eller fast skoleholder kan fås, må man nøjes med »en skikkelig person, som for den blotte kost og en ringe løn vil informere børnene, og præsten giver et godt skudsmål, hvilken præsten først nogen tid skal præparere, indtil han af provsten kendes dygtig til skolehold, og siden bør præsten have des nøjere opsyn med sådanne og idelig selv undervise dem og holde dem i øvelse, så de med tiden kunne blive til skolehold bekvemme.«

Foruden sin tidligere løn skulle degnen nu have 6 tdr. rug årlig for at holde skole, og desuden brændsel til skolens behov. Skoleholderens løn fastsættes til 12 rdl. i rede penge, 5 tdr. rug og 7 tdr. byg, fri græs og foder til 2 køer og 6 får samt fornødent brændsel til skolen. Omgangslærernes løn fastsættes ikke. Tvungne fag var: Religion og læsning. Skrivning og regning til dem, der forlanger det. »Og skal drengene sidde ved borde for dem selv, og pigerne for dem selv, adskilte ved et skillerum eller tralværk.« Om lærerne gælder bl.a. »om han har gode testimonia om et ulasteligt forhold, og i særdeleshed, at han ej bander, ej lyver, ej er tilgenegen til drukkenskab, liderlighed eller uredelighed.«

I hvert sogn skulle findes en skolekasse, hvoraf samtlige udgifter afholdtes,

nemlig skoleholderens pengeløn, vederlaget for fattige børns undervisning, penge til anskaffelse af bøger til fattige børn o.s.v. Indtægterne kom fra »Bækkenpenge«, det er penge, som dels indsamledes 2 gange årlig, Fastelavnssøndag og Mikkelsdag, i et uden for kirkedøren anbragt bækken, dels indsamledes ved kirkelige handlinger: bryllup, barsedåb og begravelse, hvor degnen i den anledning gik rundt med klingbeutelen, »æ klinkpong«. (Resterne af en sådan fandtes endnu i 1925 i Janderup kirke). Derudover kunne der samles ind ved gæstebud i hjemmene, og tillige afkrævedes af husmænd, håndværkere, indsiddere og ugifte karle og piger en lille årlig skat. Endvidere lysepenge, det er penge som hidtil var anvendt til lys på alteret. – Det kunne knibe at få disse spredte indkomster ind, og derfor indløb der jævnlig klager til skoleautoriteterne fra degne og skoleholdere.

Skolevæsenet i Janderup sogn efter embedsbogen af 1841, ført af Lauritz Jessen 1841-1851.

A. Hovedskolen i Janderup by med udflyttere, Bandsberg og Strudvad. Hartkorn 92 tdr. 1 skp. 3 fdk. $\frac{3}{4}$ alb. med 45 familier og 50 børn.

B. Hylderslev eller 2. distrikt; dertil Hylderslev by, Nørhebo, Grydvad mølle, Grydvad huse, Store Hebo, Sønderhebo. Hartkorn 69 tdr. 5 skp. 3 fdk. $\frac{3}{8}$ alb. med 34 familier og 38 børn.

C. Kjærup eller 3. distrikt; dertil Kjærup by med udflyttere, Søvig mark sønden bækken og Hannevang af Billum sogn, som stedse har søgt Kjærup skole »formedelst vejens længde til Billum«.

Jægum hørte til Janderup sogn og havde af hartkorn 10 tdr. 6 skp. 1 fdk. 1 alb., men børnene henvistes p. gr. af vejforholdene til Vrøgum skole i Ål sogn.

Janderup skole benævnes som hovedskolen, hvoraf følger, at Hylderslev og Kjærup var biskoler; men alle skolerne var underkastet tilsyn af præst, provst og biskop. Biskoppernes visitatsanmeldelser og visitatsbemærkninger er meget udførlige og virker lidt komiske i deres højtidelige sprog. De gl. degne har vel gennem sognepræsten fået disse oplysninger og har skullet indføre dem i embedsbogen. Fra 1851, da den første visitats er indført, og til 1862 har biskop Daugaard været der 3 gange, provst Tobiesen 2 gange og provst Claudi 1 gang. De må have været flittige visitatorer. (Jeg gik selv i skole fra 1902 til 1910 i Stauning og oplevede kun én provstvisitats, og biskoppen var der slet ikke.) Her anføres biskop Daugaards første anmeldelse og hans bemærkninger om visitatsen.

»Stiftets biskop, hans højærværdighed hr. Daugaard har tilkendegivet, at han tirsdagen d. 14. oktober 1851 agter at holde visitats over den confirmerede ungdom i Janderup og Billum sogne, og skal foretages på følgende måde: Aftenen før visitatsen kl. 7 ønsker biskoppen at efterse embedsbøgerne, navnlig ministerialbøgerne, hvorfor dhr. kirkesangere ville indfinde sig i

præstegården til bemeldte tid med deres duplikater af disse bøger, såvel ældre som nyere. – Gudstjenesten begynder præcis kl. 9. Den ene kirkesanger læser indgangsbønnen og styrer sangen før prædiken, den anden læser udgangsbønnen og styrer sangen efter prædiken. Når et vers eller to efter prædiken er sunget, fremtræder pastoratets confirmerede ungdom – her i pastoratet de 3 sidste års – så vidt muligt hver med sit Nye Testamente, hvorefter de læse et stykke for biskoppen, og på hans spørgsmål gøre de ham rede såvel for dettes indhold, som for deres kristendoms kundskab i det hele. – Når biskoppen fra kordøren har lyst velsignelsen, og gudstjenesten er endt med en salme og den sædvanlige bøn, fremtræder børnene af skolernes øverste klasse, med undtagelse af dem, som ved sidste eksamen er opflyttede, fordelte efter deres skoler til en prøve i læsning og religion, som vedkommende skolelærer anstiller med dem. De medbringer skriftprøver, der viser deres fremgang i skøn- og retskrivning, og angiver hvorvidt de er i regning, hvilke prøver samlede leveres biskoppen af lærerne.«

Biskoppens kommentar lyder således:

»I anledning af sin visitats her i pastoratet den 14. oktober 1851 har hans højærværdighed, stiftets biskop hr. Daugaard gjort følgende bemærkninger angående skolerne: Skolelærerne Stochholm den ældre og den yngre, som begge nylig er tiltrådt, prøvede Janderup sogns skoleungdom. De fleste børn læste godt, især drengene. Skriften i biskolen er god, i hovedskolen næppe god. Retskrivning, geografi og lidt fædrelandshistorie øvet, dog ej i biskolerne.«

Biskolerne i Hylderslev og Kjærup havde ikke altid eksamineret lærere, og undervisningen varetoges da af vinterlærere uden eksamen. Nu være det langt fra mig af underkende de gl. vinterlæreres virke. Mange af dem var i besiddelse af de grundlæggende læreregenskaber: at holde af børn og at have lyst til at videregive den viden og praktiske færdighed, de sad inde med; og derfor blev resultatet af deres arbejde trods kummerlige kår og yderst sparsomme virkemidler dog i de fleste tilfælde af en sådan standard, at både biskop, provst og præst måtte nikke anerkendende. Skriftlige udfærdigelser af folk, som for 150 år siden fik deres undervisning i slig stråttækket skole, viser, at de meget vel kunne udtrykke sig klart på prent.

DEGNE OG LÆRERE VED JANDERUP SKOLE

I »Danske Samlinger« II fortælles, at 1637 var *Kristen Lauridsen* skolemester i Janderup. Degnen *Hans Nielsen* døde 1638.

Et skolehus opførtes i Janderup 1695 under degnen *Peder Vinter* på sogne-mændenes bekostning. Senere lod disse en mand flytte ind i huset, og han skulle holde skole, hvorfor degnen mistede sine indkomster, så meget mere som den da endnu levende substitut oppebar degnekornet af Billum, og hørerne i Varde de visse indkomster af embedet, hvorover der skete klage til

biskoppen 1717, der 14. oktober 1718 bestemte, at degnen skulle holde skole i Janderup, og i de fjerne byer skulle præsten indsætte skoleholdere. Hr. Poul Borrebye stiftede et legat på 100 rigsdaler til skolevæsenet, som sattes på en fast fod 1741. Så længe Varde skole bestod, til 1739, må degnens indkomster kun have været ringe, idet degnerenten af Janderup og Billum sogne var henlagt til hørerne der, nemlig 9 tdr. 3 skp. byg.

Efter Peder Vinter kom *Henning Hermansen Gynther* 1726. Han var søn af mag. Herman Gynther i Varde og student fra Varde skole 1726. Han havde den grimme vane helt at udeblive fra begravelser og bryllupper til stor gene for præst, familie og menighed. Hans efterfølger i 1770, *Anker Jansen Breum*, blev gift med Gynthers datter Anna Kathrine. Han døde 1784, 40 år gl., hvorpå Gynther atter overtog embedet til 1787, da han døde, 81 år gl. *). 1787 den 7. oktober indsattes student *Jakob Jensen Bering* fra Skjern præstegård som degn i Janderup. Han døde 28. maj 1835, 75 år gl. Hans enke, *Maren Møller*, døde 1847, 99 år.

Efter Bering fulgte *Lauritz Jessen*, som var den sidste, der også havde kirkesangerembedet i Billum; det blev henlagt til lærerembedet der.

Lauritz Jessen var født i Øse, og han var degn i Janderup fra 1835 til 1851, da han af biskop Daugaard blev beskikket til kirkesanger og skolelærer i Ny Sogn, Holmsland.

Bering er så forhistorisk, at ingen, da jeg i 1925 kom til Janderup, havde minder om ham, men Maren Kirstine Andersen, der som 16³/₄ årig blev gift i året 1861, huskede godt Lauritz Jessen som en dygtig lærer, og endnu bedre *Nicolaj Stochholm*, som efter sin kaldelse 10. juli 1851 fik bispevisitats 14. oktober 1851, hvorom andetsteds er fortalt. Han var præstesøn fra Aal sogn. På grund af svagelighed søgte han sin afsked 1859.

Søren Johnsen, født i Janderup 7. marts 1824, var først lærer og kirkesanger i Rom ved Lemvig, men blev 20. juli 1859 kaldet til skolelærer og kirkesanger i Janderup. Han havde ord for at være en dygtig og energisk lærer, men han

*) Gynther blev 8. okt. 1734 trolovet med Inger, datter af Bennet Kiær (Iversen), Janderup. Da præsten indfører trolovelsen i kirkebogen, tilføjer han på græsk: »Søg først Guds (konge)rige og hans retfærdighed, så skal alt andet gives jer i tilgift«. Matt. 6,33. Det er vist et ønske om gudfrygtighed. Parret blev viet 14/11 s. å. 1735 fik de sønnen Herman, 1737 datteren Mette, 1739 Ane Marie, senere Anne Kathrine. Ved visitats 1751 skrev biskop Brorson: »Degnen Henning Gynther, studiosus, som har været noget hengiven til drukkenskab, hvorfor han og er bleven sat i rette, klagede præsten denne gang ikke over, men sagde, han havde en del forbedret sig«. Og 1755 »holder han skole for det meste af hovedsognet, som han i de sidste åringer vel har forestået, ligesom han og i den tid har været ustraffelig i sit levned«. Der nævnes da tre »medhjælpere« (lærere) i sognet. Også 1760 holder han skole »upåklagelig«. Der er da tvende skolemestere i Hyllerslev og Kærup. Degnens datter Mette blev 1768 gift med Knud Lassen, Janderup, Ane Marie fik et uægte barn, Benjamin, med en gårdmand fra Ildsted, Gørding sogn. Anne Kathrine blev 1785 gift med løjtnant von Bülov, Janderup, de flyttede vist senere til Ølgod, hvor han døde. Gynthers kone blev begravet 22/2 1781, 68 år gammel. (K. J.).

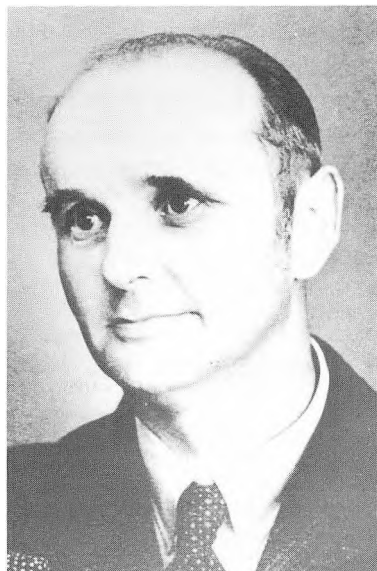
Lærer Søren Johnsen.

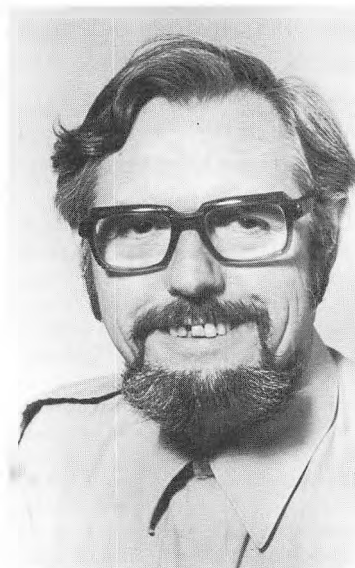
A. M. N. Dejgaard.

kunne få hovedpine (migræne?), og når det skete, kom han altid ind i skolestuen om morgenen med nathuen på. »Så sku vi sgu nok wår wos,« sagde en af hans elever. Han tog afsked med pension 1891.

A. M. N. Dejgaard, 1891-1924, havde humoristisk sans, og han fortalte mig et par træk fra kirkesangertjenesten. Ved en begravelse i vintertiden var gangen fra »æ stætt« til kirken spejlblank af isslag. Han og provst Helms gik

Lærer N. Chr. Nielsen.

Sigurd Hansen.

foran kisten, og Dejgaard sang, som skik og brug var. I salmen: »Hvo ved, hvor nær mig er min ende« forekom i 2. vers i den gl. salmebog linjen »måske mit legems hytte falder, forinden solens lys går ned«, og netop da han sang denne linje, faldt han. Da han kom op igen, var provsten langt foran, og Dejgaard kunne se, at provstens skuldre gik op og ned. Han morede sig over degnens uheld. – En 2. juledag skulle de synge »I denne søde juletid« – og organisten var ikke nogen heksemester, som Dejgaard sagde; det gik ikke godt med at følges ad, men inden sidste vers gik D. op i kordøren og satte al sin stemme til, idet han istemte: »Halleluja, vor strid er endt.«

Anders Mortensen Nielsen Dejgaard fødtes i Horne 22. oktober 1855. Han var først gårdejer, læste så til lærer og blev lærer i sit hjemssogn, hvorfra han i 1891 flyttede til Janderup, hvor han varetog embedet til 1/11 1924, da han gik af med pension og flyttede til Ribe, hvor han døde 17/12 1926. Hans grav er på Janderup kirkegård.

1. januar 1925 kom hidtil værende andenlærer ved Tarm kommuneskole, *Niels Christian Nielsen*, til Janderup skole som førstelærer og kirkesanger. 31/3 1963 nåede han pensionsalderen og flyttede til Varde.

I dette tidsrum fik vi 2 nye skolelove – 1937 og 1958. Skoleloven af 1958 havde til følge, at de 2-klassede skoler i Hyllerslev, Kjærup og Janderup af beboerne ikke følte fyldestgørende, og der arbejdedes derfor hen mod en centralisering, men på grund af penge- og materialevanskeligheder trak det ud med byggetilladelse til en ny skole. I mellemtiden prøvede man så på

Skolebillede 1898. Lærer Dejgaard sidder midt i forsamlingen.

forskellig vis at finde frem til en art centralisering af undervisningen; først ved at 7. årgang fra de 3 skoler samledes i Janderup, hvor lærer Sigurd Hansen ansattes som aspirant 1962. Det var altså omkring 1963, planerne om centralskolen skulle udarbejdes, og det var derfor naturligt, at jeg som 67-årig overlod disse forberedelser til dem, der skulle arbejde i og med det nye. Inden den ny centralskole blev til virkelighed, var der et inter regnum, en mellemregering uden egentlig førstelærer, men da skolen stod der, blev lærer Ejner Lund Hermansen, Kjærup, skoleleder og senere skoleinspektør. De små skolers saga er dermed ude.

LIDT OM VINTERLÆRERINDER OG VINTERLÆRERE I JANDERUP SOGN

Ved skolerne i Hyllerslev, Kjærup og Janderup har der været mange vinterlærerinder og vinterlærere; nogle i kort tid, andre længere. *Mogens Kristensen* i *Kjærup*, 1873-1893. Sidstnævnte år blev vinterlærerembedet omdannet til et fast embede, og han tog da sin afsked på grund af svagelighed og blev tillagt en beskeden pension, men han vedblev at drive den ejendom, han havde erhvervet sig i Kjærup. Han har ført en dagbog fra 1874 til 1904. Den findes i Janderup lokalhistoriske arkiv, og der er mange interessante ting at finde der. Der fortælles om stort og småt, og det er umagen værd at gøre sig bekendt med den. Han var født i Oksbøl 8/6 1841 og blev 1866 vinterlærer ved Janderup skole, ialt 2 vintre; derefter 5 vintre ved Vejrs skole, hvorfra han i efteråret 1873 kom til Kjærup skole. De første 13 år underviste han

Lærer Mogens Christensen.

Lærerinde, frk. Magny Mogensen.

Lærer og organist S. Elbo Hansen.

Paulus Johannes Poulsen.

begge klasser samlede. 1874-84 underviste han tillige om sommeren, indtil sommerskolen blev henlagt til det da oprettede faste lærerembede i Hyllerslev. I sognerådets korrespondanceprotokol (1889-1927) skrives 19. febr. 1893 bl.a.:

»Mogens Kristensen har i den lange årrække, han har været lærer i kommunen, røgtet sin gerning med troskab og vist sig i besiddelse af gode evner til at undervise, så børnene fra hans skole har kunnet stå ved siden af andre skolars børn her i kommunen, så vi ikke kan andet end anbefale ham til højere vedkommende, som kan bidrage til, at han som løn for sin lange tjeneste som lærer må kunne få en årlig understøttelse.« Dermed er biskolernes tid forbi; men vintermedhjælpere var der fortsat brug for.

I *Janderup* var de fleste af vinterlærerne og fra 1901 af forskolelærerinderne kometer på skolens himmel og ikke særlig trofaste. Det kom vel af, at de var unge af år, og – for lærerindernes vedkommende – at de fulgte hjertets ret til at finde en livsledsager, som dermed drog dem fra skolen.

Kathrine Faurby var forskolelærerinde 1905-1909. Hun giftede sig med gårdejer Frands Bennetsen, *Janderup*.

Magny Mogensen kom 1921 og tog afsked 1955; derefter *Ingrid Rasmussen* fra 1955-1970.

I *Hyllerslev* og *Kjærup* virkede lærerfruerne *Helene Poulsen* og *Gudrun Klitgaard* i mange år, og fru *Helga Vind Nielsen* var før sit giftermål med Jens Vind fast ansat i *Kjærup* i flere år og har siden virket under vakance i embedet. *Hyllerslev* skole fik sin første faste lærer i *Søren Hansen (Elbo)*. Han konstitueredes 5/11 1883 som fast lærer ved *Hyllerslev* skole – uden bolig – »indtil han på fyldestgørende måde havde godtgjort sin færdighed i orgelspil og da kunne blive fast ansat«. Han købte 1888 en mindre gård, hvorpå han boede. Hans efterfølger var *Paulus Johannes Poulsen*, som virkede fra 1913-1945.

Morten Eskesen.

E. Lund Hermansen.

1/2 1946 overtog lærer *Tage Mikkelsen* og hustru *Ellen* skolevirket til 1/10 1961, da de flyttede til Oxby centralskole. De afløstes af aspiranterne *Tage Pedersen* og *Valborg Therkelsen*, som senere flyttede, og så er vi inde i centraliseringens tid, hvor der i Hyllerslev undervistes af aspiranter, indtil centralskolen i Janderup blev en virkelighed.

Glemmes må det ikke, at den landskendte lærer og folkevisesanger, *Morten Eskesen*, har været lærer i Kjærup og Hyllerslev 1849-1851.

Ved Mogens Kristensens afgang blev *Kjærup* et fast lærerembede, som 1893 blev besat med lærer *Rasmus Samuel Rasmussen*. 1897 flyttede han, og *Chr. Christensen* havde embedet fra 1897 til 1901, da *Anton Klitgaard* overtog det og var der til 1935. Han afløstes af lærer *Pedersen*, som i 1938 efterfulgtes af *Ejner Lund Hermansen*, senere skoleinspektør ved Janderup centralskole.

OM SKOLEBYGNINGERNE

Embedsbogen fra 1841 beretter om skolebygningen i Janderup: »Degnen Bering, som var kirkesanger og skolelærer i Janderup i mange år – vel henved 50 – ejede selv et sted, på hvilket han boede, hvorfor den gamle degnebolig blev nedbrudt, undtagen 5 fag udhus, der, da en ny skolelærer efter Berings død 1835 blev beskikket, indrettedes til stald etc. En ny bygning til skole og våning for læreren blev opført 1837, bestående af 10 fag, 4 til skole og 6 til beboelse for læreren.

Den første lærer, der beboede dette, var Lauritz Jessen. Bagerovnen var først

anbragt under skorstenen, men da dette fandtes at være uhensigtsmæssigt, opførtes et ovnhus sønden for gården i skolens toft. I året 1852 blev af nyt opført 4 fag udhus, som blev ibygget de ovennævnte 5 fag og indrettet til korngulv, lo og brændselshus. År 1863 blev det daværende udhus nedbrudt tilligemed bagerhuset, og et nyt på 10 fag opført, hvori tillige indrettedes bagerovn m.m. Til hjælp ved opførelsen af dette hus skænkede kirkesanger Johnsen 50 rdl. rm.

Samme år blev der tilbygget skolebygningen 4 fag til en skolestue for øverste klasse, og et fag blev taget fra den ældre skolestue til gang og skorsten. Over den nye skolestue indrettede læreren på egen bekostning et loftskammer, der således er hans ejendom. Senere blev det kommunens ejendom mod ydet vederlag til Johnsen. Ved samme lejlighed fik han tillige en billig godtgørelse for hans udlæg ved den af ham flere år i forvejen indrettede mælkekælder i udhuset.«

Denne skolebygning står endnu i væsentlig samme skikkelse udvendig; indvendig er den moderniseret med alle nutidens bekvemmeligheder. Den overtoges 1893 af gårdmand Hans N. Frandsen, hvis gård lå på modsat side af landevejen lige over for skolen, og han flyttede derover, da bygningerne var bedre end hans egne.

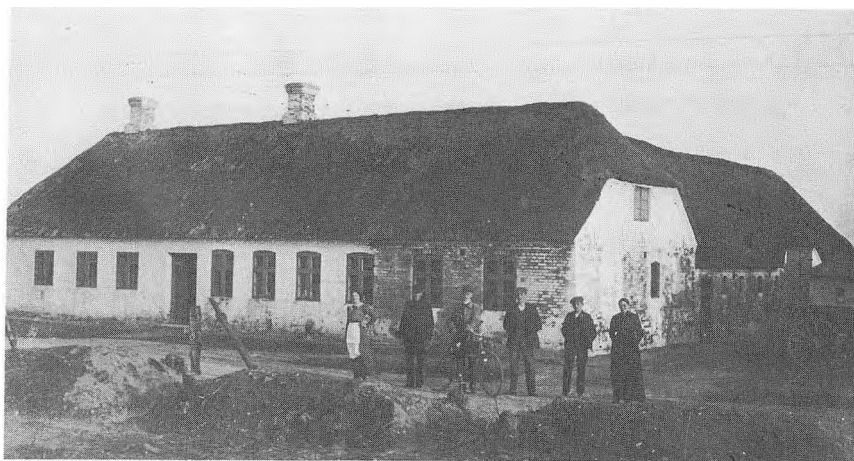
1893 byggedes en helt ny skole lidt øst for den gamle, men på modsat side af

Lærer Klitgaard og frue.

Kærup skole 1924 med hr. og fru Klitgaard.

Janderup gamle skole ca. 1891.

vejen. Det var efter den tid en flot bygning med 2 gode klasseværelser og en god anordningsmæssig lærerbolig, samt udhus med ovn, vaskehus, stald o.s.v. – Der hørte 6 tdr. land agerjord og 1 tdr. land eng til embedet. Dejgaard drev kun jorden nogle få år, og siden var jorden udlejet. – Skolen blev takket med smukt rørtag; senere skæmmedes bygningen noget af en i 1901 ibygget kvistlejlighed til en lærerinde, idet denne kvist var takket med tagpap. 1925 restaureredes skolen, da rørtaget på sydsiden skulle fornyes, og der kom tegltag på, ligesom der blev bygget en forstue til yngste klasse, og lærerinden fik en privat entré med opgang til lejligheden.

Efter skoleloven af 1937 skulle der helst være en gymnastiksal ved skolerne, og der skulle være sløjdsal og skolekøkken. I 1942 byggedes ved landevejen en ny afdeling med ovennævnte rum og tillige 2 klasseværelser og en pedellejlighed. Den ene skolestue var dog beregnet til bibliotek. Imidlertid tog den tyske værnemagt snart denne nybygning i besiddelse som lazaret og beholdt den til befrielsen 5. maj 1945.

1970 blev centralskolen bygget ved den såkaldte Bjergvej. Her foregår så undervisningen for samtlige børn i smukke og lyse lokaler og med nutidens moderne hjælpemidler. Skolekomplekset tager sig godt ud i landskabet, og der er livlig aktivitet både om dagen og om aftenen.

1890 byggedes nyt skolehus i Kjærup, og 1902 opførtes en fritliggende lærerbolig. Skolen afløstes i 1950'erne af moderne klasselokaler, og lærerboligen moderniseredes ligeledes.

I 1904 byggedes en ny skole i Hyllerslev; og senere fik den en ansigtsløftning. De i 1970 nedlagte skoler var bygningsmæssigt gode, men da de blev ledige i en tid, hvor der ikke var særlig rift om slige bygninger, blev de af kommunen

Janderup skole ca. 1910.

afhændet til ret billige priser. Hyllerslev skole solgtes til lærer Tage Mikkelsen, Blåvand, forhen lærer i Hyllerslev. Janderup gl. skole fra 1893 overtoges af Indre Mission, som herved fik et rummeligt og godt missionshus med 2 gode lejligheder til udleje. Den nye afdeling fra 1942 med gymnastiksal m.v. overgik til den selvejende institution »Eventyrgården«, som tilbyggede forsamlingsal, restaurationslokaler og moderne hotelkøkken. Det blev en afløser for det gl. forsamlingshus. Kjærup skole afhændedes til en lærer fra Varde, som bebor lærerlejligheden, men har udlejet skolens lokaler til fabrikmæssig brug. Nu er lokalerne købt af vognmand N. Chr. Vogt. Janderup skole var altså *hovedskolen*, og læreren der var kirkesanger og blev derfor kaldt degn. Janderup var tillige hovedsognet i pastoratet, og biskoppen havde kaldsret til lærerembedet, mens kaldsretten til Hylderslev, Kjærup og Billum lærerembeder var hos provstiets skoledirektion. Jeg er den sidste lærer og kirkesanger i Janderup, som er kaldet af biskoppen. Kaldsbrevet, hvad enten det var udstedt af biskoppen eller provsten, ledsagedes af en collats fra biskoppen. Mit kaldsbrev med collats lyder som følger: »Biskoppen over Ribe stift gør vitterligt, at jeg i henhold til sognerådets indstilling af 18. d.m. herved kalder og beskikker hidtilværende andenlærer ved Tarm kommuneskole, Niels Christian Nielsen, til fra 1. januar 1925 at regne at være førstelærer ved Janderup skole i Janderup-Billum kommune, og skal han være pligtig til at tiltræde dette embede senest d. 14. s.m. Derhos formaner jeg ham til, at han med troskab og redelighed forestår dette embede i alle dets dele, og i særdeleshed at han med utrættelig flid og årvågenhed antager sig skolebørnenes undervisning i de befalede skolefag, at han nøje efterfølger de for skolevæsenet gældende bestemmelser og viser lydighed imod øvrighed og foresatte, samt at han bestræber sig for ved ustraffelig vandel at give både ældre og yngre et godt eksempel, alt som det sømmer sig for en kristelig, flittig og redelig skolelærer.

Jeg anmoder stedets sognepræst om i kirken eller på anden efter forholdene passende højtidelig måde at indsætte førnævnte lærer Nielsen i dette embede, hvortil han nu er beskikket, oplæse hans kaldsbrev og derhos anbefale ham til god modtagelse i menigheden og i skoledistriktet, så man ikke alene antager og erkender ham som en ret og lovlig beskikket skolelærer, men også beviser ham den agtelse og yder ham den støtte, som hans embede og arbejde fortjener og behøver.

Iøvrigt tilønsker jeg ham Herrens bistand og velsignelse til at forestå det ham betroede embede med flid og frugt, og ligeledes tilønsker jeg hver især i menigheden nåde og fred fra Gud, vor Fader, og den Herre Jesus Kristus.

Ribe bispeembede d. 21. novbr. 1924.

Oluf Olesen.«

Nytårsdag 1925 skulle jeg begynde som kirkesanger, og pastor J. Chr. Karstoft gik i sin indsættelsestale ud fra de ord, Moses sagde til israelitterne, da Josva skulle overtage førerskabet: »Agt ham ikke ringe for hans ungdoms skyld.« Nu er biskoppens collats og indsættelsen i kirken forladt, men skolelederen, som nu har titlen skoleinspektør, er vel kaldet af kongen.

Lad være, at denne collats i sin gammeldags stil kan lyde lidt skruet, så udtrykker den dog ganske enkelt det, som læreren og skolekredsen burde rette sig efter. – Collatsens sidste linjer forekommer mig at være en særdeles smuk og god hilsen til den nyudnævnte og til menigheden.

Janderup ny skole ved Skrævejen.

Kærup ny skole.
Byggeriet er
knap nok afsluttet.

Om lærerlønnen fortæller embedsbogen fra 1841, hvad skolelæreren havde i fast løn efter den gl. ordning.

Af degnekaldet i Janderup sogn:

1. Offer og accidenser	40 rdb.
2. Småredsel	2 «
3. Borrebyes legat	5 «
Vandborgs do.	4 «
Brugen af den ved Ane Marie Christensdatter legerede englod kan anslås til ca.	
	3 «
4. Lysepenge	3 « 2 mk.
5. Rug 1 td. 5 skp. 1 fdk.	
6. Byg 7 tdr.	

Hvor meget foreslås for fremtiden:

1. Læreren ved hovedskolen i Janderup by tillægges følgende indtægter:			
a. De under 1, 2, 3, 5 og 6 anførte degneindkomster, der, når pengene reduceres til bygværdien for at have en målestok			
udgør			32½ td. byg
og af rug	1 td. 5 skp. 1 fdk.		
b. Desuden leveres			
in natura	4 « 2 « 3 «		2½ « «
udgør	6 tdr. rug	og	35 tdr. byg

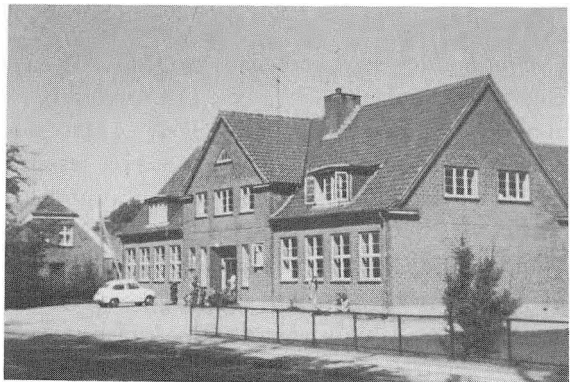
Anmærkning af Jessen: Da ovenanførte gl. rug 1 td. 5 skp. 1 fdk. ikke er skolekorn, men altid givet for kirkeklokkens ringning til degnen i Janderup, som derfor besørgede ringningen, så har commissionen, efter at den derom er blevet overbevist, påalignet 6 tdr. rug i stedet for som anført 4 tdr. 2 skp. 3 fdk. Jessen.

Hyllerslev skole ca. 1905.

- c. Som kirkesanger årlig efter skoleanordningens § 61 10 rbd. sølv.
- d. Afgiftsfri bolig med have, og som vederlag for græsning til 2 køer og 6 får brugen af 3 tdr. land agerjord, såvelsom en dagslet eng, legeret af Ane Marie Christensdatter – samtlige ejendomme afgiftsfrie.
- e. Forurage efter anordningens § 55 litra c forsåvidt vægten ikke på grund af lokale forhold måtte forhøjes af det Kgl. danske Cancelli.
- f. Til skolestuens forsvarlige opvarmning og til lærerens eget brug leveres årlig 30 læs skårne lyngtørv, hvert læs holdende 10 snese, og 20 læs klyne, hvert holdende 15 snese.

Undervisningstiden for denne lærer bestemmes således: Fra den 1. novbr. til 30. april 6 dage ugentlig i det befaledede timetal udi hovedskolen i Janderup by. Fra 1. maj til 31. oktober fire fulde dage ugentlig i

Skolen der blev
forsamlingshus.

Tage Mikkelsen og Ellen Mikkelsen.

Janderup hovedskole, samt 2 fulde dage ugentlig i Kjærup skole for børnene af øverste klasse.

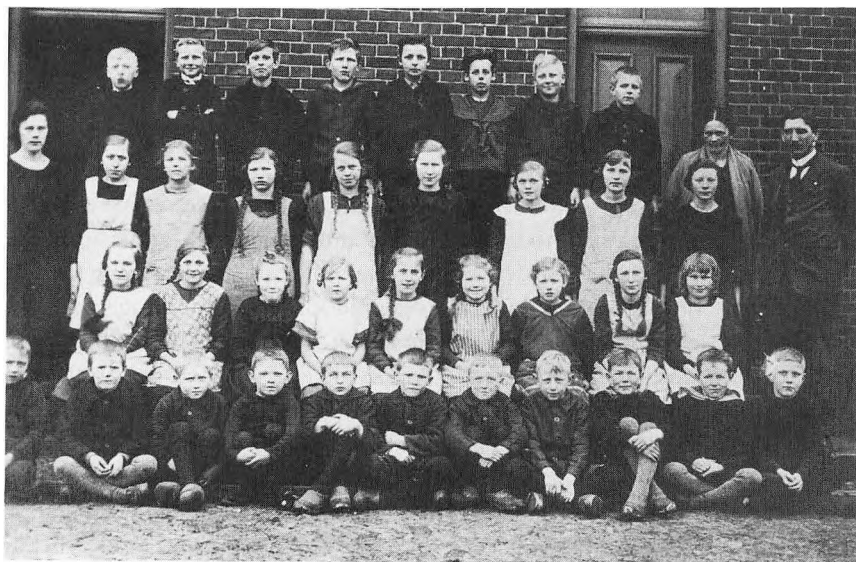
I året 1856 blev det ifølge ministeriets approbation tilladt, at børnene af Kjærup og Hyllerslev biskoler for eftertiden må undervises både vinter og sommer af een lærer, idet begge klasser går samlede. Ifølge den bestemmelse fritages hovedskolens lærer for den ovenanførte forpligtelse, at give ugentlig undervisning i Kjærup biskole i sommer-tiden.

Om jordlodden siger embedsbogen fra 1841: » Ved denne bemærkes, at den englod, som i planen nævnes ca. 1 td. land, ikke eksisterer, hvilket først efter at planen var approberet, blev oplyst, – og da det øvrige var aldeles utilstrækkelig til 2 køer og 6 får, indgav skolelærer Jessen et allerunderdanigst andragende til det kgl. danske cancelli om, at fornøden jord til 2 køer og 6 får måtte vorde embedet tillagt, på hvilket andragende cancelliet afgav resolution, hvorved embedet blev tilstået et jordtillæg af ca. 3 tdr. land agerjord – beliggende ved den såkaldte Bjergvej – østen for samme – og er en parcel af en af procurator Albinus i Varde udparcelleret gård, der forhen ejedes af Niels Riber i Janderup.«

Jordlodden blev afviklet i året 1939, da ungdommen ønskede en sportsplads. Sognerådet købte da af Andreas Østergaard ca. 2 tdr. land ved den gl. landevej, nu Skråvejen; han fik så de 3 tdr. land øst for Bjergvejen (Nybrovejen), som hørte til skolen. De 3 tdr. land ved skolen overtoges af Ejnar Mogensen.

Redegørelsen bliver af sig selv til en nekrolog over den gl. »vestjyske skoleordning«, som gennem et par hundrede år har vist, at den stedlige befolkning bedre end statslige indgreb og forordninger har kunnet skabe en skole, der stod i livets tjeneste. De henfarne slægter skabte grundlaget for en skoleform, som byggede på nært samvirke mellem hjem og skole, et samvirke, som ikke opretholdes ved lovbud om så og så mange konferencetimer, men som simpelthen nåredes ved den nære kontakt mellem hjem og skole. Den »vestjyske skoleordning« er nu forladt, og så er der kun at ønske og håbe, at den nye tids skole må have lykke og evne til ikke alene at honorere de krav, nutidens skole stilles overfor, men også til ikke helt at fremmedgøre landbobørnene for det miljø, hvorfra de er rundet.

Trods landbrugets strukturændringer med mekanisering på mange områder er der for landbobørn særdeles meget opdragende ved at være med i de sysler, som skal passes, men som de måske ved for store krav fra skolen hindres i at få del i.

Hyllerslev. Skolebillede 1925.

BILLUM DEGNE OG SKOLER

I den tid Billum ikke var anneks sogn, men havde sin egen præst, havde sognet ligeledes sin egen degn, og han boede der også endnu en tid efter annekteringen.

I årene omkring annekteringen hed degnen *Hans Nielsen*, om ham skrev præsten i kirkebogen 1638: »8. Marti begraffuis min Degn på Alsleff Kierkegaard Hans Nielsen, som trolig oc fligtig her i baade (begge) Sogner har tient mig i 8 år.« Sognesammenlægningen skete netop 8 år tidligere, så Hans Nielsen har nok som degn i Billum fået sit embede udvidet med Janderup sogn.

Herefter har latinskolen i Varde åbenbart forsynet sognene med løbedegne. Fra gammel tid havde latinskolens hører nemlig en indtægt fra de to sogne på $9\frac{3}{8}$ td. byg i degnerente. Senere slap Billum for afgiften, men Janderup svarede da $6\frac{3}{4}$ td. Desuden svarede degnpenge. 1652 stævner en hører, Niels Olufsen i Varde, en række husfolk og håndværkere for resterende degnekorn og rente, nemlig Søren Bech i Kjelst for 1 skp. byg, 2 mark og Karen Iversdatter sammested, Kirsten Tuesdatter, Kristen Hansen Kier i Tarp, Peder Jørgensen, skomager i Billum, og Kirsten Nielsdatter i Kærup, hver for 4 sk. Senere havde man atter en sædedegn, dvs. en substitut for høreren, nemlig *Niels (Nis) Nielsen*, der 1684 fik et barn døbt Niels, og som var fæster af en ryttergård. 1687 tog ulvene hans bedste ko, og »han er desforuden en arm mand«, skrev regimentsskriveren, så sessionen hjalp ham med penge til en kos indkøb.

Det er formodentlig hans søn *Hans Nielsen*, som får stillingen som substitut. 1702 og senere får han børn døbt eller begravet. 1713 er Appolone Degns fadder. Man kan ikke se, om det er hans kone eller en datter. 27. dec. 1718 indføres hans navn i kirkebogen uden andre oplysninger, antagelig er han da begravet.

Imidlertid havde Janderupfolkene bygget skolehus og antaget præstens søn *Peder Winther* til degn i begge sogne, og selv skriver han, at han var »ordineret« dertil af biskoppen. Men Hans Nielsen fortsatte med at være degn i Billum til sin død, og han nød degnekornet af dette sogn. I Janderup skulle degnen holde skole, det har den Billum degn eller substitut også gjort i sit sogn. Efter Hans Nielsens død varetoges de kirkelige handlinger altså af degnen i Janderup, hvis ikke han lejede til det. Efterfølgeren her blev også kaldt degn, nemlig *Mads Hansen*, der kyndelmisse 1721 blev gift med Johanne Jensdatter, en søster til Laust Jensen i Tarp. De fik 1722 et barn døbt og senere endnu flere børn, men adskillige døde som små, og 1731 hans ældste datter, 1732 sønnen Mads og 1738 Dom. Cantate (4. maj) begravdes han selv, 1750 enken Ane Jensdatter, som kirkebogen nu kalder hende.

Også efterfølgeren *Anders Nielsen*, der boede i Hannevang, kaldes degn, men det er stadig ikke sikkert, at navnene dækker bestillingen, måske holdt

han skole. Der kan godt have været undervist, før det blev lovbeftet. Sogdenes stærke deltagelse i søfart og handel kan have været drivfjeder. Da skolefundatsen skulle udarbejdes, og der krævedes et skolehus, kan det nok være lodsejerne (proprietærerne), som skulle sørge for, det blev bygget, prøvede på at forhindre det. De erklærede, det var »ufornødent, ja, skadeligt at sætte et skolehus, såsom de så ikke på, hvad måde sligt kunne vedligeholdes, eftersom det er ikkun 3 eller 4 måneder, børnene kan gå i skole om vinteren, og i samme tid kunne anordnes en omgående skoleholder, der i en mands stue kunne efter anvisning af sognepræsten og tillysning for menigheden lære ungdommen nu i en by, nu i en anden, eftersom mest kunne fornødent eragtes, og lodsejerne med samtlige bønder da skikkeligen lønne ham . . . intet skulle blive forsømt, som kunne tjene til de unges salige kundskab og fremgang i deres kristendom.« Ja, sådan sluttede proprietærerne såre fromt!

Trods de pæne ord bestemte skolefundatsen, der henviste Hannevang til Kærup skole, at sognets lodsejere for resten af sognet skulle bygge en fast skole på ikke mindre end 5 fag syd for Billum kirke. De tre største lodsejere skulle ordne det, nemlig Rasmus Bondesen, Søvig, Søren Rygaard, Hesselsmedog Poul Borrebye. En skoleholder skulle besørge undervisningen de 4 vintermåneder. Lønnen var 8 rdl. samt indgangspenge 4 sk. af hver, undtagen af de fattige, som intet skulle betale, et forsvarligt læs tørv af hver, der havde heste og vogn. Tørvene skulle leveres den dag de største lodsejere lod bekendtgøre på kirketæpne. Udgiften til den faste løn (de 8 rdl.) samt bøger til de fattige skulle dækkes af lysepengene (alterlysene skulle ikke brænde) samt bækkenpenge (fra klinkpungen) og mulkter plus 4 sk. af hver td. hartkorn, også af det hartk. konge- og kirketiender var anslået til. De større børn, der skulle »præpareres« til konfirmationen, skulle en tid sendes til degnen i Janderup.

Skolen blev bygget det fastsatte sted. Anders Degn blev ikke skoleholder. Han døde i Hannevang 1765. 1745 var det en militær, fourer *Jacob Outrup*, som boede i huset. Han underviste de store børn. »For de små holdes en særdeles skole af en dertil tjenlig mand, og det midt udi Tarp, så at dette sogn med skolehold er velforsynet.« Det må indrømmes. Foureren var formodentlig søn af løjtnant Niels Jacobsen Outrup, der med et brækket ben levede som pensionist i Varde. 1747 var *Tue Tuesen* skoleholder. 1755 var præsten fornøjet med skoleholderen. 1760 visiterede Brorson og fandt Billum hovedskole vel betjent af *Peder Rygaard*. I 1830erne synes *Simon Christian Nielsen* at være lærer her. 1834 *Niels Bennedsen*, f. 21/1 1804, søn af Benned Jepsen, Nørrehebo, senere blev han degn i Kvong og derefter i Fåborg.

Kort efter at skoleloven af 1814 var udkommet, drøftede man forslag til en ny skoleordning. Beboerne tilbød, at de ville besørge embedsbrevene, om de

Lærer Therkildsen og frue.

måtte få deres egen degn. 1829 udgjorde småredsel en halv snes æg af hver gård og mælk til ost efter ydernes godtbefindende.

Ved den første indtrædende vacance i degneembedet skulle bestemmelserne fra skoleloven af 1814 træde i kraft. Da Bering døde 1835 blev der derfor udarbejdet en ny skoleplan, og dermed forsvandt fællesdegneren. Billum fik atter sin egen degn. Det bestemtes, der skulle ydes 6 td. rug, 24 td. byg, som kirkebetjent 20 rbd. (degneren skulle holde kirken ren og passe klokkeringen), offer og accidenser 120 rbd., nannest: mælk til ost og 24 snese æg, fourage og brændsel efter forordningen.

Der byggedes nyt skolehus med 2 klasseværelser og lærerbolig, som dog var ret indskrænket. Til gengæld skulle Tarp-Kjelst skole nedlægges. Jordlodden blev udlagt med 8 tdr. land god jord og $\frac{1}{2}$ td. land marskeng. Lodden skulle udlægges i kirkens jord, men det viste sig, at denne var sat meget forskellig i hartkorn. Det skyldtes, at da Hesselsmed var kirkeejer, havde proprietæren taget afgiften efter fæsternes evne og ikke altid efter loddernes størrelse og godhed. Derfor blev der for lidt udlagt til skolelod. 1838 blev jorden derfor omvurderet og arealet berigtiget og overdraget skolevæsenet mod en årlig afgift til kirken på 9 rbd. – Den ny degn skulle betale halvdelen af pensionen til Berings enke. Hannevang skulle betale offer og accidenser til degneren i

Billum og de andre afgifter til Janderup. Som vinterlærer skulle ansættes en ueksamineret person til at undervise i underste klasse.

Som degn blev kaldet *Jeppe Therkildsen*, 1836-73. Han var født i Vilslev 1/3 1807 og var søn af husmand Terkel Knudsen, der tilhørte en slægt, der siges at stamme fra den berømte sårlege Terkel Eskildsen i Jedsted, hvis salver var så højt agtede, at Kristian IV købte recepterne formedelst 300 dl. Derved blev de via lægehåndbøger og farmakopeer kendt over hele Europa.

Også hans ætling, den Billum degn, gjorde sig bekendt, nemlig inden for det danske skolevæsen, idet han sammen med en bror, Peder, udarbejdede en ny regnebog, der brød med det gamle stive system i den ellers alt dominerende Cramers regnebog. Den oplevede 7 oplag. Hjemmet i Vilslev var fattigt, men navnlig moderen Ingeborg var et betydeligt menneske, og som nævnt blev to af sønnerne lærere. Jeppe havde først været tjener hos biskop Koefoed i Ribe, og denne hjalp ham nok til lærereksamenen, der siges også til embedet i Billum, det sidste kan dog ikke passe, da biskoppen var død flere år før embedet i Billum blev ledigt. Therkildsen var gift med *Ane Marie Jessen*, født i Øse, datter af gårdmand Jes Nielsen og hustru Kathrine. Hun havde også tjent hos biskop Koefoed. Det var nok ellers ikke det bedste sted for unge piger, da Koefoed var temmelig kvindekær, og han skulle have et barn med hende. Therkildsen påtog sig faderskabet. Therkildsens var dog åbenbart glade for biskoppen, de opkaldte en af deres sønner efter ham. Therkildsen tog eksamen fra Lyngby 1833, fik embede i Nordby på Fanø. Der blev to af deres børn født Ane Jessine og Jes Therkild, det første barn, Ingeborg, var født i Øse. I Billum fødtes Pauli Conrad Daniel og Elise Jensine.

Therkildsen var en dygtig lærer, der forstod at interessere børnene. Han var en af initiativtagerne til oprettelsen af Assuranceforeningen for rørlige Ejendele i Skads samt Øster- og Vester Horne Herreder (Brandforsikringen), han blev den første formand. Det berettes, at han lod skolebørnene skrive de første policeblanketter. Han var formand til 1860, da foreningen efter en del uberettiget kritik deltes i 4, hvorefter han blev kredsinspektør for Vester Herred for Landbygningernes alm. Brandforsikring. Han købte og oprettede nye ejendomme således i 1860 matr. nr. 8f i Billum til datteren Ane Jessine og svigersønnen Nis Hansen og han flyttede ejendommen 9a fra Tarp ud på marken ca. 1840. Therkildsen var i det hele taget afholdt og overmåde virksom. »Han rendte fedtet af sig,« sagde folk. Han var nemlig en lille mager mand. Han kunne gå til Ribe på besøg om lørdagen for så at være tilbage i Billum til kirketid om søndagen.

Sønnen Conrad tog eksamen som læge og fik foreløbigt ophold hos sin søster og svoger i Billum og vandt sig straks en lille praksis og tænkte på at nedsætte sig i sognet. Egnens kommuner lovede tilskud, men Janderup-Billum sogneråd betingede sig, at lægeboligen ikke måtte ligge længere vestpå end Billum kro. Der byggedes huset så, men endnu før det var færdigt, døde den unge og

Theoretisk-practisk
Regnebog,
indeholdende
arithmetiske og geometriske Opgaver,
med
færskilt trykte Faciter.

Udarbejdet
med nærmest Hensyn
til
Borger-, Almue- og Privatskoler
af
J. Therkildsen, og P. Therkildsen,
Skolelærer i Billum. Skolelærer i Brøndsted.

Tredie Udg.

N i b e, 1843.
Trykt paa Boghandler C. Tormansens Forlag
hos Chr. sal. Huppelhoff.

Therkildsens regnebog.

afholdte læge. Lærer Therkildsen tog afsked 1. april 1873 og opholdt sig en tid hos Elise Jensine, der var gift med Andreas Adamsen i Søndertange i Ovtrup, de flyttede 1875 til Billum, hvor Therkildsen døde 1887. Hans enke døde i Varde 1. marts 1898.

Det sidste års tid holdt Therkildsen hjælpelærer. Det var *Chr. A. Hansen* fra Jullingsholm. Da der skulle ansættes en ny degn, blev Hansen indstillet som nr. et. Direktionen kaldede imidlertid nr. tre, *Mads Jepsen* i Ho, der var ældre i tjenesten. Men derefter blev Hansen kaldet til degn i Ho, så de byttede gårde. Jepsen blev født i Blaksmark 10. okt. 1843, søn af gårdmand Jeppe Madsen og hustru Anne Jensdatter, dim. Jelling 1864 med 1. kar. Han var en dygtig lærer. En brudesang til Th. Thomsens og Karen Sørensens bryllup viser ham som forfatter af smukke vers. Jepsen var med til oprettelsen af skytte- og gymnastikforeningen i 1875, og han var med i den første bestyrelse. Han var gift første gang med *Ane Kathrine Nielsdatter Grunnet*, f. 21. marts 1851 i V. Nebel, Brusk Herred, datter af gårdmand Niels Grunnet Madsen og hustru Ane Andersen. I dette ægteskab fødtes børnene Jeppe Johannes Jepsen 8. juli 1871, Anton Grunnet Jepsen 30. april 1873, der blev en afholdt lærer samt viceinspektør i Varde og leder af Varde museum, og Arne Jacob Jepsen 27. okt. 1877. Fru Jepsen døde 9. april 1895. Hun faldt

Lærer Jepsen og hustru
Marie Christensen.

ned i kælderen og døde af faldet et par dage efter. 2. gang var Jepsen gift med *Marie Christensen* fra Hannevang, datter af Chr. Larsen Holm.

I Jepsens tid skete der betydelige forandringer med skolen. De store børn havde gået i skole 4 dage ugentlig om vinteren og 2 dage ugentlig om sommeren og de små modsat. Dette ændredes 1875 til en mere »vestjysk« ordning: Vinterhalvåret blev forlænget til 21. okt.-15. maj (1896 ændret til 14. okt.-8. maj) med skolegang som før, men i sommertiden skulle ældste klasser slet ikke gå i skole, de små 2 dage ugentlig.

1868 fik skolekommissionen et tilhold fra kulturministeriet om at gøre noget ved de mange forsømmelser. Kommissionen sendte da løbesedler hjem med børnene og truede med strenge mulktter. Forsømmelseslisterne viste også, at visse steder var der forsømt »i betænkelig grad«. Det kunne dog ske som i 1887, at idømte mulktter, 1 kr. 86 øre, blev eftergivet et hjem, der var ramt af sygdom, og hvor man havde holdt en tjenestepige hjemme. Rundt omkring på egnen regnedes den slags forsømmelser for lovlige udeblivelser.

I 1844 havde kommunen overtaget jordlodden som ejendom, men først 1887 pålægger ministeriet kirkeværgerne at udstede skøde. Der blev da mageskiftet. Jepsen mente sig forurettet, idet han mente at have fået et mindre stykke end før. Da børnene fra Kjelst skole skulle gå i skole 2 dage om ugen om sommeren, ville kommunen pålægge ham at holde skole for dem, da de skulle gå til Billum! Jepsen mente ikke, at det påhvilede ham, og ministeriet gav ham medhold. Det var ikke børn fra den skole, han var kaldet til. En del af hans løn skulle jo komme ind af hans landbrug, som især krævede pasning i sommertiden. Det blev dog til, at han påtog sig denne undervisning for 45 kr. Børnetallet voksede, og 3 gange byggedes der til skolen i hans tid. 1890 lejede man en stue i møllen. Ved en udvidelse var der blevet overladt Jepsen et nyindrettet lille værelse, men da man fik en andenlærer, tog kommunen værelset, som vist kun midlertidigt var overladt Jepsen, og tog lidt af skolestuerne og forøgede værelset med, således blev det den lejlighed, den nye lærer måtte nøjes med, og Jepsen følte sig krænket. Sognerådet mente, skolestuerne derved blev »meget kønnere og er mere end tilstrækkelig store.« Selvfølgelig klagede andenlæreren, *Mads Kr. Madsen Vestergård*, over den indskrænkede lejlighed, og da han søgte om tapet til stuen, fik han afslag, men man bevilgede ham penge til kalk, så han kunne hvidte væggene. Ofte gik personale og råd dog hånd i hånd om forbedringer, således fik Jepsen 1892 mursten til en ajlekule, mens han selv klarede resten. 1886 spurgte kirkeværgerne via provsten, om degnen var fri for kirkerengøring og klokke-ringning. Det vidste sognerådet ikke. Formodentlig slap de Billum degne for disse pålæg.

Man havde gymnastikredskaber, men 1887 fik man lov til at benytte »Billum Gymnastikhus« mod en årlig godtgørelse, man måtte dog købe en mindre træhest. Børnene har nok ikke kunne magte karlenes. 1869 henstillede prov-

sten, at der købtes lærebøger i gymnastik, der købtes 4. I henhold til 1814 loven beordrede kirke- og undervisningsministeriet kommunen til at bevilge penge til bogkøb, så lærerne kunne udvide deres kundskaber. Man bevilgede 75 kr. til hele kommunen, der subscriberedes bl.a. på den store »Danmarks Riges Historie,« som da kom i hæfter. 1891 indførtes en ny retskrivning. Det krævede nye læsebøger, man skænkede da de gamle til danskhedens fremme i Sønderjylland. Da der i 1883 var pladmangel i yngste klasse, blev de små børn fra 2 familier i Kjelst og 1 i Tarp flyttet til Kjelst skole, men allerede året efter byggedes der 3 fag til, og man forhøjede murene i ældste klasse med 10 tom., så der blev større kubikindhold. Det var i de dage med små trange lokaler, man sagde, at læreren ikke skulle se alt, ikke høre for godt og slet ikke kunne lugte!

Man kunne både påskønne og hjælpe. 1877 påskønnedes læreren i Kjelst med et løntillæg på 20 kr., 1880 fik andenlæreren i Billum 10 kr., men 1881 nægtede man gratiale til lærerinden sammesteds, da kapitelstaksten var for høj, og hun kun havde været der en vinter. Man var nemlig inde på at give alderstillæg. 1885 gav man alle undervisere i yngste klasser hver 15 kr. i tillæg, da de havde været der i flere vintre. 1896 fik samtlige lærerinder p. gr. a. lav kapitelstakst 20 kr. i løntillæg, og derefter gik man bort fra lønning i korn, men fastsatte 180 kr. som begyndelsesløn, hvilket ministeriet dog forhøjede til 200 kr. Lønnen steg med 20 kr. for hver 3 vintre vedkommende havde pladsen.

Peder Knudsen Kristensen (Vestkjær), 1898-1908, f. 12. feb. 1855, dim. Blågård 1885, var først lærer og kirkesanger i Gjesing 1886-98, hvor han blev meget afholdt for sit friske, levende væsen og evne til at gøre stoffet levende og spændende for børnene. Han var forgudet af dem og af de unge i aftenskolen og var ven med forældrene. Måske faldt han knap så godt til i Billum,

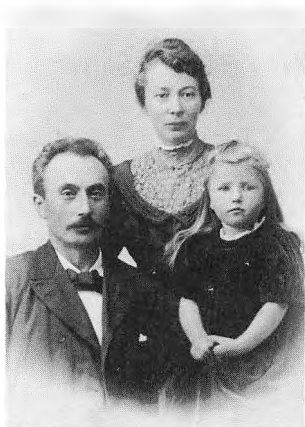

Billum skole. Længst til venstre den gamle skole fra 1898, kaldet den lille skole, dernæst skolen fra 1836, skolen 1910, længst til højre lærerboliger 1910.

flyttede i alt fald efter få års forløb til Refsnæs ved Kalundborg, hvor han virkede til han faldt for aldersgrænsen.

Thomas Thomsen Uhre, 1908-38, f. 15. nov. 1875 i Horne, søn af gårdejer Peder Thomsen Uhre og hustru Maren Nielsen, dim. Jelling seminarium 1899, lærer i Dons, Almind sogn, andenlærer i Vejen 1901-08, en kort tid i Holbæk. Som forgænger her var han grundtvigsk præget, virkede ivrigt for afholds- og bibliotekssagen og var i mange år formand for »Sydvestjyllands Biblioteker«, ledede sangkor m.m. og var højt anset som lærer. Han drev det tilhørende landbrug, indtil den ny skole blev bygget i 1910, med stor dygtighed, og var på mange områder foregangsmand. Han var gift med *Ane Kirstine Kathrine Hansen*, f. 29. juli 1876 i Ansager, datter af N. Chr. Hansen, men opdraget på Uhregård, da moderen døde ved fødselen.

Allerede samme år, han kom, søgte han kommunen om bidrag til en børnebogssamling, og snart søgte alle kommunens lærere derom, og der bevilgedes penge til bibliotekerne ved Billum, Janderup, Hyllerslev og Kærup skoler. I 1909 var der planer fremme om skolebyggeri. Et flertal i sognerådet ville nedlægge Kjelst skole, sælge Billum skole og bygge en ny treklasset 1200 alen sydligere og en toklasset 2300 alen nordligere. Et mindretal (Anton Kristensen, Kjelst, og Peder Tobiassen, Billum) ønskede derimod en fireklasset skole omtrent på den gamles plads. Direktionen ønskede mindretallets plan fremmet. Som så ofte før holdt man et sognemøde for at høre beboernes mening. Der gik man ikke ind for flertallets forslag, men mere for mindretallets, dog hedder det i protokollen, at rådet fandt, »mødet resultatløst.« Men

P. K. Kristensen (Vestkjær)
med familie 1903.

Lærer Thomas Th. Uhre.

Lærer H. J. Kræn.

22. nov. vedtog man mindretalsforslaget og tillige, at Billum nordre skole skulle bygges. S.å. afløstes højtidsfret til præst og degn, idet ministeriet dog forhøjede summen med 10%. Aksel Hansen, Vestbirk, blev arkitekt ved byggeriet. Der sluttedes med at bygge gymnastiksal 1912. Skoleloddene med påstående bygninger solgtes for 5.700 kr., engen for 450 kr. Uhre fik et personligt tillæg på 50 kr. og kommunen betalte resten af et havelån. Ved hans kaldelse var accidenserne sat til 260 kr., men de havde ikke nær indbragt dette beløb, man enedes da i al venskabelighed om at holde ham skadesløs på anden måde. Fra da af fik lærerne også en fast sum i brændselsgodtgørelse. Under 1. verdenskrig gik man over til at betale disse udgifter efter regning. I 1924 havde skolen 100 børn. Men da børneantallet senere dalede, ønskede sognerådet i 1934 at nedlægge en vinterlærerindestilling, men både lærere og forældreråd protesterede, så først i 1939 blev det til, at pladsen ikke blev opslået, så skolen blev treklasset.

Henry Jensenius Kræn, født Kristensen, 1939-1976, f. 20 maj 1909 i Ore, Fyn, søn af landmand Kr. Sørensen og hustru Ellen Marie Jensen, men opdraget i Sennels, Thy, dim. Nr. Nisum 1930, lærer i Nørby og enelærer i Gjessø ved Silkeborg. Gift 1. gang med *Anne Kristensen*, f. i Velling, død 1956, gift 2. gang med *Margrethe Kristiansen* fra Sennels, Thy. H. J. Kræn var i en årrække formand for ungdomsforeningen, senere også for Kirkeligt Samfund. Var formand for menighedsrådet i nogle år. Politisk aktiv i det radikale venstre.

Nye skolelove gjorde, at man atter i 1942 vedtog at bygge og antog Vedsted Hansen, Ølgod, som arkitekt. Der kom nu både sløjdsal og skolekøkken. I 1943 ønskede den tyske værnemagt skolerne. Der skulle komme 775 arbej-

Billum skole ca. 1941 med Kræn og frue, lærer Kristensen og frk. Iensen.

dere til arbejdet på Rommels vestvold. Sognerådet ville skåne den nye skole, der knapt var færdig og ville have folkene indkvarteret privat, hvad beboerne ikke ønskede. Tyskerne tog de gamle skolebygninger, mens man holdt skole så godt som muligt i de ny. På legepladsen var oplagret landminer. Skolebyggeriet kostede 358.802 kr. 1945 fik skolen sin første pedel *Carl N. Wessel*. 1956 fik skolen oliefyr.

Ved nyordningen 1968 fik skolen 7 klasser med 6 lærere og børn fra hele sognet, idet dog overbygningen findes i Varde. Kræn blev skoleinspektør. Efter hans afgang blev stillingen besat af Carl Illum Vendler, se s. 118.

Andenlærere

1890-95 *Mads Kristian Madsen Vestergård*. Gift med *Mette Marie Hansen*, datter af kromand Lars Hansen, Billum, – flyttede til Fyn.

1896-1929 *Lars P. Madsen*, f. 10. feb. 1870 på Randersegnen, dim. Gedved 1894, død 1929. Gift med *Pouline Nielsen* fra Vrøgum. En søn er fotohandler i Varde, en datter tandlæge i Schweiz. Madsen var kendt som en fortrinlig skrivelærer og en meget dygtig gymnast, også som leder, var formand i sygekassen i mange år.

1929-68 *Kristian Alfred Kristensen*, f. 2. april 1901 i Bindeballe, søn af købmand Eskild Kristensen og hustru Anna Kathrine, dim. Jelling 1923, gift med *Thyra Nielsen*, datter af gårdejer Thue Nielsen og hustru Johanne, Nr. Billum. Kristensen var i ca 25 år formand for biblioteket. I flere år organist ved Billum kirke. Var revisor i mange foreninger. Stor interesse for havebrug og fik Dansk Fjerkræavls guldmedalje for uegennyttigt og trofast arbejde i fjerkræavlens tjeneste. Kristensens flyttede til Varde, hvor han døde 25. maj 1979.

Vinterlærere og -lærerinder og andre lærere

Efter ordningen af 1836 skulle underste klasse undervises af vinterlærere.

Lærer L. P. Madsen.

Lærer Kr. A. Kristensen.

Lærerinde og organist Marie F. Jensen.

1845 var det *Henrik Nielsen*, der boede hos forældrene i Kjelst, Niels Chr. Henriksen og Mette Hansdatter. 1848-51 *Christen Graversen*, f. 1830 i Houstrup, søn af gårdmand og fisker Adser Christensen. Lønnen var 11-12 rdl. + fri station. Der var da 30 børn i hver af de to klasser. Hvert barn kom med en kage til jul, og lærerne gav dem derfor et lille bal, fortæller han i sine erindringer. Dvs. at man holdt *Thammesgilde* i Billum (se Fra Ribe Amt 1973, 274-83). I 1868 ønskede skolekommissionen at høre beboernes mening, om man skulle beholde *Nis Hansen* endnu en vinter, så man kunne prøve, om han kunne klare arbejdet uden anke.

1869 *Terkel Jensen*

1875 Jomfru *Christiane Grunnet*, Hesselsmed.

1879-82 *Olaf Petersen*, præstens søn. Sognerådet gav ham et gratiale. Han blev senere skoleinspektør på De Dansk Vestindiske Øer.

1881 *Christiane Grunnet*, kom fra Hoven kvindehøjskole.

1882 *Marie Kristensen*, Hannevang.

1892 *Dorthea Kristensen*, Allerup.

1894 *Thyra Mouridsen*, N. Nebel.

1895-1900 *Anne Madsen*, Grindsted.

1901-03 *Rasmine Hansen*.

1904-05 *Marie Sørine Simonsen*, Billum, senere gift med gdr. Bloch Nielsen.

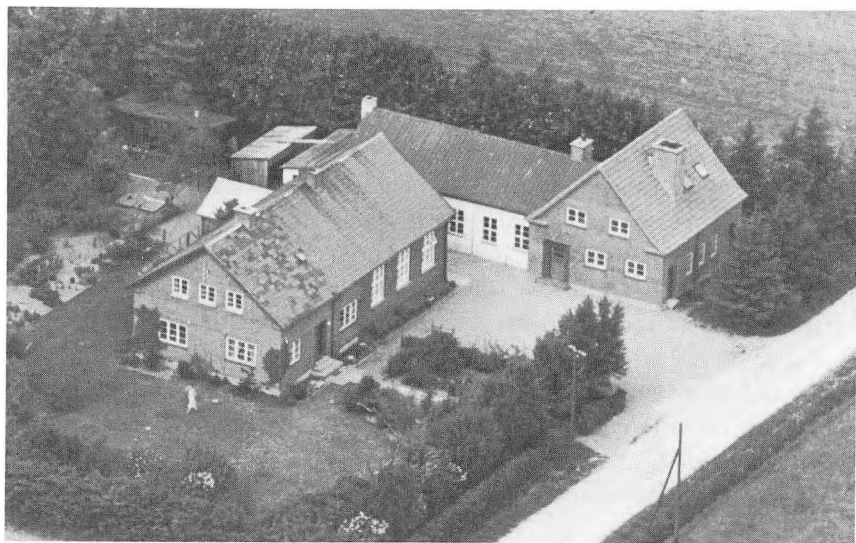
1907 *Gudrun Kirstine Kildegaard*, Ø. Gesten. Senere gift med lærer Klitgaard og lærerinde i Kærup.

1908 frk. *Frederiksen* og frk. *Ammenthorp*.

1908-10 frk. *E. K. Ovesen*.

1909-12 *Kirstine Bloch*, Sdr. Omme.

1910-13 *Klara Thomsen*, Billumtarp.
 1913-20 *Karen Pedersen*, Janderup.
 1914-48 *Marie F. Jensen*, datter af lærer Jensen, f. 4. sept. 1890 i Dyreby, uddannet i Hoven. Var organist i Billum kirke, hun var en dygtig og meget afholdt lærerinde.
 1920-27 *Laura Poula Nielsen*, Billumtarp.
 1927-28 frk.*Thomsen*, Hejnsvig.
 1928-29 *Astrid Andersen*, Maltbæk.
 1929-30 frk.*Østergaard*.
 1930-32 *Karen Nørgaard*.
 1932-33 *Julie Agersnap*.
 1933-35 *Kathrine Hansen*.
 1935-37 *G. Klæsøe*.
 1937-39 *Helga Nikolajsen*, gift Vind Nielsen.
 1948-49 *Ingrid Knudsen*, Billum.
 1949-50 *Ina Vejrup*, gift Bogø Jensen, Ovtrup.
 1950-52 *Rita Sehested Jakobsen*.
 1952-53 *Inger Jørgensen*, Kærup.
 1953-55 Anna Nemming, f. Novrup, f. i Alslev, datter af lærer H. P. H. Novrup, havde været gift med afdøde lærer Nemming.
 1955-57 *Mathea Christensen*, f. 1900. Student.
 1957-68 *Elise Schack Olldag Sørensen*, f. 1928 på Frederiksberg, datter af lærer, senere viceinspektør i Varde, T. Sørensen, forflyttet til Skærbæk, forskolelærerinde.

Billum nordre skole.

Lærer Tage Uhre.

1963-64 *Elisabeth Jensen*, f. Petersen, f. 1938 i Ø. Løgum, dim. Haderslev 1961, forflyttet til Vinderup.

1966- *Grethe Heiberg Vendler*, f. 1937 i Esbjerg, dim. Esbjerg 1966.

1969- *Carl Illum Vendler*, f. 1940 i Tofterup, Dim. Esbjerg 1966, gift med forannævnte. Vendler blev i 1976 skoleinspektør ved Billum skole.

1967- *Eigil Bendix Andreasen*, f. 1937 i Skanderborg, dim. Esbjerg 1967.

1968- *Esther Karoline Nørhede*, f. 1928 Vorbasse, dim. Lang 1963. Småbørnslærerinde.

1968-72 *Tage Uhre*, se Billum nordre skole.

BILLUM NORDRE SKOLE

Beboerne i den nordre del af sognet søgte i 1908 sognerådet om at få oprettet en 2 klasset skole for deres børn. Sognerådet udsatte afgørelsen til efter et sognerådvalg. Efter dette vedtog man 1909 at bygge en biskole, Billum nordre skole. Om vinteren skulle børnene undervises af en seminarist og om sommeren af lærere fra hovedskolen. Det blev snart til, at man fik en helårslærer, idet beboerne privat betalte sommerlønnen, dog gav kommunen et tilskud på 200 kr. Da gymnastiksalen opførtes i 1920, gav beboerne 1000 kr. og endvidere kampesten til syld og gratis kørsel af materialer fra Billum station. Så de viste megen offervilje. Fra 1923 blev stillingen ændret til et enelærerembede.

1910-11 *Marius Petersen*.

1911-12 *Rasmussen*.

1912-14 *Chr. Christensen*.

1914-16 *M. K. Skov.*

1916-21 *Carl Christensen Lave*, (1889-1968), f. i Nødager sogn, dim. Ribe 1916, oprindelig sadelmager, invalid efter børnelammelse, 1921-50 førstelærer og organist i V. Nebel. Hans søn Rudolf Lave har forfattet et kendt lærebogssystem i tysk.

1921-22 *H. J. Holm Jensen.*

1922-23 *Bruno Arthur Jensen.*

1923-30 *Kristen Alfred Kristensen*, der blev andenlærer ved hovedskolen.

1930-31 *Jens Gammelby Jensen* (1904-71), f. i Vesterbæk, dim. Tønder 1929, forflyttet til Øse, derefter førstelærer i Mejls 1940 til sin død. Han var blandt 105 ansøgere til pladsen i Nordre skole 1930.

1931-69 *Tage Uhre*, f. 25. sept. 1902, søn af førstelærer Th. Uhre, Billum, elev på Rødding Højskole, dim. Jelling 1928. Efter nedlæggelsen i 1969 blev han lærer ved hovedskolen til 1972. Han var fremragende til sløjd, var haveelsker og udmærket instruktør ved dilettantforestillinger, ligesom han var omhyggelig leder af Billum sognehistoriske arkiv, og hans historiske interesse førte ham naturligt ind i udvalget for udgivelsen af denne bog, hvor hans uddrag af sognerådets arkivalier siden 1868 har været til stor nytte og ligeledes listerne over sognets lærere og lærerinder for denne periode, som er udarbejdet af ham og er bragt her med enkelte tilføjelser. Han købte den nedlagte skole og kunne således blive boende i sit hjem. Han døde september 1977. Blev 26/9 1946 gift med Elva Irene Pedersen, født i Skonager 1920, datter af gdr. J. P. Pedersen og hustru.

Billum nordre skole. Klassebillede med Elva og Tage Uhre.

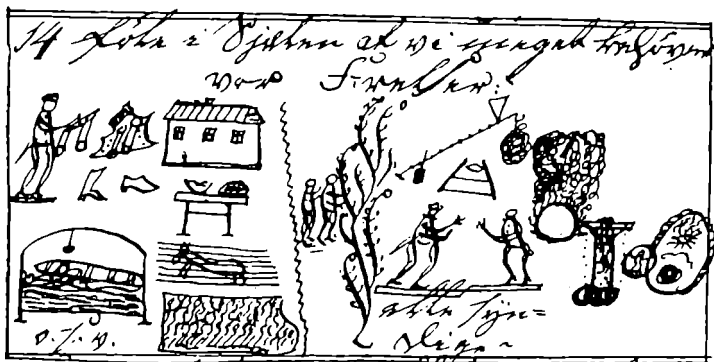
TARP-KJELST SKOLE. DØVSTUMMESKOLE

Efter fundatsen 1741 blev der samme år oprettet en skole i Tarp, men man ved ikke meget om de lærere eller lærerinder, som underviste der. Det har vel været en af beboerne, som kunne læse og skrive. 1760 oplyser Brorson, at foruden skolen i Billum »er der i sognet en skoleholder i Kielst bye, som læser der for de små børn, som ikke kand gaae til Hovedskolen.« Der har antagelig været lejet lokale eller været omgangsskole.

I 1808, »da alt Mandskab var i Hans Majestæts Tjeneste,« formåede bymændene i Kielst gårdmand *Gunde Thuesen* til at blive deres skoleholder. Han var født på gården i 1771. Præsten skrev om ham: »Denne sjældne mand har i 22 år virket som lærer i Kielst skole og virket stedse med ufortrødent Iver og heldig fremgang til Ungdommens Oplysning.« Han var altså lærer 1808-30. Han drev endnu en skole. Blandt hans egne 13 børn var de to »skønneste«, som han selv udtrykker det, døvstumme. Lige til 1806 fandtes der ingen døvstummeskoler i Danmark. Da hans kone *Anne Nisdatter* bestemt satte sig imod at sende sine børn langt bort til det nye ukendte institut, prøvede han selv at undervise dem, men »det blev både for mig og dem en ubegrænset evighed.« Ved pastor Wandborgs hjælp fik han Castbergs trykte forelæsnings for døvstummeundervisning, og til sidst lavede han sin egen geniale metode, en billedmetode, men brugte ikke fingersproget (håndalfabetet), uden hvad enhver automatisk betjener sig af. Han fremstillede sit system i en stor håndskreven bog med tegninger, tabeller og eksempler, inddelt i 1. Det Sandselige i 2 Dele og 2. Det Sandselige og Oversandselige i 3 Dele. Da

Fra Thuesens lærebog for døvstumme med hans egne tegninger. Skrive- og stavetabel.

Hjælpe middel til Thuesens religionsundervisning: »Føle i Sjælen, at vi meget behøver vor Frelser«. 1) Denne verdens goder, en mand, som får et par bukser (et tegn for gode ting), frakke, støvle, sko, hus, ko på marken, seng, korn, men 2) Adam og Eva tog af kundskabens træ, derfor 3) alle syndige (den falske vægt og mål og to, som lyver, men 4) helvede (en ild) kan blive tomt ved Jesu kors, som gør os 5) evig (en kreds) salige (himlen). Efter I. C. Goos: Det kgl. Dødstummeinstitut.

børnene skulle modtage gennem synet, måtte det anskueliggøres. Da det oversandselige (det religiøse) ikke er direkte anskueligt, måtte det så vidt muligt sanseliggøres. Hans højeste formål var, at børnene lærte Gud at kende. Selv om han har en omhyggelig overgang til katekismus og bibelhistorie under et, udfolder hans tegnesystem sig næsten som et hieroglyfsprog. Da hans egne døvstumme børn i 1827 blev konfirmeret, skænkede Frederik VI ham 100 rdl. sølv til deres videre uddannelse. Han fik også andre døvstumme børn at undervise. Han døde 1847. Sønnen *Gunde Gundesen* (1813-94) fortsatte skolen indtil 1865 og havde i den tid 4 elever. Trods al geni og flid og virkeligt opnåede resultater, kunne skolen ikke stå mål med Døvtummeinstitutet.

I 1830erne var *Knud Jacobsen*, søn af Jacob Jensen, Tarp, lærer i Kjelst skole. Han blev 1834 gift med *Johanne Andersen* i Hannevang, hvor de bosatte sig. De fik tvillinger, den ene var dødfødt, den anden døde få dage efter fødselen, også deres 3. barn døde som spæd. Efter Knud Jacobsens periode ophørte skolen vist en tid.

Kjelst skole genopstod, men først som en privat skole. 1869 søgte »adskillige beboere i Tarp-Kjelst« kommunen om betaling af lønning til deres lærer *Niels P. Iversen*. De fik afslag. 1871 kom der forslag om at ansætte en lærer mere i Billum eller Kjelst. Man vedtog at høre beboerne i Tarp-Kjelst. Resultatet blev, at der kort efter byggedes en lille pøgeskole på lejet grund i Kjelst. Som lærerinde fik man *Gunde Gundesens* datter *Kathrine* (1847-1933). Hun havde været elev på Askov højskole og blev i 1875 gift med

Kjelst skole under nedbrydning, foran sidder Kathrine Frøstrup (t.v.) og Klara Sørensen.

møllebygger Hans P. Frøstrup, der byggede hus og mølle lige overfor skolen og blev møller. Kathrine var en begavet kvinde med et lyst syn på livet og en dyb forståelse af dets værdier, tit gik hun nynnende på sange eller salmer eller var hensunken i dybe tanker. Hendes minde lever endnu.

1870-72 *Kathrine Gundersen (Frøstrup)*.

1872-73 *Niels Th. Nielsen* fra Tjæreborg.

1873-74 *Villads Assens* fra Jerne præstegård.

1874-75 *Kathrine Frøstrup*.

1875-78 *Peter Simonsen Pedersen*, Billum.

1878-79 *Christian Hansen*, Billum.

1879-80 *Jens Chr. Jensen*, Oksvang i Skast sogn.

1880-81 *Kristine Bech*, Alslev.

1881-82 *Christian Christensen*, Ovtrup.

1882-83 *Niels Madsen Bruun*, Ovtrup.

1883-84 *Olav Rübner Petersen*, præstens søn.

1884-85 *Niels Madsen Bruun*, Ovtrup.

1885-86 *L. Madsen Uhd*, Gellerup, Varde.

1886-88 *Ane Sørensen*, Billumtarp.

1888-90 *Karl Kristensen*, Lønborg, Janderup.

1890-91 *Hans Peter Marinus Hansen*, Kjelst.

1893-94 *J. Kr. Thomsens* kone.

1894-95 *Carl N. Sørensen*, Børsmose, senere lærer i Mosevrå.

1895-96 *Thyra Mouridsen*, N. Nebel.

1897-1901 *Kristiane Hansen*, Bramming.

1901-06 *Ane Johansen*, Kjelst.

1906-07 *Hans Kjær*, senere hotelejer i N. Nebel.

1907-08 *Laurine Pedersen*, Thurø.

1909-10 *Sigrid Marie Kristensen*.

1910-11 *Klara Thomsen* fra Tarp, f. 1891 og uddannet på Hoven, allerede som 17 årig begyndte hun som lærerinde i Yderik. Hun blev gift med gårdejer Metum Sørensen, har forfattet to indtagende småbøger om sin og sin mands slægters historie for at de unge kunne »høste Lære og Glæde af at kende lidt til tidligere Slægters Virke.« –

I 1888 fik *Chr. Sørensen*, Kjelst, 8 kr. for at fyre i Kjelst skole, for at levere en gulvspand og drikkevand til skolen. Der var nok ikke nogen brønd. 1911 blev skolen nedlagt.

JANDERUP FOLKEHØJSKOLE

I Rødding oprettedes den første folkehøjskole i 1844 som resultat af en stærk national rejsning, men også på grund af bondestandens voksende erkendelse af eget værd. Folkehøjskoler, bonde- og landbrugsskoler oprettedes derefter rundt om i landet, idet kravet om almen oplysning var meget stærk.

I Vestjylland følger man også med tiden. I 1852 oprettes en højere bonde-skole i Staby ved Ringkøbing, og i 1868 udsender »komiteen for folkehøjskoler i Vester og Skads herreder« en indbydelse til egnens beboere om at deltage i oprettelsen af en folkehøjskole, som tænkes placeret i Janderup. Skolens formål skal være »at udbrede almindelig og folkelig oplysning, at danne unge mennesker, så de med kærlighed til friheden, fædrelandet og deres gerning kan arbejde som dueilige borgere med held og frugt«. Vinterens undervisning skal tilrettelægges som almindelig højskole, medens sommerens undervisning baseres på vordende vinterlærere. Der skal undervises i modersmålet, fædrelandets historie, geografi, verdenshistorie og den almindelige jordbeskrivelse, læsning, skrivning, praktisk regning, landmåling, jordbunds- og agerdyrkningslære samt andre lignende fag og i sommertiden tillige i religion. Man anslår, at der skal bruges 5.000 rdl., som skal tilvejebringes dels ved frivillige bidrag, dels ved tegning af aktier á 5 og 10 rdl. Besiddelse af en sådan aktie skal give fortrinsret til skolen, men iøvrigt har enhver sædelig ung mandsperson adgang til skolen mod et halvårligt vederlag på foreløbig 20 rdl. Aktietegningen giver 3.000 rdl., frivillige bidrag 160 rdl., salg af forskelligt materiale 9 rdl. og et lån 1.000 rdl. eller ialt 4.170 rdl. 3 mk. Der købes 6 tdr. land af Jens Nielsen for 874 rdl., og byggeriet går i gang. Der opføres en hovedbygning med 2 skolestuer, der kan slås sammen efter behov, forstanderbolig med elevkamre på loftet, stald, lade, bryggers og brændselsrum.

Højskoleforstander Jesper Madsen.

Bygningerne opføres af pudsede sten med stråtag. De samlede udgifter til byggeri, brolægning, indhegning og inventar blev på 4.386; underskuddet dækkes let ind med restancer fra aktietegningen, hvorfra pengene iøvrigt indgår noget trægt. De sidste penge må i 1870 hentes hjem med rettens hjælp. Skolen var tænkt som en modvægt til den grundtvigske højskole i Vestkær ved Ølgod, som var oprettet samme år og havde en Bjørnbaks*) drejning. Efter ansættelsen af den 33-årige cand. phil. *Rasmus Knudsen* som forstander og den 20-årige seminarist *Jens Chr. Christensen* som andenlærer er Janderup Folkehøjskole en realitet.

I vinteren 1868/69 besøges skolen af 46 unge mænd, hvoraf 4 er under 17 år. Så mange elever kan skolen ikke huse i elevkamrene, men mange af eleverne er fra egnen og bor hjemme. Der undervises i 2 klasser.

I sommeren 1869 besøges skolen af 12 vordende vinterlærere samt 2 ukonfirmerede drenge og 3 piger.

Lærer Christensen får året efter sin ansættelse »et tillæg til sin knappe løn« som anerkendelse for den store og varme interesse, han viser skolen og dens samlinger. Da han forlader skolen et par år efter, »efterlader han en betydelig

*) Lars Bjørnbak var en folkefører og skolemand fra Århusegnen, som via oplysning ville gøre bondestanden ligeværdig med andre stænder. Politisk var han venstremand, men med en radikal drejning. Han var imod forsvar og nationalisme, og han stillede sin skole i afgjort modsætning til Grundtvig.

samling af udstoppede fugle, præparater i sprit, tørrede planter samt en mindre af historisk og fysisk art«.

Vinteren 1869/70 besøges skolen af 32 elever, og sommeren 1870 af 13 vordende vinterlærere, der bliver undervist i een klasse. Trods store ekstraudgifter dette år, hvor bl.a. den store have anlægges og tilplantes med 2500 buske og træer fra Hesselmed planteskole, balancerer regnskabet med et ganske lille overskud. Skolepengene har indbragt 450 rdl. og statens tilskud af Sorø akademis midler 225 rdl.

Beboernes interesse for højskolen kommer til udtryk gennem en arv fra ungkarl *Jacob Laurids Jacobsen*, Kjelst. Arven består af 102 preussiske dalere, som skal anvendes til indkøb af fysisk apparatur. Dette indkøb volder formanden, pastor Helms, store vanskeligheder. For at gøre det bedst muligt søger han vejledning hos »Selskabet for Naturlærens Udbredelse« ved formanden, professor C. Holten, København, men denne ignorerer gentagne henvendelser. Derpå henvender han sig til professor F. Johnstrup, som er medlem af selskabets bestyrelse, og får straks svar med tilbud om assistance ved indkøbene.

Trods pæne elevtal er skolen i økonomiske vanskeligheder. En boghandler-regning for 1869 fik formand (pastor Helms) og kasserer (U. A. B. Jensen) til at tilkendegive forstanderen, at købet af bøger, kort o. lign., hvis samlede beløb oversteg få mark, måtte forud godkendes af bestyrelsen, ligesom også småudgifter måtte holdes nede; det var en »urimelig højde«, når blæk og kridt det år havde kostet 4 rdl. Bestyrelsen er stemt for en sammenslutning med Vestkær højskole, men de ublu krav herfra kan ikke accepteres. I stedet optages et kreditforeningslån på 1500 rdl., og forstander Knudsen, som bestyrelsen havde opsagt for at være frit stillet i forhandlingerne med Vestkær, blev genantaget, og en ny bestyrelse fortsatte med lærer Johnsen som formand. Imidlertid går elevantallet katastrofalt tilbage, og i 1873 lægger man skylden herfor på Knudsen, som provst Assens beskylder for at være fritænker. Heri ville der ikke have været noget ulovligt, men desuden angiver Knudsen ved folketællingen i 1870, at han er grundtvigianer! Knudsen siges at have været en stille og rolig mand, som ikke virkede udfordrende på nogen og var tilmed en dygtig lærer. Som led i undervisningen forbedrede han højskolens jordlod ved mergling og gødskning, hvorfor han ved sin fratræden i 1873 fik en godtgørelse og anerkendelse fra bestyrelsen.

Lærer S. *Vistisen* fra Skals højskole ansættes i 1873 som forstander, men skolen rettes ikke op, og Vistisen fratræder efter 2½ år. Dernæst er *J. Poulsen Vinstrup* fra Hillerød forstander til 1. april 1877, da forstander *Jesper Madsen*, Uldum, overtager skolen for egen regning. I sommeren 1877 har skolen sit første pigehold, 22 voksne piger, fra 8. maj til 7. juli. Jesper Madsen har skolen i 10 år og oplyser, at skolen i den periode var besøgt af ialt 402 elever. I sommertiden er der givet undervisning som forberedelse til seminarier og

Janderup højskole 1906. Forstander Blinkenberg ses foran nærmeste vindue i solsiden, yderst til højre Niels A. Madsen, Janderup mark, som nr. 4 fra højre bag to damer skimtes forf. Salomon Frifelt.

landbohøjskolen. Også Jesper Madsen har forbedret jord og have og får en godtgørelse herfor. Desuden fik han overladt en hedelod, som han selv har opdyrket.

Nu følger en urolig tid i skolens historie. Aktieselskabet har tilbagekøbt skolen fra Jesper Madsen, men elevtilgangen svigter, og forstanderen skiftes hurtigt ud. Der er ialt 5 i perioden fra 1887 til 1902, nemlig *A. Østerbøl, Møller, N. Nielsen, Frandsen og P. Chr. Knudsen*.

Fra forstander *N. Nielsens* tid er undervisnings- og elevprotokoller bevaret, og heraf fremgår, at skolen i vinteren 1894/95 var besøgt af 23 elever, 17 karle og 6 piger. 13 af eleverne boede hjemme. 6 var fra Janderup, 7 fra Billum, 2 fra Vrøgum, 1 fra Oksby, 1 fra Ål, 1 fra Ørsted, 1 fra Fanø, 1 fra Nr. Bork, 1 fra Horne, 1 fra Nebel v. Kolding og 1 fra Nr. Ørsløv på Falster.

17 af eleverne har almueskoleuddannelse alene, 2 har tidligere været på Janderup højskole, 1 på Vallekilde, 1 på Testrup og 1 på Nr. Ørsløv højskoler. 1 elev er skovbrugsuddannet. Aldersmæssigt fordeles eleverne sig fra 15 år op til 29. 16 elever er på skolen i fulde 5 mdr., 1 i 4½ mdr., 1 i 4 mdr., 2 i 3 mdr. og 3 i kun 2 mdr.

I sommeren 1895 besøges skolen af 6 elever, 4 karle og 2 piger. 2 elever bor hjemme. 1 elev har tidligere været på Janderup højskole, 2 på Staby, 1 på Ollerup, 1 på Brønderslev og 1 har almueskoleuddannelse alene. Alderen går fra 15 til 21 år. Kun 1 elev er på skolen i alle 5 mdr., 3 i 3 mdr. og 2 kun i 2 mdr.

Undervisningsprotokollen fortæller om en alsidig og avanceret undervisning. Forstander N. Nielsens foredrag handler i november måned 1894 om verdenshistoriens religiøse udvikling gennem tiderne fra fetischisme, shamanisme, indianernes drømmetro, kinesernes, indernes, ægypternes, babylonernes og sumerernes religioner og tro til den kristne lære. Desuden nordisk mytologi. I sidste time læser forstanderen op: H. C. Andersens »Lykkens galocher«, »Nattergalen«, »Snedronningen« og »Flipperne«. Kr. Jansons »Han og Hun«. Hostrups »Genboerne«, Holbergs »Den politiske Kandestøber« (ved et offentligt møde). Blichers »Tre Helligaftener«, Ibsens »Hærmændene på Helgoland« og Pontoppidans »To venner«.

Desuden har forstanderen enkelttimer en gang om ugen med samfundslære. I november gennemgås grundloven. Herudover holdes to månedlige foredragsaftener med offentlig adgang. I november gennemgås bjergprædikenen. Lærer *Kristen Jeppesen* underviser i fysik, anatomi og geologi. I november gennemgås: Lyset og lyden, jorden, og i anatomi: Knogler, muskler, hjerte og kredsløb.

Lærer *Kristjan Green* underviser i historie. I november gennemgås: Danmarks forhistorie og mytologi samt Danmarks og Norges historie indtil Gorm den gamles og Olav den helliges død.

Desuden er der undervist i dansk, regning, matematik, naturhistorie, geografi, dansk analyse, stil, skønskrift og sang.

De anvendte lærebøger var: Holms »Danmarkshistorie«, Blochs »Verdenshistorie«, Tangs »Større Bibelhistorie«, Grundformerne af dyreriget, Lilbæks »Flora«, Vaupels »Plantelære«, Dahlbergs »Geografi«, Høibergs »Danmarks geografi«, Kristensen og Schmidts »Fysik«, la Cours »Historisk fysik«, Andersens »Regnebog for højskolen«, Jul. Petersens »Geometri og algebra«, Andersens »Sproglære«, Børnenes skrivebog til skønskriftsøvelser samt Børnenes sangbog.

Bestyrelsen har ved flere lejligheder ønsket af afhænde skolen, men aktionærerne modsætter sig dette, selv om det hver gang betyder nye udgifter i form af nytægning af aktier o.s.v. Man har vel haft en fornemmelse af, at skolen trods den dårlige økonomi alligevel er et stort aktiv for sognet.

Den 29. september 1893 fejrer skolen sit 25-års jubilæum ved et møde på skolen, som er godt besøgt. Bygningerne trænger til nyt stråtag, og man forhører, om beboerne vil give materialet hertil gratis, men det bliver kun til småreparationer. I 1897 begynder man at frasælge byggegrunde for at få penge i kassen. I 1898 stilles en grund til rådighed for det nye gymnastik- og forsamlingshus. Betalingen skal være, at skolen frit kan benytte huset med redskaber.

I 1902 optages et lån i sparekassen, og bygninger og inventar får en tiltrængt overhaling, og der indrettes et sløjdløkal i udhuset. Pr. 1. november tiltræder cand. theol. *Andreas Blinkenberg* fra Ribe pladsen som forstander, men

elemtallet er stadig for lille og dermed statstilskuddet. I 1906 må bestyrelsen konstatere, at skolen står på så svage fødder, at den ikke kan holdes gående ret meget længere. Igen træder beboerne til med en hjælp på ca. 350 kr. over 5 år. Lærer *Rasmus Vind*, en af tidens førende gymnastikpædagoger, gennemfører delingsføreruddannelser. I 1908 fik Marius Jager Andersen, Vrøgum, sin uddannelse som delingsfører på Janderup højskole. Blinkenberg fratræder i 1908, og 1. maj s.å. tiltræder højskolelærer *William Sieverts**, København, som forstander. Den følgende vinter er der helt godt besøgt på højskolen, og Rasmus Vind køber byggegrund ved Nybrovejen for 450 kr., men han falder fra sit køb; han har fået en stilling andetsteds. I 1909 er der indtegnet så mange elever, at der må indrettes to ekstra værelser i »det lille hus«, og et andet sådant må bygges. I 1910 køber Sieverts skolen incl. jordstykket øst for haven for ialt 5.000 kr., men allerede i 1913 vil han tilbagesælge til aktieselskabet.

Lærer *N. P. Jensen* fra Vinkel ved Viborg bliver ansat i hans sted. Han foreslår at oprette et børnehjem ved siden af højskolegerningen, men det forkastes. I 1918 opgiver forstander Jensen. Han vil gerne købe skole og jord og oprette et børnehjem, men aktionærerne mener, det er bedre at afhænde

*) Sieverts var en særpræget personlighed, som længst muligt søgte at holde skolen i gang. Siden flyttede han til Bramminge, hvor han var en meget brugt foredragsholder og oplæser rundt på højskoler og i foreninger, navnlig i afholdsforeninger. Han havde et talent som skuespiller, som han udnyttede ved disse møder. Han var født i 1880 og var altså 28 år, da han kom til Janderup.

bygningerne til præstebolig for restgælden ca. 5.000 kr. Og sådan blev det. Det fysiske apparatur blev udlånt til lærer Kolding, Oksbøl friskole. Det vides ikke, hvor de kostbare samlinger blev af.

Janderup folkehøjskole var ophørt at eksistere efter en tapper kamp mod dårlig økonomi gennem alle næsten 50 år. Det må siges at være en bedrift, at skolen kunne holde ud så længe, thi det er sagt, at end ikke Th. Bredsdorff kunne have fået en højskole til at gå i Vestjylland. Vestjyder drages til andre egne end de barske hjemlige.

Højskolens omtumlede eksistens til trods har den haft stor betydning, dels for eleverne, dels for sognets befolkning som samlingssted og kulturformidler og som eksempel.

Den gamle højskole tjente som præstebolig i de næste ca. 50 år, men i 1966 blev de smukke gamle bygninger jævnet med jorden. Kun den 100-årige beplantning står tilbage.

Af sognenes almindelige historie

EJERE I ÆLDRE TID. MIDDELALDER

Hvem der ejede jorden i vore sogne, da historisk tid begyndte, ved vi intet om. Men der har altid været forskel på folk. Der var ikke blot fri og trælle, men også rige og fattige. De rigeste stormænd kunne have flere store gårde. Gårde, de ikke selv drev, blev ofte drevet af en bryde, en slags forvalter, der drev dem med trælle eller landboer, som de kaldtes, da de blev fri. Flere af de jordegodsgaver, der nævnes i det følgende, er nok sådanne storgårde, f.eks. Billumgård, og i Janderup Gunde Degns, Jakob Langes og Kristjan Benedict-suns gaver.

De årlige afgifter (landgilde), der skulle svares af disse ejendomme i tidlig middelalder, var så store, at ingen gårde hverken i Janderup eller Billum i 1500 og 1600 tallet skulle svare så meget korn i landgilde, og selv om nogle tillige skulle svare 1 svin, 1 skovvogn, penge eller et par høns, så værdien måske kunne blive den samme, spørger man uvilkårligt, om man avlede mere korn i tidlig middelalder på den samme gård. Ja, det mener middelalderhistorikeren C. A. Christensen. Han nævner f.eks. en landsby, der i 1315 havde 2 storgårde, drevet af bryder, med tilhørende 8 gårdsæder, dvs. hver fæster af et hus med lidt jord, hvorfor præsteredes arbejde til ejeren og en ubetydelig afgift. 1370 viser en opgørelse, at både udsæd og afgift er stærkt formindsket, og der er kun 1 storgård, gårdsæderne forsvundet, men der er 6 fæstebønder på jævnt store gårde. Man er gået over til en mere ekstensiv drift, åbenbart bort fra alsædsbruget til et brug med hvilende vange og tægter, og samtidig er der sket en demokratisering, arbejdskraften kommer nu fra fæstegårdmænd under langt bedre betingelser og kår. Det må være »den sorte død«, der decimerede befolkningen og tvang stormændene til at gennemføre nævnte forandring. Hvor stor manglen på arbejdskraft var, og hvilke yderligtgående midler, man greb til, fremgår klart af Valdemar Atterdags forordning af 1354, der eftergav »alle lovovertrædelser, der medfører straf på liv og lemmer, og

som er begået indtil denne dag, på grund af den overvættets befolkningsmangel i Danmarks rige«. Pesten var værst 1350. På lignende måde er det nok gået her, også her havde vi landboer ved gårdene. 1342, nogle år før pesten nåede hertil, skødede Gertrud, Henze Lilles enke, på Varde sysselting til ærkedegn Peder i Ribe »sin gård i Billumtarp *med et landbosted* sammesteds og al sin jord i Hannevang og enge ved Billumvad«, godset havde hun arvet efter sin fader, og hendes mand, der havde været borger i Viborg*) og havde haft det, så længe han levede. Ærkedegnen skænkede godset til kapitlet i Ribe. Også den adelige Thomas Lange havde en gård og et bol i Billum sogn, men det er værd at mærke sig, at det er i 1477, at det er et bol og ikke en landbo eller gårdsædestavn, der følger gården. De adelsmænd, der henimod år 1300 lod deres skjolde male i kirken, har vel også haft brydegårde herude, hvis de ikke selv har boet her. Borgherren til Elkærhøj har nok haft en storgård i Hyllerslev, og Jegum har vel ligeledes været et adeligt sæde.

Hvis man kan stole på stednavnenes vidnesbyrd, er der i og før vikingetiden og i ældre middelalder fremstået 3 landsbyer i vore sogne: Janderup, Kærup og Tarp. Det menes foregået ved udflytning fra de gamle landsbyer (Hyllerslev, Billum, Kjelst) og ved nybrud af jord navnlig ved hjælp af trælle. Også enkeltgårde som Hannevang, Hebo, Grydvad og Bandsbjerg må være opstået i middelalderen. De spor af en landsby med 2 rækker langhuse og mange grubehuse, Sv. Holm har fundet tæt ved kirken, tyder på, at Janderup by oprindelig har ligget der. Da der ikke er foretaget udgravninger, som kunne give en datering, kan det ikke siges, når byen er flyttet.

Kongen har utvivlsomt fra gammel tid ejet noget jordegods herude, kirkelige institutioner fik efterhånden meget gods her, meget fremkom som gaver for at få afholdt årtid, læsning af årlige sjælemesser for en afdød på vedkommenes dødsdag. Fra 1200 årene og senere kender vi navne på 15 givere af ejendom i Janderup sogn og 6 af ejendom i Billum sogn. De fleste var høje gejstlige som biskop, kantor og ærkedegn, oftest adelige, andre ubestemmelige, f.eks. Margrete Gerlovs af Jamthorp, der gav alle sine ejendomme i sognet, undtagen 2 grunde, halvdelen skulle tilfalde Janderup kirkes bygning, resten gå til sjælemesser, Margrethe døde 1344.

Nogle gav store gaver, således kantor Gunde Degn i Ribe, der bl.a. gav 8 sk. rug (80 skp.) årlig. Han døde 1264. Jakob Lange, kendt fra Erik Menveds historie, der i en prædiken i Ribe havde sagt, at det ikke blev godt i Danmark, så længe nogen af kong Kristoffers afkom beklædte tronen. Denne mand gav alle sine jorder i Jamthorp, som han og hans broder Niels havde ejet, for sin årtid. Det vil nok sige, at også deres far havde ejet denne jord. Deraf svarede 2 øre rug (60 skp.). Samme Jakob blev forøvrigt domprovst i Roskilde og kastet i fængsel samtidig med ærkebisp Jens Grand, løsladt på grund af

·*) Hørte antagelig til adelslægten Lille, dvs. Skram'erne med enhjørningen i blå felt.

sygdom, rejste over Ribe til Rom, hvor han vist døde 1297. 1294 døde Kristjern Bendictsun, som også gav jorder i Janderup sogn, der ydede samme afgift. 1305 døde kannik Aage Jonsen i Ribe, der gav 2 sk. rug (20 skp.) af Ulf Therkildsens jorder i Jamthorp, s.å. døde provst Niels Kotkarl, der bl.a. gav 2 sk. rug i Jamthorp af Joh. Boosons jord. 1306 døde en provst i Hardsyssel, der gav 4 sk. rug af sine jorder i Jamthorp.

28. feb. 1319 døde hr. Johannes Herodes. Han havde bl.a. givet en eng i Jamthorp, der årlig ydede 4 mk. penninge, hvoraf 1/3 blev givet for provst Jakob af Jernes sjælemesse. Denne eng havde Herodes i sin tid købt af Henrik Lydiksen, åbenbart den samme Henrik Lydiksen som ham, hvis navn og våbenskjold med 3 fisk i en sølvstrøm findes i skjoldefrisen i Billum kirke. De andre 3 skjolde mente adelshistorikeren Albert Fabritius tilhører medlemmer af slægten Rekhals. De må have betænkt kirken med gaver og har vel haft ejendomme i sognet. Det kan også nævnes, at en kannik Kristian i Ribe, der tillige var præst i Aal (selvfølgelig ved kapellan), gav jord i Janderup med afgift på 1 øre rug (30 skp.). Han døde 1344. 1309 døde Esbern Aghysun, der gav en eng i Jamthorp, der ydede 4 mk. penninge, hvoraf 1 mk. var for provst Esgers sjælemesse (antagelig en provst i Hardsyssel, der døde 1287 og ellers selv havde stiftet en årtid i domkirken).

Biskop Jens Hee skænkede 1324 »til bod for vor sjæl« til kannikkerne bl.a. 1 gård i Billum, han havde købt af Ove Steeg, og som svarede 300 skp. korn og 1 td. smør (224 pund). Biskop Peder (Thuresen) skænkede 1350, under »den sorte død«, sit gods i Billum til kapitlet, han havde købt det af førnævnte Gertrud, Henze Lilles efterleverske. Væbneren Peder Rød pantsatte 1409 til Jeppe Jensen, bymand i Varde, 84 læs enge, nogle lå i Østerenge, deraf 2 med Jeppe Jensen til bulskift (bolskifte), 3 på Exholm, andre i Vester enge, deraf 3 læs på Gasæmedæ, 14 på »wathæ engge«, 10 i små enge, 10 i Westerhielignæ. Jeppes søn, Gravers Jepsen, pantsatte dem til borgmester Roo Nielsen i Ribe, der fik skøde på dem af Peder Røds børn. Efter borgmesterens død ejedes engene af to af hans enkes børn, af hvem biskop Hartvig Juel købte og skænkede 66 læs til Vor Frues kor i domkirken, landgilden var 3 mk. penge, og de Billum fæstere måtte beholde engene for denne afgift, så længe de rettelig betalte den.

Den gavmilde dekan Thomas Lange i Ribe stod 16. jan. 1471 på Varde sysselting og skødede kanniken Niels Jensen på kapitlets vegne ikke mindre end 14 gårde, nemlig 1 i Billum, 1 i Janderup, 3 i Ål og 3 i Oksby sogne, dertil 2 i Adsbøl (Strellev sogn), 2 i Hostrup sogn, 1 i Strandby og 1 i Seden, Guldager sogn. Herfor skulle holdes en evig daglig læst messe, en sjungen messe hver fredag om Vor Herres pine og en årlig begængelse på den i domkirken sædvanlige måde for stifteren og hans forældres sjæle. Godsets beboere var også tilstede og lovede kapitlet deres tro tjeneste. Senere indstif-

tede han et eget alter i domkirken for Sct. Morten, her skulle den daglige messe holdes.

1477 skøder Th. Lange bl.a. 1 gård i Billum sogn, der skyldte 3 ørte korn og 1 bol sst., der skyldte 8 sk. (se foran).

Af disse gaver kan vi se, at adelige har ejet både gårde og store enge i vore sogne, men de har næppe alle boet her. Dengang kunne godsejere have jord liggende spredt rundt omkring i landet. Naboherremænd havde en del bønder her, 1502 havde Th. Stygge, Frøstrupgård, således 2 gårde i Billum sogn og 1 i Janderup.

EFTER MIDDELALDEREN

Reformationsårene blev den voldsomme begyndelse på en ny tid. Helgendyrkelse, skærsildslære og sjælemesser, afladshandel og meget andet hørte op, og Luthers lære forkyndtes, gudstjenesten og den kirkelige styrelse omordnedes. Da biskopperne afskaffedes, overtog kongen deres ejendomme og rettigheder som herreløst gods. Desuden fik kronen det selvejergods, som blev forbrudt under Klementsfejden, så 1536 var kronen blevet den største godsejer i vore sogne, da den ejede lidt over halvdelen af gårdene. Historikeren Henrik Larsen har ment, at alle de mange gårde i Vester herred, som 1562, da man har de ældste bevarede jordebøger fra Riberhus, hørte under kronen, og som svarede penge til helmisse og voldermisse, havde været Ribebispens gods.

Det kan ikke passe. I Janderup sogn havde kronen 1562 24 gårde, som lå under Riberhus, og som alle svarede denne afgift til hel- og voldermisse, samt en enkelt ejendom uden afgiften. Blandt de 24 gårde findes gammelt kron-gods samt selvejergårde, der dømtes forbrudt, fordi deres bønder deltog i Klementsfejden, antagelig i det mindste 10. Ikke engang halvdelen af de 24 kan have været bispegods. Gårdene, som ikke var kronens, omfattede stadigt kirkegods, nemlig præstegården, kirkens ejendom, en gård, der tilhørte Ribe domkirke og 4 gårde under Ribe kapitel (den ene var mageskiftet fra Hundstrup Kærgård). Hennegård og Hesselmed havde hver 6 gårde, og endnu en var i adeligt eje, senere under Grubbesholm.

1562 havde Riberhus kun 10 gårde i Billum sogn, de svarede afgiften til hel- og voldermisse. Kronen havde imidlertid ejet flere gårde i sognet, men de var enten pantsat eller bortforlenet. Nogle år senere kom 6 gårde og en »forbedelse« tilbage og blev lagt under Riberhus. Desuden havde kronen 1536 overtaget Ribebispens gamle gård Visselbjerg. Den havde ikke blot bøndergods i Skast herred, men også i Billum, Ål, Ho og Oksby sogne. Det nævnes, da biskop Iver Munk 1533 forlener gård og gods til Niels Lange, og det siges, at godset også havde hørt til Visselbjerg under dens forrige lensmand. 1567 solgte kongen Visselbjerg med bøndergods til Jørgen Munk, befalingsmand på Frederiksborg slot. I skødet nævnes da 4 gårde i »Thorp« (Billumtarp) og

1 gård og 1 bol i Hannevang. Under de to uheldige brødre Hans og Fr. Munk gik det tilbage med Visselbjerg, og »vore« gårde blev nok udlagt til kreditorerne. De 3 havnede hos Kristoffer Hvas, Hennegård og Søvig. – Efter det vigtige år 1536 har Riberhus nok foretaget en revision af landgilderne, det var sikkert nødvendigt ved de erhvervede selvejergårde, der nu skulle være fæstegårde; da er pengeafgiften hos alle gårde, hvor de end stammede fra, blevet tilføjet.

1661 havde kronen stadig 16 gårde i Billum sogn. Kirkegods var anneksgården i Kjelst, kapitelgods 7 gårde, hvoraf de 5 lå i Kjelst, Ribe hospital (tidligere Sct. Catharine kloster) havde 1 gård og Ribe skole 1 gård. Ellers havde Hesselmed 5 gårde, Søvig 3, Estrup 1, Grubbesholm 1 og 1 ejedes af en præst. De frygtelige tilstande efter Karl Gustavkrigene forarmede egnens herremænd, der måtte udlægge gods i gældsbetaling, således forsvandt Hesselmed helt for en tid som ejer af gårde her. Mølbygård og Lydumgård overtog enkelte, men det var Visselbjerg, der atter fik gods på denne side åen, og som kom i besiddelse af de fleste – 10 gårde i Janderup by. Stegelmann, Kiel, havde overtaget 4 gårde, hvis forgældede adelige ejere nok havde gæstet »Kieler omslag« og ikke kunnet klare renter og afdrag. Købmand og pengeudlåner Bagge Baggesen, Ribe, havde overtaget 2, 4 andre borgerlige havde fået hver en gård i Janderup sogn, hvor 3 var blevet selvejere. Kronens gods i begge sogne blev stort set udlagt til ryttergods, også kapitelsgårde blev udlagt. Der skabtes en ny slags bønder, rytterbønder.

Da der kom misvækstår, havde de vestjyske rytterbønder vanskeligt ved at klare sig, og 1719 solgtes godset ved store auktioner i Varde. De nye proprietærer på egnen var nu blevet så vel konsoliderede, at de i stor udstrækning kunne købe godset og derved hjælpe til at få hovedgårdene »kompletterede«. En hovedgård var komplet, dvs. skattefri, når den havde 200 tdr. hartk. bøndergods. Tilmed kunne eventuel mangel på hovbønder blive afhjulpet, da de købte gårde lå i nærheden.

Da mange gårde med gårdfællesskab var blevet delt i 2 eller flere, solgtes ialt 46 gårde og herligheden til en selvejergård samt nogle bol og gadehuse i vore sogne. Den største køber var Chr. Sørensen (Rygaard), Hesselmed, der købte 16 gårde i Billum, og etatsråd Krabbe til Bjerre, der havde købt Søvig, købte 8 gårde, nemlig 4 i Kærup, 3 i Billum samt Hannevang. Simon Christensen på St. Hebo købte 5, de 2 i Hyllerslev og 2 i Nørhebo samt 1 i Billum. Peder Nielsen Endorf, Hennegård, købte 3, Billumgård(e) og Burgård, en kaptajn Elbrecht købte også 3 og Opitz, Lydumgård, ligeledes, viceadmiral Ulrich Kaas, Øllufgård, købte 1 gård i Hyllerslev, præsten Peder Ahrensberg i Hvejsel købte den øde gård i Hyllerslev og herligheden af den selvejergård, hans far, der var præst i Varde, havde drevet. Ritmester Jens Kaas fik 5 gårde i Hyllerslev i mageskifte for Røygård i Gesten, som rytteriet ville have, da dette nu koncentreredes i Koldingegnen. – Priserne lå mellem

31 og 66 rdl. pr. td. hartk., langt de fleste dog mellem 50-60 rdl. pr. td. Den forholdsvis dyreste var admiral Kaas'. Men han var nok heller ikke nogen god handelsmand. Som andre eksempler kan nævnes, at Nørhebo kostede 281 rdl. 1 mk. og Bandsbjerg 354 rdl. 4 mk. 8 sk.

Nu var store dele af sognene samlet under de nærmeste herregårde: Hesselmed, Søvig og Visselbjerg. Trods forandringer blev det i hovedsagen ved med at være således, til de store landboreformer indtrådte. Blandt forandringerne kan nævnes, at Rygaard'erne opkøbte flere gårde, og da Søren Rygaard tillige havde overtaget Hennegård, lagde han en del bøndergods derunder. I denne oversigt vil det føre for vidt at oplyse om alle forandringerne. De må søges i gårdhistorien i bd. II. Som nævnt var der enkelte selvejere, men først da herregårdenes godskomplekser stilledes til salg, blev næsten alle selvejere. 1770 søgte Wøldike at sælge Visselbjergs bøndergods, og næsten alle hans bønder her »købte sig fri«. 1783 stillede Sterm Søvigs bøndergods til auktion, alle hovbønder købte deres gårde. De havde forinden truffet aftale med ham om købet, og han havde lovet, der ikke skulle ske overbud. Dorthe Margrete Rosenberg, Søren C. Rygaards enke, der 2. gang havde været gift med Chr. Hansen, som døde 1786, bestemte, at bøndergodset efter hendes død skulle sælges til fæsterne meget billigt. Det skete 1809, da de mange bønder købte deres gårde på virkelig gode betingelser.

UNDER KRIGE

Var folk herfra med i vikingetogene? De boede ved en sejlbar å, drev tidligt både fiskeri og sejlads, så det er meget sandsynligt, men vi ved intet sikkert, og det samme gælder mange andre krigsforetagender. Disse skriver vi derfor ikke om.

Under rigsrådets styre efter at Erik af Pommern havde bosat sig på Gotland, udbrød en *bondeopstand* på *Vardeegnen*, hvis bønder 2. april 1439 stormede og ødelagde Vardehus så grundigt, at det aldrig rejste sig mere. Rigsrådet kom med en hær og afbrændte som straf Varde by, så borgerne har nok hjulpet til. Et sagn siger, at bønderne var vrede på slottets lensmand, der nægtede at udlevere dem korn af sine lagre, da bønderne var ramt af misvækst. Snarere må begivenhederne ses som led i den bondeopstand, der da bredte sig over Nørrejylland under anførsel af Henrik Tagesen mod det stadigt mere trykkende godsejervælde. Der var folk med herude fra *Grevens fejde*. Det havde gæret forinden. Da lensmandens skriver fra Varde i 1531 var i Vester herred for at opkræve en kongeskat, overfaldt man ham, han slap dog fra dem. Men kort efter hed det, at Vester herreds bønder havde slået ham ihjel og ikke ville »wtligghe then Kongskatt och icke wille mere wtgiffwe end 4 sk. aff plowenn«. Kort efter sluttede bønderne sig til skipper Klements oprør, og 400 bønder forsamlede sig i Varde. »Og nu, ulykkelige Jylland. Vee dine oprørske Bønder! Adelens hævnere, som ikke vidste af Barmhjertig-

hed mod den danske Almuesmand, svang allerede sit uimodstaaelige Sværd over deres Hoveder!» skrev denne krigs historiker C. Paludan-Müller. I decbr. 1534 fejede Johan Rantzau med sine tropper bønderne bort fra Varde. Han skrev selv: »Da de nu fornam, at jeg var kommet, tog de benene på nakken og slap med nød og næppe fra os.« I Ålborg nedsablede han 2000 nordjyske bønder. Således kvalte han Danmarks sidste bondeopstand i blod. Ikke nok med det! I de 49 jyske herreder, der havde været med, dømtes bønderne som oprørere til at have forbrudt liv og gods. Dommen praktiseredes på den måde, at selvejere måtte afstå deres gårde, som de så kunne fæste bagefter. Alle måtte »løse deres hals« med at afleverede stude eller penge »til en usigelig summa«. Kun de, der kunne bevise, at de havde været hjemme, slap fri. Det var ikke let at få et bevis, bønders vidner toges der ikke hensyn til.

I de 3 Horne herreder samt i Skast og Gørding herreder ulmede det stadig trods denne syndflod af undertrykkelse og blod. Man nægtede at aflevere studene og ville kun betale en omtrent samtidig pålagt skat. Kongen truede dem da på livet og befalede et par lensmænd at kontrollere halsløsningsstudene, så kongen »fanger gode fuldvoksne øksne og ikke halv vokset fæ«.

Under Kristian IV's deltagelse i *tredivåarskrigen*, da Varde og Ribe havde en grusom indkvartering, synes vore sogne at være sluppet for dette, men har leveret naturalier og skattepenge til fjenden, og der var en idelig trafik gennem sognene til Sønderside, hvor fjenden havde en vagt. Lægds mændene havde et stort arbejde med regnskabet. Der skulle betales brandskat, ugeskat og leveres naturalier, så mændene måtte rundt om for at købe heste og kvæg. Udgifterne skulle fordeles mellem ejendommene efter deres størrelse. Da krigen var forbi, blev der vrøvl flere steder. På tinget beskyldte Hans Jensen i Tarp således Hans Madsen i Billum for at have oppebåret $7\frac{1}{2}$ td. korn af 21 lægds gårde i sognet. Hans Madsen protesterede og ville have Tarpmanden dømt som en løgner. Dommeren fandt ikke, at beskyldningen var ærerørig og ville ikke dømme. Næste tingdag (11.9.1630) troppede 8 Billumsognere op og redegjorde for, hvor meget korn hver af dem havde leveret. Vi nævner et par eksempler: Jep Hansen, Billumgård, havde givet $1\frac{1}{2}$ td. rug, 1 td. malt, 3 skp. byg og $3\frac{3}{8}$ td. havre, Tue Vollesen i Kjelst på en lille ejendom $7\frac{1}{2}$ skp. rug, 6 skp. malt, 2 skp. byg, $4\frac{1}{2}$ skp. havre. Simon Bakkensen i Tarp var også lægdsmand, også han beskyldtes af H. J. for manglende regnskab over øksne og korn. Året efter ville H. J. have dem dømt for at have opkrævet mere korn og flere stude, end de havde afleveret, og han gjorde påstand om erstatning ved udlæg i deres bo og gods inden 15 dage. Et par vidner, der skulle bestyrke mistanken, blev dømt magtesløse ($5/2$). Dermed synes denne sag ikke mere at være kommet for retten.

Der var grund til mere tvivl om en sag med Hesselds bønder i Janderup. De blev stævnet, fordi de ikke ville betale deres part i en hest i »fjendens tid«.

Da mødte Chr. Lange selv og fremlagde et frihedsbrev, som øversten Lyttenhelt* i Ribe havde givet ham, lydende bl.a. på, at Langes tjenere skulle være fri for alle småskatter og kun svare ugeskatter. Efter dette dømte dommeren de Hesselmed bønder fri for at betale. Heri gjorde *han åbenbart uret*. Under den næste krig *Torstenssonskrigen* slap man ikke for indkvartering. Fra 19. januar 1644 til 27. sept. og atter fra 15. nov. til 7. maj 1645 blev der ikke holdt ting i Kærgård birk »formedelst svenskens indfald her udi landet«. I Skast herred var tinget lukket af samme grund 16. jan.-1. okt. 1644 og 20. jan. 1645-11. marts 1645. 14. jan. kom de første fjender til Varde. De udskrevne eller plyndrede heste gjorde de fjendtlige soldater ofte i penge ved at sælge dem til danske andetsteds. Bønderne var iøvrigt lagt i lægd til at underholde soldaterne, ligesom der var lægd, der skulle underholde en officer i Varde.

Fjenden holdt Eske Christensen i Hyllerslev fangen en tid. Efter krigen blev han stævnet af Mikkkel Mikkelsen, der forlangte 7 sk., fordi han havde kørt til syd for Ribe med nogle ryttere og 2 mk. for en todages køretur til Ribe samt 8 sk. for et løb til Varde for ham, »den tid rytterne havde ham fangen«. Eske nægtede at skyldte ham noget, han havde betalt ham med øl og brændevin, påstod han.

Hvas, Hennegård og Søvig, havde som oberst oprettet sit eget kompagni, han blev såret, så hans bønder har vel troet og sikkert inderligt ønsket, han aldrig kom tilbage, og så var de ikke for gode til at plyndre Søvig. På gården lå en svensk rytter, en aften, han ikke var hjemme, kom 3 mænd og tog heste af stalden. N. Kristensen, Burgård, trak af med et føl, han påstod, han havde købt af en borger i Ribe. Jep Kristensen, Kærup, kørte gentagne gange ugenert til Søvig og hentede kornlæs, og Jep Trogelsen i Jegum hentede tømmer. Måske havde de betalt for det til soldaten. Da Hvas kom hjem efter krigen, fik piben en anden lyd. Jep Kristensen blev dømt til med sin kønsed at aflevere lige så meget korn, som »han tit og mange gange har hentet på Søvig« og tillige betale for den nytte, han havde haft af kornet. Kønsed betegner i almindelighed en form for partsed med meddomsmænd, men her betyder det, at Jep Kristensen skulle betale ved hjælp af sin slægt.

Flere af de heste og køer, svenskerne havde røvet eller truet sig til, havnede som sagt hos danske, der videresolgte til folk, der måske købte i god tro. Opdagede den oprindelige ejermænd det røvede dyr, tog han det uden videre med hjem.

Således blev Jørgen Pedersen i Janderup frtaget en hest, da den gik for hans vogn. Det var folk fra Lønne, der påstod, hesten var deres. En juninat 1645 kom en flok Billumsognere til en mand i Børsmose, huggede i døre, stolper

*) Der menes helt sikkert oberstløjtnant Sigismund Lysser, der næsten under hele krigen opholdt sig i Ribe. Langes penge har han utvivlsomt puttet i sin egen lomme. Han brugte nemlig denne metode i Ribe.

og skorsten og overfaldt og udjagede gårdens folk og med gevalt bortførte en blåskimlet hoppe. De blev dømt til at bøde for vold.

8. sept. lejede Varde by et bud til at gå til Billum og Janderup »at mane soldater op«. De skulle afsted til Ribe. Men 11. sept. kom en fændrik med 45 dragoner »hastig til Hebo og Billum sogn, men de besluttede dog at tage kvarter i Varde, og den udplyndrede by købte dem bort for 1 rosenobel. Det var svenskernes bagtrop under »der Tolle Wrangel«, der havde travlt med den sidste udplyndring på afrejsen.

På Vester herreds ting holdt man snapsting d. 13. jan. 1644 med kun en gældssag på dagsordenen. Derefter fortæller tingbogen: »Fra 13. jan. til 6. maj blev ikke ting holden, formedelst svenskens indfald, og da efter oberstløjtnant Israel Isachsens hans strenge befaling og ting holden den dag den 6. maj anlangendes den ulykkelige tilfald med *Niels Møller i Grydvad mølle* og den rytter, han dræbte.«

Af tingbogen fremgår det, at fredag d. 3. maj kom en svensk rytter Poel Snell til Grydvad mølle og spurgte mølleren, om han havde godt øl. »Nej,« lød svaret. Så ville rytteren have det, som det var. Derpå forlangte han, at mølleren skulle give ham sin datter og 300 rdl. med hende. Niels Møller svarede, han ikke engang havde 300 sk. Rytteren påstod, han havde løfte på pigen. Da mølleren stadig nægtede, slog rytteren ham med knyttet næve ved ørerne, drog sin degen (sabel) og truede med at flække hans hoved, hvis han ikke gav ham datteren, men idet han huggede efter ham, kom Niels Møller under sværdet, fik fat i sin kniv og stak rytteren nogle gange i livet, rev sværdet fra ham og for efter ham ud ad døren og nåede ham øst for gården, hvor mølleren huggede ham ned med sværdet. Da soldaten endnu levede, tog mølleren en vognkæp og dræbte ham med slag på hovedet. Så spændte mølleren for sin vogn, tvang karlen og pigen til at løfte den døde op på den, kørte derpå ud på Hyllerslev-Vardevejen og lagde ham der.

Det varede ikke længe, før han blev fundet, og mølleren taget af svenskerne. I stedet for selv at holde rettergang, tvang oberstløjtnanten herredsfolkene til at dømme deres landsmand. Han krævede tinget sammenkaldt i denne ellers lovløse tid. Der blev fremlagt et syn over den dodes mishandlede legeme, karlen og pigen blev forhørt, mølleren tilstod og gentog, at han var ene om gerningen. Herredsfogden, Chr. Madsen fra Lundtarp (Søndertarp), skriveren Mads Rask fra Hyllerslev m.fl. dømte da: »Efterdi for os bevises med synsvidne af (over) forne rytter befindes at have mange sting i livet, sår og skade med mere, og mølleren har gjort det og kørt ham bort på en møgvogn, og da han alene har gjort det, og i så måde villet fordølge og sig deri at befri,« hvilket alt er at bevises med Niels Møllers egen bekendelse og andre dokumenter, da »vidste vi ikke efter sådan lejlighed andet derom at kende end forne Niels Møller for sådan sine grove begangne misgerninger at miste sit liv og

straffes med stejle og hjul med mindre velbmt. oberstløjtnant af gunst han-
nem med ringere straf vil benåde.»

Der blev næppe vist nogen nåde. Havde retten ikke været holdt under de
fjendtlige våben, havde dommen taget hensyn til, at mølleren handlede i
nødværge – og for at redde sin datter fra vanære.

Det var sikkert et minde om denne krig, der dukkede op 1818 ved en gravning
ved en gård i Tarp. Der fandtes da 22 mest tyske speciedalere samt mange
småmønter, den yngste fra 1642. Om det er en fjendtlig soldat, gårdmanden
selv eller en anden, der har nedgravet skatten, er og bliver en hemmelighed.
Snarest er det vel bonden selv, som derefter har sat livet til.

– Formodentlig i perioder, da fjenden var borte, holdt sognemændene vagt
dag og nat ved Varde å. Niels Lassen, Janderup, lejede da en mand fra Alslev
til at passe vagten for sig.

Den værste af 1600 tallets krige blev *Carl Gustav krigen 1657-60*, som førtes i
2 afdelinger med den mellemværende »korte fred« 26. feb. til 1. maj 1658,
som slet ikke var nogen fred, da fjenden blev her. I aug. 1657 kom de første
svenske tropper til egnen. At de også lå her, viser bl.a. kirkebogen, hvor både
korporaler og ryttere er indskrevet som faddere. Mægtige skatter og leveran-
cer til fjendernes underhold blev presset ud af befolkningen. Sidst i sept. 1658
trak de østpå, og 4. okt. kom vore allierede, der viste sig langt værre end
fjenden, bl.a. holdt de ikke nær så god mandstugt. I jan. 1659 døbttes i
Janderup kirke en brandenborgsk trompeters og nogle rytteres børn, blandt
fadderne var 2 brandenborgske kvinder, så endnu dengang som tidligere
havde hærene kvinder og børn med.

Den dygtige ridefoged til Riberhus, Peder Byrgesen i Hyllerslev, gjorde lenet
store tjenester under krigen. Hans 2. kone var den rige Ribeborgmester Hans
Friis's datter. Fjenden havde lovet præsterne beskyttelse mod plyndringer.
Måske derfor havde han betroet hr. Søren Vinter en del gods, deriblandt 3
diamantringe til 90 rdl. værdi til forvaring. En nat ved nytårstid 1659 blev det
alligevel stjålet af brandenborgske ryttere. Det blev opdaget, hvem ger-
ningsmændene var, og Byrgesen henvendte sig til den brandenborgske gene-
raladjutant Osten, og han fik da for 500 rdl. i smykker og penge tilbageleve-
ret. Diamantringene var imidlertid solgt til en guldsmed i Ribe, der havde
videresolgt dem med en fortjeneste på 34 rdl. Ribe borgmestre og råd dømte
ham til at betale fortjenesten til Byrgesen. Guldsmeden sagde ellers i retten,
at han kun havde købt de ringe, skønt »her kom både mange øksne, heste,
køer, rustvogne fulde af kobber, messing, klæder, sengeklæder, sølv, perler
o.a. mere, som byen vel muligt står ilde skrevet for.«

Også en del af hr. Søren's eget gods blev røvet. En dag før juleaften 1659 »som
intet menneske sig noget formodede og alting endnu var roligt, kom i en
heftig knog til præstegården marcherende en ganske kompagni ryttere, af
hvilke en del straks sprang af deres heste, for ind synder, nær og vester af alle

døre over det ganske hus og i hast små skrin, flaskefoder, lagner, små klæder, pudevår, alt som de kunne borttog, indtil ritmester Gronow siden dem uddrev, som og tog selv kvarter i præstegården og eftersom da fast ingensteds i huset sikker og uoverløben kunne være, da lod hr. Søren opføre til kirken en sort kiste, en halvkiste, et beslaget skrin af sine egne, andre kister både af boets gods (arv efter formanden) og sit eget, såvelsom hans moders, såvidt som han kunne afsted komme, hvorudi de bedste af boets varer fandtes, og de ringeste og mindste, man kunne hjælpe sig med hjemme i præstegården. Samme nat, som han læssede på vognen i præstegården, kom Jørgen Olufsen, Peder Byrgesens karl i fuld rend flyende med heste og slæde ind i præstegården for 3 ryttere af ritmester Gronow hans folk, hvilke straks tog bort en af præstens, 2 af sal. P. Byrgesens heste for slæde og vogn samt en stor sæk fuld af gods af præstens vogn, han stod hos og skulle have henkørt til kirken. Item havde de fat på en anden stor bylt, hvori en ny benkedyne var, hvilken eftersom den var for svar dermed at bortrende, der eftergav og med fornævnte bylt straks bortrendte, den han da bortflyende til kirken, da af meget af dem hastig flyt af frygt efterkommen, gav hr. Søren og Kristen Bertelsen til kende, mens de andre 2 læs gods, som af ham blev opført til kirken og der indsat over sakristiet, siden om nattetide af brandenborgerne åbnet og fast bortplyndret, af dem kom slet intet tilbage til præstegården i ringeste måde eller beholden uden lidet af de allerringeste sengeklæder, som der havde ligget på gulvet. « Da præsten kom til kirken efter den hastige flugt, var han så »overåndet«, at han sad længe sanseløs, før han atter kom til kræfter. Godset blev ført ind over sakristiet, hvor også noget af Byrgesens gods lå. Derefter blev hullet tilmuret, men som nævnt røvet samme nat. Efter Byrgesens død gav formandens søn, Hans Hansen, derfor afkald på arv, som var indbefattet i det stjalne gods.

Atter ved St. Hans dags tid 1659 gik plyndreriet løs i sognene. Brandenborgerne overfaldt N. Nielsen i Kjelst og berøvede ham en sort ko, som var del af betroet arvegods. Kjelstfolkene havde ellers søgt at redde nogle ejendele ved at lade dem i en evert, som sejledes ud på fjorden, men under storm og uvejrh blev skibet overløbet og fik så meget vand, at det meste gods blev ødelagt. Om polakkernes komme fortæller et sagn i H. M. Iversens sagnsamling fra 1857. Polakkerne var frygtet som »jordens afskum«, og sagnet siger, at på den gård (matr. nr. 16) i Janderup, som nu beboes af Søren Pedersen, skulle en officer have kvarter. Folkene var bange for ham, og da han kom, skjulte den gamle kone sig mellem to tørvestakke med en fladtørhv over hovedet, så ingen kunne opdage hende, og manden gemte sig på loftet. Polakken havde imidlertid en stor støverhund, som opsnusede konen. »Da polakken bemærkede hende, tilråbte han hende på tysk: »Nu sidder du der, din gamle Døivel!« Da hun så sig opdaget, mente hun, at det nok ikke nyttede at være forsagt længere og trådte nu frem og tiltalte polakken på tysk, af hvilket mål

hun kunne lidt. Da han hørte dette, sagde han: »Ja, kan hun spreche tysk, så kom ind og snak med min frau.« Konen kom nu med ind og forsøgte at få noget mad op til hendes mand. Dette blev imidlertid bemærket af polakkerne, og hun måtte da ud med, hvem der var skjult deroppe, og manden kom frem. De forblev sådan begge sammen med polakkerne, som rigtignok ville råde for alting i gården, men ellers ikke gjorde dem nogen fortræd. – Ved stenten imellem Hans Larsens og Bennet Frandsens gårde i V. Janderup voldtog en polak en pige, og er det siden den tid galt med spøgeri der. Hos Bennet Frandsens døde en polak. Han blev begravet i det nordvestre hjørne af Bennet Frandsens toft, hvor endnu (1857) gravstedet ses, og er det også der galt med spøgeri.«

Polakkerne medbragte en frygtelig pest, hvorom der fortælles i et senere afsnit.

Under *krigen med England* i 1800 tallet har sognene antagelig måttet levere soldater. Skrædder Jeppe Sørensen, Janderup, var med i slaget på Reden. Af al den skyden var hans hoved blevet så forstumlet, at han aldrig forvandt det, sådan fortalte ialt fald hans datter, der var gift med bysmeden. Måske var han dog udskrevet fra Varde, efter slaget boede han ialt fald der nogle år. – Ifølge overleveringen blev der holdt bavnevagt på Bavnehøj på Strudvad mark.

I de *slesvigske krige* synes ingen at være faldet her fra sognene, bortset fra en sønderjyde, Jens P. Nielsen, f. 1830 i Abild, som nok har tjent i Janderup, da lægdsmanden fik bud om, at han var død 1. aug. 1850 efter at være dødelig såret i slaget ved Isted. Han var trænkonstabel. Den førnævnte smed Jens Chr. Sørensen var dragon.

»Ånden fra 48«, denne luftning af enighed og begejstring, som greb alle samfundslag, rørte sig også her. Den 28. marts havde kongen i et opråb opfordret folk til at danne frivillige bevæbnede korps, der skulle slutte sig til hæren. 2. april, en uge før slaget ved Bov, fremsatte J. A. Wandborg og sognefoged Knud Kr. Hansen, Janderup, for at følge kongens opfordring, det forslag, at Janderup sogn skulle sikre hver ugift frivillig 4 rdl. månedlig, om ikke regeringen betalte helt eller delvist, og hvis han kom i fægtning det dobbelte, når han opførte sig »som ordentlig ærekær krigsmand«. Såredes han, ville sognet have ham hjem og betale læge og pleje, blev han invalid, ville man yde ham en understøttelse hans livstid. Var den frivillige husmand, ville man give ham 2 rdl. månedlig og i fægtning det dobbelte, og sognet ville overtage husets drift og betale skatterne, faldt han, ville det tilstå familien pension. Sognet ville også betale de frivillige deres udrustning. – Imidlertid kom der et par måneder senere et ministerielt cirkulære, der ordnede hele forsørgelsen.

Da der bredte sig et rygte om, at oprørerne havde lukket 300 fanger, »slaver«, ud af Rendsborg tugthus, og at de hængende og skændende nærmede sig, væbnede man sig, så godt man kunne i alle sogne. Før 6. julidagen sværmede

slesvigholstenske ryttere omkring og hentede mad. De gjorde Hans Friis's kone i Hyllerslev så forbitret, at hun sagde til sin mand og Morten Eskesen, som boede der, at de var nogle usle mænd, der ikke kunne skaffe sig gevær og skyde dem.

Flere soldater førte dagbog eller skrev senere om deres oplevelser. En sådan er bevaret, skrevet af Jacob Frandsen i Hallumvad, der var dragon ved 3. reg., 1. eskadron. Han gjorde hele felttoget med, var med både ved Bov og Isted. Fra Janderup sogn deltog 16 mand i krigen, foruden nogle fra Søvigmark. Da krigerne vendte tilbage i foråret 1851, holdtes et gilde i Janderup præstegård d. 20. marts. Der blev sunget, holdt taler og leget, men især lyttet til de hjemvendtes fortællinger om Rye, Schleppegrell og Wilster, om kongen osv. Morten Eskesen havde skrevet en »Hurra-Sang«, i 2 døre strålede transparenter med kongens navnetræk, slagdagene og -stederne og Karstensens vers:

»Nu bygges paa Dannevirke igen,
og Ledet hænges i Lave,
takket være de gæve Mænd,
som hegnet for Danmarks have«

samt

»Sit Løfte har han holdt, den tapre Landsoldat.«

Anderledes var det i 1864. Her var indkvartering af østerrigere, og der udskreves leverancer til fjenderne. Karen Madsen fra Nørhebo tjente i Kærup. En aften hun var ene hjemme med et febersygt spædbarn, der græd så højt, at de indkvarterede kunne høre det, kom en af disse ind til hende og undersøgte barnet, hentede noget pulver, som han kogte i en gryde vand og gav barnet det. Kort efter faldt det i rolig søvn, og næste morgen var barnet rask.. Der var ingen festligheder, da vore soldater kom hjem fra den sørgelige krig, man følte ulykken, da »Danmarks jord blev revet over, men hjerterødderne hang ved.« Ved Sankelmark blev dragon Kristen H. Ovesen, 7a Billum, taget til fange 7. feb., og ved Dybbøls fald d. 18. april tilfangetoges Jacob Mogensen, Tarp, Peder Christensen, Tarp, Hans Peder Hansen, der også havde været med i 1848-50 og var blikkenslager i Billum, samt Laurids Poulsen, 8a Tarp. Sidstnævnte sad 16 uger i fangenskab i Østprøjsen. Løsladt gik han hjem den lange vej og nåede først hjemmet i høsten. Hans kone havde lejet en høstmand. Denne så en mand komme gående op gennem engene. »Jeg tror, det er Laust Poulsen, som kommer der,« sagde han. Konen skyndte sig hjem for at få et rent forklæde på til mødet med manden. Laurids, der var færgen over åen, var nu ikke pyntet til mødet, hans tøj var sammensyede skindlapper.

SOGNENE UNDER BESÆTTELSEN 1940-45

Vinteren 1939-40 begynder tidligt med hård frost og sne allerede i oktober, og den varer ved til langt ind i april. Den 9. april ligger der stadig store, snavsede snebunker, hvor sole ikke kan nå ind, og frosten er ikke gået af jorden. Ved 4-5 tiden dukker de camouflagedmalede tyske flyvemaskiner op på den lyse aprilhimmel og dykker truende ned over Varde og Oksbøllejren. Begge steder nedkastes flyveblade, det bekendte »Oprop«. De spredes hurtigt, og budskabet om besættelsen gives videre pr. telefon. Folk er stumme af sorg eller rasende af frustration. Radion er tavs til op ad formiddagen, hvor kongen kommer til mikrofonen og fortæller sit folk, hvad der er sket og henstiller, at befolkningen optræder roligt og værdigt overfor besættelsesmagten. Senere får man at vide, at der har været modstand ved landegrænsen. Vore få soldater har modigt taget kampen op mod tyskernes velsmurte krigsmaskine, men naturligvis uden større virkning. I en træfning ved Tønder deltager en værnepligtig fra Janderup, men kommer ikke noget til.

Kl. 16 kører de første tyske tropper gennem Janderup på vej til Oksbøl. Der bliver givet ordre til total mørklægning, så folk finder mørke tæpper frem og hænger dem for vinduerne. Rygtet går, at man bliver skudt, hvis den mindste lyssprække ses. Den tyske kommandant i Varde komplimenterer politimesteren for befolkningens lovlighed, men denne svarer: »Det er ikke lovlighed, det er kultur.« Det er nok en vandrehistorie, men den stivede befolkningen af i en svær tid. Det kneb at vænne sig til de maskinpistolbevæbnede soldater på gaderne i Varde, men de første tropper var elitetropper og havde vist til opgave at charmere befolkningen. Mange talte dansk. Der afholdtes koncerter af store militærorkestre på Torvet i Varde rundt om Frederik d. 7. Mange gør sig skyldige i den fejltagelse, at man kan stille sig op og nyde den gode musik, men de belæres om noget andet. Tyskerne skal behandles korrekt, men iskoldt.

Man rykker hverandre nærmere i disse år, naboskab og foreningsliv trives. Der gås algang, synges alsang og enhver foreteelse slutter med »Altid frejdig, når du går«. Garnrester bliver til rondeller i Royal Air Force farverne og bæres som huer, sættes på cykelskærmene eller i knaphullet.

Kårene er ens i disse år, hvor der er pengerigelighed, men vareknaphed og rationering. Priserne er gode på landbrugsvarer, arbejdsløshed er der ikke noget af. Tyskerne suger al arbejdskraft til fæstningsbyggeriet ved Vesterhavet, og de betaler godt, ganske vist med vore egne penge, men hvem tænker på det? Købe noget for pengene kan man ikke. De gode varer blev revet væk af tyskerne, som var særdeles velbeslåede for tilfældet.

Efterhånden rationeres mange ting. Det fine amerikanske hvedemel er væk forlængst, men vor egen bløde hvede kan bruges. Et år slår hvedehøsten fejl på grund af kulden, men rug, byg og havre, ja sågar ærtemel kan bruges til at strække rationen. Folk er opfindsomme. Da kaffen slipper op, og kun

Politikreds	Legitimationskort
Nr. 63	for
Sikkerhedsomraadeene i Danmark.	
Navn	Peder Pallersen
Stilling	Gaardejer
Bopæl	Billum
Født d. 24/2 1889 i	Billum
Indehaverens Underskrift	Peder Pallersen

	Janderup
	d. 21/9 1941
	<i>M. Christensen</i>
	Folkeregister

O. C. B. & Co.

Kortet skal altid medføres.

Legitimationskort 1941. Tilsvarende måtte alle gå med.

100-årige får en lille pakke »fra kongen«, kommer den gamle kaffebrænder fra forrige krig ned fra loftet; man brænder byg og maler det på en lille håndkværn. Det lugter ilde, men smager helt godt. Mange var helt kede af at skulle undvære det, da kaffen kom igen! Og man havde ingen søvnproblemer med bygkaffen. Kartoffelmel skaffer man sig ved at raspe 2-300 kg kartofler, skylle, rense og tørre det udvundne mel. Heraf har flere familier nok i lang tid. Man koger sæbe, hvis man er så uheldig at miste en gris; det foregår i grubekedlen, og lugten herfra er heller ikke påfaldende behagelig. Man anskaffer får, karter og spinder ulden, så der kan strikkes strømper af helulent garn, thi celluldsgarnet har ingen slidstyrke. Sukker savnes nok mest til syltning, men blommer kan tørres i ovn eller i sol, æbleringe og hyben ligeså. Mange går ind for biavl og får særlige sukkertildelinger. Be-

folkningens sundhedstilstand bliver bedre og bedre på den ændrede kost. Værst var måske brændselsrationeringen. De våde brunkul giver ikke megen varme, de sandede tørv ej heller. Man rykker sammen i een lille stue ved en 15 watt pære, thi el-rationen skal først og fremmest bruges i stald og lade. Selskabslivet bliver truet, da tyskerne beslaglægger forsamlingshusene, men der kunne lejes telt, og de store stuer på gårdene kunne rumme ikke så få. Når vinden er i sydvest, kommer der undertiden løsrevne spærreballoner fra London indover sognene. De rykker træer op med rode og kapper el-ledninger o. lign. med stålwiren, der slæber bagefter. Hos Thue Mikkelsen drev een østen om gården og rev el-ledningerne over, en anden drev vesten om og knuste ruder og tagplader på hønsehuset. Desværre blev ballonerne ikke hængende længe nok til, at man kunne nå at punktere dem. Nylonmaterialet, ballonerne var syet af, var godt til regn- og vindtæt tøj.

Ingen fra sognene deltog direkte i modstandskampen, men der blev uddelt illegale blade, stjålet våben fra tyskerne og indberettet til modstandsbevægelsen om tyskernes foreteelser og om samarbejde med besættelsesmagten, f.eks. salg af »sorte svin«. Selv om landbrugspriserne var gode, var der dog folk, som gerne ville have endnu mere for deres produkter, hvilket kunne ske ved at sælge direkte til tyskerne.

Da tyskerne tog det danske politi d. 19. sept. 1944, gik de politifolk, der havde frivagt eller var undsluppet, under jorden. En tid boede to politifolk i Janderup, nemlig Knud E. Jensen, Padborg, og Tønder Larsen, Oksbøl. Varde-Nr. Nebel banen havde stor betydning for tyskernes troppebevægelser og det storstilede fæstningsbyggeri langs den jyske vestkyst, der skulle

»Piraten« afsporet ved Hyllerslev bro.

være et led i forsvaret af fæstningen Europa. Store militærstyrker var koncentreret der. Frihedsbevægelsen søgte at genere banens virksomhed mest muligt. Natten mellem pinselørdag og pinsedag den 12. og 13. juni 1943 var et troppetransporttog på 54 vogne på vej fra Oksbøl mod syd. I toget var 80 officerer og 900 mand. Da toget kl. 0,20 passerede Hyllerslev bro, sprang en række bomber under forspandslokomotivet, men der skete desværre kun ringe skade på dette lokomotiv, og toget blev stående på skinnerne. Broen var dog blevet så beskadiget, at trafikken var afbrudt indtil den 17. juni. Som følge af denne sabotage forlangte tyskerne vagt ved banestrækningen Esbjerg-Varde-Oksbøl. Vagten kom til at bestå af en reservepolitibetjent og en ekstraarbejder. Politimanden havde en pistol og en stav som våben, ekstraarbejderen en lommelygte. Om vinteren skulle den 5 km lange strækning gennemgås fire gange i dobbeltture mellem 16 og 24 og fire gange mellem 00 og 8, medens turen om sommeren skulle gennemføres som fire dobbeltture mellem 21 og 5. Men hvis man vidste, hvornår sabotagen skulle finde sted, kunne man jo indrette sig. I hvert fald fulgte den ene sabotage efter den anden. Om morgenen den 5. september 1944 blev »Piraten«, arbejdersetoget fra Esbjerg til Nymindegab, afsporet ved Hyllerslev bro. Det tog fire dage, før der igen kunne køres. Utallige skinnebrud fulgte efter, og flere gange lykkedes det at inde fryse større transporter i 2-3 døgn. Tyskerne kunne ikke forstå, hvorfra sabotørerne kom, og hvordan de igen forsvandt; sabotørerne sejlede med båden »Hera« fra Varde til et sted i Hyllerslev enge, gik gennem engene i ly af mørket og op til jernbanen og samme vej tilbage. En enkelt gang blev et tog angrebet af de allieredes fly. Det var tirsdag den 20. april 1943 kl. 23,30. 37 vogne under beskyttelse af en luftbeskyttelseskøretøj var på vej mellem Billum og Oksbøl, da nogle engelske fly dukkede op; tyskerne åbnede ild og englænderne besvarede ilden, men der skete ingen skade. Der skete ikke yderligere luftangreb på banen. Englænderne var veltilfredse med, at tyskerne ofrede så mange kræfter på at befæste en kyst, hvor de allierede alligevel ikke havde tænkt sig at gøre landgang.

Da Esbjerg flyveplads blev bombet den 18.-19. august 1944, ramte en luftværnsgranat Karl Jacobsens hus (Vesterled 89) og lavede et stort hul i sydturen. Jens Bennetsens gård blev ramt af granatstumper ved samme lejlighed og fik huller i mur og tag.

Thorvald Hansen, V. Janderup, blev engang taget af en landevejspatrulje og taget i forhør i Billum forsamlingshus, mistænkt for sabotage. Han slap fri samme aften. Chr. P. Madsen blev en anden gang, da der var uro ved banen, holdt op af tyskerne, men den tyske kok, Willy på lazarettet i Janderup forsamlingshus fik ham fri. Lazarettet var indrettet i forsamlingshuset og i skolebygningen, der i dag benyttes af »Syvkanten«. En tid var den lille sal frigivet, så Jens Just kunne fejre diamantbryllup der, men kokekonen, Maren Olesen, ville ikke ned i køkkenet i kælderen til tyskerne og koge suppen, så

Line Frandsen måtte i stedet derned. Kokken Willy talte lidt dansk, hans mor var dansktalelende, og han tilbød at hjælpe Line. Herved fik Line kendskab til »det 3. krydderi« eller mononatriumglutaminat, som fremhæver smagen ved maden. Line fik omgående brugsen til at skaffe det hjem.

Den 9. okt. 1943 får en amerikansk (canadisk) flyvende fæstning motorvan-skeligheder over Blåvand, muligvis på grund af beskydning. CB-politiet i Oksbøl rapporterer kl. 11,12, at 4 mand er sprunget ud med faldskærm over eller i nærheden af byen. Tyskerne skyder på dem, mens de hænger værgeløse i luften. Kl. 11,20 rapporteres, at en 5. mand er sprunget ud over Hyllerslev. Denne mand – en canadier – lander på Peder Chr. Jensens (Thyssen) mark tæt ved gården. En karl fra St. Hebo, som taler lidt engelsk, involveres i forsøg på at få manden væk og skjult, men af angst for konsekvenserne foretrækker de omkringboende at overgive flyveren til værnemagten. En 6. mand lander ved Grydvad mølle lige ved siden af en karl, der er ved at skuffe roetop af. De bliver lige forskrækkede begge to, men dyrlæge Coff Petersen, Varde, som tilfældigt er på besøg i gården, tager manden med i sin bil for at skjule ham med henblik på tilbagesendelse til England. Den 7. mand, piloten, lander den flyvende fæstning ved Nørholm. Tyskerne kommer meget hurtigt til stede, men piloten er væk, han har gemt sig i skovene. 2 dage senere slæbes flyet væk.

Varde politis rapport til ordenspolitikommandoen Jylland-Fyn om denne sag lyder lakonisk: En amerikansk flyvemaskine er kl. 11,20 landet ved Nørholm. Besætningen på nær piloten sprang ud med faldskærm. 8 mand af besætningen er taget til fange af værnemagten.

Efterhånden som krigen nærmede sig sin afslutning og rykkede os nærmere, var risikoen for at blive krigsskueplads større. Evakueringsudvalget udarbejdede en plan for eventuel evakuering af beboerne. Ordren til denne ville blive givet pr. telefon eller bud. Nødvendige ting burde stå færdigpakket, idet fristen for afrejse kunne blive kort. Ubetinget nødvendige ting var: Legitimationskort og andre legitimationspapirer, rationeringskort, personlige papirer, rede penge, værdipapirer, bankbøger, tæpper, toiletsager, 1 pudebetræk til hver, spisegrej, event. madspande samt tørkost til et par døgn. Desuden solidt fodtøj, skiftetøj, især strømper og undertøj; det henstilledes at være varmt klædt på. Hver voksen mand skulle møde med to arbejdsvogne med hesteforspand. Den forreste vogn skulle være indrettet til persontransport, den bageste til bagage. Folk, der havde en brugbar cykel, skulle medbringe denne. Mødested: Janderup sportsplads. Nogle skulle blive tilbage til at passe dyrene. Marius Christensens karl, Martinus Ølgod, skulle således passe dyrene både hos sin husbond, hos Chr. P. Nielsen og Thue Mikkelsen. Thue Mikkelsen skulle have Severin Sørensen og hans familie, 7 personer, med.

Langs vejene gravede tyskerne geværskyttehuller, og på markerne ved vejene

markerede nogle pinde, hvor vejene skulle gennemgraves som tankgrave. Folk sagde, at de kunne forstå, at englænderne kunne komme over Vesterhavet, men ikke forstå, hvis de ville være i stand til at forcere disse tankgrave! Ved vejgaflen ved Hvilested blev der udlagt landminer, og samme sted var der opsat en flammekaster. Det henstilledes til folk at grave beskyttelsesrum på åben mark med plads til familiens medlemmer.

I midten af april gik en tysker fra gård til gård og registrerede hver enkelt gårds kapacitet som kvarter for officerer og mandskab, officerer i stuehuset, mandskabet i laden, med henblik på indkvartering. Nogle steder fik man indkvartering f.eks. hos Adolf Werenberg i Hyllerslev. En soldat fik difteritis og nåede at smitte Werenberg, som døde af det nogle dage ind i maj. En af de sidste dage i april marcherede ca. 60 rekrutter og 2 officerer ind i gården hos Thue Mikkelsen. De ville bruge hans marker som træningsplads. Det var Thue ikke meget for, han havde lige fået tilsæet, og græsmarkerne var så bløde, at end ikke ungkreaturerne måtte komme på dem. Han foreslog så officererne, at de gik ind i køkkenet først og fik en kop kaffe. Imens fik mandskabet besked på at opføre sig ordentligt i stald og lade. Det var ganske unge drenge på 15-17 år, og de rendte konstant i vejen for Thue, mens han røgtede sine dyr. Han ville nemlig ikke sidde til bords med tyskerne. Officererne bad om at måtte høre radio, først forsigtigt om radio fra Danmark, men dernæst om apparatet kunne tage England. Det kunne det, så de blev siddende hele formiddagen og hørte vel først da, hvordan det rigtigt stod til i deres hjemland. Ved middagstid sagde de tak for mad og ville betale, men fik at vide, at den bedste betaling ville være, om de aldrig kom igen. Det gjorde de ikke.

Den 4. maj om aftenen var Niels A. Bennetsen og andre i gang med at indstudere en sketch til brug ved ungdomsforeningens pakkefest. Det foregik i Hyllerslev hos smed Hans Mogensen. Her hørte de frihedsbudskabet og af bare glæde og højtidstemning vidste de ikke, hvad de skulle sige til hverandre. Så banker det på døren, og to tyske soldater fra skolen spørger, om de må høre BBC. Men, siger Bennetsen, i det øjeblik kunne vi ikke dele noget med tyskerne, så Hans Mogensen flyttede radioen ind i en anden stue, hvor tyskerne så kunne få lov at lytte. I Janderup forsamlingshus jubledes og sang tyskerne af glæde. Bennetsen og Paul Tobiasen gik derind for første gang, efter at huset var blevet besat, og det var ikke noget rart syn. Det hele var ganske ramponeret.

Mange fra vore sogne tog til Varde på deres cykler med de faste dæk for at se, hvordan frihedsbevægelsen der var i gang med at arrestere stikkere, værne-magere, sortbørshandlere og tyskerpiger, feltmadrasser kaldet (af tysk Felt mädél). Folk satte lysestumper i vinduerne og rev mørklægningsgardinerne ned.

Besættelsestroppers
afmarch
gennem Janderup.

Den 5. maj var der våbenhvile fra kl. 8. Fra 8-9 ringede alle landets kirkeklokker. 110.000 tyskere i Danmark havde overgivet sig.

Og så ventede vi på englænderne, på Monty og hans ørkenrotter. H. A. Iversen og Thomas Simonsen sørgede for, at der blev rejst en æresport tværs over vejen øst for Janderup by. På et skilt stod malet: »*Walkommen Tommy*«. Men der kom aldrig nogen englænder igennem den. Derimod kunne jo tyskerne vende sig om på vej hjemad og se skiltet og tænke deres. De skulle gå hjem med hele deres oppakning og våben, som blev taget fra dem ved grænsen.

De »5 forbandede år« var forbi, og vi var sluppet billigt. Kun en enkelt person mistede livet som følge af direkte krigshandlinger.

Så fulgte retsopgøret mod dem, der havde holdt på den forkerte hest, værnemagerne og andre.

Den 23. juli 1945 kom pengeombytningen, så staten fik fat på de mange skjulte formuer, der var tjent på tyskerne. Her i sognene blev der konfiskeret beløb fra nogle få tusinde kroner og op til 70.000. De folk, der havde haft pengene gemt hjemme i strømpeskafterne, søgte at slippe af med dem i kirkebøsserne, som i den tid bugnede mod sædvane.

PEST OG EPIDEMIERS RASEN.

Store epidemier gik i ældre tid jævnlige over landene. Om middelalderlige pesttider ved vi intet fra vore sogne. Et par sagn om »den sorte død« er næppe andet end nyere tids forklaringer om »strandende norske brødres bosættelse« og af en uregelmæssighed på kirkegårdene, men der er næppe tvivl om, at den har hærget frygteligt. Folk stod magtesløse, når sygdommen brød ud. Det gjaldt pesten i forbindelse med Carl Gustavkrigene, den værste såvidt man ved, der har ramt vore sogne efter middelalderen. Det var *plettyfus*, hungersnødens og elendighedens følgesvend, også kaldet krigstyfus eller hungerty-

fus. Den ramte folk, hvis modstand var brudt. Den overførtes fra menneske til menneske af kropslus, i hvis ekskrementer smitstoffet findes. Når lusede personer klør sig, dannes rifter i huden, hvorigennem smitstoffet kommer ind. Efter en noget varierende inkubationstid følger feber, opkastning, hovedsmerter, udslet af runde, lyserøde pletter, patienten sløves, plages af hallucinationer og angst. Dødeligheden er mindst hos børn og unge (15-20%) og kan nå 70-80% hos gamle og svage.

Efter at sognene i 1657 og 58 havde været besat og udsuget af svenskerne, kom vore allierede tropper. 4. okt. 1658 nåede de Kolding og Ribe for at hjælpe med at jage svenskerne ud af landet. Blandt disse »hjælpere« var polakkerne, der i ½ års tid havde deres hovedstyrke i en lejr på Skudstrup Mark tæt ved Kongeåen sydøst for Vejen. De kom dertil udhungrede og indslæbende plettyfusen. Herfra udstrålede den forfærdelige pest til alle sider. Folk på denne egn tortureredes til døde, forjagedes, flygtede, ja næsten udryddedes. Også herude mod vest oplevede man både plyndringen og pesten, omend i mindre grad. Det kan ikke ses, folk fra vore sogne flygtede, flygtninge fra andre sogne kom hertil, men pestens rædsler undgik man ikke. Der var lige kommet en ny præst, Søren Vinter, han blev på sin post, og hans knappe kirkebogsindførsler viser hans færden fra grav til grav, og der er også vidnesbyrd om, at han var i hjemmene for at berette de døende. Ved hjælp af hans kirkebog kan vi faktisk udregne, hvor slemt det stod til. I tiden forud døde der gennemsnitligt 12,3 personer i Janderup-Billum om året. Tallet er beregnet efter 8 år: 1639, 1642-44, 1648, 1654-56, idet krigsår og år med lakuner i kirkebogen er udeladt. I hosstående tabel er året 1655 medtaget, så man lettere kan sammenligne med et normalt år lige før krigen.

DØDSFALD

Janderup-Billum

	1655	1658	1659	1660
Januar	0	0	1	3
Februar	1	4	5	1
Marts	0	3	4	1
April	1	0	1	1
Maj	0	2	0	2
Juni	1	2	1	0
Juli	1	5	9	0
August	1	0	9	0
September	3	1	4	0
Oktober	1	0	11	1
November	0	0	8	1
December	1	1	8	0
Ialt	10	18	61	10

Tallet svinger stærkt år for år. I 2 år døde 17 om året, i 2 andre kun 8. I krigsåret 1658 var der noget større dødelighed, måske en følge af udsugning og mishandling.

Tallet for 1659 viser en eksplodingsagtig stigning – 5 gange gennemsnittet – at her tydeligt nok er noget ekstraordinært.

Den højt fortjente forsker og forfatter af »Skæbneåret 1659«, nylig afdøde Aksel Lassen, skriver i nævnte værk s. 18, at pesten voldte »en 3-4 dobling af dødeligheden i Janderup-Billum.« Men det var altså i virkeligheden endnu værre.

Det er *pesten, der begynder* i juli og åbenbart vedvarer til i februar 1660. Netop i juli 1659 kom den polske hovedstyrke til Skudstrup, og flugten af omegnens pestbefængte bønder og polske razziaer er med til at udbrede smitten. Allerede den 21. juli begravnes de første ofre: Anna fra Janderup og Niels Østergaard af Tarp. Og så ruger døden over pastoratet. Undertiden har præsten samme dag begravelser både i Janderup og Billum. En hel familie uddøde. 13. nov. begravedes Palle Skrædders barn, 15. nov. nok et af hans børn, 17. nov. moderen og det 3. barn og den 12. dec. Palle selv. Dette hjem var næppe det eneste, der en tid kom til at stå øde. Som sædvanligt andre steder døde flest ældre. I Billum blev ingen viet eller trolovet dette år, I Janderup var der eet bryllup. Der døbttes dog 7 børn her i pastoratet og absolveredes 5 personer, og af disse blev et par trolovet. Efter at pestdøden var standset, blev der ikke mindre end 12 par trolovede, selvom de ikke alle nåede at blive gift d. å., er parrene sikkert flyttet sammen. Det var såre almindeligt og ikke anstødeligt, da trolovelsen faktisk var ægteskabsbindende. Der fødtes kun 6 børn i 1660, også et bevis på befolkningens decimering. I Varde var indbyggertallet gået tilbage med $\frac{1}{4}$. Forbavsende hurtigt synes livet i vore sogne at være kommet i sin vante form og i fremgang. Kun takket være de gamle sjældne kirkebøger har vi fået besked om denne rædselstid. I godt 5 vintermåneder 1772-73 rasede en dødelig sygdom blandt sognets småbørn, *difteritis* eller måske *kopper* (nogle år senere er 3-4 småbørn blinde). Fra og med 19. søndag efter Trinitatis (25. okt.) 1772 til og med Lætare (21. marts) 1773 begravede præsten på de 2 kirkegårde 32 børn og unge. Der var begravelser hver søndag undtagen en enkelt. Ofte begravedes flere samme dag. 3. søndag i advent således 4 børn samt 1 voksen (Simon Bandsberg). 3. s. e. Epiphania (Hel. 3 konger) 6 børn, Septuagesima også 6 samt 1 voksen (H. Sørensen, Kjelst). Efter alder fordeler børnene sig således:

Under 1 år	6 døde
1-2 år	9 «
2-5 år	7 «
5-10 år	9 «
10-20 år	2 «

Ialt 33 døde

Hårdest ramt var Hans Østergårds hjem i Tarp, hvor 4 børn døde, de 3 blev begravet samme søndag. Hos Laust Bertelsen i Kærup døde 3 børn, der ligeledes begravedes på een dag.

Blandt 4 døde i marts 1773 var dog en 91-årig, nemlig P. Kjeldsens enke. Misericordia (25/4) 1773 begravedes Carsten Sørensen og Søren Carstensen, far og søn i samme grav af den her grasserende sygdom.

1786 rasede en *koppeepidimi*, hvoraf flere børn døde, hos P. C. Christensen i Sdr. Hebo blev to børn på 6 og 3 år lagt i samme kiste, ligeledes samme dag 2 børn hos Th. Jensen.

I forrige århundrede hjemsøgte en *difteriepidimi* atter sognets børn og krævede flere dødsofre.

Den spanske syge krævede kun få dødsofre i sognene, måske kan den have bidraget til, at den enkelte, der havde haft sygdommen, senere blev et offer for tuberkulosen. I Janderup sogn døde 2 af den spanske syge, den første var Kathrine Pedersen, født 1886 og datter af Petronelle og Niels S. Pedersen i Kærup, hun var sygeplejerske på Garnisionshospitalet i København og døde 29. juli 1918 på Frederiksberg hospital, men blev begravet i Janderup. Den anden er gårdejer i Kærup Søren H. Sørensen, der døde 28. feb. 1919, 35 år gammel. Han var gift med Laura Kristine Nielsen, og han var søn af Abelone og Jens Sørensen i Kærup. I Billum døde også to. 26. nov. 1918 blev Christen H. Christensen, 19 år gammel, begravet på Billum kirkegård. Han var søn af Ane og Anton Christensen, Kjelst, og havde plads på en gård ved Roskilde, hvor han blev syg, han døde på Roskilde sygehus. I dec. 1918 døde Gudrun Marie Madsen, født Nielsen, 25 år, hun var gift med gårdejer Mads Madsen i Kjelst, og født i Reerslev på Sjælland.

USÆDELIGHED

I en vis periode i 1600 tallet var usædeligheden påfaldende stor i de to sogne. Det viser kirkebøgerne. Det var ikke blot en tid, da folks moralske vandel var sat under opsigt, men det var også en tid, da man troede fuldt og fast på straffens pædagogiske værdi, derfor måtte folk, der havde fået børn uden for ægteskab, »stande åbenbare skrifte«, blive afløst af præsten i kirken, betale lejemålsbøder til herskabet, og var kvinden »trende gange beligget«, skulle hun uden al nåde straffes til kagen (skampælen). Og børnene fra disse forbindelser gik ofte en hård skæbne i møde, »slegfredbørn« kaldtes de i kirkebogen, »horeunger« i daglig tale. Denne hårde kurs udviklede sig, efter at Luthers lære var blevet indført. Ægteskabet var »den Gud velbehagelige stand«, løse forbindelser det modsatte.

Hvor galt det var fat med vore sognes moral i den nævnte periode, kan man få noget at vide om ved at se nærmere på indførslerne i kirkebogen. For årene 1638-49 mangler indførsler for 1641 og 47, og der er huller i 1646 og 49. Indførsler for det bevarede af perioden viser, at der da fødtes 177 børn i de to

sogne. Af disse var 28 født uden for ægteskab, dvs. 15,8%. For Ribe domsogn har Kinch for 1623-59 udregnet tallene, der omsat i procent bliver 7,0 »uægte«. For hele Ribe by 1839-59 var tallet 5,9%. I sammenligning hermed var det temmeligt fælt for vore sogne. Navnlig i Torstenssonkrigens sidste år er moralen åbenbart gået stærkt i forfald. Af 19 børn, der fødtes 1646, er de 6 født uden for ægteskab (31,5%), og i 1648 6 af 24, altså 25%.

1655 fødtes 20 børn, hvoraf 3 »uægte«, 15%.

1656 fødtes 21 børn, hvoraf 2 »uægte«, 9,5%.

1657 fødtes 15 børn, hvoraf 3 »uægte«, 20%.

1658 og 59 melder kirkebogen næsten kun om døde (pesten), og folketallet går voldsomt ned. Endnu 1669 dør der flere end der fødes, der dør 17 og der fødes 14; et par står åbenbart skrifte. 1666 fødes 23 med 2 »uægte«, 8,6%, 1693 fødes 20, hvoraf 2 »uægte«, 10%. I 1700 tallet daler procenten og er 1704 og 07 endog 0. Men »naturam furca pellas ex, hun kommer dog igen, den heks«! 1708-10 er de samlede tal $71 - 7 = 9,8\%$. Jylland har 1725-37 = 4,2%.

Nogle piger, der tjente sønderude, »kom galt afsted«, således to gange i det bekendte nu øde Misthusum og på Føhr. Mandfolk fra Varde og fra den megen militær i sognene, både menige og officerer, var skyldige, selv oberst-løjtnant Rabe måtte stå offentligt skrifte. Enkelte gårdmænd forførte deres tjenestepiger. Og den hjemlige Jens Vovhals vovede sig gentagende ind på erotikkens bane, og da han blev gift og fik »ægtebørn«, fulgte en datter eksemplet. Senere i 1700 tallet faldt procenten til det for landet normale leje. I april 1643 fremlagde ridefogden til Riberhus på lensmandens vegne en skrivelse fra hr. Hans i Janderup. Den lød således: »Bekender jeg Hans Pedersen, Guds ords tjener til Janderup og Billum sogne, at det er mig fuldvitterligt, at Maren Hansdatter af Janderup haver trende gange med lejemål udi løsagtighed sig forset og avlet børn og er trende gange af mig derfor åbenbarlig afløst; at så er udi sandhed vidner jeg med egen hånd. Jandrup præstegård, 14. april 1643. Hans Pedersen.«

Maren Hansdatter stod denne dag for tingsdom og benægtede ikke »forskrevne seddel og bevis, men det tilstod og sagde, at man vidste det vel vis(t) være«. Peder Byrgesen forment da, hun dermed havde sig højlig forset og burde straffes på hendes krop til kagen. »Da efter tiltale, gensvar og den sags lejlighed og efter det bevis med hæderlig mand hr. Hans Pedersen . . . hans underskrevne brev og bevis, at forne Maren Hansdatter er trende gange beligget og derfor haver åbenbarlig afløsning, hvilke hun nu i dag selv ej nægter, da ved jeg ikke efter sådan lejlighed andet herom at kende, end forne Maren Hansdatter dermed har forset sig og bør derfor at straffes på hendes krop til kagen efter forordningen.« Dommen blev eksekveret. En post i lensregnskabet lyder nemlig på følgende: »Givet Mester Sivert, skarpretter i Ribe, for et kvindfolk, som han kagstrøg her i lenet, som havde forset sig med

beliggelse imod forordningen penge – 6 rdl.« Et bilag viser, at det er Maren, det gælder. – Kagen, det 17. århundredes hovedvåben i kampen mod utugten, var en stolpe solidt fastgjort i jorden og forsynet med jern m.m. Fast anbragt ved den blev delinkventen pisket. En sådan var blevet opsat ved tinget 1641. Også ruffersker, hælere og tyve hørte til kagens faste kunder. Når først vor stakkels Maren havde været under bødlens hånd var hun udstødt af godtfolks kreds og havde vel næppe nogen anden udvej for at opretholde livet end at gå ind i prostitutionens faste hær. 6 rdl. er en ret stor betaling til mestermanden, så man kan frygte, det er gået hårdt ud over Maren. 1638 fik han kun 4 rdl. for at kagstryge to, en mand og en kvinde og tilmed brændemærke dem med »tyvsbrænde«. I den første tid efter reformationen »tingede« man med herskabet om bødens størrelse, senere kom der faste takster. Ofte formåede fattige ikke at udrede den ret store bøde, og så måtte der atter forhandles.

Mange forsøgte at slippe. 1609 havde lensmandens foged en sag mod Niels Thomsen ved Sønderside, Ho sogn, fordi han 2. gang havde forset sig i åbenbar hor med Ella Gundesdatter i Kærup, der havde udlagt ham. Niels mødte i retten og sagde, at Ella var fordelt for en løgner og derfor ikke »lovfør«. Men dommen lød på, at han havde brudt sit ægteskab og ikke værget sig efter loven, så han burde stande Albret Skeel (lensmanden) til rette. Sluttelig indgik bøderne i lensregnskabet for kongens gods. 1643 betalte en pige fra Billum således 3 rdl. 1649 en anden for at være 2 gange besvangret 10 rdl., og den førstes barnefader 6 rdl., den anden 12. Maren Pedersdatter slap med 3, hun har nok været meget fattig. 1640 nøjedes en kvinde fra Billum dog med at betale 2, en fra Kjelst med 4, mens hendes barnefader, Gregers Sørensen, måtte af med 12. Det samme betalte H. Mikkelsen i Kjelst, begge var gifte mænd.

1647 stod Peder Tamsen i Strudvad på tinget »og gav sin lov« og svor på, at han ikke var Sidsel Jensdatter fra Sdr. Hebo hendes jomfrukrænker eller barnefader, havde ikke haft legemlig omgængelse med hende til løsagtighed, hvad hun havde beskyldt ham for. Så fremkom hans 9 lovsmænd, næsten alle fra Ovtrup sogn, de aflagde ed på, at han »svor ret og ikke uret«. Og to lovshørige, en mand fra Borre og en fra Kastkær, vond under ed, »at de så og hørte Peder Tamsen gav sin lov og værn imod forne Sidsel Jensdatters sigtelse og beskyldning selv tolvte med dannemænd og dannekuene lautiddags, og at han da brast ingen vern, eftersom han var tilfunden samme sin lov af ædle imod forne Sidsel Jensdatters sigtelse og beskyldning efter doms lydelse, og meldte de samme hans lov ved sin fuldmagt at blive, indtil den lovlig rygges efter loven.« – I denne »lov« ser vi udtryksmåder og en retssædvane efter Jyske lov. At P. Tamsen gav sin lov vil sige et beediget vidnesbyrd for retten med mededsmænd, »lovsmænd«, altså en partsed. »Selv tolvte«, der var 12, når man medregner ham selv og de to lovshøringe, egentlig lavhævdshøringe,

dvs. to af retten udnævnte mænd, som skulle påse og påhøre, om samme lov eller lavhævd blev lovlig gjort og i rette tid, »laugtiddags«. Ordet »dannekue« (-koner) er smuttet med af gammel vane, ligeledes at de 9 var »ædle«, ofte brugtes vendingen »gilde mænd og gæve«. »At der brast ingen værn« vil sige, han mødte ingen modsigelse. Loven gjaldt, indtil den »rygges«, tilbagekaldtes. – Man kan nok tvivle om, at en sådan form for afgørelse i paternitets-sager er den rigtige.

1627 havde herredsskriver Lambert Jørgensen Rask fortalt præsten hr. Søren Pedersen, at han var fader til et barn, en ugift kvinde i Varde havde født. Præsten afgav herom en erklæring, hvorefter byfogden dømte skriveren skyldig. Men da kgl. delefoged J. Pedersen i Hebo året efter ville have Rask dømt til at betale bøden, nægtede han at have haft legemlig omgængelse med kvinden, han var ikke udlagt, og hr. Sørenskrivelse var skrevet af »had og avind«, påstod han. Han havde aldrig tilstået sligt »al den stund han havde været ved fornuft og forstand«. Han fremlagde en erklæring fra kvinden om, at hendes rette barnefader var Peder Madsen, Nørhebo, endvidere et stokkenavn fra tinget efter de kvinder, som var hos den fødende »i hendes store barnenød«, at hun da udlagde Peder Madsen. Rask fremlagde desuden et forlig, hvori Madsen tilstod at være faderen og ville give 10 sdl. til deres fælles barn. Et sognevidne af Janderup kirke kundgjorde, at menigheden ikke havde hørt nogen kvinde havde udlagt ham. Endelig påstod han, at udtalelsen til præsten var fremkommen under hans »store og langvarige svaghed«. Retten frifandt ham da.

Også andre proprietærer end kronen havde ret til lejemålsbøder. 1621 stævnedes Helvig Kaas til Frøstrup således Maren Jensdatter i Kjelst for bøder, da »hun havde ladet sig beligge på hendes (fruens) stav«. 1630 tog en kvinde fra Tarp Hesselmeds foged i hånd på herredstinget og lovede at stille ærlig og velb. Chr. Lange tilfreds, dvs. betale. Samtidig spurgte en mand fra Fredtoft, om hun beskyldte hans søn for at være fader, hvortil hun svarede nej. – Værre blev det for N. Rasmussen i Kjelst. Lange lod ham stævne for den 3. kvinde, han havde beligget. Han blev dømt til at stande til rette derfor. Anderledes gik det, da Margrethe v. Ahlefeld (til Visselbjerg) stævnedes Bakken Sørensen i Tarp for 12 rdl., fordi han havde fået et barn med Maren Thuesdatter i Kjelst. Bakken var mødt i retten og berettede, at han havde ladet sig trolove med Maren, og de ville giftes, hvad han beviste med præstens attest; derpå »udtalte« og udlagde han 4½ rigsort for jomfrukrænkelse og mente sig efter loven fri for videre tiltale. Og han dømtes fri.

Utugtige kvinder var ikke de eneste, der blev pisket. Selv da vi 1683 havde fået Danske lov, der med rette roses for »en i de tider ualmindelig humanitet«, kunne man dog stadig finde piskning og dødsstraf for visse utugtssager og for tyveri. På det sidste vil vi her nævne et eksempel. Simon Christensen fra Tarp stjal i 1771 i et kammer på Hesselmed fra 3 små skrin, som tilhørte

røgteren. Han tog et søvlåg til et krus, nogle knapper af sølv, rav og ben, 1 blå snustobaksdåse, et par sko, vanter, læderhandsker, silketørklæde og lidt mere. Manden blev grebet og tilstod. Da det var 1. gang, han havde stjålet, og værdien af det stjalne ikke oversteg 20 lod sølv, dømtes han for simpelt tyveri »til at miste sin hud« (ved piskning) i fængslet, betale tvegæld (dobbelt værdi af det stjalne), 18 rdl. 2 mk., have hovedlodden forbrudt, »om han nogen ejer«. Han ejede kun de fattige klæder, han stod og gik i.

24 timer efter, han var kommet ud af Varde arrest, stjal han i St. Hebo og skjulte kosterne i en »klynestube« i Grydvad have (indhegnet fenne). Klynestuben er åbenbart en skrue, dvs. en hul nærmest kegleformet opsat tørvestak med huller mellem tørvene, så de lettere tørres. Her fandt en mand, der antagelig undersøgte, om tørvene var tørre, til sin overraskelse kosterne, bl.a. en salmebog, hvori navnene Jep Hartvigsen og Peder Clausen var skrevet. Så vidste han besked, de to var folk på St. Hebo, og han tog derhen med fundet. Mistanken faldt straks på Simon, og man sendte bud ud i sognet med anmodning om at gribe ham, men han løb fra dem. Chr. Nielsen og Chr. N. Væfster sprang da hver på en hest og indhentede ham. Han tilstod straks, og mændene førte ham til St. Hebo, hvorfra man overgav ham til øvrigheden i Varde. Dommer Frausing indkaldte folk fra herredet for at drøfte sagen med dem. Dommen kom til at lyde på, at Simon Christensen for 2. gang begået simpelt tyveri skulle kagstryges og betale tilsvarende bøder og igæld som første gang, og Frausing må have fundet skærpende omstændigheder, for han dømte ham tillige til at arbejde i jern hans livstid. – Man skulle synes, der kunne være dømt efter lovens 3-17-33, der lyder: »End befindes han anden gang med ringe tyveri, da miste sin hud og brændes på sin ryg.« Da sagen henvises til overretten, kan det være, Simon slap billigere der end i Varde. En uhyggelig voldtægtssag fra Kærup hede skal kort omtales. Den 8. juli 1761 kom en karl Jens Jensen fra Heltoft kørende med et læs sække fra Grydvad mølle ad vejen mod Nybro. Han så da en pige Anne Marie Iversdatter arbejde i Stølsig grønning ude på heden, han standsede, bandt hestene for vognen og forlangte sin vilje med hende, hun nægtede og gjorde modstand, han tog da en vognekæp og slog hende, så hun styrtede som død til jorden. Forfærdet over, hvad han havde gjort, tog han flugten. Hun tjente hos Eske Thomsen i Kærup, og da hun ikke kom hjem til middag, fik husmoderen folk ud at lede efter hende. Ved 2 tiden fandt de vognen endnu holdende og pigen liggende bevidstløs som »trælbåren« på stedet, dvs. slået som en træ, den groveste mishandling. Da hun kom til bevidsthed og lægebehandling, kunne hun fortælle om det skete. Jens Jensen blev efterlyst, han var denne sommerdag iført en hvid lærreds kittel, skindvest og –bukser med tinknapper, en sribet undertrøje, grå strømper og sko. Han blev næppe pågrebet.

Den 8. april 1762 faldt dommen. Jens Jensen dømtes til at henrettes med sværd og hans legeme at begraves i kirkegården uden ceremoni, skarpretteren

skulle nyde 10 rdl. Pigen var så medtaget, at hun ikke kunne tjene nogen efterdags, Jens Jensen kunne intet betale, men kom han inden henrettelsen eller ved døden til at eje eller arve noget, burde han efter loven og billig beregning udrede noget til hende. Herskabet, madame Bundesen på Søvig, blev pålagt at indstævne dommen for overretten.

Til slut et par ting fra kirkebogen, der taler tilstrækkeligt for sig selv. Præsten skriver 1732: »Absolverede public Johanne Christensdatter af Ovtrup sogn, som forrige år tjente A. Nielsen i Hyllerslev og udlagde til barnefader en person fra Norden ved navn Peder Hansen, som skal være kommet til hende på heden og gået sønder på at tjene . . . (han) ville anden gang komme til hende og siden ved Mikkelsdags tid at ægte hende, hvilken bekendelse hun både hemmelig og offentlig gjorde, endog jeg hårdelig forestillede hende, hvad der ville følge af hendes bekendelse, om den var falskelig.«

1744 3. sept. »døbes Mette Sørensdatters andet slegfredbarn med navnet Hans, . . . Fornævnte rytter Christen Sørensen fra Stauning er angiven som fader til begge børn. . . . Dom. p. Trin. (23. aug.) Samme kvinde blev i dødelig svaghed publice absolveret på sengen d. 7. dito efter lovlig tilladelse og med alterets sacramento betjent, hvorefter hun straks besvimed længe.«

HEKSEFORFØLGELSE

I vore sogne delte man renaissancetidens overtro og dens uhyggelige hekseforfølgelsesgalskab. Blev en fundet skyldig i trolddom, var straffen at blive brændt levende. Forinden, men kun efter at den anklagede var dømt skyldig, måtte man lade bødlen pine den dømte, hvis denne ikke godvilligt fortalte om de imaginære forbrydelser og udlagde medskyldige.

Kirsten Pallesdatter var en omstrejfende tiggerske, som, hvis hun følte sig gået for nær, havde let ved at true og love ondt. Sligt var farligt. Kom en trolddomssag for landstinget, hvad så alvorlige sager skulle, var der to punkter, de høje dommere søgte at få besvaret: 1) haver anklagede lovet nogen ondt? – 2) er det derefter dennem vederfaret? – Der sker næsten altid noget galt på den ene eller anden måde, bare man venter længe nok og ser godt efter!

I flere år havde rygten om trolddomskunster hængt ved *Kirsten*. Da der 6. nov. 1613 begyndte en proces mod hende, sad hun allerede arresteret på Hesselsmed. Det er fogden derfra, Laurids Madsen, Hesselsmed mølle, der leder forfølgelsen. Han havde indstævnet en hel del vidner, der mente, at *Kirsten* havde gjort dem skade. Hun havde været med på de store fiskerlejer i Ho og Oksby, både derfra og fra de hjemlige sogne vidnede man. Et sted havde hun været inde og bede om nattely, om at få lov til at sove sammen med datteren; da denne sagde, at der ikke var plads i sengen, sagde *Kirsten*: »Er min krop ikke så god som din!« En uges tid efter fik datteren ondt i fødder og

ben. Måske har Kirsten haft dårlige ben, og så kunne udtalelsen næsten opfattes som en trussel. Hans Jepsen i Tarp havde for 6 år siden givet hende et rugneg; andet år derefter fik han næsten ingen rug. Da Maren Sørens i Oksbøl var pint til at angive medskyldige, havde hun nævnt Kirsten. Hans Jepsen gik da til hende og beskyldte hende for at have ødelagt rugavlen. En tid derefter blev der 3 steder slået noget på en støtte (en pæl), der stod til hans hus. Hvis Kirsten havde forsøgt sig med en afværgeformel, bedrede det ikke forholdet, for nu gav hans køer for lidt mælk. Det var naturligvis også hendes skyld! Han påstod, hun havde lovet ham ondt, »og er han og blevet død«. Han havde en bror i Skyhede, der bebrejder hende dette hekseri. Han og hans kone skulle få en ond færd, sagde Kirsten om ham til en nabo. Senere blev Skyhedemandens korn taget på agrene, og hustruen blev syg. Ane Nielskone i Bandsbjerg vidnede, at for omtrent 2 år siden kom Kirsten Pallesdatter ind til deres og spurgte, om Maren Nielskone levede endnu, den gamle Djævel, hvortil Ane svarede: »Ja, hvi skulle hun ikke leve?« Da sad Maren på køllen og rørte noget malt. Da hun kom ned af køllen, sagde hun til Kirsten: »Du tør ikke kalde mig en gammel Djævel. Du est selv en gammel troldkone, du får skam; gjorde jeg din ret, jeg fulgte dig ud af døren med en »thre« (et stykke træ). »Hertil svarede Kirsten: »Derfor skal du få en Djævels færd!« Lidet derefter mellem jul og kyndelmisse gik Maren Nielskone ud en søndag aften, sund og karsk, efter nogle tørv til sin ild, da faldt der nogle tørv på hende og slog hende, så hun levede ikke længer, end de bar hende derfra og til hendes eget hus«.

Søren Vollesen i Strudvad vidnede, at i bygsæden for et år siden kom Kirsten til Strudvad og lå der om natten; da der kom en pige af Janderup efter hende og sagde, hun havde taget et forklæde fra hende, og begærede af Søren Vollesens hustru og moder, at de ville fly hende at vide, om forklædet var i Kirstens kurv, og det var i kurven. Da lå Kirsten Pallesdatter på gulvet, så slog pigen hende med en »thre« og sagde: »Var det ikke for de godfolks klæder, du ligger på, jeg skulle slå 2 spande vand på dig!« Da sagde konen, at hun måtte godt gøre det, de ville tørre alt igen. Så slog hun vandet på hende. Om morgenen sagde Kirsten, »Dem, der har voldt mig den harm, de skal blive så bange inden Sct. Hansdag, som jeg nu er.« Få dage efter faldt Søren Vollesens barn i ilden og blev så brændt, at ingen havde troet det til livet. På tinget bekendte Kirsten, at forklædet var i hendes kurv, og at pigen slog vand på hende.

Niels Rask i Bandsbjerg havde for 6 år siden vekslet nogle onde ord med hende om hendes slægtning, som Rasks svoger havde lokket, og så mistede han noget af sit kvæg. En Oksbølmand vidnede, at da han for 16 år siden holdt bryllup, var Kirsten der, men unyttig i huset. En karl skubbede hende så ud i møddingspølen. Andendagen lovede hun ham en ond færd, han skulle aldrig få et kristent menneskes død, men få skam og skade. Og så kom

ulykkerne over ham, og han drog heden fra forældrene som et elendigt menneske. – Også næste tingdag gik det løs med den slags historier. Hun dømtes da skyldig, og 8. januar 1641 bekendte hun »udi pinsel« (på pinebænken) og angav flere medskyldige. Derpå blev hun brændt, og mistanken kunne samle sig om de udlagte.

Blandt disse var *Mette Christendatter* i Janderup. 1619 førte hendes broder Eske Christensen sagen for hende på landstinget, hvor hun blev frikendt, og Kirstens udlæggelse dømt magtesløs.

Bålstraffen hørte op, men der var stadig folk, som gav sig af med sorte kunster. De blev ikke brændt, men kunne straffes på anden måde, måske slippe med en advarsel. 3. juledag 1747 »blev *Kirsten Povels* i Nørhebo påmindet og loved ej mere med sit forrige uvæsen sig at befatte for Chr. Hansen i Janderup og degnen, som dertil var vidner,« melder kirkebogen. Chr. Hansen har nok været »præstens medhjælper«.

Medhjælperinstitutionen var en slags forløber for menighedsrådene, den skulle især varetage kirketugten.

H. M. Iversen har 1857 nedskrevet nogle sagn, heriblandt om *Karen Jørgensdatter*, der døde 1772, 78 år gammel og altså er født ca. 1694. 10 år gammel skulle hun have tjent hos Benned Jørgensen i Janderup (mat. nr. 12). En dag Benneds havde bagt, lagde de bagefter 2 skp. boghvede i ovnen til tørring. Den forsvandt. Karen havde taget den og givet den til sin oldemor (bedstemor) i Hyllerslev, som var en led heks. Hun skulle så lære hende at hekse. Hun lærte at malke andre folks køer. Benned hentede 2 bymænd, der skulle se på, hvordan hun bar sig ad. Hun satte to pinde op i bjælken. De nævnede en nabos grå ko som den hun skulle malke. Det gik flinkt, til koen ikke havde mere mælk. Karen holdt op. Mændene forlangte, hun skulle fortsætte. »Hvis jeg gør det, kommer blodet,« sagde hun. Men mændene ville have vished og befalede hende at malke videre. »Så dør koen,« indvendte hun. De gentog befalingen, og Karen måtte fortsætte. Da styrtede koen i nabogården. Karen blev nu »omlært og omdøbt«, men hun glemte nu alligevel ikke sine kunster. Som ældre kom hun i fattighuset i Janderup, der spotvis kaldtes slottet. Og så kaldte man hende »Jomfruen på Slottet«. Som almissemønstre måtte hun ud at tigge mælk, hun kunne da gå og strikke på en strømpe, mens mælkepotten nok så net spadserede foran. På Hyllerslev Storgård døde efterhånden en hel del plage. Hver morgen, når manden kom ned til dyrene, sprang en hare ud fra dem. Han skød flere gange på den, men uden held. Han skød da med en sølvknap og ramte og så den ikke siden. Da han derefter kom hen til Karen, var hun sengeliggende og havde en plet som en sølvknap i panden, og den beholdt hun alle sine livsdage. Hun lå længe dødssyg, »og kunne ingen ende få på det.« Da satte man ild under hende, og hun døde straks efter. Det mest pålidelige ved denne fortælling er nok, at der blev sat ild under hende.

Der er vitterligt andre mistænkte gamle, der længe lå og droges med døden,

og som til sidst fik samme behandling. Denne ild er ikke-slukkede gnister fra de uhyggelige heksebål.

SOLDATERVÆSEN OG STAVNSBÅND

Forsvaret af riget påhvilede oprindeligt alle voksne mænd, bortset fra trællene, men kom efterhånden i visse tider til at hvile hårdt på bonden.

Kristian IV oprettede i 1614 en *milits* af selvejere, som »give ringe landgilde og dog have gode gårde.« De blev så fri for landgilde og andre afgifter. Kunne bonden ikke selv være soldat, skulle han stille en søn eller karl. Byrden var for stor, nogle deserterede, andre opsagde gårdene, det skete også her på egnen. 1620 skrev kongen til lensmanden, at en hob soldater fra det jyske regiment er bortløbne, lensmanden skulle få fat i dem, tage dom over dem og sende dem til København at trælle og arbejde nogle år. Blandt disse var J. Jensen, der var soldat for Ane Nielskone i Kjelst. Det gik så galt, at kongen frygtede at få øde gårde, så 1621 ophævede han militsen, men indførte en ny af kronens og gejstlighedens bønder, fra 1638 tillige af adelens bønder, og indførte det princip, der med nogle ændringer var gældende det meste af tiden til 1788, nemlig at et antal gårde skulle udgøre et lægd, der skulle stille en soldat for 3 år og iøvrigt tjene som karl hos en af lægdets bønder. Desuden skulle sognet stille en »sognerytter« med hest, våben og udstyr. Under Torstenssonskrigen viste det sig, at disse landsoldater ikke kunne klare sig. Under en træfning ved Kielerfjord blev 1100 af 1300 nedsablet af svenske ryttere.

1650 blev Jørgen Hansen og Niels Laursen, Hyllerslev, Søren Hansen og Søren Vollesen, Strudvad, stævnet, fordi de trods tilsigelse ikke var mødt hos lensmanden i Brøndum, da han udskrev soldater.

1651 blev folk i Janderup dømt til at betale lønnen til Jørg. Nielsen, fordi han i 3 år havde gået soldat for dem. Også Kærupfolk ville helst slippe for at betale soldaten, som var Jørg. Pedersen i Nørhebo, men de blev dømt dertil ved følgende »sentenz«: »Efterdi for mig bevises med kontrakt ved tingvidne, at forne mænd, som er lagt i lægd sammen at holde en soldat og derfor årligen at give den 18 sdl., som bliver udskreven, og den derimod at holde dem kvit og fri for soldaterudskrivelse og al anden soldaterbekostning i 3 år, da vidste fogden ikke herom andet at kende end forne mand Niels Knudsen og hans medbrødre enhver efter sin kvota bør jo til forne Jørg. Pedersen at betale årligen 18 sdl.« Militæret havde allerede dengang samlingsplads i Janderup, i alt fald havde det våben stående i kirken. En karl fra Lunde fik ved påsketid 1654 ordre til at møde der »og tage geværge og medgange der i mønstring.« Denne forlagdes til den nyanlagte fæstning Bersodde, der 1664 fik navneforandring til Fredericia. Det ses af følgende brev fra slotsskriveren, som delefogden Mads Rask lod tinglæse: »Hilsen med Gud. Vide må og hermed befales Chr. Sørensen i Billum, Michel Nielsen, H. Christensen i Orten, H. Jørgensen i Allerslev og Simon Nielsen i Oksbøl, at de skal være tilfortænk

og ved nat og dag møde udi Bersodde skanse, og det uden al forsømmelse . . .

Riberhus 17. maj 1654. Pouel Jensen.«

Kort før skulle forholdet til sognerytteren ordnes, også ved et brev fra slotsskriveren: »Hilsen med Gud! Vide menige Janderup sognemænd, at I efter Hans kgl. Maj.s brev skal være tiltaget en af sognemændene at tage eders sognerytter, nemlig Niels Andersen udi tjeneste, hvis I ikke (tager ham for den lovbestemte løn), da at forskafe ham nødtørftig underholdning. Såfremt nogen klagemål over jer befindes, må I være tilfortænkt enhver at stande til rette, hvorefter I kan vide eder at rette.

Riberhus d. 27. aug. 1653. Pouel Jensen e. h.«

Det er forberedelserne til Carl Gustavkrigen, der starter. 1654 holdtes mønstringen i Janderup.

1657 stævner lensmanden P. Pedersen i Janderup, der var udskrevet til soldat for lægdet, men ikke var mødt og fulgt med kompagniet til Frederiksodde (Bersodde). Imidlertid fandt dommeren det bevist ved dannemænds kundskab, at manden var henrejt 8 dage, før han blev udskrevet, ej heller hans brødre havde vidst noget, før han rejste, og han havde ikke været i egnen eller landet siden. Det var heller ikke bevist, den forrige soldat, Bennet Hansen, havde gået sine fulde 3 år, så dommeren »kunne ikke tilfinde P. Pedersen at lide nogen tiltale, inden anderledes bevises«. – Hvor mange der slap hjem fra krigen, vides ikke.

1670 udlagde regeringen som nævnt næsten alt sit gods til rytteriet. Heraf skulle hver 8 td. hartkorn, senere ændret til 20 td. stille en karl med hest og fuld udrustning. Fra 1679 kom der i stedet hvervede ryttere, som måske ikke boede på gårdene, men i et lille hus tæt derved. Disse fremmede hørte ikke alle til »de gode børn,« og der blev let vanskeligheder. 1712 var en række ægtvogne kommet fra Nørre herred til Hyllerslev, hvor 3 kyrasserer kom og forlangte brændevin af dem. Da bønderne, der kørte, ikke ville give dem mere, trak de deres pallasker og huggede efter bøndernes hoveder. I kampfummelen blev rytteren Peter Kiærn dræbt. – 1697 begravedes på Billum kirkegård en rytter Oluf Jensen, »som nogen tid tilforn blev ihjelskudt udi Varde af en corporal ved navn Conrad Dombach.«

I alt fald i 1716 havde rytterne fra Vester herred eksercerplads i Lunde, dertil kom 4 dragoner fra Janderup, 6 fra Billum osv., ialt 33. Hele kompagniets samlingsplads var ved Skast herreds ting. Der kom de 33 fra Lunde distrikt, 12 fra Strellev, 14 fra Brøndum, 11 fra Åstrup, 19 fra Farup og 27 fra Skanderup. Det kunne være vanskeligt at skaffe ryttere nok. 1693 rejste Jac. Nielsen Kimers søn Niels Jacobsen fra Nørhebo til Kolding for at tjene noget ekstra »til sin ifæstehavende værings fortsættelse.« En Fredericiaborger lejede ham, men ankomsten til Fredericia overlod han ham til kaptajn Elbrechts kompagni. Faderen klagede til regimentsskriver A. H. Rask, der

skrev til kaptajnen om at give soldaten fri, men fik intet svar. Rask forelagde sagen for sessionen og fremhævede, at Niels Jacobsen var »rytterbonde og fæster«. Det ses nu ikke, at han dengang havde fæstebrev. Sessionen befalede soldaten straks løsladt. – Degnen Niels Nielsens søn med samme navn lod sig i fuldskab hverve hos corporal Christoffer Mortensen på Billumgård og fik 2 mark »på hånden« (fæstepenge). Også ham lykkedes det Rask at få fri, men han »skal dog med straf blive anset, for medelst han så ubesindig haver ladet sig antage.»

Flere officerer boede efterhånden i vore sogne. Løjtnant Hans Mikkelsen Remmer var indkvarteret i Billum, han var med i den Skånske krig, men faldt 1679 i en træfning ved Landskrona. Enken blev længe boende i kvarteret. Oberstløjtnant Jørgen Rabe havde kvarter på et par gårde i Hyllerslev og boede i et hus i byen, også efter at han i 1692 blev pensioneret. S.å. kom ritmester Jens Kaas, der da tog sin afsked, hertil fra Røj i Gesten. Både han og flere af hans børn blev markante personer i sognet. Det samme gjaldt en sergent Jakob Outrup, han var antagelig identisk med fourer Jacob Outrup, som 1745 var skoleholder for de store børn i Billum og boede i skolehuset. Hans kone var fra sognet og hørte til blandt sognefolkets gode og ansete kvinder. I 1740erne hørte de til de hyppigste faddere. De har været velsete. Endvidere kan nævnes en løjtnant Ohrlet, kaptajn Bormann, der havde kommandoen ved samlingspladsen ved Skast herreds ting, men boede i Hyllerslev, hans »kæreste« (hustru), Philippa Trappaud, var fadder ved S. Christensens barnedåb. I Hyllerslev boede også sergent Iver Pedersen. 1704 døbes trompeter Copis datter. Endvidere kan nævnes korporalerne Agatius Lenerot, 1704, Chr. Ludwig, 1705, Theophilus Susmann, 1709. De menige havde ofte Rytter som det ene af deres navne i kirkebogen, således Rytter Caspar, Oluf Rytter i Tarp 1705. 1749 »begravedes den ærlige og mandhaftige Niels Adersen, som i krigens tid (Store nordiske) havde tjent i 19 år, 76 år gl.«, oplyser kirkebogen. Rytterne bragte en dygtig jordemoder med sig, en rytterkone, som også sognets folk benyttede. Præsten kaldte hende »en erlig gudfrygtig kvinde af militien.«

Som nævnt blev ryttergodset solgt 1719, og rytteriet forsvandt fra sognene. 1701 var der oprettet en ny milit, *landmilitzen*, som omfattede flere folk end den gamle, og bondestanden skulle levere soldaterne, der skulle tjene 6 år, dog kun med øvelser 2 timer om søndagen og med 2 årlige kompagniovelser og 1 uges årlige regimentsøvelser, ellers var soldaterne karle hjemme, når der ikke var krig. Under den 11-årige krig (St. nordiske 2. afsnit) udmærkede militssoldaterne sig både ved dygtighed og tapperhed. Men de menige fik en så brutal behandling, at tjenesten blev forhadet. Godsejerne udtog karlene, af hvilke en session valgte de dueligste. Så længe de var soldater, skulle de blive på stavnen. Mange unge herfra tog arbejde andetsteds, de sejlede og tog til Holland, så her – måske mere end i andre egne – kneb det at skaffe soldater

nok. Det var også galt på ryttergodset. I 1707 stævnedes regimentsskriveren 15 bøndersønner fra Vester Herred, som var undveget, og nogle af dem var af »landet bortdragen«. Der var *pastvang*. Ofte nægtede godsejerne ulovligt at give de unge rejsepas. »Ja, allernådigste konge,« skrev krigskommissær Nissen, »de gør denne frie provinsens folk så godt som vordnede.« Dog kom den dag, det blev lovligt. Efter 3 års ophør indførtes militsen atter 1733, og denne gang sammen med *stavnsbåndet*. Men det formåede ikke at binde vore unge. Ved ryttergodsauktionen havde navnlig Hesselsmeds proprietær købt løs af sognets ryttergods. Få år efter stavnsbåndets indførelse besværede proprietærene på Hesselsmed, Hennegård, Søvig, Lydumgård og Frøstrupgård sig over, at det var kommen så vidt »på den skarpe hede- og sanddreven jord, at fast hverken jordegodsejere nu mere kan få dygtige karle enten til gårdfæstning eller til Hans Majestæts tjeneste landsoldater at levere.« Det unge mandskab havde »den onde vane« at udløbe til det holstenske og derfra til Holland, hvor de fleste blev. Vi nævner et par eksempler fra skifter: 1737 døde P. Sørensen på Grønlandsfart fra Holland, han havde hjemme i et gadehus i Tarp, 1750 Frans Hansen fra Tarp ligeledes. 1746 var A. Nielsen fra Nørhebo rejst til Holland og døde på en rejse til Vestindien. Fra Janderup har den mundtlige overlevering en hel roman om nogle brødres flugt til Holland. Anders, en af dem, havde banket ridefogden, der havde gjort tilnærmelser mod hans kæreste. Han arbejdede sig frem til gode kår som spejlmager. 1763 befaledes landmilitsen opløst. I stedet for blev landet inddelt i 12 distrikter, og herfra skulle bøndersønnerne indgå i hvervede (»gevorbn«) regimenter til fuld soldateruddannelse, så karlene fik det ikke bedre end før, tilmed skulle der udskrives flere. De gamle militsafdelinger skulle være helt ophævet fra 1765. Derfor skulle deres efterladenskaber sælges. De fandtes i kirkerne, hvorved der holdtes øvelser. I Billum skete det i 1765 ved offentlig auktion. Blandt effekterne var et ikke helt almindeligt dyr, nemlig en træhest, som stod uden for kirkegårdsdiget. Den blev købt af proprietæren på Hesselsmed, Søren Rygaard. Han fik den for den billige pris af 3 mark 8 sk. Og den har sikkert været godt tilredet! Mon de Billum fæstebønder har spekuleret på, hvad den derefter skulle bruges til? Rygaard købte også 39 pund grov krudt, som fandtes i militsens skab i våbenhuset. Selve skabene købtes af Bakken Christensen, Burgård.

Stavnsbåndet ophævedes ikke sammen med militsen. Man kunne dog købe et rejsepas hos godsejeren. Faktisk kom karlen derved til at aflevere en del af sin i det fremmede surt fortjente løn til godsejeren. Man kunne også købe et fripas, så man ikke mere var stavnsbunden, men ikke alle havde penge eller frihedstrang nok til at gøre det, men det havde *Henrik Nielsen*. Han købte passet for 100 dl. af kancelliråd Chr. Hansen, Hesselsmed, og da han gik, hørte han herremanden sige: »Der solgte jeg minsæl en god stud!« – Men Henrik overtog en gård i Kjelst, som i godt hundrede år har været i hans

No.

Fire of Tyre Skilling.

1782

L. taurina

[illegible]

— See Intro. to the book
 main part of the book
 the Intro. to the book

Harison

Kommenda Henrik Nielsen kommanderede for
i Auel huse. Der findes sig i Auel huse; men for for i
Tegning, og mætte for mynd. ved en i Auel huse i Tegn.
Auel huse - 1782 den 27^e Januar: 1783.

slægts eje, og slægten værner om det gamle dokument som det klenodie, det er.

Seks år senere løstes stavnsbåndet, – »da med et mildt og myndigt ord menneskerettens banner blev hejst over Danmarks jord.« Godsejerne skulle ikke mere præsentere soldater, disse skulle udskrives blandt bønderne efter folketallet, dette vedvarede, til grundloven 1849 indførte almindelig værnepligt.

JANDERUP HAVN OG SEJLADSEN

Når Janderup kirke ligger så ucentralt i sognet, skyldes det nok, at der allerede, da den blev bygget, havde været ladested ved åen lige syd for kirkens plads, og at de folk, som havde forbindelse hermed, havde megen indflydelse. Noget tyder på, at denne havn havde eksisteret endnu tidligere og havde kunnet trække en by til sig. Som nævnt er der konstateret spor af en landsby lige øst for kirken i Kilemåde, formodentlig det ældste Janderup, som antagelig er grundlagt i germansk jernalder, se 2. bd. Man må altså tro, her har været sejlads før vikingetiden.

Havnen ved Janderup kro.

Frihedspas for Henrik Nielsen, Trolldholm, senere Kjelst: Nærværende Henrich Nielsen af Trolldholm i Aael Sogn, Hesselmed Gods, bliver herved meddelt Friheds Pas fra ovenmelte Fødestaun og Gods. Saa han fra dato maae fløtte, fahre og Reise, samt Boe, Bygge og opholde sig – item (ligeledes) være, blive og forblive; hvor og på hvilken stæd, han selv lyster og tienligt eragter, uden min og mit Godsets Efterkommende Eieres præntention Til- og Paatale i alle maader, i henseende til Fødestauns Ret – og altsaa vil have ham paa bedste maade til Alle forekommende recommenderet. – Til Bekræftelse under min Haand og Signette. Hesselmed 30te Decemb 1782. C. Hansen.

Ovenmelte Henrich Nielsen comunicerede her i Aael Kierke kort førend sidstafvigte Juul. Han har her i Sognet, saa vidt jeg veed, været ustraffelig i Levnet. Aael Præste-Gaard den 27de Januar 1783. A. F. Holm.

Som almindeligt mange andre steder var det en naturhavn. Her ankrede skibene op på højvande. De to gange i døgnet, der var ebbe, kørte vognene ud til siden af fartøjet og lossede eller ladede. Når vandet atter steg, måtte vognene til land, ellers trængte vandet ind i dem, og hestene eller studene kunne ikke klare sig i det dybe vand. Skulle skibene videre til Varde, måtte man ofte ro, eller det blev trukket af folk, »slæbere«, der gik inde på bredden på »æ trækban«, hvor der var lagt planker over bække og grøfter, som udmundede i åen. Større skibe omladede til pramme og mindre fartøjer ude på søen, f.eks. i Hobodyb.

I 1600 tallet og antagelig længe før var Janderup faktisk Vardes udhavn. Det fremgår af borgmester Hans Nielsens regnskaber, hvor han fortæller, at han i 1640 opsøgte Kristian IV i Glückstadt, dels for at få et mageskifte i stand med en gård i Orten og dels for at få løfte på, at en gård ved Janderup kirke måtte forblive under kronen, og om kronen ville skille sig ved den, at byen da måtte købe den, formedelst den store sejlads og bekvemme indladning, som fandtes der. Herpå fik han »et Naadig suar paa den Gaard i Janderup, Att Wforwyrcket schulle bliffue Under Cronen, efftersom Byen icke Kunde miste den Vden forderffuelse«. Gården må have haft jord ved ladestedet, som Vardeborgerne i høj grad har udnyttet, og de har vel brugt gården som pakhus. Senere oplagredes varer i adskillige gårde på loft og i lo, under hø, halm og korndynger, når det gjaldt om at snyde for told og accise, om gården se 2. bd. 1665 erklærede Vardeborgere, at ved Janderup kirke ligger byens »losse- og ladested, både der såvelsom oppe ved ladegårdsmarken« (Vardehus' ladegårds område). Janderup sidestilles altså med Varde havn.

Man tog ikke hensyn til, at lensmanden 1631 havde forbudt udskibning af korn, flæsk o.a. fetalje fra Sønderside (Ho s.) og Janderup å eller opskibe købmandsvarer disse steder. Man blev bare ved med gammel praksis. Dog skulle et par mænd, der boede i nærheden af åen, føre opsyn med ladestedet. Hvordan det kunne foregå, ser vi et eksempel på. Søndag efter Kristi himmelfartsdag kom en smakke »sønden op i Janderup Å«. Mændene spurgte skudemanden, hvor de havde hjemme, og hvad de skulle, da de af øvrighed var befalet at se til, at ingen forbudne varer blev udskibet. Skipperen svarede, de havde hjemme »i Stranden« (Norge) og skulle hente rug af Chr. Lange til Hesselmed. Tirsdag morgen var skuden borte, og de to mænd og flere vidnede, at de ikke havde set Langes bønder køre korn til åen. En stor løgn! Senere måtte 11 Hesselmed fæstere tilstå, »at de havde ydet og leveret samme korn ved Janderup å på grøn land og lys dag«, og skudemanden havde tilbageleveret dem deres sække. Et sådant vogntog havde ikke kunnet skjules. Nu vankede der bøder.

Flere Janderup-Billumfolk var både bønder, skippere og handelsfolk. Det var ret almindeligt, at skipperen skulle handle med varerne, han sejlede med. Niels Hansen i Janderup havde fået 80 ribealen lærred à 28 sk., som han

lovede at sælge i Norge for en hjertinger, han afleverede hverken penge eller lærred, hvad han blev dømt til. Han havde vist haft uheld på turen, da han i første omgang blev frikendt. 1650 byggedes nye huse på Skrumsager, mursten, sikkert fra Holland, sejledes til Janderup kirke og tagstenene til Varde. Og der udskibedes stadig korn, 1650 tiendekornet af Billum, som borgmester Stefan Nielsen, Varde, ejede, det sejledes bort på en anden Vardeborgers skib. 1664 sejlede Bennet Hansen med sit skib fra Janderup kirke, men det blev hans sidste rejse. Fra egnens herregårde kørte hovbønderne korn til Janderup kirke, endog fra Grubbesholm og Skrumsager. (Se foran s. 161). Selv lensmanden satte kronbønder til at tage læs ved Janderup kirke, således måtte Jens Jensen, Løftgård, køre et læs for ham til Hedegård. Ofte oplagredes tømmer o.a. på Remmerne. Rene smuglervarer gemtes bort. 1696 blev et skib på 6 læster, en almindelig størrelse herude, anholdt ved Janderup kirke for smugleri. Søren Madsen i Janderup, der 1686 havde 120 rdl. tilgode hos en Vardeskipper, fik pant i 1/3 af vardenserens skib, der var en kog.

Herfra udførtes en mængde jydepotter. Utallige læs af denne skøre vare blev kørt hertil. Endnu flere udskibedes dog fra Hjerting og Varde. 1652 lå Laurids Nielsen fra Hjerting med sit skib og opkøbte »swot potter« til eksport, da toldvisitøren Jochim Damcke dukkede op og vistnok konfiskerede en del flæsk og smør. Det var almindeligt, at man efter indtagelsen af hovedladningen fyldte skibet op med potter. Endnu sidst i forrige århundrede kørte folk fra Sønder sig, der lavede sorte potter, med dem til Janderup havn, rettende sig efter ebбетiden. Var det om natten eller morgenen, skød man skodderne for alkovedørene, så småbørnene var indespærret og ikke kunne komme galt afsted, mens forældrene var borte.

Omsætningen voksede så stærkt ved Janderup »havn«, at der 1680 oprettedes et toldsted. Kong Kristian V havde dette år været i Vestjylland. Han ønskede et mere effektivt tilsyn med udskibning og handel, så de ulovlige steder kunne forsvinde og købstæderne hjælpes. Ved toldstedet ansattes L. Grundahl som visitør. En større aktion kort før er måske kommet majestæten for øre og kan have fået ham og hans embedsmænd til at tænke på Janderup. De Varde handlende kunne ikke med glæde se på, at også andre end de selv benyttede havnen (og smuglede lige så bravt som de). En tidlig julimorgen 1673 trængte den voldsomme borgmester Laurids Thordsen med skriveren Sam. Wieland og endnu en mand ind i nogle gårde og ledte efter ufortoldede varer, hvorpå de skyndte sig til Varde efter tolderen, Jacob Bjørnsen. De kom tilbage samme formiddag og havde 10 mand og nogle vogne med sig. Blandt mændene var Jacob Stadsbud (betjent) og 4 tjenere fra 4 købmænd. Selv gik Thordsen og hans tjener ind i gårdene med pistoler i hænderne, true og »puchede på højeste måde«, mens korn, flæsk m.m. læssedes på vognene uden hensyn til, om det var fortoldet eller ej. Han råbte blot, det var smuglergods. En gårdmand protesterede og sagde, en sæk blå og 1/2 td. salt

var hans eget. »I skal vorde en tyv! Gør I ringeste modstand, så bind hannem!« sagde han til tjeneren. Senere førte bonden vidner på, at han havde købt disse varer, da en Hjertingskipper lå her »ved Varde borgernes rette losse- og ladested«, og varerne blev opkørt til gårdene med bøndernes heste og vogne for købmand Peder Christensen i Varde, der ville bruge saltet til at nedsalte flæsk i et skib med. Ved nærmere eftertanke har de vardere næppe været særlig glade for at få sagen oplyst til bunds. Skriveren truede også med, at han skulle få bønderne dømt til at have deres gårde forbrudt, hvis de førte vidner. Alligevel vidnede 2 Janderupmænd, at året før havde selv Thorsen dulgt nogle læs korn ved ladestedet. Blandt de købmænd, der havde salt liggende hin sommermorgen, var Jens Koldtoft, en skipper fra Vejrs var kommet med det, 10 sildetønder og 6 sække fulde. Koldtoft havde solgt det til borgere i Holstebro. Nogle vidner kunne mindes i 24 år, og da havde der været »lade- og lossested for Varde / øksenskibning undtagen / og i dismidlertid altid været brugeligt, at købmændene både af Varde og andre købstæder« opførte deres gods til hvilken mand de selv ønskede, både når det kom fra fremmede steder, og når det blev didført.

Grundahl var her kun godt et år, så blev han forflyttet. En ny visitør blev ikke ansat. Varerne skulle jo fortoldest ved »Varde toldsted udi Hjerting«. Derfra er der vel taget stikprøver og besøg af strandriderne. 1692 blev toldstedet helt ophævet, men der blev ellers ikke gjort noget for en ændring, så man fortsatte på den gamle måde. Den dygtige embedsmand Edvard Kruse havde en tid forpagtet tolden over hele landet. Stiftamtmanden anbefalede ham at lade den store udskibning af jydepotter over Janderup foregå fra stedet eller gøre den lovlig uden at fortolde i Hjerting. Kruse svarede, at for at forekomme toldsvig kunne udskibning ikke tillades. Men der blev intet mere gjort for at forhindre det.

Købstæderne havde eneret på sejlads, og en forordning 1672 forbød skipperne at bo udenfor købstæderne, og i et reskript året efter hedder det, at »de søfarende bønder og husfolk udi Skast og Vester herred« er det forbudt at drive købmandshandel. Det blev kun tomme ord. Adskillige tjente sig en god skilling både ved søfart, handel, som opkøbere for større handelsmænd ved at købe varer op fra skibene og ved smugleri. Endnu i 1840erne havde en handelsmand, Chr. Vad, Sædding, opkøbere af kalve- og fåreskind herude, nemlig Morten Jacobsen og Frands Bennedsen i Janderup og Laust Hansen i Tarp. Ikke sjældent blev man nok lejet til at køre med smuglervarerne. Det kunne gå galt. D. 2. juni 1779 arresterede 3 strandløbere på Lyne hede Frans Kjær og Jacob Christensen, Janderup, og førte dem og deres ladning til toldstedet i Hjerting: 24 måtter kardustobak, 8¾ td. grøn sæbe og 2 fustager med 245 pund kandis. Varerne solgtes ved auktion for 203 rdl. 30 sk. Desuden skulle ejeren, Else Madsen, Hjerting, betale told og bøder til 248

rdl. 62 sk. Efter stiftamtmandens erklæring lod kammeret hende slippe med det halve.

Omtrent ved samme tid blev der bygget et skipperhus syd for kirken på en svag højning, men dog udsat for stormfloder. Skippere, der lå her i flere dage, og folk langvejs fra kunne nok trænge til beværtning. Mangen skipper havde den stærke hollandske rom ombord og forstod at beværte sine gæster. Det kan muligvis være efter et sådant besøg, at ungkarl Knud Nielsen fra Janderup druknede i åen, da han om natten tog fra skibet.

25/4 1804 blev der udstedt en kgl. resolution, der viser, at man stadig regnede med Janderup havn. Resolutionen bestemte nemlig, at man skulle betale for at sejle på åens vand – også dengang var staten på jagt efter nye skatteobjekter. Af alle fartøjer, ladet såvel som ledige, der går fra Hjerting til Varde og omvendt, betales for hver rejse 24 sk. pr. kom. læst, og af dem, som ikke går længere op end til Janderup, 16 sk.

Af Janderup skippere kan vi nævne Jørgen Jensen, der sejlede varer for løjtnant, købmand Schultz, Varde, og især Jens Thomsen, der var født i Janderup 1777, og hvis fantastiske og uforfærdede oplevelser under Englandskrigen er skildret af C. Lindberg Nielsen, væsentlig på grundlag af familietradition. 16 år gammel kom Jens Thomsen til søs, 1810 fik han eget skib og med en ladning landbrugsprodukter slap han lykkeligt til Altona, hvor disse varer var i høje priser. Derefter købte han kaffe, sukker og krydderier, som der var stor mangel på herhjemme. Engelske krydsere og kapere sværmede overalt i vore farvande. Alligevel kom han så nær hjem, at han havde Fanø i sigte. Da så han i morgentågen et skib med norsk lodsflag nærme sig. Han troede, det ville søge beskyttelse på Fanø. Da hejste det det engelske flag, og maskerede kanonporte åbnedes for en række kanoner. Straks derefter blev skibet taget, og Thomsen ført til Helgoland som fange. Imens sejlede 2 andre danske skibe ind på Fanø strand for at redde sig, men englænderne gik i bådene og stak dem i brand. På Helgoland lærte Thomsen en engelsk præst at kende og overtalte ham til at skrive til købmand Reck i Hamborg, for hvem det lykkedes at få Thomsen frigivet. Som fri mand gik han i land på den holstenske kyst, men uden en skilling i lommen. Han skar da sølvknapper af sin vest, når han skulle betale for forætning, og nåede hjem til kone og barn så fattig som en kirkerotte. Han begyndte lidt handel, var flere gange i Hamborg med skibe, ejerne ikke turde sejle med. 1812 havde han tjent så meget, at han kunne bygge en galease. Med den sejlede han korn til det sultende Norge og nærmede sig Christianssand, da en lurende engelsk krydsrer gjorde skibet til prise og ham til fange. Hvordan han slap fri, er ikke helt klart. Det menes, han stjal sig bort, og ene mand i en lille båd roede over Kattegat. Han gik så den lange vej hjem til Janderup, havde til sidst næsten ingen klæder på kroppen. 1813 havde han atter fået bygget et nyt skib. For egen regning sejlede han med en ladning rug m.m. samt en matros ad Elben

til, men »indenom«, dvs. inden for ørækken. Sammen med flere andre måtte han ud for Ejdersted ud på det åbne hav og blev her indhentet af en engelsk fregat, der satte både ud og tog alle skibene. På Jens Thomsens gik en løjtnant, en prisemester og 2 matroser ombord. Da løjtnanten så, der ikke var skyts ombord, tog han og matroserne bort, idet han pålagde prisemesteren at sejle udefter og holde skibet ind under fregattens kanoner, skipperen var kun »et godt fæ!« Thomsen havde nemlig stillet sig temmelig enfoldig an. Prisemesteren havde flere pistoler i bæltet, og Thomsen havde fået at vide, at dem ville han komme til at smage, om han gjorde modstand. Imidlertid trak en tordenbyge op og skjulte fregatten. Thomsen bød nu englænderen ned i kahytten på en grog. Han tog mod indbydelsen. Det lykkedes Thomsen at få sagt til matrosen, der stod ved roret: »Nu kursen efter Büsum til!« (by i Dirmarsken). I kahytten tømtes det ene bæger efter det andet, det var varmt, og englænderen spændte bæltet med patronerne af, som skipperen ubemærket fik skubbet ind i køjen. Da de kom op på dækket, så prisemesteren til sin store forbavselse land tæt forude og fregatten langt borte. Skipperen erklærede ham som sin fange, men til sin forfærdelse så han englænderen rode nok en pistol op af lommen. Lynhurtigt snuppede skipperen en bådshage og huggede fjenden over armen, så pistolen røg ud i søen, hvorpå han greb ham med den ene hånd i kraven og den anden i bagdelen og kastede ham i dækket med råbet: »Vil du give dig, din engelske hund, eller vil du samme vej som pistolen!« Så blev han bundet og smidt i lasten. Fregatten havde sat 2 både ud med bevåbnede matroser, og de nærmede sig, men med alle klude til lykkedes det dog skipperen at slippe ind til Büsum, og dens danske militær overtog prisemesteren. Samme nat listede Thomsen atter ud og kom ved solopgang ind på Elben, fik ladningen godt solgt, men lagde skibet op, og først efter krigens afslutning fik han det hjem. Da svang han sig op ved handel og sejlads. Han sejlede selv, havde flere skibe og befragtede også andre. Hans hustru Maren Bennedsdatter døde 1819. Et halvt års tid efter giftede han sig med en præstedatter Ane Sophie Elisabeth Flor og flyttede til Varde, hvor han og hans slægt kom til at spille en stor rolle. Han var en tid byens rigeste mand. Under 1820ernes katastrofale fald i kornpriserne, da han havde opkøbt store lagre, led han så store tab, at disse i forbindelse med flere skibes forlis ruinerede ham. Han døde 8. jan. 1831, enken 21. sept. 1839. Som nævnt var det især fannikere, der sejlede her. Endnu i 1800tallet råbte de unge til dem:

»Fanniker, fanniker slok, slok, slok!

Han binder hans bows i en dosk, dosk, dosk!«

Og tillige for at håne deres såre fladbundede skibe, føjedes der til:

»Han sejler i en drøuttrou«.

Indtil 1814 blev der sejlet meget korn og flæsk herfra til Norge. Det skete endnu, fartøjerne måtte ligge her i flere dage, mens skipperne rejste omkring

for at opkøbe varer. Flere skibe blev lagt i vinterleje her. Efter Fanøs opkomst hentede fannikerne navnlig hedetørv, lyng og klyne samt hø til øens stigende forbrug. De lagde også til andre steder end ud for kirken, tæt nord for Tarphage færgeleje kan man endnu se et bolværk i åbredden fra denne tid. Navnlig i 1800 tallet var der ret livlig fart på *Kjelst*, hvorfra der udskibedes korn og andre landbrugsprodukter foruden mursten fra Kjelsts teglværker. Skipper Søren Rasch fra Ho var her gentagne gange, navnlig efter korn, fedevarer og mursten, men også efter en ladning ben og en ladning kartofler (i 1838). Han kom med tømmer. Der var ansat en strandfoged derude. Desuden var der som allerede nævnt en tid ladested ved resten af det gamle åløb mellem Tarphage og Knoldene. Kort derfra havde Chr. Jensen, Tarp, i 1870'erne anlagt et større teglværk og et bolværk, hvorfra teglstenene udskibedes. Det gik i stå på grund af økonomiske vanskeligheder, og en stormflod ødelagde værket.

Sogdenes lette adgang til søtransport betød meget i tider, da man ellers i dagevis måtte færdes med dårlige vogne på dårlige veje.

SOGNEFISKERI

Fra vore sogne blev der drevet fiskeri, både i åen og i havet. Når visse ejendomme skulle svare saltvandsfisk i landgilde, er det bevis for, at disses beboere tog del i havfiskeri, i alt fald da landg. fastsattes. Matriklen 1661 nævner 4 gårde i Janderup by, som hver svarer 4 torsk i landg., i Billum svarede en gård 12 torsk og en anden 10 torsk og 5 snese melskuller (store rødspætter), en gård i Tarp ydede hvilling (kuller), ligeledes en i Kjelst, mens en anden Kjelstbo svarede 16 torsk og en tredje 10 torsk, 15 snese hvilling og 10 rokker. Da der skulle svares sandtold (tørfisk), som indgik i lensmandens regnskaber, kan man der finde, hvem der var fører (styresmand) af fartøjerne. Fra fiskerlejet Sønderside i Ho fiskede følgende i 1581: Bodde (Boje?) Lassen, Billum, med eget skib, hans herskab på Hesselmed fik en del af sandtolden (vist efter gammel sædvane), Søren Steen, Kjelst, førte Niels Kræmers skib, Søren Bondesen, Kjelst, med eget skib, Visselbjerg tog den halve told, Jep Sørensen, Tarp, eget skib, Hesselmed tog tolden, Hans Nissen, Hyllerslev, førte en krogbåd. 1586 førte en janderupper en fiskerbåd for en Oksbymand. Andre var med som almindelige fiskere, og kvinder arbejdede med garn og kroge og ved behandlingen. Senere aftog fiskeriet stærkt, men endnu i forrige århundrede var flere af vore folk på havfiskeri. I Varde å var der et ret betydeligt lakse-, ørred- og ålefiskeri. Men det var ikke problemfrit. I middelalderen havde Vardehus forstrøgsret helt ud til Sortbjergodde også kaldet »æ swât bråj« i Marbæk, altså også omfattende et stykke af fjorden. Det var en højhedsret over området, der også kunne omfatte fiskeriet; det fremgår bl.a. af en viborgensisk kilde fra 1461, der taler

om dem, »som fisker imod derisz (herskabets) vilge enten i ferske vand eller i salt vand i derisz forstrog«.

Hvor meget Vardehus' forstogsret i virkeligheden forhindrede Janderup-Billums fiskeri er ikke klarlagt. Kongsgårdens fiskeri har vist mest omfattet voddræt, og retten gav lov til at fiske fra begge bredder, selv om jorden var helt andres. Efter at ladegården havde fået en hovedbygning i stedet for den ødelagte borg, blev den sædet for lensmanden og efter disses ophør en herregård. Syd for åen havde den herregården Partbo til nabo. En tid havde den en laksegård ind til dennes grund. Herom fortæller Anne Skram 1634 bl.a. om »det fiskeri til den gård ved Varde, tilforn kaldet Mette Juuls gård (ladegården), så det nu er ved 35 år siden, jeg først kom til Partbo at bo, og ligger samme Partbo ejendom og enge på syndre og fornævnte gårdsmark på nordre side åen, og al den stund jeg boede sammesteds hidindtil, da er det mig fuld vitterlig i sandhed, at de, som havde hørt samme gård ved Varde til, de haver haft frihed og fri fiskeri i åen fra de volde, som ligger udi åen og siden vester neder ad åen *til Janderup* efter deres vilje med voddræt og andet garn samt og haft og brugt en fri laksegård udi Gårdkrog, Partbo eng, på den synder side og samme gårds eng på den nørre side, førend sal. Iver Marcorsen lod flytte den noget bedre op ad åen imellem forne volde. Desligeste er det mig vitterligt, at jeg ikke som til Partbo for min egen grund eller nogen anden enten i Varde by eller uden har haft nogen frihed at bruge nogen fiskeri der i åen vesten samme volde . . .

Siig d. 18. nov. 1634. Ane Skram. e. H.«

Karen Lange, enke efter Kjeld Juel til Astrup, havde fået livsbrev på Ladegården mod at svare landg. deraf. 1560 skulle denne fastsættes, og herredsfogden Jørgen Seurinsen, Hebo, var med til det, og der blev udtrykkelig beregnet landg. af fiskeriet. Få år før havde han dog selv givet sig til at sætte hammer i åen, og flere janderuppere gjorde ligeledes. Det blev de stævnet for, og 1558 måtte Jørgen Lauridsen i Bandsbjerg, Chr. Simonsen og Hans Bertelsen i Janderup bepligte sig til at stande til rette for deres hamsæt. Efter dette må man mene, herskabet på ladegården hævdede eneretten til fiskeri til Janderup kirke. Der er ikke fundet holdepunkter for, at forstogsretten er hævdet længere mod vest efter middelalderen. Det gik ikke for de janderupmænd at sætte hammer. De var åbenbart i vejen, når herskabet lod trække vod. Selvejeres ret til at fiske til midtstrøms for egen grund gjaldt altså ikke. Og som vi skal se, synes Visselbjerg også at have haft ret til voddræt fra begge sider, dog kun for egen grund, måske en rettighed fra den tid, katolske biskopper ejede Visselbjerg. Man kan ikke tænke sig andet, end janderupperne også har trukket vod og stanget ål. For Billum sogn har grundejerne kunnet drive fiskeri som andetsteds i riget, i alt fald siden middelalderen. 29. sept. 1660 forbød ejerinden af Visselbjerg ålefiskeriet i åen. Kort efter stod Chr. Poulsen på Janderup bymænds og egne vegne på tinget og ved-

kendte sig fri fiskeri, såvidt af arilds tid haft haver, men han blev afvist, da der ikke var givet varsel for herskabet. Om forbuddet overholdtes vides ikke. Sidst i århundredet var det atter galt. Der førtes proces, der 27. sept. 1699 endte med en dom, som indskrænkede Janderup bys fiskeri i åen, men da tingbogen ikke eksisterer for dette år, kan man ikke nærmere oplyse, hvordan det forholdt sig. Gang på gang var der strid derom. 1740 indgik lodsejerne i Janderup og Billum en aftale. Efter at den voldsomme og injurierende Sebastian Wøldike 1758 var blevet ejer af Visselbjerg, blev det galt igen. 1761 lægger han sag an mod janderupperne og navnlig mod præsten, der vist opnåede fri proces og anlagde kontrasag. Da Rygaard, Hesselmed, også ejede gårde her, blev han ligeledes indviklet i processen. Hr. Friis i Alslev udsteder en attest om forholdene, men Wøldike erklærer, den intet er værd, da den er udstedt af en »gammel, snart udlevet« person, og hr. Hammer havde tilsnet sig fiskeriet, og de andre havde »stjålet« det! Dommen faldt 29. maj 1762. Wøldike »må og bør drive sit fiskeri i Janderup å med voddræt over hele strømmen og dermed have sin fornødne gang på begge sider af åen for de udfordrende [fornødne] fiskefolk, alt på samme måde, som det fra arilds tid af Visselbjergejerne har været brugt og ej anderledes.« Pastor Hammer bør »være berettiget i Janderup å for hans rebdragne jorder at fiske til midtstrøm, når han ialt dermed forholder sig efter lovens 5-10-42.« I paragraffen bestemmes det, at hver må fiske til midtstrøms, hvor hans rebdragne jord støder til vandet, men ikke drage garn eller båd op på andens jord, ej heller sætte fiskegårde længere end til midtstrøms, uden han haver gårdfæstning på den anden side. Retten kunne ikke ændre dommen af 1699 angående Janderup by, undtagen udfor Rygaards egen og tjeneres (fæsteres) grund, hvor han måtte fiske til midtstrøms. Wøldike fik en mulkt på 2 rdl. for hans udtryk om hr. Hammer og »øvrige brugte forhold« at betale til herredets fattigkasse, og præstens sagfører, Kjeld Christensen fra Vrøgum dømtes, fordi han havde »imiteret« (efterlignet) Wøldikes skrivemåde til at betale 1 rdl. til fattigkassen og 1 til justitskassen.

Tidens store fiskerigdom gjorde, at der også vrimlede med ål i bækkene. Der byggede man så ålegårde, dvs. jorddæmninger tværs over vandløbet med en åbning, hvorfor der sattes en ruse. De hindrede vandets frie løb og kunne opstemme det, så det gjorde skade på tilstødende enge. 1657 lod lensmanden ved Gregers Rask tage syn over Mariebæk sydvest og syd for »Hillerslev Faarbru« (farebro for offentlig færdsel). Der så man 5 ålegårde næst uden for broen, som Math. Sørensen, Niels Lauridsen og Mikkell Hansen i Hyllerslev havde ladet oprømme. De var fyldt med jord og træ i bunden, så vandet var opstøvet i bækken til stor skade for de mænd, som havde enge der. »Nok så de en ålegård, som var den 7. neden for Faarbrou, som Anders Tamsen, Hillerslev, havde ladet gøre.« Der var bl.a. gjort skade på en grøn havremark ager. Endnu 2 ålegårde så man længere nede.

Jesper Madsen fortæller, at i sidste halvdel af det 19. århundrede havde Janderup to dygtige fiskere i gårdmændene Niels Andersen og Hans Kr. Knudsen. Lakse- og ørredfiskeriet drives især i forårs- og sommermånederne og ålefiskeriet kun i efterårsmånederne. Man havde kun ret til at fiske til midtstrøms, men ret kunne jo erhverves hos lodsejeren på den modsatte bred, og så gik man ud fra, at man havde lov til at spænde åen med garnene »ifølge den gamle matematiske regel, at to halve udgør en hel, hvilket rigtignok aldrig slår til i virkelighedens verden, hvor to halve altid bliver to halve. Tidevandet sendte to gange i døgnet en stærk indadgående strøm, der mærkedes langt på den anden side Janderup kirke, og med den kom fisken. Når vandet vender, og den udgående strøm begynder, må garnet drages og fangsten bjærges. Om natten, helst i mørke nætter, er fiskeriet bedst. Der må da holdes vagt for at drage garnene i rette tid, at fangsten ikke skal gå tabt. Med strømmen kan der også komme både og skibe op ad åen, og overfor disse har fiskeren ingen ret, og han står i fare for at få garnene ødelagt og risikerer måske en bøde, fordi han har spærret åen med garn. Fiskeriet i åen har været forbundet med store vanskeligheder, men har også bragt et rigt udbytte. Der var fiskere i hver by i sognene«.

I 1900 tallet var det forbi med at spænde garn over hele åen. Der fiskedes med ruser, og man tattede ål. I vintertiden stangede man ål. Man vidste, hvor åledyndet var, så det gav ofte godt udbytte, indtil brugen af lyster blev forbudt. Fra Janderup var det især Laust Nielsen, Jens Haahr, Elias Jakobsen fra »æ Wolm« og barber Rudolf Mortensen, der fangede ål i åen. De bandt selv hammerne, som man havde gjort i århundreder. Ålene solgtes i Varde. Indtil kviksølvsforureningen medførte forbud mod salg af fisk fra åen, var der stadig to erhvervsfiskere. Nu er forureningen svindende, og der er mange lejligheds- og fritidsfiskere, der fanger til eget brug.

FORBINDELSEN OVER ÅEN VED TARPAGE

Langt tilbage i tiden har der været en vis forbindelse mellem befolkningen nord for Varde å og dem, der boede syd for åen. Der var færgerier med små både. 1766 nævner præsten dem både ved Janderup og Tarpbage. Først i 1819 kom færgefarten ved Tarpbage ind i faste rammer. Den 22. jan. 1819 fik Benjamin Iversen Bleg eneret på færgeriet ved Tarpbage, før den tid var overfarten fri. Han anskaffede en pram og 2 både, til det lånte han penge af Postkassen (Postdirektoratet). I den store stormflod i 1825 led materiellet og færgehuset betydelig skade, færgen gik fuldstændig tabt. Blegs økonomiske tilstand var yderst ringe, og i 1831 afstod han færgeriet til Niels Bertelsen, som fik bevillingen overført til sig. Der synes ikke at have været en pram på dette tidspunkt, så Bleg har nok ikke evnet at anskaffe en sådan. 1837 besluttede N. Bertelsen sig til at anskaffe en tidssvarende færgepram med træktov. Han ansøgte om et lån på 200 speciedaler af postkassen. Postdirek-

tionen indhentede erklæringer fra herredsfogederne, stiftsamtmanden, sognefogederne og havnekommissionen i Varde om sagens betimelighed. Havnekommissionen var imod, men de andre anbefalede, så N. Bertelsen fik lånet. En ny bevilling udstedes i 1838, og der blev i den anledning fastsat takster for overfarten: For en løs hest eller kvæghoved 6 skilling, et svin, får eller en kalv 2 sk., en rejsevogn, en arbejdsvogn eller fjællevogn med læs og 2 heste samt kusk 8 sk., de flere heste, der måtte være for en vogn 6 sk., hvilke takster fra 1. okt. til ultimo marts forhøjes til det dobbelte (altså i vinterhalvåret).

I 1841 klager N. Bertelsen over, at vejen til hans pramsted er for dårlig, særlig over Billum enge. Han mener, han lider tab derved. Han klager samtidig over, at taksten er for lav, »for eks. for en fjællevogn, hvorpå hænger undertiden 10 karle og får desuagtet ikke mere end 8 sk. deraf, thi personerne foregiver alle, at de hører til vognen.« Vejen blev den påfølgende sommer grundig forbedret.

1858 overtog sønnen Bertel Nielsen færgeriet. Ved en stormflod i 1863 blev den store pram aldeles ødelagt. Han fik et tilskud fra postdirektionen på 150 rdl. til istandsættelse af færgen. Da han havde fået den istandsat, søgte han om lov til at oplægge den i månederne november-februar, da storm og isgang tit er voldsom og trafikken i den tid kun ringe, men det blev afslået.

I 1876 blev det pålagt færgemanden at anskaffe et horn som lydapparat til brug for de rejsende fra Vester herreds side. I 1877 andrager han om, at dette må ombyttes med en klokke, hvilket tillodes.

I 1886 går færgeriet over til Johan Mathias Thomsen Sillesen, som fik

Tarpbage færge.

Færge ved Tarpbage med hølæs. Bemærk trækketovet, høstakke i Kravense enge.

bevilling samt tilladelse til at oplægge færgeprammen i månederne december-februar.

Sillas Sillesen blev den sidste færgemand ved Tarpbage, vist også den sidste i Ribe Amt, han holdt op, da broen kom.

En gang skete der et uheld, som let kunne være blevet til en ulykke. Hans Marinus Hansen og hans kone kom fra Kjelst og skulle over åen med fjedervogn og hest. Da de var ude på åen, blev hesten bange og løb ud af færgen med vognen, hvori konen sad. Hans M. Hansen, der kunne svømme, sprang ud og reddede sin kone, men hesten druknede.

Esbjerg havn kom omkring 1870, og efterhånden blev det sådan, at meget af det landboerne skulle købe og sælge gik over Esbjerg havn. Her fra vester-sognene var det jo en omvej at skulle over Varde med det hele, så der blev tænkt meget på at få en fast forbindelse over åen ved Tarpbage. Da planerne om Varde-Nr. Nebel jernbane blev udarbejdet, var der samtidig planer om en sidebane fra Billum til Esbjerg over Tarpbage, men det blev ikke til mere. Den 24.11.1927 afholdtes et møde hos N. Bloch-Nielsen, Billumtarp, hvor man drøftede en broforbindelse ved Tarpbage. Der blev nedsat et udvalg til at arbejde videre med sagen. Valgt blev gdr. N. Bloch-Nielsen, Billumtarp (formand), sognefoged N. K. Kristensen, Hostrup, sognerådsmedlem Hans M. Hansen, Kjelst, sognerådsmedlem Hans Kristensen, Hostrup, fabrikant Lykke Thomsen, Esbjerg, og gdr. Morten Nielsen, Billumtarp (skriftfører).

Den 28. nov. var udvalget i Ribe hos amtmanden for at tale med ham om færgeforbindelsen over Tarphage, som ikke var tidssvarende og i høj grad generede trafikken. Da der før havde været bevilget en bane Esbjerg-Billum-Oksbøl (bevillingen var på grund af stigningen i biltrafikken inddraget), mente udvalget at have krav på at få en bro bygget over Varde å. Der afleveredes et skriftligt andragende til amtmanden, som lovede det behandlet ved første amtsrådsmøde i 1928.

Den 19. dec. var udvalget i Ribe hos amtsvejsinspektøren og forelagde ham sagen. Han lovede, når forholdene tillod det, i nær fremtid at komme til Billum for personlig at sætte sig ind i det påtænkte projekt og samtidig lave et overslag over, hvad det eventuelt kunne koste.

Den 5. jan. 1928 var amtsvejsinspektøren i Billum for at se på forholdene angående vejforlægningen i Tarp enge samt stedet, hvor man tænkte sig at bygge broen over åen. Han fremkom med et løseligt overslag over, hvad han anså, det ville komme til at koste.

En 50-60 m. lang vejbro af jernbeton	55000 kr.
Vejramper	10000 kr.
2,3 km. vej at anlægge a 16000 kr.	36800 kr.
Andre udgifter + arealerhvervelser	16200 kr.

Ialt 118000 kr.

Den 17. jan. var udvalget i Esbjerg og forelagde sagen for trafikudvalget, den blev velvillig modtaget og lovet behandlet på et byrådsmøde. Udvalget udtalte, at de interesserede kommuner Janderup-Billum og Alslev-Hostrup ikke måtte bebyrdes med pengeudlæg til anlæg og bygning, men derimod overtage vedligeholdelsen, med mindre amtet ville tage del i den. Det fandt trafikudvalget rimeligt, endvidere lovede de at være behjælpelig med at søge støtte til sagens gennemførelse.

31. jan. havde udvalget et møde på Varde Højskolehjem med Janderup-Billum og Alslev-Hostrup sogneråd samt amtsvejsinspektøren. Det blev vedtaget, at udvalget skulle arbejde videre med sagen. Den blev suppleret med de to sognerådsformænd Karl Gregersen, Alslev, og Karl Andersen, Janderup. Trods alle bestræbelser for at få sagen fremmet, tog det dog 10 år, før der kom gang i arbejdet. Varde by gjorde alt hvad den kunne for at hindre, at projektet blev til noget. De udvidede sejladsen gennem åen for at bruge det som argument mod broen. Krisen først i trediverne var sikkert også med til at udsætte igangsætningen af arbejdet. Men sidst i trediverne kom det i gang, og i 1941 blev vejen til Esbjerg åbnet. Brobygningen og vejanlægget blev udført af entreprenørfirmaet »Hoffmann og Sønner«.

Folketal

Mange familier har gennem århundreder været knyttet til Janderup og Billum sogne, også slægter, som endnu har medlemmer boende her. Et sagn fortæller, at engang – nogle siger i den sorte døds tid – strandede tre norske brødre »for æ Blovand«. De hed Tue, Thor og Boje, og fra dem skulle mange af sognenes folk nedstamme. Nok er det kun et sagn, men alligevel er det rigtigt, at de tre navne har været knyttet til lange slægtsrækker herude og har levende medlemmer her den dag i dag. Den lærde universitetsbibliotekar P. G. Thorsen, der selv var født i Varde, hvor en gade bærer hans navn, stammer ned fra en familie, som gennem flere led havde hjemme i Kjelst præstegård. Også slægter som Bennedsen (Bennetsen), Riber og Gundesen har haft hjemme her gennem århundreder. Det gælder ligeledes Anders Hansen slægten (Jager slægten) og sikkert mange andre. Dog har folk herude ikke været hjemmefødninge, i alle verdens dele findes folk, som har rødder her, og der er hyppigt kommet nyt blod til sognene. De store enge og gode marker har kunnet betinge større velstand end i nabosognene og dannet grundlag for en højere kultur. Derfor kunne titlen »æ stuer vesterherreder« opstå. Man har fundet dem dygtigere og vel også flottere, mere kultiveret. Den begavede og interesserede præst J. C. Hammer skrev herom 1766:

»Endnu anfører jeg som noget rart (sjældent), at indbyggerne af Jandrup sogn af de omliggende kaldes (dog ligesom for skæmt) Jandrup adel, hvortil er årsag, at deres opførsel både henne og hjemme er i almindelighed mere reputerlig og civiliseret, end man gemenlig finder hos bønder. Man finder deres huse rene og pyntede, udentil er de kalkede og af høje og (bredde?) skorstene samt andre ting anselige, inden til ser man vel opredte og omhængte senge, samt tin-, messing-, kobber- og stentøj at pryde væggene, de fleste har og en jernkakkellovn. De selv er zirlige i deres klædedragt, i synderlighed kvindfolkene. Mandkønnet har kalamances eller i det mindste sribet hjemmgjort tøj, undertrøjer, hvide skindvester og brune eller blå kjoler af fint vadmel, nogle har endogså klædninger af klæde, dog disse sidste er få. Kvindfolkene holder sig især nette med fint lærred og kniplinger, kåber, fløjlskuer og pandestykker med videre, men just det samme forvolder, at her er mange fattige og uformuende folk, og ganske få har, førend disse gode åringer, kunnet udrede, hvad de skulle, thi al ting skal til stadsen at holde vedlige.«

Og rosen fortsætter i det følgende århundrede. 1855 hed det i en indberetning, åbenbart skrevet af pastor Seidelin, at sognene dengang havde lidt søfart, der var 2 jagter, som ejedes og førtes fra Billum, ellers tog de søfarende mest hyre. Der var også noget fiskeri, både i Varde å og Vesterhavet. Havfiskeriet drev de fra Ål og Henne sogne. Beboerne var i almindelighed velhavende. »De betydelige marskenge langs åen forøger agrenes kraft og er en velstandskilde. Menighederne sætter pris på oplysning og på de kirkelige goder. Fra gammel tid har de sans for livets komfort i hus og klædedragt, hvad der har givet anledning til navnet »Janderup adel«.

Det var »Janderup adel«, men Billumsognerne har nok været af omtrent samme stand!

Har der end været hekse og usædelige, er det andre, der har givet sognene deres præg. Man kan nævne mænd af Rask-slægten, der havde en herredsfoged, en skriver og kgl. delefoged, endvidere Riberhus' ridefoged Peder Byrgesen og de mindre fremtrædende, men såre betydningsfulde for et samfund, nemlig de folk, hvis navne præsterne har givet et kortfattet eftermæle i kirkebogen, f.eks. 1645 »jordis Hæderlig, dydrig og Gudfrygtig Danne Quinde Marine Madsdatter, Peder Christensens af Billumgaard,« og 1744 »Festo Purificatio Mariæ virginis begraves den ærlige og gudfrygtige dannemand Hans Jensen af Annexgården, 78 år gl.« Vi kan bl.a. tilføje forfatterinden Lisbeth Pedersdatter Hebo, kammerråd Wandborg, ständerdeputeret Peder Jakobsen, Billum, den geniale døvstummelærer Gunde Thuesen, Kjelst, om de to sidstnævnte blev det sagt, at det var dem, der ledede sognets offentlige anliggender og ingen beslutning af nogen betydning blev taget, inden de havde tilrådt den. Sluttelig kan nævnes Morten Jakobsen, Janderup, og Niels Baun, Kærup. Det er kun et udvalg af alle dem, som har været med til »deres gamle moder bære ind i dagen ny«. De nævnte og flere vil blive nærmere omtalt i bd. II.

Jesper Madsen skrev 1911, at det var et særkende for Janderup sogn med godgørenhed, som her »øvedes på ejendommelig Maade. Der er næppe mange Steder i vort Fædreland, hvor der er sørget mere omhyggeligt for dem, der fandt deres Plads paa Livets Skyggeside, og det gjorde man ikke paa den Maade, at man kastede et Ben til de trængende. Gaven blev ikke engang afhentet, men bragt ind gennem Bagdøren, stiltiende. Mændene havde et skarpt Øje for at afværge Nøden i Tide, og saa kom Konerne i Stilhed med, hvad der manglede. At fremhæve enkelte lader sig ikke gøre. Alle Gaardmænd og Gaardmandskoner var med i dette Godgørenhedsarbejde; kunde der være Forskel paa Evner, var der ikke Forskel paa Viljer. Den affødte ikke noget Skel; i Gildelag kunde man godt blive Vidne til, at Fattigfolk blev sat til Højboards.«

Jesper Madsen skriver også, at man i Janderup var mere konservativ, mens

man i Billum var mere bevægelig og derfor på flere områder gik foran, således ved køb af kirken, rejsning af forsamlingshus og mejeri.

Man skal ikke tro, at de gamle bønder ikke kunne være stejle, når det gjaldt deres ret, eller hvad de troede var ret. 1581 måtte Janderup sognemænd således betale en bøde for en vognægte, de ikke ville køre, de skulle have kørt med kgl. Majestæts sandtoldfisk. 1648 fik delefoged Mads Rask en række Billummænd idømt bøder, da de ikke var mødt ved Billumvad for at færdiggøre alfarvej. 1650 blev Brix Pedersen og Jep Dynesen i Billum og Hans Persen i Tarp dømt til at betale 1 rdl. til deres husbond og 1 td. øl til dem, der havde kørt hø af Riberhus slotsenge, skønt de var tilsagt, mødte de ikke. Bøden er efter en vide, der var gældende for disse enge. 1652 spurgte delefogden på tinget kronens bønder i Vester herred, om de hellere ville leje en mand til arbejdet for Riberhus, eller de selv ville møde. Repræsentanter for Kvong, Lunde, Ovtrup »samt nogle fra Billum og Janderup begærede, at den dannemand Jes Slotsskriver ville vel gøre og leje for dem af hver gård 2½ dags arbejde, eftersom de havde lang vej at vandre i denne besværlige tid.« Men disse »nogle« havde vist ikke fuldmagt fra alle, i alt fald gjorde Brix Pedersen og Jep Dynesen atter modstand. De mødte ikke og blev atter dømt til at betale 1 td. øl og daleren. Det var nok sjældent, man opnåede at få ret over for herskabet.

Udensogns folk overtog fæstegårde, præst og degn tilførte nyt blod, ofte blev nogle af deres børn boende her. De militære har til tider udgjort en iøjnefaldende bestanddel, gennem deres børn og ikke mindst de illegitime er der kommet et islæt. Af de mange piger, der havde plads i hertugdømmerne, kom nogle hjem og skulle have et barn. Men den solide stamme var dog stadig sognenes gamle bønder.

Gårdmændene dominerede, de var de talrigeste.

1688 havde Janderup sogn 43 gårde med 56 familier og 5 husmænd.

1688 havde Billum sogn 44 gårde med 48 familier og 6 husmænd.

Af tallene ser vi, at Janderup havde flest gårdfællesskaber. I Billum må man allerede den gang have haft større »bevægelighed« og ophævet de fleste gårdfællesskaber. Det er ikke altid muligt at skelne mellem husmænd og aftægtsfolk. Når en fæster »oplod« gården til efterfølgeren, kunne han tage et stykke jord fra til sin aftægt. Flere husfolk var håndværkere. Mærkeligt nok nævner kirkebogen, der går tilbage til 1637, i lang tid ikke andre håndværkere end skræddere, hvoraf der var flere samtidig. Kort efter 1700 nævnes en Peder skomager og Jens smed, 1655 jordes Jørgen Svarrers (drejer) søn, 1662 nævnes Claus fisker, senere nævnes murere og tømrere. 1699 får en Hans Jepsen guldsmed et barn døbt, men om han har drevet profession her vides ikke, man kan ikke se på navnene, om de gælder en stilling eller et tilnavn. 1756 nævnes maleren Niels Pedersen, gennem flere slægtled var her blytækkere.

Danmarks første folketælling foregik 1769 og derefter nogenlunde regelmæssigt til vore dage. Hvis man vidste, hvor mange personer der gennemsnitlig hørte til hver husstand, kunne vi ved hjælp af de gamle matrikler finde, hvor mange indbyggere, der i en periode af 1600 tallet fandtes i vore sogne. 1801 havde Billum sogn 382 indbyggere og 63 familier, det er 6 personer pr. familie. Janderup havde 514 indbyggere og 98 familier, det er 5,2 person pr. familie. Det lavere tal skyldes, at i dette sogn var der forholdsvis mange flere huse med få beboere end i Billum, mens gårdene rummede tjenestefolk, ofte aftægtsfolk, svagelige familiemedlemmer og undertiden lejefolk. I 1600 tallet var der færre huse, der kunne være gårdfællesskab med to eller flere fæstere i samme gård, men disse nævnes i matriklerne, så man har tallet på husstande, og man må da regne med 6 personer pr. husstand. Det samme gør Aksel Lassen i sin bog »Skæbneåret 1659«, s. 62. I nedenstående tabel er folketallet da udregnet ved, at tallet på husstande 1661 og 1688 er ganget med 6.

Folketal i Janderup og Billum.

År	Janderup	Billum	År	Janderup	Billum
1661	354	288	1880	927	648
1688	366	324	1901	979	695
1769	511	352	1925	1079	735
1787	507	351	1955	1178	774
1801	514	382	1960	1119	716
1834	665	483	1979	1346	767
1850	739	509			

Folketællingen 1769 havde følgende opgørelse efter køn, alder m.m.:

<i>Janderup</i>	<i>Billum</i>
Indt. 8 år: 65 mandk. 54 kvindek. = 119	48 mandk. 50 kvindek. = 98
9-16 år: 50 mandk. 42 kvindek. = 92	21 mandk. 30 kvindek. = 51
17-24 år: 35 mandk. 30 kvindek. = 65	19 mandk. 23 kvindek. = 42
25-32 år: 18 mandk. 33 kvindek. = 51	15 mandk. 15 kvindek. = 30
33-40 år: 21 mandk. 22 kvindek. = 43	10 mandk. 19 kvindek. = 29
41-48 år: 22 mandk. 18 kvindek. = 40	13 mandk. 13 kvindek. = 26
Derover: 45 mandk. 56 kvindek. = 101	29 mandk. 47 kvindek. = 76
256 mdk. 255 kvindek. = 511	155 mdk. 197 kvindek. = 352

Gejstlighed og skoleholdere med hustruer og børn, 18 m., 15 k. = 33.
Bønder, jordbrugere, inderster, møllere, kromænd, husmænd, 136 m., 172 k. = 308.

Ugifte 155 m., 198 k.=353. Tjenestefolk 54 karle, 60 piger=114. Håndværk-sfolk 26 m., 27 k.=53. Vanføre, fattige og gebræklige 6 m., 9 k.=15 perso-ner.

Fødte og døde i tiåret 1741-50. Efter kirkebogen.

1741	1746
Janderup fødte 11, døde 9	Janderup fødte 12, døde 8
Billum fødte 12, døde 6	Billum fødte 12, døde 6
1742	1747
Janderup fødte 16, døde 9	Janderup fødte 16, døde 13
Billum fødte 7, døde 8	Billum fødte 15, døde 8
1743	1748
Janderup fødte 11, døde 7	Janderup fødte 16, døde 12
Billum fødte 8, døde 5	Billum fødte 6, døde 4
1744	1749
Janderup fødte 11, døde 11	Janderup fødte 11, døde 6
Billum fødte 11, døde 2	Billum fødte 15, døde 1
1745	1750
Janderup fødte 16, døde 13	Janderup fødte 14, døde 11
Billum fødte 25, døde 8	Billum fødte 12, døde 10

I Janderup sogn fødtes 134 og døde 99, i Billum fødtes 123 og døde 58. I begge sogne fødtes 257 og døde 157 personer, altså et fødselsoverskud på 100, gennemsnitlig 10 om året. Men tabellen over folketal viser slet ikke denne stigning, i Janderup ikke engang 2 om året, og i Billum var tallet nærmest stillestående.

Det skyldes udvandring fra sognene, dels til købstæder og dels til Holland og hertugdømmerne. Mange slog sig ned i Varde, hvor der boede folk med navne som Billum, Janderup, Kjelst, Tarp og flere andre, som ikke havde fødestedets navn knyttet til sig. Også til København kom der folk herfra, bl.a. stamfaderen til Collinslægten. Om udvandringen til Holland og »Holsten« er der fortalt foran. I nyere tid standsede trafikken til disse steder. Men efter 1864 tog udvandringen til Amerika fart. Redaktionsudvalget har optalt, at der fra nogen tid efter 1864 og til sidste verdenskrig er udvandret følgende antal: Fra Janderup og Hyllerslev 58 mænd og 34 kvinder. Fra en familie i Hyllerslev udvandrede 10 søskende, en kom tilbage. Fra et hjem i V. Janderup udvandrede først 6 unge til egnen ved Seattle. Da forældrene var i 60 års alderen, rejste de over for at besøge børnene, de befandt sig så vel, at de blev derovre. 2 rejste til Australien. Fra Kærup udvandrede 7 til Argentina, 2 til Kanada, 9 til U.S.A. og 1 til England. Fra Billum sogn er der udvandret 133,

dels til Nordamerika, dels til Argentina og 1 tog til Sydafrika. I nævnte tidsrum er der altså 244 mennesker, der er udvandret til fjerne fremmede lande, navnlig til Amerika, ikke underligt, at der mellem de to små sogne og den store verdensdel er knyttet så mange bånd og udvekslet så mange tanker, thi de tanker »vandrer ad kendte vej, den ældes aldrig, den glemmes ej.«

Nogle mark- og engnavne

I 1922 og senere lod Stednavneudvalget optegne stednavne over hele landet. Her blev meddelerne lærerne *Th. Ubre*, *Billum*, og *N. Chr. Nielsen*, Janderup. Senere blev deres optegnelser fortsat af nogle studenter. Optegnelserne har Stednavneudvalget venligst stillet til rådighed for sognearkiverne og dermed for denne bog. Omstående bringes lister og kort efter sognekortene med stedernes numre og navnene efter de tilhørende lister. Her er tilstræbt at bringe fortløbende numre inden for hvert ejerlav. Disse er afgrænset med brudte linjer.

Der er stednavne nævnt i mange andre kilder. Markbogen bringer mange, nemlig navnene på byernes tægter, se næste kap. I de senere år har flere gårde fået egne navne, og stationsbyernes hurtige vækst har givet nye navne til gader og veje. Disse navne opføres i gårdhistorien i bind II. Mange navne er så let forståelige, at det er unødvendigt med forklaringer. Andre vil vi prøve at se nærmere på, atter andre kan vi ikke forklare. Landsbynavnene er omtalt andetsteds i bindene.

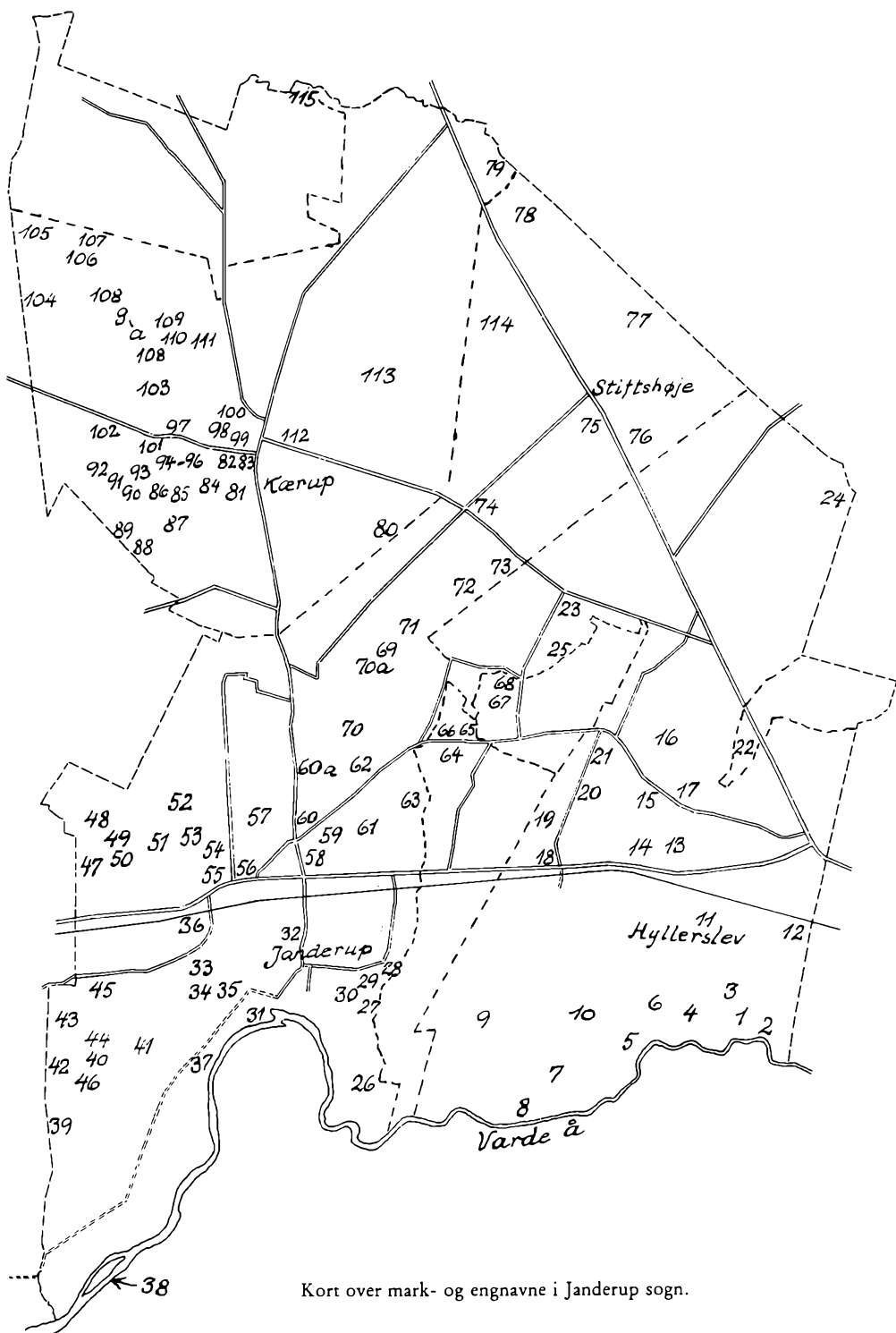
I den gamle skindbog »Ribe Oldemoder« nævnes 1404 følgende engnavne i Janderup: *Metæ*, *Beekmetæ*, *Ometæ*, *Nøsyngmædæ*, *Flaadagermeed*. Professor Kristian Hald har vist, at der forekommer et gammeldansk ord *Met*, der er beslægtet med et gotisk udsagnsord *maitan*, »skære«, og som oprindeligt betød et afskåret stykke, og det kan bruges i stednavne om terræner af forskellig art. I Hesselmed danner det efterleddet. 1683 finder vi i V. og Ø. Kjelst navnet V. og Ø. *Nøren Mede tegt* og 1927 nævnes *Nør Mide* i Kjelst (nr. 8) og *Meldbret* (29) ved skellet mellem Kjelst og Tarp, åbenbart gældende de samme markstykker, og i Janderup nævnes *Meder* (æ mieder), nr. 57, i området ved den gamle skole. *Exholm*, der nævnes 1451 som liggende i Billum Østerenge, er »æ Holm«, Holmen, samtidig nævnes *Smaengi* og *Wathengi*, samt *Gasemade*, »Gåseeng«, og i en udateret afskrift fra 1553 *Smørholm* og *Besstof*.

Et andet gammelt ord findes i markbogen for Billum, nemlig *Schege flods tegt* (egentlig *flo*, lavninger, mest vandfyldte om vinteren og græsklædte grønninger om sommeren). Skege er formodentlig samme ord, som findes i flere østjyske Skegårde og betegner en indhegning (i oldnordisk: af kløvet træ). Om flo'en har været indhegnet, eller der har stået en fold eller andet indlukke kan ikke siges. Mange marker og tægter har i Markbogen navne efter verdenshjørnerne, set fra den by, de tilhører, se næste kap. Det gjaldt også senere. Andre har navne efter højdeforhold, f.eks. *Vester oven Tarp bytægt*, og i Billum øst for byen, hvor banen nu går hen til sogneskellet, lå *Dalle tegt* (Dale tægt). 1927 *Billum dål* og på den anden side skellet *Janderup dale* (nr. 45). *Blokke* gælder en eng, delt i småstykker.

Høj forekommer i mange navne, og der menes altid oldtids gravhøje. *Sorthøj* i Billum har vel været lyngklædt. *Gudum høje* er næppe opkaldt efter Gudum kloster, men snarere har man tænkt sig, der boede guder i højene. Navnet må da være meget gammelt. Man ved ikke, hvilken slags orm der har givet navn til *Ormedalstegt*, måske hugorme. Varde havde en Hugormegade. Det er nok for dristigt at gætte på, at *Bolledalsager* i Ø. Kjelst rummer guden Balders navn, som man mener er tilfældet med *Boldesager* ved Esbjerg. *Ringhøje* nord for Kjelst har vel ligget, så de dannede en ring. På *Hjortshøj agre* har hjorte vel holdt til. Om det er en mand eller en fugl, *Rafns høj* har navn efter, kan næppe afgøres. I *Ålkær* i Kærup er det nok ikke fisken, men trænavnet el, ældre al, der er navngiver. *Påhøj* (udtales Pohøj) er vist oprindelig en *Pugehøj* (en puge var en ond ånd, som man vel troede boede i graven). *Steen Døes* er en stendysse, så en af disse stolte fortidsminder har engang knejst på Tarp mark i nærheden af Kjelst hede. *Stiftshøje*, også skrevet *Stavshøje*, udtales *Støwshyŵ*, så man skulle tro, det indeholder ordet støws, »studse«, i så fald har her vel engang ligget et par afstudsede, flade høje.

Bjergene var naturlige banker eller højdedrag. På *Rønbjerg* har der vel vokset røn og på *Gejlbjerg* gyvel, på *Blæsbjerg* har der næppe været meget læ at finde og måske heller ikke på *Hvirvelbjerg*. Markplanen med *Vingagre* har delt sig, så formen mindede om et par vinger. *Krøgel agre* er krumme, krogede agre, måske også *Wrangagre*. Ofte løber eng og kær ud i smalle *odder* eller *haler*, der indgår i stednavne som *Kjanhåel*, »Kærhale«, og *Oldemors hale*, men formen har givet navn også til snip og snude, således i *Horssnip* (hors – hest), *Store* og *Lille Snude* (nr. 37 i Billum), andre af den slags er *Støvle*, *Hat* og *Klud*. Atter andre har navne efter ejere eller brugere, *Lindholms mark* således efter kobbersmed, jordemodermænd Lindholm. *Juels mark tægt* har måske navn efter en af Juel'erne, der i 1500 tallet sad på Hesselmed.

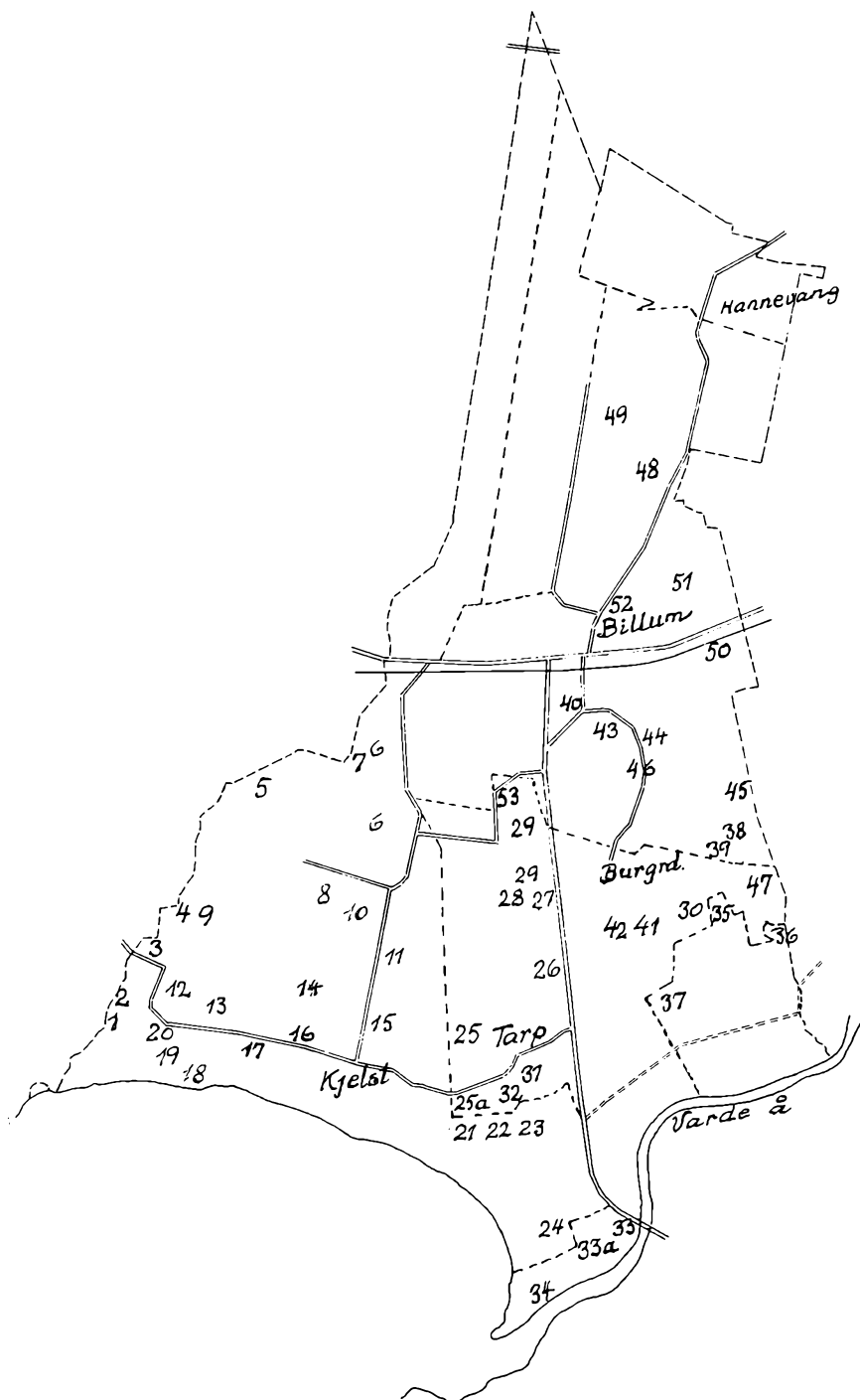
1683 har Tarp både en Ø. og V. *Brøddels tægt*, udtaltes 1927 *Brod'el*. Ifølge Th. Uhres optegnelser siger sagnet, at tægten har navn efter to brødre, som delte Tarp by, og de blev begravet på hver sin lod i en kæmpehøj. Muligvis betegner ordet *den brudte tægt*. Da tægten lå tæt nord for Tarp, kan navnet

Kort over mark- og engnavne i Janderup sogn.

næppe stamme fra opbrudt hede, snarere har tægten haft et tværgående brud (æ brød). I *Brønnum* mark har muligvis været en brønd, mens *Kildemåde* vel har haft et væld ved engsiden (måde = eng). I *Mølsig*, den smalle lavning med en del af Øvebæk, har præsten nok haft sin mølle. *Adeleng* og *-ager* er navne på fortrinlig og ypperlig jord. Navnet kan også have anden oprindelse. 1786 kaldes 3 markstykker ved den gamle landevej i Hyllerslev Vester, Øster og Norder Adel Veys Ager; det er vejen, »Adelvejen«, de tilstødende agre har navn efter, nr. 21. Nord for Adeleng, nr. 55, lå 1786 *Adelands Grov Ager*. Der må også være en forbindelse. *Nyland* plejer at gælde *nyling* (1. års græsmark udlagt efter korn), men her gælder det nyt indvundet land fra fjorden (nr. 1) og *Nyland* syd for Hyllerslev vel ved, at åen har ændret sit løb. Om *Roshedes* magre jord gælder nok det modsatte af ros, nemlig ross – dårligt, udskud, skrabsammen. *Remmer* (31) langs Varde å er det samme som de bekendte Rimmer i Thy og Vendsyssel, lange sandede volde med mellem-liggende lavninger (dobber), en art strandvolde. *Sletkær* er det jævne kær, *Stakket agre* er korte agre. *Iglepøt* er et vandhul, hvor der findes igler. I *Rævebanken* var der rævegrave. Navnet *Spindeng* mener lærer Nielsen

Mark- og engravne i Janderup sogn 1927. 1. Elkær enge. 2. Elkærhøj. 3. Fortenge, »æ futter«, (en bred drivevej for kreaturer eller overdrev). 4. Nyland. 5. Frihed. 6. Svinehave. 7. Adeleng. 8. Kaldebæk. 9. Øve bjerg. 10. Roshede. 11. Kærhale. 12. Grøndal. 13. Skav. 14. Store toft. 15. Grydvad bjerg. 16. Gejlbjerg. 17. Grydvadled (her har antagelig stået et led, en bom). 18. Trindtoft. 19. Gammeljord. 20. Midtagre. 21. Adelagre. 22. Dybvad. 23. Fosseved, lavning, hvor vandet altid fossede ad vejsorene, når det regnede. 24. Stolsbjerg. 25. Fræknoide, hedejord. 26. Øve enge. 27. Frands' toft. 28. Klamsbro. 29. Mølsig. 30. Kildemåde (måde, made, eng). 31. Remmerne. 33. Flødgård var 1608 navn på en eng, der må have ligget syd for Fløjlsgård. 34. Driften, »æ drøwt«. 35. Vesterhaven. 36. Hjorthøj agre. 37. Merskhaver. 38. Djævløen, ved den lå store sten, farlige for sejladsen. 39. Holmen. 40. Lille Mejlsbæk. 41. Åsvang, minder om en gammel markinddeling i åse, som var mest almindelig på Sjælland. Navnet skrives undertiden Oxvang. 42. Gronkær. 43. Porskær. 44. Porsholm. 45. Janderup dale. 46. Udehaven. 47. Hestehaven. 48. Kleining. 49. Store høj. 50. Lille høj. 51. Rønbjerg. 52. Snaged. 53. Blokker. 54. Borre sti, (en kirkesti). 55. Blæsbjerg. 56. Gaden. 57. Meder. 58. Bjergvej. 59. Krøget agre. 60. Bjerget. 61. Hyldevang. 62. Muldr (Muldagre). 63. Porshave. 64. Strude hul. 65. Bavnehøj. 66. Bavnedal. 67. Gammelmark. 68. Aftenagre, navnet siges at stamme fra, at aftenåge først lagde sig over de lavtliggende agre, så der blev tidligt aften. 69. Tjærekandehede. I gamle dage stod der ved vejsvinget en tjærekande, man kunne tage af for at smøre vognene. 70. Hvidding agre. 70a. Gudumhøje. 71. Lille Hvirvelbjerg. 72. Store Hvirvelbjerg. 73. Store høj. 74. Småhøje. 75. Støvshøje, nu Stiftshøje. 76. Klodbøl. 77. Lille Bredmose. 78. Store Bredmose. 79. Birkebæk. 80. Hebbebjerg. 81. Gåsesti. 82. Gaden. 83. Østergade. 84. Hvidding mose. 85. Palles pøt. 86. Damgrønning. 87. Fahl have. 88. Trindkær. 89. Smalkær. 90. Knoldhave. 91. Tværskifte. 92. Porshave. 93. Langskifte. 94. Fahl knolde. 95. Fahl agre. 96. Flintholm. 97. Fahl, eng, vandløb og bro. 98. Gadehaven. 99. Søen. 100. Trindtoft. 101. Fahl mose. 102. Røde mose. 103. Sletkær. 104. Felding mose (efter tidligere ejer). 105. Rævebanker. 106. Iglepøt. 107. a. Horssnep. b. Langskifte. c. Skurvhave. d. Hat. e. Klud. f. Kålgård. g. Oldemors hale. 108. Alkær. 109. Gotfred. 110. Lillehave. 111. Knolde. 112. Mager toft, lige vest derfor ligger Stakket stykke. 113. Stundsigt bæk og mose, »Sunsigt«. 114. Ulstrup. 115. Kærup odde, »Kierop øj«.

Kort over mark- og engnavne i Billum sogn.

stammer fra tågespind eller spind af edderkopper, som kan ligge over engen. *Engelsodde* er vist oprindeligt Endelangsodde (langs med odden). *Fahl*, der nævnes nr. 87, 95, 97, 101, forekommer også i Ringkøbing amt, undertiden som »æ Fal«, gælder en overkørsel eller vadested. *Pors* i visse navne skyldes planten af samme navn (*Myrica Gale*). I *Grøften*, æ *Grøwt* har man nok taget klæg til brænding af sten i det nærliggende teglværk. De mange *Haver* er indelukkede eng- eller græsningsstykker. – Når man på heden havde slået lyng eller gravet hedetørv, sagde man om arealet, at »æ skaw wår aw«. Nu betegner *Skav* noget, der er afskrabet, på oldnordisk var det træernes afskrabede bark, som brugtes til kreaturfoder. Dette er nok forudsætningen. Flere områder med mager jord og tyndt muldrag kaldes Skav. I Hyllerslev forekommer navnet på et mosedrag. Der kan måske være gravet mosetørv i så stor udstrækning, at det blev årsag til navnet, hvilket vist er mere sandsynligt end, at det stammer fra den fjerne tid, da mosen var skovbevokset, så man kunne hente skav til kreaturerne.

Øvebæks forled kan måske være mandsnavnet *Øpi*, som forekommer i ældre dansk (1100-1350), således i et sjællandsk landsbynavn, som over *Øpetorp* i 1275 blev til *Øverup*. Skal man gætte på, hvem den Marie er, som mindes i *Mariebæk*, kan man gætte på Jomfru Marie. Det nærliggende *Marrebæk* i Hostrup sogn mener O. Nielsen er en Mariebæk. – *Mejlsbæk* har en kollega i Ansager, og i Varde landsogn ligger landsbyen *Mejls*, som nogle mener er et oprindeligt »medeløse«, hvis endelse -løse skal være »eng, græsgang«. Men betydningen har altid været omstridt. De store og ældgamle byer på -løse findes kun på øerne og i Syd- og Mellemssverige, og det vil være urigtigt at henregne vore tre vestjyske *Mejls*'er til denne gruppe.

I Hyllerslev er der *Troldans ager* (1786) og syd for *Kærup Elfwe høy* (1717)

Eng- og marknavne i Billum sogn 1927. 1. Nyland. 2. Slusen. 3. Indelukket. 4. Haven. 5. Flo. Floer. 6. Ved heden. 7. Kærhale. 8. Nør Mide. 9. Långes kilde, også Lokkes kilde, væld i engen. 10. Nørremark. 11. Ringhøje. 12. Højbjerg. 13. Højbjerg kirke, en nedgravning i jorden i form som et kors har givet anledning til navnet. Det er i virkeligheden en pinsebod. Der har ikke været nogen kirke i Kjelst, men Billum præst har boet der. 14. Kirkebanken. 15. Bøldal. 16. Kjelst præstegård. 17. Anneksgården. 18. Sønderkær. 19. Grøften. Her graves klæg til teglværket. 20. Æ fut, fort. 21. Ingers mark. 22. Have marsk. 23. Grønmark. 24. Sognestykkerne. 25. Hjulsmark. 25a. Voldstoft. 26. Brodel. 27. Udplanen. 28. Pilatus. 29. Meldbret. 30. Profit. 31. Gaden. 32. Hundehullet. 33. Tarpbage med æ slævmond (Slæbemunden), der benyttedes til færgen. 33a. Knoldene. 34. Klægflækning, også Klægflødning. 35. Porsgest. 36. Svinekrog. 37. Store og Lille snude. 38. Trindhøje, vejen dertil kaldes æ støvl, støvlen, vist efter et knæk på vejen. 39. Kristen Kærs have. 40. Frankrig, gård, en ejer skal have været med i Napoleonskrigene, men navnets oprindelse er vist ældre, se Billum by mat. nr. 5a i bd. II. 41. Porskær. 42. Karls kær. 43. Langer, lange agre, skønt de ikke er særlig lange nu. 44. Maden, engen. 45. Gåseholm. 46. Hundstoft. 47. Holmen. 48. Bådsøhøj. 49. Bådsø. 50. Billum dal. 51. Lindholms mark. 52. Klokkepøt. Her skal Billum kirkeklokke være støbt. 53. Pe Ryggers hwol. Herved boede Peder Rygger (Rygaard), kendt for sin umådelige styrke.

»Elverhøj«. Kærupfolk kunne gerne tænke på folkevisen: »jeg lagde mit hoved til Elverhøj, mine øjen de finge en dvale; der kom gangendes de jomfruer to, de ville gerne med mig tale.« Trolddom og den slags trylleri kan stednavne også minde om. Omkring 1600 havde kirken 4 læs eng i *Flødgård* i Janderup. Her har -gård den gamle betydning »indhegnet område«. Vi kan sammenligne hønsegård med hønsehus, hvor -gård ikke er det samme som hus. Fløde betyder næppe et mejeriprodukt her, snarere er det »flø«, noget med højvande, som man vel har indhegnet engen imod. Til ind i det 19. årh. havde gårde inde i landsbyen ikke egne navne, bortset fra Østergård, Midtgård og den slags. Ved udskiftningen flyttedes nogle ud, som snart fik egne navne. Det smittede efterhånden på de tilbageblevne. Den mand, der ved udskiftningen fik tildelt engen Flødgård, har måske senere overført navnet på sin gård under formen Fløjlsgård. Vasen, »æ Wæes«, var en ophøjet eller indgrøftet vej. *Trindtoft* er den runde toft.

Forskellige sagn og overtro har knyttet sig til flere af stederne. Evald Tang Kristensen har noteret om *Toftmose i Janderup eller Billum*», at dertil så man af og til en stor flammende ild komme fra en bestemt gård hen til det afsides sted, hvor det blev borte. Man fortalte, at for mange år tilbage kom en rejsende sildig til denne gård og bad om herberg. Folkene, som mærkede, han havde penge, tog vel imod ham, men da han sov, myrdede de ham og tog hans penge. De fyrede i bagerovnen og kastede den dræbte derind, men hvordan de end bar sig ad, kunne de ikke få ilden til at flamme. Endelig tog de de forbrændte levninger ud i et lagen og bar dem til stedet, hvor man ser luen forsvinde. Senere ville det aldrig brænde i bagerovnen, så folkene måtte bage brød andetsteds.

To af Støvshøje skulle være forbundet med en jordvold, under disse skulle en kæmpe være begravet. H. M. Iversen oplyste, at folk forhen var så bange for kæmpen, at de ikke engang turde grave tørv eller slå lyng på stedet. Det spøjte derude, der viste sig en mængde smådrenge og en stor mand blandt dem. Andre fortalte, at en pige, der havde født i dølgsmål og dræbt barnet, havde begravet det mellem højene, og det var derfor det spøjte.

I nærheden af *Påhøj* lå *Lerpøthøj* ved fællesjorden. I dem begge var der bjergmænd. En aften ville de forville gamle David, da han gik hjem fra sine heste på marken. Så mange lys flagrede om ham, at det var forskrækkeligt, men han lod sig ikke kyse, men nåede hjem. Et par morgener senere så han en bjergmand gå fra Lerpøthøj til Påhøj. En hyrdepige sov på kanten af Påhøj, da hun vågnede, lå hun mellem så mange skarnbasser, at hun blev bange og løb hen efter nogle andre børn, da de kom til højen, var der ingen skarnbasser. Det var nok bjergmanden, der havde haft sine penge til tørring ude i solskinnet. En kone, der havde siddet på højen, havde tit hørt et kistelåg slå i dernede, og man havde også set lys på den nordvestlige del af højen. Engang gravede to mænd efter skatte i Lerpøthøj og stødte på en gryde. Da så de Janderup by stå i flammer og samtidig sprang to vildsvin ud af højen. De løb efter dem til Mejlsbæk, hvor svinene pludselig forsvandt, forsvunden var også branden og gryden.

I *Bredmose* spøjte en herremand fra Hesselmed. Han jagede med heste og hunde, der havde gloende tunger. Jagten gik derfra over Støvshøje ad Hesselmed til.

Landsbyfællesskabet

Indtil udskiftningen levede man under landsbyfællesskabet. Dette kan deles i 3 afdelinger efter de områder, det drejede sig om: Markfællesskab, overdrevfællesskab og gårdfællesskab.

For det første område havde hver landsby sin egen *landsbylov eller vide* med straffebestemmelser, deraf navnet vide. Det er kun lykkedes at finde en vide i sin helhed, nemlig Billumtarps fra 1768, antagelig byens sidste, da fællesskabet blev ophævet en snes år senere, men ikke den første, den tidligere var så gammel, at dokumentet var gået til af ælde. Granderne lod den ny tinglæse d. 24. april 1768, og den er fundet i tingbogen for denne dato.

Sproget er temmelig mangelfuldt, herredsskriveren har vistnok jasket noget, men indholdet viser klart, hvilke regler og straffe, Tarpfolk levede under. Man kan ikke andet end lægge mærke til den store omsorg for kornet. Nogle forklarende noter er tilføjet efter viden. Vi kender en vide fra 1630 for Havremarsken i Janderup, den findes i sin helhed, men den gælder kun for en del af byens område. Dernæst kendes et stykke af Kærup vide 1717. Endelig viser det sig, at Janderup by så sent som 1843 fik en ny vide affattet. Men den handlede nok kun om flytning af en vej.

Billumtarp vide 1768.

Kendes vi underskrevne Thue Christensen, Laurids Nielsen, Thue Thuesen, Jens Thuesen, Tor Christensen, Hans Nielsen, Hans Mathiasen, Peder Rygaard, Thue Pedersen, Hans Jepsen, Hans Sørensen, Poul Lauridsen, Jacob Zakariasen, Peder Jacobsen, Jes Knudsen, Jacob Hansens enke, Bunde Sørensen og Niels Christensen, alle af Billum Tarp bye og hermed vitterliggør, at formedelst vores ældgamle bye vide og vedtægt er vorden øde og ganske forkommen, hvorover megen uorden, misbrug og anden uskik i byen og uden for vorden øvet og brugt, saa haver vi med frie villie og velberaad hue oprettet efterskrevne vide og vedtægt med hverandre angaaende byens nytte og gavn med græsning, hegnet og videre, saa alt herefter følger af samtlige ubrødelig skal efterleves og holdes.

1.

Skal vi lægge vores agermark udi hegnet 14 dage før St. Voldborg dag og samme tid dels vores tøjrning, hvorefter enhver skal tøjre paa sin egen tilskiftede jord fra fornævnte tid, og til al høst er

bjerget. Imidlertid maa ingen have løse faar, køer, cretur, heste eller hopper paa nogen deres ager, ikke heller maa nogen enten ved sig selv, børn eller folk søge paa anden ager med sine creaturer eller have nogen som sig paa veje og imellem kornagrene, naar enhver skal lade sig nøje med sin tilskiftede jord, hvo herimod sig forbryder, skal give til straf, hver gang deres brøst findes, til byens bedste 1 mark danske.

2.

Ingen maa tøjre sine køer, heste, hopper eller anden kvæg imellem eller ved vores kornrader, førend kornet er af vangen hjemført og ingenlunde mere i vangstubbene, end som deres fællig tilkommer, hvorunder skal agtes, at ingen bæster maa tøjres i stubvangen om aftenen at blive staaende natten over, men henføres paa bare agertægterne langt fra kornvangene beliggende at staa natten over, for desbedre at vogte kornet for skade, om nogen uforvarende skulle støde sig løs. Hvis brøst i så maade findes, bøde for hver gang til byens bedste 8 sk. d.

3.

Hvo som ligger ude med sin korn og fanger af rensmands eller af grandernes bæster, heste eller kreaturer nogen skade derude, skal tage 2 uvildige mænd at syne det, hvor de siden og sætter skaden for, denne skal de være fornøjet med paa begge sider og straks at betale skaden og indtægtspenge efter loven, førend creaturet er udkommet eller om ikke er indtaget, da skaden allerede er sket. Hvo herimod findes vægerlig, bøde desuden til byen 8 sk. d.

4.

Alle byens vangeled, tofteled og gårdsled skal forsvarlig være forfærdiget og for hængt hver paa sit sted førend St. Voldborgdag, og bestandig være forhængt, til alt kornet er indavlet, til lige tid skal og byens markdiger og lykker være forsvarlig oplukket og istandført. Hvo, som herimod findes at efterlade, bøde for hver gang hans brøst findes til byen 4 sk. og desuden betale skaden, som derover sker, og hannem nogen led aaben staa, betale 8 sk., hver gang befindes.

5.

Til byens faar skal vi samtlig leje og holde os en forsvarlig hyrde, hvilken vi udi omgang skal made een dag og nat af hvert faar fra St. Michels dag og til St. Michels dag, og paa det dermed ingen underslør skal ske, saa skal 2 mand af byen, som i omgang skal være ældre mænd, 2 gange om aaret tælle (optælle) og opskrive, hvor mange faar, som i byen er og findes, nemlig til Volborg dag den 1. maj og Mortens dag den 11. nov. og derimellem efter samme tal made og ikke i madingen at gøre nogen afslag. Samme hyrde skal vi tillige lønne efter antal faar, enhver af os haver om majdag og findes levende om Michaeli. Hvo sig derimod forbryder og ikke mader tilfulde eller ikke giver hyrden sin løn, skal give til straf hver gang til byen 1 mark d. og igen tilfulde at opmade. Men skulle nogen udsætte sine faar om majdag andensteds til græs, skal de ikke made hyrden længer tid, end de findes hjemme, men de skal ligefuldt betale hyrdelønnen til Michaeli forfalden af hvis [de] faar, de havde ved anskrivelsen om majdag. Og skal hyrden begynde i byenden til Laurids Nielsens og tude eller raabe, saa fort fremad uden ophold, indtil dermed udtømmes af byen, for ikke med faarene at øde eller nedtrække digerne. Hvo da ikke passer at udslaa deres faar for hyrden, skal bøde for hver gang deres brøst findes, hyrden formedelst deres forsømmelse maa hindres, til byen 8 sk. d. Det samme skal de og bøde, som udlader deres faar, førend hyrden tuder eller raaber, eller ikke indelukker dem straks, naar hyrden dermed kommer af marken. Hvem, som er for langt afliggende og ej skulle høre hyrden, maa dog ej forlade faarene, førend de kommer for hyrden.

6.

Ingen sær høvder at komme i kiæren (kæret) uden kalve og aaringer, dog ej højere end 1 stk. af hver to tdr. hartkorn.

7.

Udi Svin Krøg (Svinekrog) maa ingen omgrave grøn jord, hverken sadder eller skuer med meget mindre gadforten under 3 mark straf hver gang.

8.

Ingen gæs eller ænder maa have eller holdes nogen steder, inden alt kornet er inde, ellers bøde for hver gaas og for hver and 1 sk. hver gang findes.

9.

Klyne mosen alle 3 skifter hegnes aaret over, og enhver til den ende opkaster forsvarlig enhver

for sit skift, som nu straks gøres anfang saavel som groben tillige ved vassen fra Østergaard og til Holm, som altid holdes i forsvarlig magt og stand og de 4 stykker samtlige løfbroer altid ligeledes af vedkommende at holde i stand af træer og planker uden at tilstoppes med jord, hvis brøde herudi findes hver gang beklages 8 sk. og arbejdet ligefuldt at forrette. Ligeledes holdes Grønkiær grob fra Christen Kiers have og til Holde giesten istand samt Karlskiærs grob, alt folles (fælles?) groben. Betaler der udeblivende til straf 2 sk. foruden arbejdets forrettelse, som straks udpantes.

10.

Enhver directe at føre sine heste og kvæg inden engbommene og derefter samme lukke som og tilsees samme aaben under 8 sk. straf hver gang.

11.

Svin tøjres fra Valborg dag til alt kornet er inde, befindes noget løst og ukrøget, betales hver gang 4 sk. foruden skaden at betale.

12.

Hvo ej møder på grandestævne betaler 2 sk., og grandestævnet skal i vinter holdes een gang hver uge fra paaske til Martinii og saa ofte fornødiges.

13.

Vilde bæster og høvder at hægte under straf hver gang deraf sker, nemlig 1. gang 8 sk. og siden dobbelt, om end raades bod paa.

14.

Græstofferne under Østergaarden holder hver forsvarlig indhegnet, som de vil have dem bedst fredet.

15.

Ingen videre kørsel over engene nogen steds maa ske end med hø, under 8 sk. udi straf, hver gang nogen betræder derimod.

16.

Ingen, som haver hopper med føl, maa tøjre dem ved anden mands korn enten dag eller nat, men afsides fra kornet paa sin egen grund, at føllet ej kan træde eller beskadige kornet, findes herimod bødes 8 sk. til straf for hver gang.

17.

Hvo, som lettelig bander og sværger og dermed sine ord at besmykke, skal straks bøde penge 1, 2 å 3 sk. ligesom oftest sig dermed vedholder, thi nej og ja kan være nok.

18.

Ingen uvedkommendes paatøjrer eller græsser på vores mark fra 1. maj og til Mortensdag at regne. Findes noget herimod, skal det straks indtages og betales af hvert cretur 8 sk. hver gang antræffes.

19.

Naar kornet modnes til høstning, maa ingen begynde at høste, ej heller maa høste, førend vi samtlig har været i vangene og efterset, naar kan agtes at være forsvarlig høstfærdig, hvorom vi skal vælge og fastsætte en dag og tid, ligesom vi finder kornet tjenlig uden skade at kan afhøstes, derefter vi os alle skal rette. Hvem forinden eller derimod handler eller gør, bøde til byen af hver segl 1 mark d. og af hver mejler 2 mark d.

20.

2de af vi byemænd skal hvert aar være oldermænd og med alle poster have nøje og vedbørlig tilsyn samt straks forrette pantning for hver del, som herimod handler eller ikke efter denne vores vedtægt vorder forrettet eller holdt, hvilket continuerer ved omgang mellem en aarlig og indsættes hvert aars 1. majdag. Mænd, som nu 1. majdag tilkommer at være oldermænd, skal af næstforrige lade sig gøre regning og rigtighed for byens beholdning og bodpenge, som til den tid maa være falden, samt oplysning paa madning og alt, som denne vide tilholder, de skal yde rigtighed om. Og paa samme maade de igen skal være forbunden at aflægge rigtighed for de 2 andre mænd ved aarets udgang, der tilfalder dem at afløse. Og skulle imod forhaabning oldermændene ikke passe deres pligt eller med nogen ser igennem fingre eller ikke panter som vedbør, skal de uden allermindste vægring bøde dobbelt og oprette, svare skaden og omkostning, som deraf kan flyde.

Til den ende skal vi nu straks lades give en bog med 6 ark rent skriverpapir udi, gennemtrukken og forseglet, hvilket skal være i oldemandens gemme, og hver grandestævne tilholdes denne bog af oldermændene medbringes, og af dennem derudi anskrives enhvers brøst og hvis (de) bøder, som falder, straks betales eller udpantes værd for, skal i en dertil indrettet jernask (æske) under laas og nøgel bevarer og ej aabnes uden hver Michaeli og hver majdag udi hver mands vedværelse, som da naar hyrdeløn deraf er vorden betalt, hvis mere maatte være lovlig at deles til enhver af os efter vores hærtak. Da vi nu straks derefter tillægges, hvad det stemplet papir til viden samt sparbøssen med laas, nøgel og vores videbog kan koste som og ved retten at lade læse og protokollere. I hvilken sparebøsse og skal lægges, hvad straf af penge for banden og sværgen maa forfalde i alle sine punkter og clausler (klausuler), som forskrevet staar, af os og vore efterkommere uryggeligen skal holdes, vi samtligen med vores underskrevne hænder og bomærker bevidner og tilstaar.

Datum Billum Tarp den 18. januar 1768. (samtlige underskrifter).

Forestaaende af samtlige bymænd i Billum Tarp oprettede vedtægtsbrev bliver for saavidt mine bønder sammesteds vedkommer herved tiltraadt og ratificeret.

Hesselmed den 19. marti 1768. Søren Christensen.

Tiltrædes ligeledes 24. marti 1768 af Thøger Sterm, Søvig.

§ 2 nævner »bare ager«, d.e. formodentlig borager (æ bårer), dvs. en mark, der hviler året efter sidste kornafgrøde (Nyland). – 3. Indtægtspenge betales for dyr, der var taget eller skulle tages i hus, fordi de havde været på ulovlige steder. De sættes vel i en byfold, skønt denne ellers ikke nævnes. – 7. Skuer er tynde græstørv til mønningen, »mantørv«, eller til at øge gødningen med. – »«. Ukrøged, uden ring i næsen. Krøgning var påbudt ved lov. – 18. Udkommendes = udenbys folk. – 19. Der høstedes dengang både med segl og med le, en mejler er en høstkarl. Brugtes segl, spildtes mindst korn, med le gik det hurtigere. Godsejerne tiltræder viden, men har tilsyneladende ikke været med til affattelsen, men god orden var i deres interesse.

Vide for Havremarsken til *Strudvad*, *Bandsbjerg* og *Janderup præstegård*, læst på V. herreds ting 23. okt. 1630.

„Søffrenn Wollesen y struduadt, Thamis Hansen ybm, Niels Nielssen y Bandzbierg, Matz Nielsønn oc eske Christensen y Hylersleff paa hederlige Mandt Hr. Hans Pedersen i Jandrup ptgordt hans vegne med hans fuldt Macht, dij stodt her y dag for things dom oc samptlig giorde en Vide och Vedtegtt med huer ander, om dieris Haffuer mersk att hegne oc Med Lycke att holde vedt Macht som efftter følger: Attij Ingen Brug skal haffue y samme dieriss [hjørne afrevet] Mersk fraa hiøett bliffuer afrevet [hjørne afrevet] till Riiber Marckendt enntenn Medt thyrenn eller Löss Kretter oc der efftter aff huer gaardt att haffue otte höffueder i samme haffer Mersk, huadt slags denem Lyster, dog skall der ingen giorre skyfftt derpaa, men endelige dett crettur, som der først blyffuer i slagenn, skall blyffue denne samme Høst ofuer, oc Lyckenn at holde vedt Macht efftter wores foriiger viide oc er der noger Strønngs kretter*), som Lyckenn kunnnd icke holde for, da aff huer gordt att lade vogtte samme dieres haffuer mersk for samme Crettur eller videre, om dette behoff giøriss.

Naar Marken er opgyffuen oc Ingen Cretter Att haffue vdij samme dieres Hauffuer mersk Lennger Indtill otte dage wffter Sanchj Mickelsdag, och shall dj Aff struduadt først begynde att lade Vogtte, oc huem her ymodt giører, shall haffue forbrøtt Enn Ricx daller, saa offite hans brøstt her ijmodt findis aff Nogenn diisse Arthuikeller oc denne att udgyffue thiill Alle Lødtzeyer, oc huer for sig att haffue fuld Macht att Indkreffue Med Minde Eller Rett att opbrete sin partt aff samme Brøde, och huer denne [hjørne afrevet] skal thiill Sige dij Andere att holde [afrevet] oc Lycker vedt Macht oc ferdige thil hauffuer Mersj, oc dij da att weere hannem Lydig och følge achttiig vunder samme Brødis for thabellse, och stod Mendt i struduadt Bandzbierig oc Eske Christennsen i Hyllersleff paa Hr. Hans prsens vegne thiill Vedhmolstingh. Søffren Wollesen i struduadt thog Vinde.“

*) Strønngs kreaturer = strejfer og voldskreaturer.

Af *Kærup* vide er følgende indført i en senere retssag og gengives her med tillæmpet bogstavering:

Kender vi underskrevne Christen Christensen Hollænder, Hans Christian Rasmussen, Søren Madsen, Niels Christensen Kjelst, Anders Adersen og Jørgen Gjødese, alle boende udi Kierup og gør hermed vitterligt, at vi samtligen haver indgaaet, oprettet og samtøgt denne vide og vedtægt udi Kierup bye til byens og menige mands gavn og fremtarv uvægerlig og ubrydelig skal holdes og efterkommes, saaledes som efterfølger:

(§) 6. Maa ingen udi byens mark eller hede slå lyng eller grave tørv vesten Torve broe skelsten, som staar norden Birkebek saa og Langager skelsten, som staar sønden Kierup ager, samt og norden den skelsten, som staar synden Elfwe høj og ind til vester hen til Jegum mark vedtager under Aalkier til een hede holm, kaldes Harholm, saafremt de skyldige ikke vil straffes med at bøde 1 mark for hvert læs, som befindes at slaas eller graves. Og dersom imod forhaabning fremmed indtrænger sig i vores mark og heder at slaas lyng eller grave tørv, da skal menige mand følge og pante dem lyngle eller spade fra, om de ikke godvilligen vil afvige og betale skaden, under 4 skilling brøde (af de bymænd), som ikke medfølger . . . hvilke forskr. vide og vedtægt i alle sine ord og punkter af os samtlige underskrevne Kierup byes beboere uigenkaldelig og tryggelig skal holdes og efterkommes. Og herved ydmygt bedes vores gunstige husbonde eller dens fuldmægtige ville ovenbmt. vide og vedtægt med os til vitterlighed underskrive.

Kierup d. 1. maj 1717. Herpå står bymændenes underskrifter, en med ført pen, 3 med forbogstaver, resten med deres fulde navn. Også nogle »gårdmænd« har underskrevet.

Derpå følger påtegning fra herskaber. Viden blev tinglæst i sin helhed 1. juli 1718, men denne tingbog findes ikke mere. Det er interessant, at der såvidt man kan se pålægges bymændene bøder, hvis de ikke møder for at hjælpe til med at pante indtrængende fremmede. Ved hjælp af viden har bymændene forbudt at tage brændsel i et areal, der åbenbart strækker sig fra et sted tæt ved Nybro til en skelsten syd for Kærup, vel skellet til Janderup, og hen til nok en skelsten tæt ved Elfwe høj og derpå yderligere mod nord ud for Aalkær og videre mod vest til Jegum mark. Mod nord har grænsen til Ovtrup sogn og Søvigsgård dannet skellet. Arealet omfattede agermark, eng, kær og gode grønninger til græsning. Hede til brændsel var der nok af både mod øst og vest.

Man ejede ikke markjorden i fællesskab og var ikke fælles om jordens behandling og dens frugter, nej, hver gård havde sine egne agre og engstykker, som dens beboer måtte passe. Derimod var man fælles om overdriften: hede, kær og mose. Fællesskabet betød en enstidig drift, der rettede sig efter videns bestemmelser, og hvad der under oldermandens forsæde blev vedtaget på grandestævne. Endvidere måtte man finde sig i en eventuel omrebning af jorden, hvorved man afstod sine gamle jorder og fik ny, måske på helt andre steder i bymarken. Man kunne være fælles om byhyrde, smed og bytyr. Der var flere former for *markfællesskab*. I Billum er der svage vidnesbyrd om, at der engang har været bolskifte (se s. 132). 1409 nævnes det som gældende i Østerenge. Nogle mener, denne form, som særlig fandtes i det østlige Danmark, stammer fra oldtidens slutning. Den gik ud på, at landsbyen deltes i lige store bol, oftest var der flere gårde om at danne bol. Hver tægt eller agerskifte deltes i lige brede dele, så hvert bol fik et sådant stykke,

som så atter deltes mellem gårdene i bolet i forhold til disses størrelse. Var en gård kun halvt så stor som en anden, fik den kun halvt så bredt et stykke som denne. Af det nævnte pantebrev fra 1409 fremgår det, at bymanden Jeppe Jensen, der fik pant i enge, i forvejen selv havde 2 stykker i de bolskiftende Østerenge.

Senere blev *det uregelmæssige landskifte* rådende herude. Ved dette blev agerjorden til en landsby inddelt i et forskelligt antal tægter, hvoraf nogle dyrkedes, mens andre hvilede. Denne brugsform kaldes *græsmarksbrug*. 1683 dyrkedes således 12 af Billum, Kjelst og Tarps 35 tægter, resten hvilede. Samme år blev Danmarks dyrkede jord opmålt og vurderet som hartkorn. Opmålingen indførtes sognevis i en »markbog«. Efter denne er følgende tabel uddraget for *Billum sogn*.

Tægter	Antal agre	Dyrkes år	Hviler år	Beskaffenhed	Hartk. tdr.	Td. ld. dyrkede agre
<i>Tarp</i> (15 gd. 1 bol)					50,2	267,1
1 Vester tægt	33	3	5	skarp rugjord		
2 V. oven Tarp by	35	3	5	— —		
3 Steendøes tægt	59	4	3	god bygjord		
4 Juels mark	64	3	5	skarp rugjord		
5 Kirketægt	112	4	4	— —		
		4	3	middel rugjord		
6 Mellem bolstægt	58	4	4	skarp —		
		4	3	middel —		
7 Lang vang	47	4	3	middel bygjord		
8 V. Brødels tægt	92	4	4	— —		
og Øster Brødels	33	3	4	— —		
Wolstægt	33	3	5	skarp rugjord		
Bødeagre ved stranden, Tue Bakkensen og J. Madsen hver det halve	13					
<i>Billum</i> (8 gd. 3 bol)					37,2	234,2
1 Hedetægt	28	3	4	middel bygjord		
	15 stk.	2	4	skarp rugjord		
2 Sorte høj tægt		3	4	middel bygjord		
3 Nørre tægt	43	3	5	skarp rugjord		
4 Schegeflods tægt	40	3	4	middel bygjord		
5 Kirkehøjstægt	23	4	3	— —		
6 Syndre —	21	4	3	— —		
	+ nogle stk.					
7 Kirkevangs tægt	177	4	3	— —		
8 — Næste oven bys tægt	87	4	3	— —		

Tægter		Antal agre	Dyrkes Hviler år år		Beskaffenhed	Hartk. tdr.	Td. ld. dyrkede agre
9	Daler tægt	110	4	3	— —		
	<i>Øster Kjelst</i>						
1	Byestægt	36					
2	Bolledalstægt	53					
3	Ringhøjs tægt	22					
4	Norden Ringhøjs tægt	19	4	3	middel rugjord		
5	Synder Rafnshøj tægt	15	4	4	— —		
6	Norden Rafns høj tægt	20			— —		
7	Wrangsager tægt	11	4	3	— bygjord		
8	Lerpøt tægt	24					
9	— Dams tægt	8					
	<i>Vester Kjelst (Ø. og V. 14 gd. 1 bol)</i>					53,8	376,1
1	Strand tægt	46*)	4	5	middel bygjord		
2	Domdals tægt	94					
3	Trimhøjs tægt	112			middel bygjord		
4	Gråstens tægt	30					
5	Vester norden Medetægt	33					
6	Øster — —	20					
7	Langager tægt	16					
8	Wingager tægt	26	4	4	middel bygjord		
9	Mellemvejs tægt	15					
	Hedeagers tægt	26	3	4	skarp rugjord		
	Nørre Lands agermark	55			middel bygjord		
	<i>Billumgård 1 gd.</i>					11,5	70,3
		21 stk.	4	4	middel og god bygjord		
	<i>Burgård 1 gd.</i>					4,9	30,8
		8 stk.	3	5	skarp rugjord		
	<i>Kiern 1 gd.</i>					2,9	24,3
		7 stk.	3	4	skarp rugjord		
	<i>Hannevang (1 gd. 1 b. 1 h.)**)</i>					13,7	84,3
1	Vardevejs tægt	7 stk.			middel rugjord		
2	Sorte hedetægt	10 stk.					
3	Lange hedetægt	7 —					
4	Mellem tægt	2 —	3	6	ond rugjord		
5	Langager tægt	1 —					
6	Stacked agertægt	2 —					
7	Synder tægt	7 +					
8	Synder Nørregårds tægt	3			middel bygjord		
9	Lerpøt tægt	2					

*) Nogle agre her kaldes Asenbech.

**) Bolsmanden og husmanden har også deres jord delt i 9 tægter.

De »stykker«, der nævnes i stedet for agre, er af forskellig størrelse, men har i reglen været delt i flere agre.

I gennemsnit havde hver ejendom i Tarp, Billum og Kjelst 43 agre, men småejendommene havde kun få, mens større gårde havde mange. Agrene var af forskellig størrelse. I Vester tægt i Tarp var længden oftest mellem 248 og 324 alen, men varierede, det samme gjorde bredden, hyppigt var den 10-14 alen i den ene ende og f.eks. 16 i den anden. De har ofte kilet så meget, at det har været nødvendigt at hente furerne under pløjning. S. Sørensen havde således en ager 13 alen i den ene ende og 19 i den anden, længden 253, altså 4048 alen², de fleste var dog noget mindre.

Da hver gård helst skulle have noget af alle slags jord, havde den i reglen sine agre spredt rundt omkring på byens marker, så måske ikke to lå sammen. I visse egne var de fordelt efter bestemte systemer. Det var ikke tilfældet i vore sogne, hvor det er umuligt at finde noget system. Udenbys folk havde ofte agre. 8 Kjelstmænd samt Burgårdsmanden havde agre i Tarp marker, 6 Tarpmænd i Billum, 8 Tarpmænd i Kjelst. Kjelst præstegård havde 2 agre blandt Billum bys, også en Tarpmand havde et par agre der. Desuden havde kirken agre og enge og kongen stufjord. I Billum bys Hedetægt, der lå mellem Kirkevejen og heden og strakte sig syd-nord, havde følgende gårde fordelt sig således:

Gård I numrene 3, 4, 5, 7, 10, 11, 19, 21, 23, 24, 27.

– II – 6, 18, 25, 26.

– III – 28.

– IV – 8, 9.

– VI – 16, 17.

– VII – 1, 2, 12, 13, 14, 15, 20.

Gård I havde altså næsten halvdelen af denne tægt, i andre tægter dominerede andre af byens gårde, men sjældent så overvældende. I Tarp havde gård I i Vester tægt ager nr. 1 med en mand fra Kjelst som rensmand (nabo) samt nr. 4, 5, 7, 8, 19 osv., i Vester oven Tarp nr. 8, 9, 10, af nr. 10 havde VI den østre ende, dernæst 26, 27, hvoraf østerenden tilhørte VIII og IX. I Steen Døes tægt kun nr. 46. Bolet XI havde 5 sammenhørende agre der. Det var gerne sådan, at gårdene havde flest agre i de tægter, der lå dem nærmest. Det er nok dette forhold, der er skyld i, at Kjelst deltes i 2 halvdele med hver sine egne tægter.

De fleste gårde havde flere end een *toft*. De dyrkedes med korn og græsning, men over dem havde kun ejeren (fæsteren) brugsret. Ved J. Madsens og Tue Bakkensens gård i Tarp lå toften mellem gården og engen og var »ond bygjord«, sur sand og ligger under vand, dog besåedes den normalt 2 år med havre og hvilede 6 år. I Billum var næsten alle tofter indelukket. Kjelst havde kun 10 tofter.

Ingen af sognets tægter opnåede karakteren »god rugjord«. Ca. halvdelen var »middel bygjord«, der ofte besåedes 4 år, nemlig 1. år byg, 2. og 3. år rug og 4. år havre, en enkelt havde boghvede det sidste år. Næst hyppigst var »skarp rugjord«, der i reglen besåedes 3 år. 1. år byg, 2. rug, 3. havre. God bygjord og middel rugjord svarede til hinanden. Ond bygjord besåedes 1. år byg, 2. (-4.) havre. Antal hvileår kan ses i tabellen. I Billum, Tarp og Kjelst var der flere gårde, der fik hartk. sat endnu lavere end taksationen anviste, »formedelst deres jord falder mere i det værste end andres«. 1683 havde Billum bymænd rug i Kirkevangs og Daler tægt og byg i Øster bys tægt, de andre hvilede.

I sogneens *marskenge* havde alle byer og enkeltgårde i sognet såvel som Janderup sogns byer engstykker, men tillige folk fra Oksbøl, Borre, Vrøgum, Grærup og Hesselmed, alle stykker lå mere eller mindre sammenblandede, noget lignende var forholdet i Janderup enge. Engene vurderedes i »læs godt hø« og »læs mosehø«, der ikke angav det faktiske antal læs, men var en vurderingsenhed af jorden, hertil benyttedes også græsningen til kreaturer. Historikeren Henrik Larsen oplyser, at en gård i Tarp havde 9 stk. i en eng, der sattes til 16 læs, men i hosstående tabel er ingen gård anført med så mange læs, så det er antagelig de faktiske antal læs, han mener.

Markbogens oversigt over Tarp enge 1683.

	12 læs godt hø	3 læs mosehø	8 høvders græsning
N. Nielsen	12	3	8
C. Nielsen	3	2	4
J. Pedersen	3	2	4
A. Sørensen	5	1	4
H. Christensen	5	1	4
H. Jensen	4	2	4
Tue Hansen	4	2	5
Th. Nielsen	4	2	5
N. Sørensen	4	2	5
Jep Larsen	4	1	5
S. Jepsen	4	1	4
J. Madsen	5	1	5
Tue Bakkensen	5	1	4
J. Laursen	2	1	3
Gyde Olesdatter	0	2	2

Om *Billumgård* hedder det, at den havde »temmelig« eng, dvs. megen eng. *Janderup* havde 28 tægter, men ingen af byens gårde havde del i dem alle, desuden havde Strudvad og Bandsbjerg noget jord i marken. I 12 tægter havde 9 gårde ingen agre, et par gårdmænd havde kun jord i den ene tægt. En tægt på 36 agre ejedes helt af 5 gårde. Dette sammen med at visse tægter hvilede, var skyld i de usædvanlig mange tægter.

Overdriftsfællelseskabet. Uden for agermarken og engene lå heden med grøn-

ninger, kær og moser, der afgav græsning til kreaturerne, der også søgte nogen føde på de hvilende tægter. Markbogen oplyser under Hannevang: »Overdrift på heden, som han (fæsteren) har til fælles med Billum og Ål sogne.« Ellers siges det, at Janderup, Bandsbjerg og Strudvad havde fælles overdrift, og Hyllerslev, Hebo, Grydvad og Isbjerg mølle ligeledes. Janderup havde dog en lille indgrøftet græsning for sig selv, også Kærup og Jegum havde hver deres »endelsmark«. Flere steder i hederne var der ingen, som kendte noget skel. Undertiden fastsattes by- og sogneskel først ved udskiftningen.

Gårdfællesskab findes på gårde, hvor der bor 2 eller flere brugere. *) Janderup og Billum sogne havde hver omkring en halv snes gårde med 2 brugere, og desuden var der 3 på Nørhebo Østergård. Den, man brugte gården sammen med, kaldtes ens gårdmand. Man kunne være fælles om hele gårdens drift, avl, besætning og bygninger, eller blot om avlen, blot om bygningen eller blot om brønd, bageovn, gårdsplads, og der var skattemæssige o.a. fordele. Der var mere eller mindre udstrakt fællesskab, det ophævedes på de fleste af vore gårde omkring 1700.

Gode oplysninger giver en sag fra anneksgården i Kjelst, hvor Niels Jensen 1650 mente, han ikke havde »retfærdig lejlighed med hans gårdmand«, Jens Christensen. Det blev til en retssag, hvori der dømtes, at det var bevist, at Niels ikke udi gård og tilskiftet ejendom havde så meget som gårdmanden, og tilmed havde deres fælles husbond (præsten) ikke heller ved dannemænd »lignet og lagt« det mellem dem, derfor vidste fogden ikke andet at kende, end 6 dannemænd efter lovligt kald delte gårdens jord og ejendom mellem de to, »så den ene nyder lige så meget brug som den anden både i ager og eng, efterdi de skylder lige meget til husbonden,« og hvis Jens Christensen ikke vil være med og opnævne dannemænd »nu inden høst, da tilfinder fogden ham derfor at lide dele (retsforfølgning) og tiltale.« – Hvordan besigtigelsen og ligningen foregik fremgår af et syn over Jep Madsens og Mads Nielsens gård i Janderup 1680. Efter Jeps anvisning besigtigede synsmændene både ager og eng til hans halve gård, og så vidt synet kunne eragte var agerjorden noget ringere end gårdmandens, men engene var ens, en del gik til græsskifte. Dernæst besigtigedes tofterne, klynejord, kær og kålgård, hvor Jeps part var den ringeste. – Der var altså grundlag for et nyt skifte.

Strudvad havde gårdfællesskab. 1686 fremstod P. Sørensen på tinge og gav tilkende, at han havde afstået den vesterste halve gård i Strudvad til Ras. Jørgensen, og de var venlig forligt om, at P. Sørensen opsatte overdelen af de 2 fag hus sydligst i gården på egen bekostning. De andre værelser skulle Ras. Jørgensen holde ved magt. P. Sørensen skulle nyde noget af kornavlen det

*) Se gårdhistorien i bd. II og »Festskrift til Johan Hvidtfeldt«, 273-90.

første år. Det var en slags aftægt, som ordnedes uden gårdmandens medvirken.

De gamle landsbyers gårde og huse lå i reglen langs med eller på begge sider eller helt omkring en temmelig bred vej, der uden for hjulsporene og gangstierne var græsklædt, og som også kunne optage tilsluttende grøninger ved husene. Det var *Gaden* – »æ Gæd«, som alle grander havde i fællesskab. Bygninger, toftediger og andet hegn lukkede for den, og vejene, der førte bort fra byen, kunne lukkes med led. Her kunne man føle sig tryk, det samme kunne de svin og gæs, som ofte gik derinde, dog havde Janderup sin Svinehave, hvor de gik på græs, og Billum sin Gåseeng (Gasemade). Gav granderne tilladelse dertil, kunne der opføres små huse på gaden, de såkaldte gadehuse. I Janderup mindes navnet endnu tæt ved den gamle skole (20), og i Kærup nævnes både Gaden (124) og Østergade (127). Billumtarp har ligeledes sin Gade endnu (27).

Ud fra Gaden førte inddigede eller indgrøftede veje, ad hvilke kreaturerne blev drevet til græsning, det var Driften »æ Drøwt«. I Janderup fører denne fra Fløjlsgårdene ned mod Åssvang og Janderup enge. Driften kunne undertiden kaldes Forte, men i reglen betød Forte græsgang, overdrevet. På vor egn er ordet ofte blevet til »æ Fut«, således i Lunde og i Kjelst (37), og i Hyllerslev har vi Forteenge »æ Futeng« (59).

Det var en alvorlig og yderst omfattende sag at få et *markskel* ændret eller et nyt sat. Det var sandemændenes opgave. Peder Truelsen i Borre, Niels Clausen i Janderup, Niels Skaaning i Debel og Mikkelt Jepsen i Vejrs havde sat skel mellem Hyllerslev og Obrould og mellem Assenbro og Grydvad mølle. De har nok begyndt nede ved åen og fortsat mod nord. Men det blev kasseret og sandemændene dømt nederfældige. Derfor måtte de betale en bøde, hvorpå de 1547 fik kgl. oprejsningsbrev.

1536 var det galt med sogneskellet mellem Janderup og Billum. Sandemænd fra Vester herred havde gjort deres tog, men et par adelsmænd, lensmanden Ludvig Munk på Lønborg og Jørgen Skovgaard, som begge må have ejet gods herude, var misfornøjede og fik udvirket et »ridebrev« til 6 adelsmænd, bl.a. Niels Lange til Visselbjerg, Otto Clausen til Nørholm og Niels Glambeke til Starup, og 6 ansete borgere og bønder som borgmesteren i Varde, Eske i Løftgård og Niels Tvielsen i Hallum. De skulle undersøge, om der var sat retfærdigt skel, i modsat fald skulle »the tha riide markskel«.

1618 blev der sat skel mellem *Orten* og størstedelen af *Janderup sogn*. Selve *markskelsbrevet* er fundet indført i tingbogen i en senere retssag og gengives her tillæmpet nutids bogstaver:

Christen Gregersen i Lund Tarp, herredsfoged til Vester herreds ting, Mads Rask i Billum, Mads Pedersen i Torbøl, Christen Jensen i Dybuadsgaard, Nis Christensen i Janderup, sandemænd i forne Vester herred, Jes Frandsen i Outrup og Peder Staal i Rottarp gør vitterligt: Aar efter Kristi fødsel 1618 løverdagen den 26. september paa forne ting var skicket velagte Daniel Philipsen, borger i Varde, paa borgmester og raad og hospitalsforstander i Varde ved navn Otto Rasmus-

sen, Peder Christensen, borgmester i Varde,*, Jeppe Nielsen, Peder Bucke, Laurids Christensen, Jacob Clausen, Ture Terkelsen og Niels Andersen, rådmænd i Varde, desligeste paa hospitalsforstander i Ribe Morten Lunne og Oluf Rude deres vegne, som lovlig bedes og fik et fuldt tingsvidne af otte dannemænd, som ere Jes Frandsen i Outrup, Christen Nielsen i Søegaard, Jens Eskesen i Lunde, Wille Boisen i Raatarp, Niels Christensen i Aasted, Peder Wollesen, Peder Nielsen ibidem og Jens Pedersen i Debel. Disse forne otte dannemænd vunne med oprakt finger og Helligaands ed, at Mads Rask i Billum, Mads Pedersen i Torbøl, Christen Jensen i Dybuadsgaard og Niels Christensen i Janderup, sandemænd i forne Vester herred, de stod i dag her paa forne ting og for tingsdom og kundgjorde hver med oprakte finger og Helligaands ed, at de i dag otte dage sidst forleden haver gjort tough og markeskel mellem Orten mark og Isbjerg mølle og Grydvad møllemark, mellem Orten mark og Hyllerslev mark, mellem Orten mark og Nørre Heboe, Store Heboe og Synder Heboe mark, mellem Orten mark og Jandrup præstegaards og Bandsbjerg mark, mellem Orten mark og Strudvad [og Janderup] mark, som forbnt. borgmester og raad i Varde og hospitalsforstandere i Ribe og Varde havde ladet dennem tilkalde, og da begyndte de samme deres tough og sandemands gang i en Waadt, liggendes imellem Orten og Isbjerg mølle, som kaldes Kiercke Waadt, i den nørre side i forbemelde Waadt, der satte de det første skel: trej stene med kul og flint under, saa gik de der nordvest fra og satte det andet skel trej stene med kul og flint under paa en hedebrinke sønden ved Orten agerende, som kaldes Lunde Gøis ager, saa gik de der nordvesten fra og satte det 3die skel trei sten med kul og flint under østen ved en vej og bag i Orten Lund, saa gik de udi ligemaade der nordvest fra til en høj, ligger norden Birkebek, der stod en sten paa forne høj og der satte de to sten til med kul og flint under, fremdeles gik de der nordvest fra og satte det femte og sidste skel tre stene med kul og flint under udi den bek, som løber til Nybrou. Disse forbnt fem skel satte de mellem Orten mark og Isbjerg mølle og Grydvad mølle mark, mellem Orten mark og Hyllerslev mark, mellem Orten mark og Nørre Hebo, Store Heboe og Synder Heboe mark, mellem Orten mark og Janderup præstegaard og Bandsbjerg mark, mellem Orten mark og Strudvad og Janderup mark, mellem Orten mark og Kærup mark. Og bad de dennem Gud til hjælp hver med oprakt finger, at de haver gjort ret markskel mellem forbnt byemarker, og undtog de udi deres sandemands ed over forne markeskel stuf og særkøb efter loven. –

At så er gangen vundet det vidner vi med vores signeter undertrykt.

Datum ut supra.

Originalen lå 1748 på Varde rådstue.

Det er herredsfogden, som boede i Lundtarp, Søndertarp, Lunde sogn, der sammen med de 4 sandemænd samt delefogden og herredsskriveren udsteder tingsvidnet og bevidner, at en fuldmægtig for Orten bys ejere (Varde købstad samt Ribe og Varde hospitaler) bad om og fik et tingsvidne på, at »otte dannemænd« (stokkemænd, retsvidner) edeligt bevidnede, at de hørte og så, at sandemændene denne dag havde aflagt beediget beretning om, hvor og hvordan de havde sat markeskel mellem Orten og Isbjerg-Grydvad møller samt tilgrænsende dele af Janderup sogn. Sluttelig havde herredsfogden og de seks andre som yderligere bevis på, hvad de havde hørt og set, sat deres signeter under.

Det vad, hvor sandemændene begyndte, er formodentlig et lille vadested, der må have ligget, hvor Varde-Ortenvejen den dag i dag krydser skellet mellem Varde by og landsognet. Derfra afsattes skellet til Isbjerg-Grydvad i en lige

*) Man kender ellers ikke nogen borgmester af dette navn, kun O. R.

linie mod nordvest til det 2. skelpunkt syd for Ortens agerender, åbenbart i nærheden af Stolsbjerg, hvor det kan se ud til, der endnu 1618 var en lund eller rester af en lund, altså ved skellet til Hyllerslev hede. Det må vel være i samme lund, Orten lund, de satte det 3. mærke, der har næppe været ret langt mellem de to mærker, der må skellet have haft et knæk. Ved Bredmose høje sættes et 4. skelmærke, og stenen på højen har været en gammel skelsten, så her har man nok fulgt et gammelt skel, og endnu går skellet over denne høj i sognegrænsen til Orten. Ved adskillige skeldragninger satte sandemændene kun een sten. Det 5. skelmærke blev sat i en bæk, der løb til Heltoft (Søvig) å tæt ved Nybro, og som formodentlig var en gren af Birkebæk. Der mødes 3 sogne. For største delen gælder det satte skel endnu som sognegrænse. Som noget uforgængeligt brugte man kul og flint til afmærkning af de stedsevarende punkter.

I heden mellem *Kærup* og *Janderup* var der fra ældgammel tid afmærket et skel, som var velkendt af beboerne i begge byer. Kærupperne hævdede, at de havde ingen fællig med Janderup, Kærup var »en ensom by«, hvad den dog ikke var i forholdet til nabobyerne mod nord. Det skete, at janderupperne gik over skellet og både gravede tørv og slog lyng. Så måtte Kærup vide frem, og man gik ud fra dens bestemmelse og »frapantede« de formastelige deres spader og lyngleer, hvis de ikke havde fået brændselet listet bort ved nattetide, endog før tørvene var tjenlige. Og janderupperne gjorde ikke modstand. Alligevel blev der til sidst så megen skærmydsel derom, at Rasmus Bundesen, Søvig, der ejede bøndergods både i Kærup og Janderup, greb ind, så man faktisk oplevede et eksempel på, at en godsejer i realiteten ændrede et lovligt byskel – »disput derom i tiden at forebygge«. De Janderup fæstere fik en 217 skar bred strimmel fra skellet af Kærup hede. Skellet blev besigtiget sammen med bønderne. Det gik fra højen ved Birkebæk i lige linie mod Kærup. Nu bestemtes det, den skulle udgå fra den østlige eng i Birkebæk, som lå til Mads Sørensens og Ole Jørgensens gård og til Fladhøj østen Kærup mark, der kaldtes Langager. Både Rygård, Hesselmed, Langelyt, da fuldmægtig på Visselbjerg, J. Damgaard, Frøstrup, Joakim Bloch, senere herredsskriver, og N. Beyer fra Kongensholm var tilstede. Det var dog ingen græsningsret, der blev givet, kun en ret til brændselsbjergning.

Imidlertid havde Sebastian Wøldike, Visselbjerg, fået ikke så få bønder i Janderup, og næppe var Bundesen død, før de emsige janderupper trængte dybt ind i Kærup hede og gravede tørv. Kærupperne berettede det skete til deres husbond, Bundesens enke, der så anlagde sag mod 13 janderupbønder og deres husbond Wøldike. Disse mænd havde gravet »i hjertet af heden, hvor der aldrig tilforn var kommet nogen af dem.« Wøldike begærede sagen udsat, han ville føre vidner. Sagen var dog for klar og tydelig til, at der kunne gøres nye erobringer, så der blev indgået en aftale mellem Søvig og Visselbjerg proprietærer. De mødte selv på heden og tillige sognepræsten for hans

gods og »efter nøje begrænsning og enhver byes bedste lejlighed af de kyndigste mænd«, gravede de pytter og dole, hvor der senere skulle sættes skelsten. I virkeligheden blev skellet nok sat nogenlunde, hvor Bundesen havde vist det, men som nu gav Janderup al ret til det stykke af heden. 1. dol sættes nord for Birkebæk eng »straks ved Orten skel«. Derfra gik man sydpå og satte 2. mærke syd for Birkebæk eng i en hedebankes side. Videre gik det sydpå til en lille høj eller banke, kaldet Skælbanke syd for vejen fra Nybro til Grydvad, der sættes 3. mærke. Så gik man sydøst i lige linie og satte 4. mærke i Fladhøj tæt østen Kærups Langager tægt. Højen var tildels omgravet, da folk havde hentet sten. Afstanden mellem 3. og 4. mærke var så lang, at der skulle rejses en sten midtvejs. Fra Fladhøj tog man mod syd til de længst udløjede østerender af Langager og gravede der pytter til 5. og 6. sten og videre mod sydvest i lige linie til en sten vesten Kærup kirkevej, »der stedse har været holdt for en gammel skelsten. Det skal være en fast evindeligt og uigenkaldeligt skel« Det tilføjes, at Kærup eng i Birkebæk ikke måtte udsættes for færdsel.

I heden kunne også findes andet godt end lyng og tørv, nemlig ler. Og det gav anledning til den næste store strid inden for fællesskabet. Janderup havde meget tidligt begyndt *teglværksdrift*. En af foregangsmændene var sognepræsten J. C. Hammer. Han fortæller selv, at han 1758 anlagde et teglværk af marskler (klæg), »som der holdtes for umuligt; ad gangen kan brændes 6000 sten og ved hjælp af en karl i en sommer 18000. De holdes af alle for de bestandigste og durableste. Anledningen til teglværket gav den mængde klæg, som blev opkastet for at indhegne en præstegårdens eng på 4 dags slet, der således kom til god nytte.« Også senere fik han megen klæg til rådighed, idet han som nævnt indgrøftede en større fenne.

Der var dog andre teglovne i sognet og vistnok før præstens, i alt fald havde *Morten Christensen, Niels Nielsen Væfster og Niels Knudsen* i Janderup begyndt teglbrænding. De benyttede ikke klæg, men moræneler. En tid gravede de uden forlov i Ferken Flod mellem Nørhebo og St. Hebo og kørte det hjem til æltepladsen. Da en Nørhebomand opdagede det, sagde han til dem, at det måtte de afholde sig fra, da dyrene kunne falde ned i graven og tage skade. Men janderupperne fortsatte. Da de atter hentede ler d. 25. nov. 1766, tog Nørhebofolkene heste, vogn og træktøj fra Morten Christensen og beholdt det som pant. Da det senere blev tilbudt ham, nægtede han at modtage det, det blev så afleveret på St. Hebo, hvor proprietærene Wøldike og Rygaard kom og holdt møde om sagen. De satte værdien af det pantsatte til 40 rdl., men forlig blev ikke opnået. Dommeren udnævnte da 4 kendte mænd, Chr. Thomsen, Seding, Søren Nielsen, Kolle, Chr. Christensen, Lundager, og Chr. Jessen, Orten, til i vedkommendes og dommerens overværelse at udfinde skellet. De fandt, at efter de gamle skelsten havde janderupperne ingen ret til lergravning i Ferken Flod. De benyttede et kompas og

fandt Store høj 1 streg VSV fra Orten Lund ca. en fjerdingvej borte. I heden dertil fandtes ingen agre, men derefter gik linien over 2-3 ubrugte agre og derpå over Nørhebos besåede agerjord. Linien gik også over Torvehøj, »hvilken høje plads blev os berettet at have været en høj, som var bleven sløjftet.« Ferken Flod lå 200 skar fra skellinien over Torvehøj, dvs. fra skellet ind til Strudvads, Bandsbjergs og præstegårdens arealer. Skønt Rygaard havde anlagt sag ikke blot mod de tre nævnte mænd, men også mod tjenestekarl og medarbejdere, og Wøldike havde rejst kontrasag, blev der vist sluttet forlig. Senere nævntes teglladen i Janderup. Der er nok udført sten fra pladsen ved Janderup kirke, som der senere blev det fra Kjelst lade- og losseplads. Der var nemlig en tid flere teglværker (se 2. bd.).

Skellene mellem de mange agre kunne være et problem. Undertiden var der en udyrket strimmel som ren, undertiden var det afmærket med sten. Ved at pløje skellet eller renen for nær kunne man pløje jord til sin egen ager fra en andens. 1647 havde 6 Janderupmænd synet en ager norden op fra Janderup, som var Jørgen Pedersens ager (VIII). De syntes, at Staffen Laursen havde pløjet fra Jørgens ager og til sin egen, somme steder 1 fure, somme steder $\frac{1}{2}$, henved 100 alen. Staffen svarede, at hvis det var en forseelse, ville han gerne lægge det pløjede tilbage efter uvildige dannemænds tykke.

1612 vidnede en mand i Borre, at den eng i Billum enge under Eholm (æ Holm) havde han brugt i 40 år til sin gård, men vidste ikke tilvisse, hvor bred den var, fordi der hverken var sten eller stabel mellem deres enge, han ønskede da uvildige dannemænd kunne sætte sten eller stabel. 14 dage senere var H. Philipsen og O. Madsen i Tarp på tinge angående deres enge ved Holm, når de slog i deres »haffue« der, slog de altid efter gamle plovfurer, hvor der ikke var sten eller stabel. Også deres rensbrødre, Gunde Sørensen i Broeng og Søren Nielsen i Kjelst, vidnede det samme.

H. M. Iversen nævner i sine optegnelser, at før udskiftningen af *Øved enge* kaldtes skellet mellem præstegårdens og Hesselmed fæstebønderns eng »Ridset«. Det har nok også været en plovfure. Senere havde hver gård i hvert fald i Janderup og Hyllerslev sit engmærke udgravet i jorden ved skellene. Claus Johnsens gård i Hyllerslev havde som mærke en gavl med en vindfløj, det samme som ofte ses i signeter.

1631 tog Eske Christensen i Hyllerslev vidne på, at der var pløjet $1\frac{1}{2}$ fure syd for *Flødgård*, senere blev den skåret i stykker og fjernet. Bymanden Jens Clausen svarede, at han havde pløjet furen, og førte to vidner, der kunne huske i 20 år, og da havde Eske brugt de 2 furer med høle og rive og ligeledes 4 furer, som nu var pløjet til Kirsten Nielskones jord. Desuden fortalte de to, at for 5-6 år siden havde Eske og Jens været i slagsmål, og Jens havde hugget Eske i hovedet, så blodet flød, og et par dage efter kom Jens og bad ham ikke komme med en klage, han ville skaffe ham en salve til såret. Men kampen blussede atter op.

Ikke blot i indelukkede enghaver, men også oppe på selve *Holm* var der tvivl om skellet. Billum og Tarp mænd vidnede 1621, at så længe de kunne huske, havde diget og grøften, der går syd-nord over *Holm*, altid været kaldt markskels dige og grøft. Samme dag trak det op til noget langt alvorligere. En tjener fra *Hennegård* optrådte på sin husbonds Christence Krag^{*)} vegne og gav klage på, at hun ikke vidste ret markskel mellem *Billum bys marker* og *Burgårds* og heller ikke mellem *Billumgårds* og *Janderups* marker. Sådan startede gerne en markskelssag, som jo rejstes af jordegodsejeren. Sagens udfald kendes ikke. Allerede 1613 havde overdriftsfællesskabet generet hende. Da gav hun last og klage på *Kærupmænd*, der havde gravet klyne i en mose i *Vige*, men mændene mente ikke, de havde gravet mere »end fællig kunne tåle«, og der var ikke markskel mellem *Kærup* og *Vige*. Senere var der sat skel. Hvas, *Hennegård*, tiltaler nemlig en *Kærupmand*, der havde gravet klyne, men opfyldt pøtten, men stedet var »inden for sandemænds sten«.

I 1680'erne synes *Porsholm* at være blevet indhegnet og lodskiftet (ved lodtrækning), men H. Laursen, *Burgård*, ville ikke være med og hegnede ikke for sin part. Tarpmandene tog da syn over *Porsholm* og *Nørkær* øst for *Burgård*. Der var både gamle og nye pøtter, og nogle klyne stod i stuger, der var mange bløder, og mosen var hultrækket; blev området fredet og holdt i hævd, ville den blive bedre til klyne. H. Laursen mente, det var fælles forte, der ikke kunne eller burde skiftes, det kunne ses i viden, »som Tue Bakken-sen uden tvivl har hos sig«.

Vejene til de mange enge og markstykker kunne undertiden volde vanskeligheder, således ville *Jørgen Pedersen* i *Janderup* (III) ved husbonden *Chr. Langes* hjælp 1652 tage tingsvidne af en række bymænd, som alle kunne mindes ca. 30 år, at både *Jørgen* og hans formænd altid havde haft deres »drefning« (drift med kreaturer) op og neder ad den fædrift og vase, som løber fra *Janderup* gade, syd for *Nis Christensens* og *Jep* og *Niels Lassens* ned til *Jørgens* enghave uden al forhindring, indtil forgangen høst. Der var givet varsel for lensmandens port på *Korsbrødregård* i *Ribe*^{**)} .

Dommeren dømte, at tingsvidnet ikke måtte udstedes p.g.a. mangelfuld varselgivning. H. Jensen i *Kærup* havde haft sin vej næst østen ved H. Gregersens toftdige og havde kørt diget så nær, han kunne, når han skulle til sin ager i *Nørretoft*; han havde altid kørt ulastet og ukæret. Den har nok fået lov til at fortsætte. Værre var det, hvis man kørte uden vejret. 1685 dømte fogden: »Efterdi bevises, ingen vej går gennem *Sletkær*, men aleneste vej uden diget, men N. Christensen alligevel skal have kørt over *Sletkær*, som

^{*)} Fasti Staverskovs børn på *Øllufgård* havde arvet *Hennegård*. Deres mor *Christence Krag* bestyrede deres ejendomme og gennemførte markskelssager andetsteds.

^{**)} Lensmanden boede ikke mere på det forfaldne *Riberhus*.

Maren Thomaskone i Vrøgum tilhører, over hendes hvervede hø og bløde enge,« skal han betale skaden efter dannemænds afsigelse.

Bløde enge kunne næsten ødelægges, når en flok husdyr gik eller trådte huller («hultråd») i engsværen. 1647 forbød Hvas de mænd i Kærup og Jegum at drive heste eller fæmon i hans bløde enge i Åkær. 1655 måtte de betale ham 10 rdl. for skade, kreaturerne havde gjort, hver skulle betale efter antal kreaturer.

En af ulemperne ved fællesskabet var den, at det var så vanskeligt at udvide sin dyrkede mark ved *nybrud i hede eller kær*, selv om der var nok af den. Der var nemlig så mange, der havde rettigheder i den. Markbogen viser agre, der er meget længere end andre i samme tægt. Grunden er sikkert ofte den, at brugeren har forlænget dem ud i hede eller overdrev. 1613 havde Bennet og N. Hansen i Janderup indelukket et stykke af fortjen til deres enghaver og ligeledes C. Hansen til sin, sidstnævnte havde også lagt lidt til sin kålgård, også til Ib Mathisens toft var der taget af fortjen, dog førend han overtog bolet. Per Christensen i Janderup havde forkrænket grandernes fædrift både på østre og vestre side og taget af gadefortjen, også Bodil, N. Madsens, havde med sit nye dige indelukket noget af bymarken og gadefortjen, der havde tidligere været dobbelt så vid fædrift og markvej. N. Madsen svarede, at kunne det bevises, der de sidste 20 år var indelukket jord til hans marker, ville han udlægge den igen. Jorden, der var indtaget i de sidste 20 år, blev ved retten dømt til atter at udlægges »under hov og horn«. Nogle havde da allerede taget sagen i deres egen hånd og »nederskøt« P. Christensens dige. Der foregik også *hedeopdyrking* i hine tider, men som nævnt under en vis risiko. J. Hansen i Kærup havde opbrudt et stykke hede og forte. 1630 klagede han over J. Mikkelsens kone Karen, der overtøjrede og »volddrev« denne jord, måske for at demonstrere, at den var fællig. Han kom da »i favn sammen« (slagsmål) med J. Mikkelsen. De gav hinanden forskellige sår og fik nogle klæder »revet sønder«. Trods al bulder blev de dog kort efter »venlig og vel forliget«. J. Hansen skulle beholde den opdyrkede jord, og Mikkelsen måtte køre sit møg gennem hans toft, når han skulle have den øst på, dog skulle han slå 1 dag i engen de år, han brugte denne kørsel.

Bymændene havde 3 embedsmænd, de var fælles om, nemlig byhyrden, markmanden og bysmeden. *Byhyrden* i Tarp fik føden ved at »gå i mading«, dvs. han fik skiftevis sit underhold på gårdene. 1649 kræver Chr. Hansen (oldermanden) N. Christensen Østergaard dømt til at holde »hyrdelag« og præstere mading »eftersom han haver fæmon og kreaturer«. I Vester Kjelst havde »al byen« (antagelig også Øster Kjelst) et gadehus med lidt jord, som de havde opført og overladt til deres hyrder. Han har antagelig ikke gået i mading. Også andre byer havde jordstykker, samtlige bymænd ejede. Det var tilfældet i Billum, men det brugtes ikke af nogen bestemt, men af »menige

grander i Billum by«, så de der kunne tøjre eller drive med deres dyr, som de ville.

I løbet af 1700 tallet fik man flere får, og da udskiftningen standsede fællesdriften, vedblev man dog længe at have en fælleshyrde til fårene, og til disse havde man også fårefolde. Knud Jensen har grundigt beskrevet Hannevangs fårefold fra omkring 1817. I disse blev fårene lukket ind om natten, bl.a. for at samle gødning.

Mette Nielsdatter fortalte Evald Tang Kristensen følgende om hyrden: »Pe Kjær var hjerne her i Kjelst i flere år og blæste i en lud*). Han begyndte ved Ø. Kjelst og blev ved at drive fårene helt om til Borg (Borre) kær, langt omkring ved hedekanten.«

Således drev hyrden også gennem byen i fællesskabets tid blæsende i sit horn, og folk fik travlt med at lukke kvæget ud af stalden, for »den, der ej ta'r tuden vare, han må efter fare«. eller betale mulkt som i Tarp (se viden § 5).

Markmanden kaldtes også *tilsynsmand* og var valgt til at holde orden på marken. Han fik part i bøder for de kreaturer, han traf uden for ejerens lod eller satte i markmandens fold. Der var også folde til egne kreaturer. 1630 havde H. Jepsen i Tarp indtaget 2 kreaturer, som gik i en kornmark på Holm, og jagede dem ind »i den fold, som står på Holm«. Det kan ikke ses, om Hans Jepsen var markmand. I alt fald senere lå folde til indtagne dyr tæt ved landsbyen. Man kunne også selv »tage dyr i hus«. H. Madsen, Billum, lod 1647 sin hyrde tage H. Lassens hoppe fra Janderup i hus, den døde kort efter løskøbelsen, og så påstod ejeren, den havde fået skade i H. Nielsens »forvaring og gemme«. – S. å. tog N. Christensen, tilsynsmand over Hebo og Hyllerslev marker, i høsttiden 1647 efterhånden 23 heste fra Janderup, Bandsbjerg og Strudvad i Hyllerslev og Sønderhebo havremark, hvor de havde gjort skade for flere tønder korn, som hesteejerne måtte betale foruden bøden.

Markmanden fortsatte efter udskiftningen til ca. 1908. Gårdene havde da egne hyrdedrenge til at passe kvæget. Løb en ko eller ungkreatur over i en anden mands eng, skrev han det i en bog, og så faldt bøden 10 øre for drengens husbond. Opdagede hyrdedrengene og -pigerne, at markmanden nærmede sig, lød råbet fra den ene til den anden over alle engene hele vejen rundt: »Æ markmand kommer! Æ markmand kommer!« Når han så nåede frem, var alle dyr på plads, og alt var i orden.

Om efteråret kom han og opkrævede bøderne. Søren Lassen i Janderup, der døde 1910, havde været markmand. Han efterfulgtes af Søren Nielsen, kaldet Søren »Skræjer«. Hans søn Jørgen blev også markmand. Knud Jensen har i sine righoldige samlinger selve den kontrakt, hvormed han blev ansat. Den lyder:

*) Lud = lur, blæseinstrument, ofte sammensat af træstaver.

»Undertegnede Jørgen Nielsen af Janderup påtager sig at være markmand i Janderup skoledistrikt fra 1. december 1904 til 1. december 1905. Optagelsespenge for dyr af medlemmernes er for 1 hingst, 1 tyr: 1 kr., 1 vallak, 1 føl: 30 øre, køer og andet hornkvæg 15 øre, 1 vædder: 50 øre, får: 10 øre, dog fra 15. marts til 15. oktober kun 10 øre for væddere af foreningen. Markmanden må ikke optage lam før 15. maj og føl før 1. juli. Markmanden skal gå på marken 3 dage i hver uge, og fra 1. aug. til 15. september 2 gange daglig i engen, og fra 15. september til 10. oktober 1 gang daglig, og fra 15. september de sædvanlige 3 dage i ugen på marken, så længe vejrforholdene tillader det. Det bemærkes, at markmanden forbeholder sig ret til at have optaget dyr, hvis han er i dets nærhed i tilfælde, at ejeren eller hans folk når at få det jaget på sin ejendom.

De dyr, som markmanden optager, skal han enten bringe tilbage på ejerens ejendom eller meddele ejeren om dets optagelse, førend han har ret til at optage dem igen. Dog må han ikke optage dyr mere end en 5 å 6 gange, uden at meddele ejeren det, selv om han bringer det tilbage på ejerens ejendom. Dyrene skal være tydeligt mærkede, fremmede dyr skal markmanden behandle efter loven. I tilfælde medlemmer undlader at mærke deres dyr, har

Den sidste markmand Peder Thomsen, død 1910.

markmanden lov til at tage efter loven. For sit arbejde får markmanden optagelsespengene, som han selv besørger opkrævet.

Jandrup i november 1904.

Som markmand: Jørgen Nielsen. Som medlemmer, (44 underskrifter).«

Billum havde ligeledes sin markmand. Den sidste var vistnok Peder Thomsen, kaldet Peder »Markmand«, der også var hyrde. Han havde bygget et lille hus sydligt på Holmen, hvor han boede, når han passede kvæg og får i engene. Senere boede her et par gamle folk, »æ spækhøker« kaldte man manden (se bd. II).

Skulle en gårdmand have smedestævne, mødte han med en karl eller dreng, jern, tørvekul, mad og drikke, og så arbejdede *bysmeden* for kosten og en fast dagløn. Janderups sidste bysmed var Jens Kristian Sørensen, der arbejdede som sådan nogle år efter træarskrigen. Han blev senere selvstændig smed, den lille smedje lå øst for kirkegården, hvor han arbejdede og om vinteren »brændte sine fingre og frøs sine tæer«, som han selv sagde. Han havde været dragon i krigen, var god til at fortælle, og hans og hustruens fattige hjem i det gamle kirkehus blev noget af et samlingssted, hvor sognefolk nød både skæmt og god fortællekunst.

Som i andre landsbyer med store enge fortsatte *grandestævnerne* her længe efter udskiftningen. Der er bevaret en »Grandebog for Janderup Skoledistrikt«, indrettet 1881 og benyttet til 1943.

Der holdtes grandestævne hvert for- og efterår, i reglen i skolen. Der valgtes »kimlere«, i reglen 5 fra vestre distrikt og 3-4 fra østre. Kimler er nok samme ord som kæmner, i forrige århundrede skrevet kæmler. 1550 nævnes Viborg bys »kiemeler«. Hver kimler skulle gå rundt med en seddel til 4-5 grander, som disse skulle læse, før kimlerne fortsatte til den næste. Det kunne være indvarsling til grandestævne, pålæg om at møde til vejarbejde, meddelelse om en beslutning eller henstilling – en art budstikke. Ofte blev »æ kemlersædler« bragt omkring af børn. De afløstes af avertering i bladene. Ved grandestævne blev regnskabet fremlagt og fællesjorderne udlejedes, 1883 således:

Lerpytterne til Niels Olesen for	3 kr. 30 øre
Trehage ved Udhaven til Silberg	2 –
Remmerne til Fr. Thomsen	3 – 20 –
Vejen ved N. Olesens fenne til C. Lauridsen	8 –
Åsvangvejen til J. Madsen	8 –
nedsat til 3 kr.	
Vejen til N. J. Christensen til J. Nielsen	2 –
Vejen til Billum skel til J. Madsen	4 –
Grønvejen til J. Nielsen	8 –
Vejen fra Holm til Billum skel til J. Madsen	5 –
Vester vejen fra Billum til Jager Andersens bom til Niels Madsen	2 –

Også i Porskær var der fællesjord, men den var udlejet for 10 år mod en kr. årligt, lejerer skulle finde sig i, at byen der hentede materiale til vejfyld o. lign., lejerer kunne dog afstå lodden med et års varsel. Man havde en indtægt af fællesjord, udlejet til skolevæsenet. I 80'erne gravedes mergel i lerpytterne. Den betales med 1 øre pr. læs. Nogle gårdmænd fik hver 300 læs og betalte hver 3 kr., de fleste fik mindre. Fra 1890 lejede man jagen ud, det gav 12 til 15 kr. i kassen, i flere år var jægeren N. Bondesen. Den største udgift gik til vedligeholdelse af engvejene og træ eller rør til broerne, skatterne beløb sig i 80'erne til en kroners penge. I reglen var der et lille overskud. I 1886 bestemtes det, at det kun var til høslet, vejene lejes ud, og at byen selv skulle betale 1/3 af grøftningen. 1871 vedtoges det at sætte skel ved den fælles lergrav (lerpytterne), udgiften derved deltes med de tilstødende lodsejere. 1872 bestemtes, at de to kirkegårde og deres bortsolgte parceller, som havde pligt til at vedligeholde engvejen over Hvollebæk og Mejls bæk, fremtidig var fri for den forpligtelse, mod at ejerne af gårdenes hartk. betalte 4 rdl. af hver td. hartk. og deltog i vedligeholdelsen. 1877 vedtog man at flytte vejen til Porskær et par agres bredde fra Bonde Jensens gård, så han kunne anlægge en have ved sit stuehus. Senere fik S. Nielsen lov til at flytte en kirkesti fra midten af sin mark til det nordre skel. 1904 udlejes fiskeretten i mergelgravene for 1 kr. årligt de første 5 år og 2 kr. de næste 5. Man valgte bestyrelsesmedlemmer til Hesteforsikringen og taksationsmænd til Brandkassen og revisorer til kirkekassen og havde ellers vejudvalg og andre udvalg, således en tid til at sørge for en markmand.

Der holdes grandestævne endnu, dog kun een gang om året og i forsamlingshus eller på hotel. Fællesjorden, Porskær og skolejorden er solgt, vejene lejes ikke ud, men er overdraget lodsejerne, og i lerpytterne er der ikke fiskeri, men et anlæg.

Udskiftningen

Med de store landboreformer, da »Kongen bød, Stavnsbaandet skal ophøre, Landboe Lovene gives Orden og Kraft,« fik bonden ikke blot frihed til at flytte, men også frihed for træhest og hundehul, frihed til at drive kornhandel, til at stalde stude, fik hoveriet fastsat og mildnet, og tiendeafgiften ændret. Den reform, bonden mærkede mest til til daglig, var nok udskiftningen. Da blev jorden samlet i et eller ganske få stykker, så nær gården som muligt, så han sparede utrolig megen tid og kørsel til de forhen spredt og ofte fjernt liggende agre; den enkelte landmand kunne nu så og høste, grøfte og forbedre sin jord og opdyrke hede uden at være afhængig af andre. Det gav bedre økonomi.

Fra *Janderup* er der gået henvendelse til landvæsenskommissionen for at få byen udskiftet. 1785 opmålte landmåler *Lorent Astrup* dens marker og tegnede kort derover. 16. sept. s.å. blev der på herredstinget udnævnt følgende til at vurdere byens samtlige jorder: S. Pedersen og S. Hansen fra Kjelst, Jacob Zakariassen og Thue Christensen fra Tarp og med J. Justesen i Hyllerslev som reserve. De satte jorden i forhold til 1 td. af byens bedste jord. Denne fandt de i Østerbyen i toften vest for gård VI (mat. nr. 13a). Jo dårligere jorden var, des flere skp. land skulle der altså til for at nå værdien af 1 td. af den bedste jord, på et stykke af Blæsbjerg således 13 skp., på Hedeland endog 16 (den var altså kun halvt så god som den nævnte i Østerbyen). Det vil blive for trættende at referere hele vurderingen, her skal blot nævnes et par eksempler:

»Maaler (Maler) Tægt fra sønder af og til Blokkerne begynder, 11 skp. Derfra og til nr. 18 (IXB) 10 skp., resten af Maaler tægt til Blokkerne og Kilerne nordenfor 9 skp. Blokkerne vesten for Maaler tægt 9 skp., Blokkerne nordenfor Maaler tægt $9\frac{1}{2}$ skp. – Raahøye Agre fra øst af 9 skp., undtagen nr. 12 (gård XVI) $9\frac{1}{2}$ skp., resten af nr. 1 (gård XII) hans lange Fald den nordre trediedel, til hvor bruddet er sat, $9\frac{1}{2}$ skp., de søndre $\frac{2}{8}$ 9 skp.« Således

fortsatte man, til alle de 32 markstykker eller tægter, som udskiftningen omfattede, var boniteret.

Der kunne også findes hede, kær og mosepletter i marken, som nødvendigvis måtte udskiftes sammen med agermarken. Her brugte man en grovere målestok af hensyn til de store forskelle i nytteværdien, nemlig pr. alen i stedet for pr. tønde land, i Porskær blev således den østre side sat til »8 alen for 1 alen af bedste«. Ved dernæst at udmåle stykkernes areal på kortet kunne værdien af hele byens jord beregnes og derefter fordeles mellem ejendommene i forhold til deres hartkorn.

Endvidere fastsatte taksationsmændene, at degnen, der foruden sin skolelod havde en græsningsret, skulle tillægges 11 skp. af den bedste jord for hver ko eller 4 fårs græsning.

Til at foretage inddelingen og fordelingen havde landvæsenskommissionen beskikket stiftslandinspektør S. L. Bie, Fredericia. 4. april 1786 havde han planen færdig, og da blev der holdt åstedsmøde i Jacob Christensens hus. Foruden kommissærerne – stiftamtmand Urne, for hvem delefogden, fhv. tolder Hans Kalhauge, Ribe, der havde et godt omdømme og megen juridisk indsigt, stadig mødte, proprietær Terman Øllgaard, Bramming, og herredsfoged Hans Warthboe, Rovst møllegård. For sidstnævnte mødte S. Larsen ved det første møde. For godsejerne fra Lønborggård, Hesselmed og St. Hebo mødte fogden Byrge Qvist fra Hesselmed, fra Hennegård proprietæren, kammerråd Stochholm, for præstegården hr. Sehested og for sin bonde mødte Jeppe Madsen i Blaksmark, for domkirken dens to fæstere, sluttelig byens selvejere Jonas Joensen, N. Knudsen, Benned Frandsen, Bunde Nielsen, Anders Nielsen, David Andersen, Zeboe Christensen, Knud Christensen, Thomas Christensen, S. Jørgensen, Bennet Jørgensen, Knud Christiansen og Jacob Christensen.

Straks udbrød der en disput mellem Stochholm og præsten. Stochholm forlangte, at den jord, hans bonde (N. Andersen på XI) havde fæstet af præstegårdens, blev udlagt sammen med XI's egen jord, da »præsten hverken har den i brug eller besiddelse«. Præsten ville naturligvis have den udlagt i forbindelse med præstegårdens jord. Det endte med forlig, idet præsten tilbagebetalte N. Andersen indfæstningen, 24 rdl., hvorpå denne helt afstod jorden.

Selve udskiftningen begyndte ellers med at fastsætte skellet i agermarken til Billum. De to vestligste gårde havde nemlig agre i Billum tægt. Billum fik en toft, Vinger kaldet, og den vestre del af Dale agre. Da ingen flyttede bygningerne ud på marken, kunne man ikke få agermarken i et stykke ved gården, flere fik 1/3 i forbindelse med husene og 2/3 længere borte. Nogle småejendomme, således kirkebolet (XIII), fik dog de 2/3 ved huset.

Først udlagdes jord til den vestligste gård (XII), den fik sin toft og Blokke syd for Billumvej (landevejen), nord for vejen fik den resten i Dale agre og en

bred Hvoddumsager (forager) samt et hedestykke nord derfor, hvorudi der strakte sig nogle udpløjede agre.

Hennegårds gårde XI, XX, X og en bolsmand fik jord vest for bygningerne. Kirkebolet XIII fik jord nord for bolsmanden. Selvejerne Niels Knudsen og Benned Frandsen XIX B og A fik jord syd for landevejen i øst »til den såkaldte Niels Knudsensvej« og resten nord for landevejen til heden, den deles mellem dem »eftersom enhver forhen har haft i brug«, N. Knudsen vesterst og B. Frandsen østerst«. Dernæst fulgte *Hennegårds* XVIII (N. Thomsen), selvejeren Bunde Nielsen XVII B og fæsteren Morten Nielsen XVII A, ejeren var her Jeppe Madsen, Blaksmark. På XVII beholdt begge hver en ager fra deres gård til landevejen og ellers jord nord for landevejen, hvor det østre skel gik langs den østre kant af teglladen. Skolelæreren fik tillagt jord ved huset af byens gadejord og en lille lod mod øst.

De 3 *selvejere* Jonas Johnsen, A. Nielsen og David Andersen (XVI C og A samt V) fik som alle andre tofterne ved deres gårde og desuden jord i eet plan, der deltes i 5 stk., hvoraf Johnsen fik et, de andre hver 2. Domkirkens gård (IX) fik sammenhængende med toften agre mod nord ind til vejen samt »ongefær« 11 stk. af Kroget agre og resten øst for Katrevelvej. Morten Christensen (XIV), Niels Pedersen (VIII) og Niels Andersen (VII), alle under *Hennegård*, fik det tiloversblevne af Kroget agre og jord vest for Katrevelvej i nord for heden, og hvad der yderligere manglede skulle de have nord for IX's lod øst for samme vej.

Da man mødte den 3. dag om morgenen, var man kommet til at tænke på, at det ville være bedst for XIV, IX, VIII og VII, at man *flyttede Katrevelvejen* mod øst, og således blev det. Hos II A og B (Jac. Christensen og N. Hansen) blev noget af deres tofter udlagt til fortov for kirken, de fik resten, og hvad der blev tilovers af Killer Maade agre, når præstegården og kirken havde fået deres part der. Endvidere fik II agre derfra og hen til præstens kirkevej og videre til Bandsbjerg eng.

Selvejer Søren Jørgensen (III A) fik udlagt jorden i eet stykke, IV A og III B, begge mindre brug under Lønborggård, fik jord nord for III A. Selvejer Bennet Jørgensen, V, fik 2/3 af sin jord i sin toft og 1/3 nord for Lønborggårds gods. Derefter fulgte selvejer Knud Christiansen, VI, han får sin toft og 1/3 af det øvrige nord for Bennet Jørgensen og resten endnu længere mod nord. Til Skipperhuset fik Knud Christensen toften og Zeboe Christensen Bruun et stykke nordligere, og nord herfor en parcel, som Jac. Christensen selv ejede. Atter nord herfor helt ud til heden fik 7 ejendomme i Østerbyen den jord, de manglede.

Resten af Kilermaade, dvs. marken lidt øst for kirken, blev tillagt *kirken og præstegården*, således at præsten fik det største stykke. Dernæst fastsattes en

nord-syd gående linie, der begyndte »vesten Mølsig stene ved præstegårdens ager« og strakte sig mod nord forbi »Store Gudom-Høie« til heden. Vest for linien lå Janderup bys jorder, og øst for lå præstegårdens, *Bandsbjergs* og *Strudvads* marker. Bandsbjergs 2 fæstere fik deres egne tofter eller agre syd og vest for gårdene og nordpå »så langt mål og takst kan udgøre« samt en udmark nordligst ved heden, hvor de vistnok selv havde opbrudt ca. 20 td. ld. af heden. Syd for denne udmark fik præstegården sin. Syd for denne udlagdes Strudvads areal samlet i eet stykke omkring gården. Syd herfor fik præsten nok en lod ind til Bandsbjergs hjemmemark, og syd for Bandsbjerg kom så præstegårdens hjemmelod.

Den sidste dag begyndte med *en række handler* eller mageskifter. Domkirkens bønder bortbyttede deres lille andel i Havremarsken og fik derfor lod i Vesterenge. Det var Hennegårds fæstere, der var ude efter Havremarskens gode jord, således byttede de også med selvejerne Kn. Christensen, Bennet Jørgensen, N. Knudsen, Bennet Frandsen og fæsteren Bunde Nielsen, de fik i stedet for en enghave og et stykke i Asvang (Åsvang) samt 1 skar i Grønkær. Dernæst deltes Gade-jorden. I reglen fik hver et stykke ud for sin grund, dog brugtes stadig noget til veje og gangstier. Af *Remmerne* fik Skipperhuset og naboen en del, dog ikke så meget, at det blev »den almindelige passage til fornærmelse«. II fik tillagt 3 alen jord øst for dens toft som »fortov til (tofte) digernes reparation«.

Derpå gik man i lag med at dele *hede og fællede* (overdrev). *Vesterbyen* (hartk. 41.120) omfattede gårdene X-XIII, XVII-XXII, hvoraf XVII og XIX hver var delt i 2 gårde. Holmen deltes i 11 stykker i forhold til de 11 gårdes hartk. Dernæst fik de i »den såkaldede Hannevang hede« hver en lod ind til sin agerlod, »så vidt ske kan«. Hvad de ellers måtte mangle, både i forhold til Midt- og Østerbyen og til hverandre indbyrdes udlægges dem af den almindelige hede i nærheden af Kirkebolet (XIII). Her fik også degnen 6 td. ld. til tørvegrøft.

Midtbyen (hartk. 26.602), der omfattede 9 ejendomme VII-IX, XIV-XVI samt et hus, IX og XIV var hver delt i 2, fik hede nord for agermarken langs med Kærup hede og Vesterbyens hede. XVI fik sin lod i et stykke, mens de 8 fik hver et stykke på række efter hverandre og nok et stykke, men med lodderne i omvendt orden. Derved opnåede man, at den, der fik det nærmestliggende i den ene række, fik det fjerneste i den anden række.

Østerbyen eller Katrevel bestod af gårdene II-VI, hvoraf II og III hver var delt i 2 gårde. De fik deres hede i 2 lodder og ordnet ligesom Midtbyens. *Præstegården, Bandsbjerg og Strudvad* (ialt hartk. 23.410) fik hedelodder nord for deres agre, præstegården i midten og liggende i eet stykke, mens de andre hver fik et stykke nord og et syd derfor.

Husmændene uden hartk., Jørg. Pedersen. Birthe Jensdatter og Sophie Ottesdatter fik hver 3 td. ld. til tørvegrøft. Skifterne til *klynegravning* i Store

og Lille Bredmose beholdt hver uændret. På Hannevang hede skulle udlægges 2 td. ld. til fælles lergrave.

Til sidst drøftede man *vejene*. Vejen til Holmen gik gennem N. Andersens gård (XI), for ulemper derved fik han et stykke af fællesjorden i en udhave (fenne), vejen udlagdes 10 alen bred, begge grøfter iberegnet, og skulle vedligeholdes af lodsejere på Holmen og i Vesterenge. Landevejen skulle blive, hvor den var, 18 alen bred. Kærup kirkevej eller Katrevelvej flyttedes, så den gik øst om Katrebel og igennem Jac. Christensens gård (II B). Præstens kirkevej skulle anlægges i lige linie fra Mølsig norden Kille måde til Katrevel og mod syd til Janderup kirke. Til Billum henvistes han ad Katrevelvej og landevejen.

Om *udsæden* bestemtes, at hver brugte de 3 rugtægter i 1787, men vårsæden skulle sås i deres ny tildelte jord.

Dokumentet blev underskrevet af kommissionsmedlemmerne, landinspektøren og lodsejerne eller deres repræsentanter. – Derefter har man udmålt og afpælet alle lodderne ude i marken. Og da stod »en ny tids bonde på sin toft og lytted ud mod andre lærkesange«.

VEILEN (ENGVEJEN)

Langt senere, nemlig i dagene 17.-20. nov. 1847, foretog Janderupmænd selv uden bistand af landvæsenskommissionen en slags jordfordeling i forbindelse med flytning af en vej, kaldet »*Veilen*«. En vejle betegnede egentlig et vadested, men her gælder det altså den fugtige vej gennem haverne (fennerne) langs åbredden vest for kroen. Flytningen var allerede besluttet i form af en vide 14. nov. 1843, og der var valgt en bestyrelse til at lede arbejdet. Wandborg blev den førende. Det var ham, der foretog opmålingen og beregninger og forfattede det forseglede dokument om udførelsen. Ved flytningen af Vejen længere op i landet blev der afskåret større eller mindre dele af folks enghaver Herfor fik de erstatning ved at bytte med andre, ved at få et stykke af den gamle vej, af Remmerne eller et kontant pengebeløb. Man begyndte ved det sydvestlige hjørne af kromandens toft, hvorfra den ny vej fik en længde på 1636 alen, den var 10 alen bred mellem grøfterne, disse var 3 alen brede, 1½ alen dybe og 1 alen brede i bunden. Hver interessent måtte opkaste grøfterne for sit vejstykke, ellers blev opgravningen udliciteret. Vejen skulle belægges med 1½ kvarter sand i 5 alens bredde, derover 2 tom. klæg, 2 tom. godt grus og sluttelig nok et par tom. klæg. Gruset måtte enhver selv skaffe sig. Kirkegårds beboere, John Sørensen og H. Nielsen, skulle bekoste og vedligeholde Hvollebækbro, desuden skulle der indrettes endnu 3 broer, men ingensinde måtte den nordlige grøft spærres af nedkastede overkørsler. Iøvrigt deltes udgifterne såvel som vejstykkerne mellem interessenterne i forhold til deres dags slet eng.

ENGENES UDSKIFTNING

Udskiftningen af *Janderup enge* blev den vanskeligste og mest kontrære i hele amtet. Den startede med, at Thøger Sterm, Søvigård, og hr. Sehested i henhold til forordningen af 13. maj 1776 fik landmålerne H. Hansen og P. Petersen fra Nibøl til at foretage opmåling og inddeling. De nærmere boende landmålere Bie og Lütken havde ikke haft tid. I feb. 1780 klagede beboerne til stiftamtmanden. De utilfredse fandt det uretfærdigt, at hver skulle have sin eng samlet på et sted, da der var så stor forskel på engene. Nogle stykker var 4-5 gange så gode som andre. Udskiftningen havde man intet imod, men ønskede hver fik sin eng 2-3 steder, så man fik noget af det bedste, af det middelgode og af det ringeste, og de ønskede ikke lodderne indgrøftede, det var umuligt at holde grøfterne vedlige, havfloder ville skylle den opkastede jord ud over engene og ødelægge dem, eftergræsningen turde de ikke udnytte, da »vi ingenlunde uden hazard fra havets flod (kan) have vore kreaturer i engen, da det ofte og mange gange er sket, at om aftenen ingen flod har været, om morgenen alle engene har stået i blank hav; havde da (engene) således været indelukket, måtte jo kreaturerne have creperet og undergået.«

Sterm skrev til stiftamtmanden: »Da ingen udkomme er med bønderne til vore marskers udskiftning i Janderup sogn, uagtet derom mange møder er sket,« beder han landvæsenskommissærerne om at komme »for at få det anstødelige ryddet til side«. Det viste sig da, at på to nær tiltrådte man udskiftningen. 1781 klagede Bennet Frandsen m.fl. over, at de var fornærmet årligen over 24 forsvarlige læs hø, »hvilket er noget, vi ej kan tåle uden derved at blive forarmet«. Han fik støtte af sin husbonde, fru Vibeke, sal. Wøldikes, på Visselbjerg. Hun klagede over, at Sterm og præsten havde brugt uautoriserede landmålere, at af taksationsmændene var to i Janderup boende vildige, de havde børn og venner blandt lodsejerne. Små lodsejeres enge var udlagt som lange smalle strimler 2-3 skar brede, så de ville blive helt borte ved en indgrøftning: »Disse enge havde nogle snese tusinde rdl.'s værdi«. Landmålerne henvendte sig til rentekammeret om hjælp til at få betalingen for arbejdet udbetalt. Stochholm, Hennegård, der var største lodsejer, nægtede stadig at betale, så præsten måtte klare det, han havde tilmed givet landmålerne ophold. Udskiftningen blev nu overdraget D. Wesenberg. 7. maj 1787 var en ny plan lagt, men der var stadig modstand også mod denne plan, så først 31. maj 1792 var udskiftningen afsluttet.

Den 31. maj 1779 begærede beboere i *Hyllerslev* at få nogle enge og en del agerjord udskiftet. Muligvis blev denne delvise udskiftning ikke til noget, i alt fald anmodede Christoffer Frandsen og S. Christensen, Hyllerslev, 12. jan. 1786 landinspektør Daniel Wesenberg, N. Bjært, der udskiftede store dele af amtet, om at opmåle byens marker til udskiftning. Det blev sønnen Ludvig, der udførte det, men enkelte beboere gjorde vrøvl, så Wesenberg fik ikke sin betaling og truede 1787 med militær eksekution for at få betalingen.

Det var også galt med A. C. Teilman, Nørholm, der havde gods hernede. Han havde bekendtgjort en skrivelse fra stiftamtmanden for bønderne. Den ville de nok ikke rette sig efter, for Teilman skrev bl.a. til stiftamtmanden (1787): »Det er ikke godt at have med bønder i disse tider at bestille uden for den, som har de røde kjoler til sin disposition. Kun skade at vore fromme politikere ikke selv er på pletten, at man kunne lære af dem, hvorledes de selv bærer sig ad at finde ud af tingene.«

Kun et enkelt hus blev udflyttet. Et eksemplar af udskiftningskortet, der skulle opbevares hos den største lodsejer i ejerlaget, blev overdraget Hyllerslev Storgård.

I *Kærup* blev udskiftningen mere vellykket end i Janderup. Den lettedes ved, at 4 ejendomme flyttede ud på deres tildelte marker, byen var mindre, og den udskiftedes senere, da man havde fået mere erfaring. Arbejdet var overdraget Daniel Wesenberg. Mens forarbejdet stod på, blev der solgt parceller fra to gårde, nemlig Jacob Hansens og Chr. Nielsen Væfsters, og parcellerne solgtes både til ind- og udenbys folk. De indenbys købere skulle så have deres hark. forhøjet og deres lod tilsvarende udvidet; men gjaldt det også hede og overdrift? Det besvaredes bekræftende på åstedetsmødet, som afholdtes og sluttedes den 11. marts 1793, og hvortil den sædvanlige landvæsenskommission, landinspektøren, byens lodsejere og sognefoged Jac. Christensen, Janderup, på egne og P. Sterms vegne var mødt. De 4 udflyttere var Chr. Andersen, Søren Madsen, Søren Andersen og Mads Nielsen Tambour. Den ene af dem skulle flytte til det søndre og vestre markeskel, en anden til Lusevang og Klovehøj, en tredje til Nørre Lunger og Blæsbjerg.

Med lige linier afsattes 4 »planer«, hver omfattende flere ejendomme, som ejerne selv skulle være med til at bestemme delingen af inden for planen. Den 1. plan med 3 ejendomme blev lagt mod syd og vest, den sidste ligeledes med 3 lodder omfattede det meste af agermarken mod nord, den anden plan havde de fleste lodder ialt 6, den 3. plan kun 2 gårde. Ved forhandling bestemtes det, at de to i første plan, som ikke flyttede ud, hver skulle give udflytteren 20 rdl. samt hjælpe til med flytningen af gården, desuden kunne udflytterne vente nogen statsstøtte, ligesom bymændene skulle hjælpe med kørsler og pligtarbejde, og udflytterne måtte love, de gamle gårdtomter var gjort ryddelige inden udgangen af 1795.

Engene, som derpå skulle udstykkes, var ikke blevet takseret, da agerjorden blev det. Wesenberg spurgte, om man ville have dem takseret og så delt, eller om de skulle deles efter læs hø, som ejerne skulle opgive, og i sidste tilfælde, hvordan forholdet mellem godt og ringe hø skulle sættes. Alle stemte for deling efter læs hø á 32 lispund, og hvis man ikke blev enige om værdien, skulle den bestemmes af taksationsmænd. Vejene flyttedes så vidt muligt ud til lodskellene. Fra Chr. Væfsters »flyttested« anlagdes en 10 alen bred vej fra markskellet til kirkevejen, den skulle være både Vardevej og kirkevej. Gyden

ved 3 tofter i byen var for smal til almindelig kørsel, så der blev taget så meget af tofterne, at vejen blev 12 alen bred. Der anlagdes en 8 alen bred vej øst for sigen og en anden 10 alen bred. Nogle mindre ændringer blev vedtaget, bl.a. blev det således, at en af udflytterne kunne nå den udsete byggeplads på egen jord, og sognefogden fik sin lod skubbet, så den nåede ud »østerst på Hybebjerg«.

Heltoft har åbenbart haft overdriftsfællesskab med Kærup, men ved udskiftningen fik ejendommen ikke tillagt noget af Kærup hede, kun græsningsretten. Da kærupperne hver havde fået sin parcel derude, ville de ikke have Heltoftmanden Eske Christensens kreaturer gående. Han anlægger da sag og vinder både ved hjem- og landsting. Derefter mødtes parterne i 1797 og enedes i mindelighed om en ordning. Fra to punkter i engskellet ved Nybro bæk målte man 74 og 72 skar mod syd, hvor der opkastedes dole. Det var skellene mod øst og vest, en linie mellem de to dole på 197 skar dannede skellet mod syd og engsiden skellet mod nord. I dette afdoledede stykke skulle Eske Christensen og hans efterkommere alene have ret til græsning og kreaturdrift og Kærup by ret til lyngslet og tørvegrøft, men grønningerne og græsning måtte ikke graves eller pløjes. Da græsningsretten var lagt på mat. nr. 5, 12 og 11, fik disses ejere Jak. Hansen, Søren Hansen og Kristen Nielsens enke noget vederlag af de øvrige kærupperne.

Da ejerne mange år senere opdyrkede deres heder, havde de glemt forliget, og Marius Heltoft anlagde sag, så 1928 dømtes ejerne til at yde ham betaling for tabet af græsningsretten.

Udskiftningen af *Nr. Hebo* blev foretaget og afsluttet d. 28. marts 1794. I stedet for stiftamtmanden var mødt kommitteret Byfoged Fogtmann, kommissærerne var kaptajn Mylford, Søvig, og i Warthoes forfald proprietær Kruse, Lydumgård. Stochholm, Hennegård, mødte som lodsejer af 1 gård og 2 huse, og så var der to selvejere Hans Pedersen og Ole Jensen. Landinspektøren var Ludvig Wesenberg, der fremlagde sit forslag mundtligt. Hennegårds ejendomme, af hvilke gården, mat. nr. 3, flyttede ud, blev udlagt samlet: al Nørager Flenger, Flodsted mark, ender af Longer (Lunger eller Langagre), noget af den nordre side og vestre ender af Norden Vardevejs agre, Ryngs toft og alle »Stykker«, og noget syd for Vardevejs nordre hjørne. Arealets sydskel sattes fra sydøst hjørnet af mat. nr. 4's toft og mod øst til markeskellet. Desuden beholdt husmændene ders tofter. Delingen indbyrdes mellem Hennegårds fæstere overlodes til Stochholm (mat. nr. 3, 4 og 5). Syd for skellinien fik mat. nr. 2 sin jord, nemlig resterne af Nordre Vardevejs agre samt Ringstoft, lidt syd for Vardevej og Møllevejs agre og alt i Vinger. Mat. nr. 1 fik sin jord syd og sydvest for byen. Sluttelig enedes man om enkelte småændringer. Således skulle mat. nr. 1 tillægges nr. 2's vestre have og herfor give vederlag i de nordre tofter. Haven vurderedes i forholdet 4

enheder mod 10. Nr. 3's forladte gårds- og husplads vurderes med 8 mod 10 enheder, som mat. nr. 2 fik.

Vejen til Flenger lægges til vestre side af Longender og Stykker. Vejen øst om byen bliver gående, ligeledes en vej til St. Hebo samt landevejen, men alle øvrige veje på agermarkerne aflægges som unødvendige. Enhver skulle gøde i sin ny lod, ellers tog man 1 kær v byg og 2 kær v rug. Alt fællesskab ophævedes til Mikkelsdag 1795.

Sidst udskiftet blev *Jegum*, der jo heller ikke var noget stort ejerlav. Den opmålt og udskiftedes 1809-10 af landinspektør Hyldegaard.

Hele Billum sogn udskiftedes på een gang. Udskiftningen gennemførtes ved et åstremsmøde den 13. jan. 1797 og i flere af de følgende dage. Møderne holdtes på Hesselmed. Det var stiftslandinspektør Bie, der stod for arbejdet. Fra Kjelst udflyttedes 3 gårde og et bol fra Tarp, nemlig blytækkerens. Der anlagdes 2 næsten parallelle veje gennem heden mod nord, som afløste de gamle snoede og hinanden krydsende hedeveje. Kjelst fik sin strimmel hede vestligst, derefter Tarp mellem de nye veje og tillige Burgård, mens Billum by fik den østligste del. Hver gård fik 2 hede parceller, en nærmere og en fjernere gården.

Heden havde flere »floer«, hvis omrids er vist ved en omløbende linie på kortet. Nord for det nordlige Billum Kær nær Hannevanggårds jord fandtes flere. Ved Tinghøje og strækkende sig over grænsen og ind i Ål sogn lå *Totflod*. Langt den største var *Borre Grønning*, den fyldte næsten to parceller øst for og to vest for vejen og strakte sig ind på Borres grund. Foruden Bådsø var der et par småsøer eller vandhuller et stykke sydvest for kirken. Øst for *Billumgård* lå dens kær, der ligesom de tilstødende kærstrækninger vrimlede med klynegrave. – Også syd for byen var der hede, dog under opdyrkning, da der lå agre deri samt en større opdyrket plet. Det ser ikke ud til, der er udflyttet gårde fra Billum.

Opmålingen og tegningen af det store sognekort blev påbegyndt 1795 af J. B. Lund. Hannevang måtte anbringes på et kort for sig, men udskiftedes sammen med det øvrige sogn.

Billum enge ligger mod syd ved åen. *Billum sogns samtlige marskenge* blev udskiftet senere, blev opmålt 1800 og udskiftet 1802 af D. Wesenberg, der da var stiftets landinspektør, kortet blev afkopieret 1803 af J. J. Krosb. Engene inddeltes i ca. 70 parceller, hvoraf nogle atter var delt. Billum by havde ialt 14, når Hesselmeds og en Hjertingmand Ellunds parceller regnes med. Kjelst havde 7 numre, Tarp ca. 14 og Burgård 1. Af udejere havde fornævnte endnu 4 numre, sognepræsten i Varde havde fra ældgammel tid en eng, Visselbjerg havde endnu en parcel herude, 7 tilhørte janderuppere, ca. 6 kæruppere, desuden havde Søhuse, Trolldholm og Vejrs hver een. – Det er interessant, hvad kortet lærte os om landskabet ved åens munding.

Landbrug

Det ældste vidnesbyrd om agerdyrkning i vore sogne har jeg fundet på Søvigmark. Der var synlige rester af en oldtidsmark af den type, der også kaldes *digevoldingsagre*. De har rudeformede agre, omgivet af ganske lave, flade volde, agrene er ofte 50-60 m lange og knap så brede med en højde indtil ½ m, højst i hjørnerne. På Ankerstjerne Nielsens jorder kunne disse ager-volde tydeligt ses, skønt arealet, tidligere hede, var opdyrket. Fra Søvigmark strakte forekomsten sig ind i ubrudt hede i Jegum, men der var voldene ganske lave, idet man der befandt sig i randen af forekomsten. Voldene giver nemlig indtryk af at være vokset, jo længere de dyrkedes. De er nemlig ikke sat som diger, men herhen kastede man afsamlede sten, når ageren blev pløjet, ploven – en ard –, harven eller riven slæbte jord ud til agerens rand, plantevæksten på voldene, der jo ikke pløjedes, har samlet støv og sand under fygning, så med tiden voksede de. Arden pløjede ageren både på langs og tværs. Det lykkedes mig ikke at finde potteskår eller andet til datering, men andre steder er flere dateret til ældre jernalder, især til den førromerske periode, århundrederne f. Kr. f. Inde i selve voldingen har man under hendens podsollag fundet rester af oldtidens sandede muld bevaret til vore dage. På Lydum hede lige syd for en oldtidsmark fandt jeg rester af hustomter, ialt 5 ildsteder omgivet af lergulve, med kværnsten, knusesten og lerkarskår fra førromersk jernalder, også i Nørlund, Lunde sogn, fandtes bopladsen i forbindelse med oldtidsagrene. Interessant er det, at lige nord for Søvigmark-forekomsten, men på den anden side Søvigå eller Søvigsund strækkende sig mod vest næsten hen til vejen, der går ned til stedet, hvor Søvig mølle lå, fandtes en større oldtidsmark på ca. 20 ha med forholdsvis høje agerhjørner med stendyringer i.

Disse agre vidner om et intensivt landbrug. Der må være taget afgrøde hvert år, kreaturerne stod i stald om vinteren, så man havde gødning. Det var *alsædsbrug*, hvor jorden ikke hvilede, men hvor man hvert år tog en kornaf-

grøde. Det har visse gårde nok fortsat med, således formodentlig Billumgård. Der er næppe tvivl om, at man havde, i alt fald senere, trælle på de fleste gårde. De var også med til at rydde »til samfundet bredere grund«, da germanertids og vikingetids byer som Janderup, Tarp og Kærup blev grundlagt.

Middelalderen er ofte kaldt de mørke århundreder. Der mangler da også lys over mange af den tids forhold. Vi ved dog, at jordfællesskabet har udviklet sig dengang. Det eksisterede i alt fald ved middelalderens midte. Sent i jernalderen blev muldfjælspløven almindelig, og de lange smalle agre, den pløjede, fortrængte digevoldingerne. Markerne fik højryggede agre. Det kunne ske, de blev opgivet og groede efter med lyng. Omkring 1830 var der ved Hannevang og i heden mellem Kærup og Nørhebo spor af tidligere dyrkning. Hvornår disse agre blev øde vides ikke. I vikingetiden blev rugen almindelig. Den blev brødkornet og var »den visseste sæd, som sielden feiler«, som det hedder i Danske Atlas.

Matriklen 1661 opgiver hver ejendoms udsæd. Da ryttergårdenes *udsæd* også blev oplyst 1686 og 1709, er det muligt at undersøge, om man i det halve århundrede såede mere eller mindre korn på disse gårde. Udsæden opgives i tdr., skp. og ørte, men for at lette oversigten er den her omregnet til skp. En forordn. 1602 bestemte, at 1 td. skulle være på 8 skp., undtagen i Riberhus len, hvor den gamle Ribetønde på 10 skp. stadig skulle bruges. Først Ole Rømer fik 1683 indført ens mål og vægt over hele riget. Dette mål benyttedes her 1686. 1709 kendes kun vintersæden. Romertal betegner gårdenes numre i 2. del af denne bog. Muligvis er tallene for 1661 for lave. De er opgivet til beskatningsgrundlag.

Udsæd i 1600 og 1700 tallet.

Rug Byg Havre Bogh.						Rug Byg Havre Bogh.					
<i>Billum</i>						<i>Tarp</i>					
I	1661	60	20	0	2	I	1661	50	20	0	2
	1686	80	28	0	6		1686	48	16	0	2
	1709	100					1709	92			
II	1661	15	3	0	1	II	1661	55	25	0	3
	1686	24	8	0	3		1686	80	16	0	2
	1709	120					1709	125			
III	1661	30	10	0	1	III	1661	55	20	0	2
	1686	40	16	0	2		1686	84	32	8	4
	1709	60					1709	152			
IV	1661	60	20	0	2	IV	1661	40	15	0	2
	1686	40	8	0	4		1686	56	16	0	2

	Rug	Byg	Havre	Bogh.		Rug	Byg	Havre	Bogh.		
	1709	80				1709	83				
V	1661	35	10	0	2	V	1661	18	5	0	1
	1686	48	24	0	2		1686	28	8	0	2
	1709	77					1709	50			
VIII	1661	15	5	0	0						
	1686	8	8	0	0						
	1709	46									
<i>Kjelst</i>						<i>Bandsbjerg</i>					
III	1661	40	12	0	2		1661	50	20	0	4
	1686	64	24	0	3		1686	64	20	0	4
	1709	93					1709	128			
						<i>Hyllerslev</i>					
VI	1661	35	12	0	1	I	1661	60	24	0	8
	1686	24	8	0	0		1686	56	24	0	7
	1709	70					1709	72			
XIV	1661	11	5	0	0	II	1661	40	15	0	5
	1686	6	3	0	0		1686	40	18	0	3
	1709	35					1709	46			
<i>Billumgård</i>											
	1661	100	30	5	5	III	1661	20	10	0	3
	1686	96	32	0	8		1686	20	8	0	3
	1709	160					1709	18			
<i>Burgd.</i>											
	1661	45	15	0	2	IV	1661	30	12	0	3
	1686	48	16	0	2		1686	24	12	0	4
	1709	68					1709	40			
<i>Hannevang</i>											
I	1661	35	15	10	2	XII	1661	35	12	0	4
	1686	40	36	8	4		1686	40	18	0	3
	1709	64					1709	34			
<i>Janderup</i>						<i>Kærup</i>					
XVII	1661	70	30	10	4	(De 4 ryttergårdes udsæd er opført					
	1686	80	28	24	4	samlet).					
	1709	153					1661	140	58	26	7
<i>Strudvad</i>							1686	116	40	24	12
	1661	40	20	8	3		1709	178			
	1686	48	16	18	4						
	1709	138									

Der såedes næsten ikke andet end rug, man tog 2 kærve, undertiden 3, nogen byg, næsten ingen havre og lidt boghvede. Af de 17 ejendomme i Billum sogn har kun een ikke forøget udsæden, andre har stærkt forøget den. Under gård II i Billum er der formodentlig henlagt stufjord eller tidligere øde jord omkring 1700. Resultatet af eksemplerne fra Billum bliver, at rugsæden, der 1661 var 699 skpr., er steget til 1425 i 1709, godt en fordobling. Man må have opdyrket hede og måske taget flere af de hvilende agre i brug. 1683 var adskillige agre væsentligt længere end naboagrene. Man har åbenbart gjort dem længere ved at pløje ud i heden. Det var også en måde at skaffe sig mere sædejord på. Tabellerne viser tillige, at udviklingen ikke har været jævn, den har vel rettet sig efter fæsternes dygtighed. De nævnte Janderup sogns gårde havde 1661 fået 485 skp. rug sået, 1709 807, knap en fordobling. Den stærkeste udvikling er sket efter 1686. Før den tid har man nok haft travlt med at læge sårene efter Carl Gustav krigen.

MISVÆKST

Gentagne gange rammes sognene af *misvækst*, strenge vintre ødelagde rugsæden. Det viser et syn på ryttergodset 1686. Og det viser krigsvinteren 1709, da Nordeuropa vel nok oplevede den hårdeste vinter i historisk tid. På ryttergodset tog man tingsvidner for med dem at søge om »frihed og behjælpning for månedsskatterne m.v. . . . Deres næring og subsistentze består i rugen, der nu således har slaget fejl,« at de hverken har noget til udsæd, maden eller skatter. Jorden til rug »i alle trende rugtegter derover ubesået må blive liggende, undtagen der kan være nogle, som kan få 4-6 eller 8 skpr. i højeste lagt (sået); thi at købe rug til sæd, om det noget sted var fangelig, er enhver bonde umuligt, såsom 1 td. rug ikke er at få under 8 á 10 rdl. tønden.« Lad os se, hvordan de havde det i Billum sogn.

	Sået rug	Avlet rug
Billumgård 2 gd.	20 td.	11¼ td.
Burgård 1 gd.	8½ –	3¼ –
Tarp 6 gd.	62¾ –	26⅞ –
Kjelst 4 gd.	47 –	0 –
Billum 6 gd.	60¾ –	ca. 7 –
Hannevang 1 gd.	8 –	0 –
20 gd.	206⅝ td.	48¾ td.

12 af de 20 gårde havde ingen rug avlet.

Om de solgte, hvad de ejede, kunne de ikke tilvejebringe den fornødne sæderug. Af vårkornet i laden skal ydes dobbelt tiende, da de ikke har rug at tiende med, ofte betales lånekorn tilbage, og mad til beboerne, og hvad bliver så tilbage til udsæden 1710. Der skulle bruges meget til at erstatte den lille udsæd af rug. Ja, føjer regimentskriveren til, man kan frygte, nogle vil rømme »og andre i største nød og elendighed krepere og fast af hunger undergå«, om ikke sessionens deputerede på »sine høje steder« (regeringen) vil komme dem til hjælp. Rytterbønderne fik da også afslag i udgifterne.

I Janderup stod det måske lidt bedre til. Man såede ikke megen rug i 2. kær, og mange såede slet intet i 3. kær. Gård XVII i Janderup by såede således 5 td. i 1. kær, 4 td. i 2. og 1 td. 1 skp. i 3. kær. Da synet blev holdt, mente man, at en del af 1. kær ville blive »ulastelig«, andet slet og ringe, 2. kær mentes at kunne give »isæden«, og 3. kær den halve isæd, men høsten gav kun det halve af det anslåede. Alligevel måtte fæsteren sammen med fæsteren i Strudvad »hjælpe dennem selv« og trøste sig med vårsæden. Heller ikke Strudvad havde avlet 1/3 isæd. Gårdens to fæstere havde købt lidt korn, men hver kunne næppe så 1 td. og havde intet til underholdning. Bandsbjerg havde knap avlet den halve isæd, mente dog at kunne så 4 td. Fæsterne bevilgedes 1 kvartals frihed, da de ikke havde vårsæd. I Hyllerslev havde Søren Christensen på gård I sået 5 td. i »møget tegten« (Møntrugen, der gav penge), hvoraf noget tegnede »temmelig«, en del var så ringe, at det ikke »kunne avles enten med segl eller le«. Der var sået 2 td. i 2. kær, men resultatet blev 3-3½ td. Tilsvarende var det hos alle de øvrige Hyllerslev rytterbønder, de blev bevilget 4 måneders frihed, undtagen kaptajn Borman (X) og Baltzer Jensen (IX), som havde en bedre økonomi. Rent elendigt var det i Kærup, hvor der ikke engang i møntrugen kunne avles den halve isæd hos byens rytterbønder, deres øvrige sæd, 10³/₈ td. ialt, var sået i 2. kær, 3. brugtes ikke, der avledes slet intet. Bønderne fik sammen med Nørhebofæsterne hver 3 kvartalers frihed, undtagen Chr. Holländer, Bertil Jensen og C. Christensen, der måtte nøjes med 1 kvartal.

Vi forstår, at i det første par år har man ikke kunnet spise sig mæt i rugbrød. Grød har nok været daglig kost. Kartofler kendtes jo ikke. Sådan har det været på over halvdelen af de to sognes gårde og meget lignende på de øvrige. Og hvordan er det gået de fattige? Man har udnyttet åens, bækkes og havets fiskerigdom, samlet bær og fugleæg for at supplere, hvad husdyrene kunne give. Thi man overlevede.

De gode jorder. Præstekaldet ved St. Catharine kirke i Ribe var beneficceret med Janderup præstetiende. 1805 var der vacance ved Ribe-kirken, og man søgte da at få oprettet en forening om denne tiende. Derfor mødte stiftamt-

mand Moltke og provst Sehested for at indgå en ny overenskomst. Den afgåede stiftsprovst Sostrup, Ribe, havde fået 180 rdl. foruden kvæg- og bitende (6-8 rdl.) årlig. Janderup præsten havde fået 18 skp. rug og 22 skp. byg.

Efter megen »ventilation« blev man enige om, »at efter byernes forskellighed i jordernes bonitet skulle de klassificeres således, at Hyllerslev by og St. Hebo anses for det bedste, Sønder Hebo, Janderup by, Bandsbjerg, Jegum og Kærup for det næstbedste, og Strudvad, Nørhebo og Grydvad mølle for det ringeste. De første blev tilbudt præstekorn og kvægtiende for rug 2 skp. 3 fk. pr. td. hartk. Næstbedste for 2½ skp. rug, og det ringeste for 1 skp. 1 fk. rug, hvilken tiende refusion skal betales med godt rent, forsvarligt korn og mål i skæppen i Varde el. lige langt fraliggende sted efter Cathrine sognepræsts anvisning ved hvert års Mortensdags tider. Og forstår sig bemeldte sognepræst (i Ribe) deraf betaler sognepræsten i Janderup sin andel, nemlig 18 skp. rug og 22 skp. byg, således som disse derom forenes.«

Fra forrige århundrede

I 1800 tallet, før der blev merglet, var 1. kærsv på højtliggende marker boghvede efter 2 gange pløjning, undertiden 6 radet byg i en del af skiftet. Derefter såede man rug 3 år i træk. Jorden var så »malket ren« og skulle hvile 3-4 år. Der pløjedes to gange til boghvede, tyndt det første år og dybere om foråret. Der blev gødet til 1. kærsv rug, de andre to rugkærve fik kun lidt eller ingen gødning. På den bedre jord såede man lidt byg og havre, og så toges kun 1 kærsv rug. Der blev ikke sået græsfrø i udlægsmarken. På lave, kolde jorder såedes 6 radet byg og havre. Der blev sået lidt rajgræs til udlæg. Man avlede kun kartofler til egen husholdning. Kornet tærskedes med plejl og rensedes ved kastning, drøftning og sigtning. Kornhøsten sluttede med et lille gilde, »opskywer«. Navnet stammer fra den tid, da man høstede kornet med segl. Hos Chr. Nielsen, 15a Tarp, talte man en dag ved middagsbordet om, at man kun manglede ca. 1 td. ld. korn i at have ophøstet. Hvis man havde nået det, kunne man have holdt opskywer samme aften. Karlen sagde da, at hvis pigen kunne binde kornet op, skulle han nok høste det inden aften. Pigen sagde, at kunne karlen det, kunne hun også binde det. De gik da til arbejdet og nåede det. Men om aftenen måtte pigen gå til sengs i stedet for til det attråede opskywer.

En stor del af *kornet blev solgt*, nemlig en del rug og boghvede, som udskibedes fra Janderup kro, og dette salg var hovedindtægten for mange. Forbruget i hjemmet var betydeligt, da der i reglen ikke købtes flormel. Man »timsede« det fineste mel fra og bagte deraf sigtebrød, kaldet kage. Til festlige lejligheder kunne man lade en halv eller hel tønde sigte på møllen. Byggen blev lavet i mel eller gryn og boghveden til gryn. Kornet blev ofte tørret i bageovnen, inden det blev sendt til møllen. På større gårde brændte man *brændevin*, skønt det var forbudt, man holdt derfor vagt for ikke at blive overrasket af betjente. Det var dog for risikabelt, og brændingen hørte op. Nogle sagde, at så måtte de også holde op at have svin, som fededes af

Mergelgravere i Kærup ca. 1895. Fra venstre: Anton Hansen, Ø. Kærup, Edvard Nielsen, V. Kærup, Hans Høeg, Hannevang, Bernt Jensen, Kærup, Antons hund Kvik. Mergelen graves op på Niels P. Eriksens mark, som derfor får en part i betaling.

masken. De blev snart klogere. Af byg lavede man malt til ølbrygning. Alene ved Kærup fandtes 2 køllehuse.

På visse gårde var rensemaskinen den første maskine, der holdt sit indtog i landbruget. Den erstattede den langsommelige sigtning og drøftning med sold og drøftetrug og delvist kornets kastning, idet man dog stadig i mange år kastede sædekornet.

Andre steder var hakkelsesmaskinen den første maskine. Den afløste hakkelsekniven og indeholdt ikke meget maskineri. Man trak et svinghjul med to knive rundt med et håndtag. Men hurtigere og lettere gik det. Niels A. Madsen, Bakkegård, der har skrevet et værdifuldt manuskript om gårdens og slægtens historie m.m., fortæller, at hans far købte den første hakkelsemaskine i 1883, og i 1900 kom den næste maskine, en lille roeskærer.

Videre fortæller Madsen, at 1907 fik faderen part i en slåmaskine og 1913 fik de rivemaskine, 1916 såmaskinen og samme år en slåmaskine med høstapparat, der dog var i almindelig brug herude nogle år før så vel som høstmaskinen, der lagde de ubundne neg ud af skåret. Indtil 1915 tærskede Madsen

Et kobbel korthorns køer med reb om øret. Ved siden af trækkoen står kodrengen med deres oprinkede tøj i den ene hånd og sin kæp i den anden. Personerne fra venstre: Andrea Jensen, en ældre tjenestepige Karoline, Lise Elisabeth Knudsen, Kathrine Jensen (i vinduet), Hans V. Jensen, kaldet Bondesen, ejer af gården. Ved siden af drengen Paul Tobiasen, nu ejer af 30a Janderup.

kornet med plejl, men fik da en tærskemaskine med hestegang, der virkede ind til den elektriske strøm holdt sit indtog og indledte et væld af nyanskaffelser både i landbrug og husholdning.

Merglingen kom til at betyde umådelig meget for landbrugets fremgang. Den første, der merglede her på egnen, var A. C. Teilman på Nørholm, der merglede store dele af hovedgårdens jorder. Fra ham bredte *merglingen* sig. Efter Niels Bauns udmærkede optegnelser, fortrinsvis over Kærup, er *mergling* her først ret blevet almindeligt efter 1800 og er vel i første omgang brugt til kolde, rå jorder. Først tog man kun *mergelen* af små grave og »lajede« den op, dvs. man havde afsatser, lad, ned til den dybere liggende *mergel*. Hver mand måtte da løfte den ca. 3 alen op til næste lad. Efter krigen 1848 kom en mand sydfra, som kaldtes Christen Tysker. Han kørte *mergelen* i trillebør op på brædder, så den blev »krettet« op. Snart blev dette almindeligt, og man tog større grave.

Til alle tider har det været af største vigtighed for landmanden at have tilstrækkelig *gødning* til sin mark. »Den, der har *gødning* nok, han er rig nok,« hed det. Man strøede tørvejord, lyngtørv, grøfteoprensning i stalde og møddinger og omkring gården, for at opsamle urin og *gødning*, hvor kreaturer færdedes. Hedeopdyrkning krævede yderligere *gødning*. Den kendte sognefoged Peder Jacobsen i Billum forsøgte i 1820'erne nye veje. Han *gødede* med muslinger, der spredtes over ageren, hvor de lå, til alle forrådnede animalske dele var tilskyldt jorden. De tomme skaller blev derefter revet sammen og brændt til kalk, som atter jævnedes ud på jorden. »Virknin-gen var påfaldende.« Også andre sogneboere skrabede muslinger og benyt-tede dem til *gødning*, som dog pløjedes ned med det samme. Skallerne af blåmuslinger var længe om at blive opløst, og børn og unge skar ofte deres bare fødder på dem i sommertiden. Andre hentede tomme skaller og brændte dem i miler, dvs. i et hul i jorden omgivet af en vold af græstørv, hvor skallerne anbragtes lagvis skiftende med lag af hedetørv. Der sattes så ild i stakken, som kunne brænde i flere dage. Derefter brugtes de pulveriserede skaller som *mergel*.

Også folk længere borte fra brugte muslinger som *gødning*. De hentede dem ofte ved Kjelst ladeplads, hvor skælbådene landede både med muslinger og tomme skaller. Man tog dem navnlig i bankerne ved Mandø. På lavvande skovledes skallerne i riskurve ude ved bankerne. De blev stående til højvan-det kom, vandet kunne da skylle sandet fra, ellers skulpede man med kurven for at få dem rene. I den arm af åen, som endnu en tid gik nord om Knoldene, sejlede man hen til kanten, hvor vognene holdt, og læssede dem derop. I Tarp var Laurids Poulsen en af de første, der gav jorden muslingkalk. Derpå såede han kløver i udlæg. Før såede man ikke frø i græsmarken, der kom kun naturgræsser, som gav et meget kummerligt udbytte. På Højbjerg boede en af »skalmændene«. Muslingkalk var også en fortrinlig mørtel og kunne bruges

til at hvidte mure. Man fandt, den fremmede kunstgødning var for dyr. 13 mænd slog sig da sammen og anlagde et dampkokeri, hvor benmel blev kogt og opløst i saltsyre. Man opkøbte ben på Fanø, de sejlede til Janderup, ligeledes købtes ben i omegnen. Syren leverede farver Kastoft, Varde, der købte den i Hamborg. Det gik godt nogle år, men da redskaberne ikke kunne holde længere, gik man over til fælles indkøb af kunstgødning og fortsatte dermed, til brugsforeningen kom. Adskillige brugte fortsat benmel som gødning. En konsulent, der holdt foredrag om gødning, frarådede at bruge benmel, gødningsværdien var for ringe, så det blev for dyrt. En af tilhørerne bemærkede, at han ikke ret kunne forstå det, for fårene ville så gerne græsse på agre, der havde fået benmel. Hertil sagde Elias Kjeldsen i Kærup, der selv brugte megen benmel: »Det kan jeg forklare dig. Det kommer af, at fårene er klogere end konsulenterne!«

Kvægbestanden var overvejende jysk sortbroget. Om foråret solgtes nogle unge stude og græskøer, de var i reglen solgt fra stalden om vinteren til levering om foråret. De blev drevet til markeder i Husum og Tønder, også efter at banen var åbnet til Ribe 1875 og til Tønder nogle år senere. I Hyllerslev drev to brødre denne handel, nemlig Anders og Claus Johnsen. Efterhånden afløste korthornskvæget det sortbrogede.

Svinene blev ligeledes drevet sydpå.

Jesper Madsen skriver om *byggemåden* i Janderup sogn (og den har nok været noget lignende i Billum): »I gamle bygninger søger man forgæves flere steder efter den rette Vinkel, hvor to Længer støder sammen, uden at det er muligt at opdage Grunden til denne Afvigelse. En anden Ejendommelighed er denne, at der fandtes ingen Porte i de gamle Ladebygninger til at føre Sæden ind ad. Naar man kom hjem fra Engen eller Marken med et Læs Hø eller Sæd, saa væltede man Læsset op mod Ladebygningen, lod Foderet ligge og kørte bort med Vognen. Foderet blev saa ført ind i Laden gennem en Række Laager i Muren, og naar den saa var fyldt til Bjælkerne, fandtes en Række Gab (»Arkengab«) paa siden af Taget, hvorigennem man fyldte Laden*). Hovedindgangen til Beboelseshuset var i Regelen fra Gaarden, i

*) Sådan var forholdene ikke blot i Janderup-Billum, men i store dele af landet. Ingen har skildret det smukkere end Jeppe Aakjær i det dejlige digt »Når rugen skal ind«, hvor det bl.a. hedder:

»Først bredte mor et klæde
så ømt som nogen højtidsdug;
der måtte ingen træde
med sko i høstens rug;
så fejed hun med limens rest
hvert snavset strå tilside
som for en hædersgæst.

— — —

Se, far han lægger vesten
og ser så indadvendt:
En skælven i et ydmygt sind,
en bøn til altets skaber,
før avlen bringes ind.

Så fatter far om spaden
og graver i det gule klæg
to huller langs med laden
foran den hvide væg,
i dem skal vognens fælger slå
og stå som i en fælde,
til veltningen går på.

Og alle hænder jager
og alle fødder er i rend;
i støvet læsset brager
for bred rygges spænd.

— — —

hvilken man kom ind igennem en Køreport, der ikke afbenyttedes til andet med Undtagelse af, at den delvis kunne benyttes som Vognport. De gamle Gaarde og Huse var bygget meget solide og opnaaede en betydelig Ælde.« Hvor forskellige bygningerne kunne være, også den gang, ser vi i Billum 1795. Da var der 6 parallelgårde, 3 firelængede, der var bygget som 2 kroghuse med åbninger (indkørsler) i diametralt modsatte hjørner af gårdspladsen, den ene havde et fritliggende aftægtshus i haven. Men disse og flere andre havde oprindelig haft gårdfællesskab, så her er tale om to adskilte gårde, der dog stadig lå tæt hos hinanden, hos et andet par endog så tæt, at to af længerne kun var adskilt ved en snæver tagdrypsslippe. Videre var der 2 trefløjede gårde og 1 med 3 fritliggende længer, vist et oprindeligt parallelhus, 1 tofløjet (kroghus), der tillige havde en enlænget bygning, og 1 enlænget gård. Desuden fandtes nogle småhuse, vel aftægtshuse og lejehuse og antagelig ovn- og køllehuse.

Hjemmenes indretning var noget anderledes end nu. Forstuen var gerne et lille rum, så der var kun lidt plads til gæsters tøj. Dagligstuen var det vigtigste opholdssted og var tillige sovekammer og spisestue. Der stod et langt bord foran en fast bæk mod væggen med vinduerne, videre 2 indelukkede senge og et skjult skab mellem dem, hvori flaske, glas og nogle kopper blev opbevaret, en bilægger, et stueur og nogle stole udgjorde resten af møblementet. Der var ikke mange prydelser på de hvidkalkede vægge. På de større gårde var der tillige en lille stue, som kaldtes »æ dansk« med bord og fast bæk, et chatol, gemmende husets værdisager, og en dragkiste, hvorpå der almindeligvis stod nogle glas. Det var husets smukkeste rum. Så var der en 3 fagsorstue, hvor kiste og skabe havde plads. Ved festligere lejligheder blev de ryddet ud for at give plads til gæsterne ved de dækkede borde og bagefter give plads til dansen på det lerstampede gulv. Ofte kunne bønderne have en biindtægt ved at åbne hjemmet for ungdommen til *parbal* med forud aftalt antal, pris og traktement eller til »leg« med offentlig adgang, og hvor hver betalte for de goder, han nød. Køkkenet havde kampestensgulv og åben skorsten uden komfur. Der stod et fast bord mod vinduet og ofte en grube-kedel. Det var et koldt opholdssted for kvinderne om vinteren, derfor brugte de også tykt uldent tøj.

Man måtte selv frembringe de flest mulige ting, der var næsten ingen penge at købe for. Statsbankerotten 1813 og den store landbrugskrise havde for lang tid forarmet landet. Alle klæder lavedes almindeligt af *hjemmebehandlet* uld og hør. Når fårene var klippet, blev ulden tørret*) og gemt, indtil kvinderne kunne tage fat. Det var en æressag at lave meget tøj og lægge hen i de store

*) Ofte bliver ulden vasket, mens den sidder på fåret. Det sker i en stor balje vand, og flere personer hjælper til. Berømt blev en sådan vaskedag hos Frands Bennetsen, da mændene pludselig plumpede tjenestepigen i baljen, og fru Bennetsen tog pigens parti, så »kvinder selv stod op og strede, som de vare mænd!« som det hed i de unges avis.

kister til børnenes fremtidige udstyr. Det vistes frem, når konerne kom sammen ved fest eller en eftermiddagspassiar. Man beundrede, hvor meget der var lavet, og studerede mønstre, så den ene kunne lære af den anden. Når karlene var færdige i loen, hvor de havde svunget plejlen hele dagen, måtte de karte uld, mens konen og pigerne lod rokken snurre, og snakken gik lystigt, eller måske var husfaderen så dygtig, at han kunne læse højt af en underholdende bog.

Man fik meget *saltmad*, derfor nød man også meget øl, der blev slagtet et får og et kreatur og et eller to svin, mestendels blev alt dette nedsaltet. Om foråret hentedes fisk ved Vesterhavet. Der var fiskere i hver by. De havde en læver (løber), der kom med bud om, når fiskerne kom i land med fangsten, og man skulle være der med heste og vogn for at hente et læs. Husmændene fik gerne en del af læsset. Fiskene blev saltet, tørret og nedpakket. Om efteråret fik man igen fisk, men ikke så mange. De kunne ligge i saltkarret hele vinteren. Fersk mad var sjældent undtagen hos de folk, der fangede fisk i åen, men hanen måtte af med livet den første dag i engsletten. (Væsentligt efter Niels Bauns optegnelser).

I sogne med så store og gode enge spillede høbjergningen en stor rolle. Om *høsletten i Janderup enge før maskinernes tid* skrev den gamle sognefoged Andr. Nielsen: »Det var et prægtigt syn, når høet af de store enge blev bjerget. Det begyndte omtrent ved St. Hansdag og vedvarede til 1. august, sjældent til midt i måneden. Om morgenen kl. 2 drog man ud fra hver gård med 2 eller 3 karle og et par piger. Karlene svang leen, og pigerne rev af skåret. Man kunne ofte høre munter tale og sang blandet med leens klang. I den tidlige morgen lå der gerne tæt tåge over åen og engene, men rækken af de Janderup gårde lå ganske fri, ofte ragede kirketårnet og måske kirketaget op over tågen, så det så ud som svævede disse bygninger i luften, duften af det slåede græs og de mange-artede blomster var en nydelse. Det kunne ske, når Venus var morgenstjerne, at vi kunne se sol og stjerner samtidig. Når høet skulle køres hjem, kunne der atter vise sig et prægtigt skue, ved solnedgangstid kom en lang række hølæs – en snes vogne – med folkene oppe på læssene under spøg og latter stilende op mod gårdene, et udslag af arbejdets glæde. Senere, i de skønne septemberdage, frembød de vidtstrakte enge atter et imponerende syn, et mylder af græssende kreaturer, heste og får, der her »voksede sig så trind om sin lænd«.

Fra Billum sogn har Morten Nielsen i Tarp også skrevet om høsletten 1890-1905, d.v.s. før slåmaskinernes tid. Sletten begyndte gerne ved mid-sommer d. 24. juni. Forinden skulle karlene til smeden og have leer slebne og hartøjet efterset, så alt var i orden. Der blev sagt, at man skulle være lige så omhyggelig med sin le som med sin barberkniv. Husmoderen havde også travlt, der skulle brygges øl og bages brød. På hver gård fandtes en ekstra stor madkasse, som kun blev brugt i høbjergningstiden. Aftenen før der skulle

begyndes, blev madkassen pakket med mange gode sager: ½ rugbrød, sigtebrød og fint brød, smør, kogte æg, fårelår, rullepølse og ost. Vi kørte som regel hjemmefra kl. 2, især i de første dage. Var det varmt, tog vi en stor middagssøvn. Når vi begyndte at slå ved 2-3 tiden, spiste vi gerne mellemmad to gange, første en lille frokostpause, lige tid til et stykke mad og et glas øl. Ved 9 tiden samledes vi med de nærmeste naboer, mest ungdom, hver havde øl og brændevin i madkassen, som mest blev drukket af de ældre. Var der en pige med for at »rive af«, havde hun ansvaret for madkassen. Hver måtte selv smøre sin mad og vælge sit pålæg, det kunne sammenlignes med, hvad vi kalder højt smørrebrød. Efter spisningen gik det livligt til, både unge og gamle deltog, det kunne godt tage et par timer. Det var skik, at man gik rundt »og prøvede de andres le« og skulle da have en dram. Det kunne ske for dem, der gerne ville have snaps, at de fik for lidt bestilt, således fortæltes om en gammel mand fra Tarp, han havde slået i 3 dage, men det vil sige kun med at prøve andres leer. Men på den fjerde dag spurgte hans kone, om hun snart skulle med at hverre, vende høet. Den dag begyndte han at slå for sig selv. Høsletten gav lidt søvn og var strengt arbejde; men det var en tid, vi, der var unge, så hen til med glæde; vi følte, der da blev taget hensyn til os med forplejning, med den frihed, der herskede mellem husbond og tyende, og at den indsats, der blev ydet, var til gavn for begge parter.

De gamle kunne nikke til Sal. Frifelts ord: »Aldrig mit hjerte i livsglæde ler, som når i høslet jeg spænder hver sene!«

Videre skriver Morten Nielsen: Jeg tjente i 1900 hos Peder Burgaard, han var dengang en ældre mand og tog ikke meget del i arbejdet på gården, han havde en egen måde at lede arbejdet på. Han vidste omtrent, hvor lang tid hvert stykke arbejde ville tage, også for enge af kendt størrelse. Vi var kommet til at slå det sidste stykke, og det havde vi været letsindige nok til at fortælle derhjemme. Vi kom i slet selskab, så vi blev ikke færdige. Nu var det skik, at den dag der blev opslået, bød madmor på vin og småkager. Vi blev også inviteret og modtog med tak indbydelsen. Da vi havde drukket vinen, måtte jeg have min samvittighed lettet og bekendte, vi var knap færdige. Jeg var jo lidt spændt på, hvad husbond ville sige. Svaret blev, at dette også var passeret i hans unge dage. . .

Billum kirke havde to engfæner, den ene kaldtes Nørkirkens og den anden Sønderkirkens, hver på ca. 10 dags slet, som var afsat i lige så mange parceller og blev udlejet til mindre jordbrugere. Slåtiden var gerne sat til 20. juli. Der kunne undertiden være 40 mand i arbejde. Det gik sjældent helt roligt af. En gang enedes folkene i Søndereng om at forsøge, om de kunne hente brændevinen fra Nørreengen. Hans Pedersen, Billumgård, senere arkitekt, påtog sig opgaven mod at få en hest og en kurv til brændevinsflaskerne. Han red op over Holm, ned bag floddiget og kom uden uheld tilbage. Da sletterne fra Nøringen kom ud til Sønderengen blev de budt på øl og brændevin. Ingen

tænkte på, hvis brændevin, de sad og drak. Da de kom tilbage og opdagede, at det var deres egen gode brændevin, det var gået ud over, var det ikke just gode ord, der faldt om »de ædle givere«.

N. A. Madsen har givet en skildring af engvandingens historie. Herfra bringer vi et par uddrag: 1816 giftede Jakob Jensen fra Forsum vandmølle sig ind på en gård i Janderup. Han stillede to pumpemøller op i sin eng ved åen. Snart kom der flere. Disse møller havde kun to vinger og stod på »en pig« (pæl) og måtte drejes i vinden med håndkraft, når den forandrede retning. Da der var et stykke vej ud til dem, kunne det vare nogen tid at få dem i gang igen. Folkevittigheden sagde, at nu rådede Vorherre for alting, så nær som for Janderup engel! Senere lavede møllebygger Chr. Riber en mølle med 4 vinger og lukket snegl til at løfte vandet. N. A. Madsen fortsætter: Atter senere fik man vindrosen. En mand blev lejet til at passe vindrosen, men da engene skulle vandes i maj, og det ikke altid blæste, kunne der godt vanke ubehageligheder fra de sidste, der fik for lidt vand. Der stod nu vindroser i Billum, Tarp, Krauense, Vibæk, Janderup og øst for Janderup kirke.

Om Hyllerslevbeboernes engvanding fortæller Chr. Mathiesen 1881:

»I 1871 havde en Del af Beboerne ladet grave en mindre Kanal for at lede en Del af Vandet i Hyllerslev Bæk ned til deres ved Varde Aa beliggende Enge, og dette Foretagende havde vist sig at være ufyldestgørende, idet Kanalen bl.a. var gravet efter for lille en Maalestok. Man henvendte sig da til Hedeselskabet om Hjælp til at faa Sagen ordnet paa en bedre Maade. Under Ledelse af Ingeniør Brøndsted graves »Hyllerslev Kanal«, som med nogle Bikanaler har en Længde af 5/8 Mil og fører ved almindelig Vandstand 8-10 Kubikfod Vand i Sekundet; men da den optager Vandet fra Grydvad Møllebæk tæt neden for Møllen, og denne ikke har Vand nok til at male med i hele Døgnet, saa er Vandstanden meget vekslende. Naar der males med fuld Kraft, fører Kanalen indtil 24 Kubikfod Vand i Sekundet, og denne Vandmængde er den beregnet paa.

Vandingen sker ved Overrisling paa Gestengene, og der vandes kun om Foraaret, men da der ogsaa er Marsk, bruges her kun Befugtnings-Vanding, da det ferske Vand paa den Slags Bund er af tvivlsom Nytte. Sædvanligvis overskylles den største Del af Marskengene af Havvandet om Vinteren, og det antages, at det bevirker befrugtende ved at der afsætter sig »Slik«. Hele Anlægget havde kostet henved 6.000 Kr., der er fordelt på 91 Vandparter, hver Part beregnet paa at kunne vande 1 Td. Ld., altsaa henved 60 Kr. pr. Td. Ld. Man vander nu ikke saa tidlig eller saa stærkt som i Førstningen, da man har gjort den Erfaring, at ved en rigelig Vanding bliver Engene for bløde, saa at de ikke kan bære Kreaturerne, naar de skal paa Eftergræsningen.«

BILLUM ENGVANDINGSSKAB

Først i 1880'erne, da der skete så meget nyt indenfor landbruget, blev det

Lokomobilhuset mellem Billum og Janderup enge.

aktuelt med at vande engene. Der blev holdt flere møder om sagen, og ved et møde i Billum kro 4. nov. 1881 dannedes et interessentskab for at få opført en vindmølle ved åen til oppumpning af vand og få lavet et kanalanlæg til vanding af Billum enge.

Lovene for interessentskabet blev vedtaget og en bestyrelse valgt, første formand blev Janus Bloch. I 1882 tog man fat på arbejdet med at opføre vindmøllen på et stykke eng, tilhørende Nis Hansen, mat. nr. 11a Billum. Møllen skulle trække vandet op med en snegl, som førtes i et indløb fra åen. Der blev gravet kanal til begge sider, langs med åen, en kanal blev ført op mod diget til en tværkanal, som gik over de nordre fenner. Bidrag til opførelsen samt til erstatning for jord, blev opkrævet med 2 kr. 50 øre på 1000 kvadratalen. Der blev opkrævet 4623,51 kr. Anlægget kostede 3975,77 kr., andre udgifter 59,59 kr., erstatninger for jord 479,80 kr.

Vandingen kom i gang 1883. Det tog hvert år ca. 2 mdr. at vande engen. Man begyndte sidst i april eller først i maj og blev ved til sidst i juni. Det gik på skift, hvor man begyndte vandingen. Omkring 1. aug. blev møllen sat i gang igen for at fylde alle grøfter med vand. Kreaturerne skulle nu i engene til eftergræsningen. Vandet skulle både hegne og yde drikkevand. Peder J. Pedersen (Smed) passede vandingen i mange år. I 1894 fik han 2,25 kr. i dagløn i den tid, han vandede engene, de dage, han tilførte grøfterne vand, fik han 2,50 kr., og han fik 10 kr. for opmudring af indløbet til sneglen.

I 1897 sluttede man sig sammen med Janderup om et pumpeanlæg, så man skulle vande både Billum og Janderup enge om til Mejls bæk. Anlægget blev nu flyttet til skellet mellem Janderup og Billum enge. Der købtes en lokomo-

bil (dampmaskine) til at trække pumpen. Man fyrede med kul, som sejledes dertil, somme tider af skibe fra Fanø. Vindmotoren blev solgt til Hans Jessen i Mosevrå for 400 kr., som betaltes med 100 kr. årligt i 4 år. I 1916 vedtoges det at købe en petroleumsmotor, man fik en 30 hk. med et svinghjul på ca. 2 m i diameter. Herefter tog det kun 3 uger at vande engene, omk. 300 td. ld., dobbelt så meget, som møllen skulle vande, og det tog 2-3 dage at fylde grøfterne. Det gik godt, indtil 2. verdenskrig kom, så kunne man ikke få olie til motoren. Der blev ikke vandet et par år, og udbyttet af hø gik katastrofalt ned, i 1942 blev der næsten intet, fordi græsuglelarverne sad over det hele. Når der blev vandet, kom larverne op, og så tog mågerne dem. I 1942 søgte man da om elektrisk kraft, det fik man i 1943, ført over åen fra Hostrup. Man fik en ny pumpe, som gav meget mere vand end den gamle, nu kunne engen vandes i en halv snes dage. Der vandedes døgnet rundt, så der var ingen 8 timers dag for den mand, der skulle passe det. Han begyndte tit kl. 4 om morgenen og var derude til sent om aftenen. Vandingen skulle passes, så engen blev vandet over det hele. Tidligere var det ofte galt med motoren, og i vandsingsperioder havde maskinsmed J. Nielsen, Janderup, næsten ingen ro dag eller nat, da han også passede motorer i Tarp og Vibæk, hvor der var lignende anlæg.

Først i 1950'erne begyndte nogle at pløje i engene, og det blev dyrere at holde anlægget i orden, kunstgødning blev forholdsvis billigere. Det blev en bedre forretning at bruge kunstgødning end at vande for at få merudbyttet af engen. I 1952 standsede man da vandingen og i 1956 vedtoges det at nedlægge anlægget. De sidste mange år blev vandingen passet af Hans Bech Pedersen i Janderup enge og af Hans Andersen i Billum enge.

STORMFLODSDIGET FRA KJELST VASE TIL BROENG KJELST-BROENG DIGELAU

Man havde længe ønsket at beskytte Kjelst engene, som både sommer og vinter kunne oversvømmes af havvand, og man fandt at dette var overkommeligt for et område ved Lillebæk på grænsen mellem Billum og Ål sogne. Her var der noget kornland i indelukket og gester.

3. juli 1877 holdt lodsejerne et møde hos Niels Christensen i Broeng, hvor man enedes om at gøre forsøget. Diget skulle gå fra Niels Broengs havedige (inddiget fenne) og til det sydvestlige hjørne af Højbjerg kirkeeng, ca. 1000 alen, og det skulle være så stort, at det også kunne holde høje floder ude. Det kom til at gå over Niels Broengs og Søren Th. Maltesens enge. De to var villige til at afstå jord til at sætte diget på mod 3½ øre pr. kvadratalen samt ret til høslet på digets skråninger. Udgifterne til anlægget skulle fordeles pr. td. ld. af beskyttet ejendom. 16 mand fra Billum sogn og 12 fra Ål underskrev vedtagelsen. Ved et følgende møde hos P. Jessen valgtes bestyrelse, nemlig Ole J. Christensen, Billumkær, Jacob Termansen, Kjelst, Thruels Laurid-

sen, Tarp, samt Niels Christensen, Broeng, og Niels Jensen, Sønderbøl. Man antog vejassistent Femilung, Hyllerslev, til foreløbig at nivellere og udarbejde tegning på et dige på gennemsnitlig 6 fods højde. Herfor skulle han have 20 kr. Af det inddigede land skulle der betales efter 3 takster 1:2:4. Efter et punkt i Thruels Lauridsens eng fastsattes en kurve som grænselinie for takst 1 og 1 fod under digehøjde for takst 4 og for takst 2 en kurve midt imellem 1 og 4. Man ville egentlig have taget jord fra Højbjerg, men enedes om at tage den af Maltesens eng mod betaling. Arbejdet blev opråbt i stykker og overdraget forskellige i de to sogne, for ialt 739 kr. En sluse over bækken byggedes senere. Da bestyrelsen ikke selv kunne foretage den fornødne nivellering og beregning samt kontrol, overdroges dette til landinspektør Møller, Varde, for 80 kr. samt frit ophold og befordring. Diget blev altså 910 alen lang, 6 fod højt med 3 fod bred krone og skrånede betydeligt udad. Næppe var det færdigt, før der natten mellem 24. og 25. okt. 1878 rejste sig en sydvest storm med en større havflod, der bortrev en del beklædning af digets sydlige side og også noget fylding, så man måtte leje folk til at udbedre det. Der skete atter skade i 1881 og flere gange senere, hver gang blev skaderne udbedret. Værst var det ved stormfloden 1909, da blev slusen næsten ruineret. Iøvrigt tog diget skader ved floderne 1911, -16, -17, -22 og -25. Den 23. nov. 1928 blev det helt gennembrudt på en strækning af 25 alen og delvist på 15 alen. Samtidig med istandsættelsen derefter forstærkedes det med 1 alen jord på nordsiden, og der føjedes $\frac{1}{2}$ alen til højden. Efter en stormflod 1951

Slusen i Kjelst bæk. Portene er åbne. Bag drengen Harald Thrane ses diget. Fot. Kr. Thrane.

overlod man til Karl Eskesen, Vrøgum, at bygge en ny sluse, der afleveredes 4. nov. s. å. Den fungerer fint endnu. I 1977 holdt man møde om digets fremtid. Man vedligeholder det ikke længere, og der er nu huller flere steder, men digelauguet består fortsat.

Priserne på landbrugsvarer var ofte svingende. Vi nævner et eksempel fra 1700 tallets sidste halvdel.

1762: 1 skp. rug 32 sk., 1 skp. byg 20 sk., 1 skp. boghvede 16 sk., 1 skp. havre 16 sk.

1763: 1 skp. rug 24 sk., 1 skp. byg 16 sk., 1 skp. boghvede 12 sk., 1 skp. havre 10 sk.

1764: 1 skp. rug 28 sk., 1 skp. byg 20 sk., 1 skp. boghvede 16 sk., 1 skp. havre 12 sk.

1762: 1 lpd. grønsaltet flæsk 4 mk. 8 sk., 1 lpd. smør 7 mk. 8 sk., 1 lpd. talg 7 mk. 8 sk.

1763: 1 lpd. grønsaltet flæsk 7 mk., 1 lpd. smør 10 mk., 1 lpd. talg 9 mk.

1764: 1 lpd. grønsaltet flæsk 5 mk. 8 sk., 1 lpd. smør 10 mk., 1 lpd. talg 17 mk.

1 potte honning kostede 1762 8 sk., 1763 17 sk., 1764 18 sk.

1802 ansatte en kommission hartkornet for en gård i Kjelst til 3 td. efter følgende beregning:

Rug 7 td. [udsæd] á 3½ fold er 24½ td. á 3 rd.	73 rd.
Byg 2½ td. [udsæd] á 3 fold er 8 td. á 2 rd. . .	16 –
12 læs mærskhø á 13 mk.	30 –
7 høvder [at sælge] årlig á 3 rd.	21 –
4 får [at sælge] årlig á 1 rd.	4 –
	<hr/>
	144 rd.
Fragår det halve for dyrknings omkostning . . .	72 –
	<hr/>
	72 rd.

Herfra skulle vel fradrages skatter, renter, eventuel aftægt o.a. udgifter. Kornet er steget væsentlig i pris. Svin eller flæsk sælges tilsyneladende ikke.

Arealets benyttelse og kreaturhold

Som tidligere nævnt er der i tidernes løb sket forandringer med størrelsen af sognets areal. Det gælder området ved Vige-Søvigsund, og Billum sogn har både lidt landtab og landvinding ved fjorden. En ret mærkbar formindskelse skete, da Janderup sogn afstod Jegum til Ål sogn. Derved sank Janderup sogns areal fra 3910 ha. til 3485 ha. Billums areal opgives sædvanligvis til 1875 ha. Efter dette er de to sognes samlede areal nu 5360 ha.

1861 udgjorde agermarken efter tabellen 3871 td. ld., mens hede og mose udgjorde 5104 td., dvs. heden og de få moser dækkede over $1\frac{1}{3}$ gange så stort et areal som agerjorden. 20 år senere er forholdet omvendt. Omkring 1900 dækker heden kun halvt så meget som agerjorden, og de følgende år opdyrkedes den ganske, over 2000 tdr. land, så der praktisk talt ikke var mere hede tilbage. Det var den største bid i nogen 20 års periode, til sidst var motoriserede kræfter sat ind. Mangfoldige trofaste slidere i sognene havde taget »et bitte nøk« og »lagt deres vinding til landet« og »ryddet for samfundet bredere grund«. Vi kan ikke nå at nævne dem alle, men vil nøjes med dem, hvis navne står mejslet i sten i Kongenshus mindepark: Peder Anton Frandsen, Hallumvad, 1857-1931, og hustru Ane Kathrine, 1882-1943. Knud Kristian Knudsen, Kærup, 1873-1943, og hustru Bertheline Nielsine Poulsen, 1879-. Marius Knudsen, Billum, 1866-1944, og hustru Karen Hansen, 1867-1934. (Marius Knudsen var tillige grundlægger af bydelen Venezuela i Varde). Edvard Nielsen, Kærup, 1867-1933, og hustru Ane Kathrine, 1874-1943. Om Knud Kr. Knudsen oplyser mindebogen om parkens oprettelse: Ægteparret overtog »i året 1900 et husmandsbrug, der lå op til Kærup hede, som strakte sig omtrent fra Kærup by ca. 3 km mod nord. Arealet til ejendommen udgjorde 70 td. ld., men kun 16 td. var opdyrket, resten lå i hede. Besættningen var 4 køer, 2 kalve og et par små »russere«. Her lå en stor arbejdsmark for de unge, raske og energiske mennesker. Og der blev taget fat med god vilje. Knud rådede over kræfter, han aldrig sparede på, tidligt og sent så man ham i

arbejde. Han begyndte straks at pløje og mergle heden. Den første mergel gravede han op i marken, men efter en halv snes års forløb kom Blaksmark mergelbane, som fik stor betydning for egnens hedeopdyrkere, og nu gik det hurtigt fremad med kultiveringen. Efterhånden voksede en dygtig børneflokk op, hvis støtte betød meget i bedriften. Da heden var omdannet til god agermark, købte Knud Knudsen mere hede, ligesom også lidt eng erhvervedes, så der blev en stor gård på omkring 100 td. ld. En del af jorden trængte til vandafledning, hvorfor dræning og udgrøftning fandt sted, og samtidig gennemførtes plantning af læhegn. Hvor før var hede, lå nu frugtbare marker, der bar mægtige afgrøder, og i stalden stod en stor førsteklases besætning.

Omkring 1930 blev der på noget af arealet bygget en ny gård til en datter og en svigersøn. Da udgjorde besætningen 65 kreaturer og 6-7 heste, og Knud Knudsen var Janderup mejeris største mælkeleverandør, et imponerende resultat af familiens virke gennem 30 år. I 1937 afstod Knud Knudsen gården til en søn. »Hans livsværk vil for kommende slægter vidne om, hvad der kan nås ved flid, dygtighed og energi. Han har, været med til at gøre vort land større, og hans navn fortjener at bevares for efterslægten,« siger en indberetning til Hedeselskabet.

Også før 1861 var der selvfølgelig dyrket hede op, selv om det nødvendigvis måtte ske i et langsomt tempo, man benyttede dengang ikke mergel og havde kun lidt gødning tilovers dertil. 1683 havde de to sogne tilsammen 2741 td. ld. ager (Janderup 1648,9 og Billum 1092,1), så mellem 1683 og 1861 er der opdyrket 1130 td. ld., nok det meste efter landboreformerne. I fællesskabets tid var det endnu vanskeligere med nybrud, da heden var fælleseje, men foran er nævnt eksempler på, at opdyrkning skete.

Arealets benyttelse i Janderup-Billum sogne i td. land.

År	Hvede	Rug	Byg	Havre	Blandsæd	Boghvede	Kartofler	Roer	Udlagt til græs	Brak	Eng og kær	Hede og mose	Plantage
1861		958	294	319		235	82	1	1952	30	1433	5104	
1871	1	881	364	535	29	179	123	6	2229	110	1622	4429	
1881	2	760	481	751	53	236	111	38	2437	105	1706	3786	7
1896		594	492	952	120	58	128	140	2101	70	1667	2798	105
1907	2	595	376	1015	285	22	172	479	2884	78	1853	2090	104
1923	4	508	259	782	496	1	244	702	3518	9	1322	70	109
1951	42	70	1089	407	898		465	1051	3264	4	1214	87	
1961	29	215	1909	427	969		70	1264	2594	4	1533	147	
1968	4	18	3198	409	64		22	791	1987*		2331*		

*) Disse to tal svarer ikke helt til skemaets gamle overskrifter.

Kreaturhold i Janderup-Billum sogne ialt.

År	Hingste	Vall. o. 2 år	Hopp. o. 2 år	Følplage	Tyre o. 2 år	Stude o. 2 år	Køer	Ungkvæg	Får	Svin	Bistader	Høns
1861	3	81	142	51	13	168	957	779	2364	316	264	
1871	1	84	159	19	7	158	1115	726	2596	552	159	
1881	5	104	179	60	8	208	1240	1036	2531	635	263	
1893	4	142	187	187	13	161	1393	802	2275	963		
1909	2	159	274	232	27	387	1673	1733	1705	2212	176	7092
1923	4	227	292	170	12	473	1531	1531	1081	3616	79	15217
1951		184	305	117	34	311	2241	3103		6300		26257
1961		6	29		183	129	2263	3841	36	11051		19247
1968	*	*	*	*	71	217	2252	3801	158	13420		6295

*) Hele hestebestanden 1968 var 40 sportsheste og 4 arbejdsheste.

Foreninger

Allerede i middelalderen kunne man frit danne gilder og lav. Heller ikke under enevælden var der en speciel lovgivning mod at stifte foreninger, når de ikke stred mod den øvrige lovgivning. Staten kunne kontrollere, om de skadede almenvellet og så opløse dem. Junigrundloven 1849 sikrede borgerne ret til uden forudgående tilladelse at danne foreninger og fastslog, at ingen forening kunne opløses ved en regeringsforanstaltning. Fandt staten alligevel grund til at ophæve den, skulle sagen afgøres ved domstolene. Den udstrakte foreningsfrihed er også stærkt udnyttet i vore sogne.

JANDERUP ANDELSMEJERI

Andelsbevægelsen begyndte i Danmark omkring 1850. I nogen grad havde denne strømning forbindelse med den gryende industrialisering og den rivende udvikling af tekniske fremskridt, men samtidig en uddybning af forskellen mellem samfundsklasserne og deres levevilkår. De store industri-samfund skabtes, og deres ideer og praksis udvikledes, men misbruges tillige som grundlag for en udskillelse og udnyttelse af de svage i samfundet.

Det førte til, at brugsforeningsbevægelsen opstod, og senere fulgte andre andelsvirksomheder efter.

Sidst i 70'erne og de følgende to årtier var der store vanskeligheder inden for landbruget med de ændrede afsætningsvilkår for landbrugets hidtidige eksportvarer, kornprodukter m.m. For at kunne konkurrere med udlandet måtte landbruget ændre sine driftsformer til mere forædlede produkter: smør, flæsk, æg m.m.

Begyndelsen til denne udvikling blev iværksat af en lille gruppe vestjyske bønder, som i 1882 oprettede Hjedding Andelsmejeri. Denne kreds lagde grunden til oprettelsen af mange hundrede andelsmejerier i Danmark, og de af kredsen udarbejdede vedtægter for sammenslutningen blev mønster for mange nyoprettede mejerier.

Allerede i 1883 blev tanken om oprettelsen af et mejeri i Janderup aktuelt. Den 14. marts 1883 blev der afholdt et møde på højskolen i Janderup, hvor det blev vedtaget at oprette et fællesmejeri, der skulle omfatte hele sognet. Der var selvfølgelig forinden blevet gjort et stykke forarbejde, så der på mødet kunne fremlægges en liste, hvor 81 havde tegnet sig som leverandører med et samlet koantal på 506. Der blev på samme møde valgt en bestyrelse til at arbejde videre med sagen, følgende blev valgt: Jesper Madsen, højskoleforstander, Janderup, formand. U. A. B. Jensen, gårdejer, Hyllerslev. Niels P. Christensen (Baun), gårdejer, Kærup. Morten Jacobsen, gårdejer, Janderup. Christoffer Knudsen, gårdejer, Janderup.

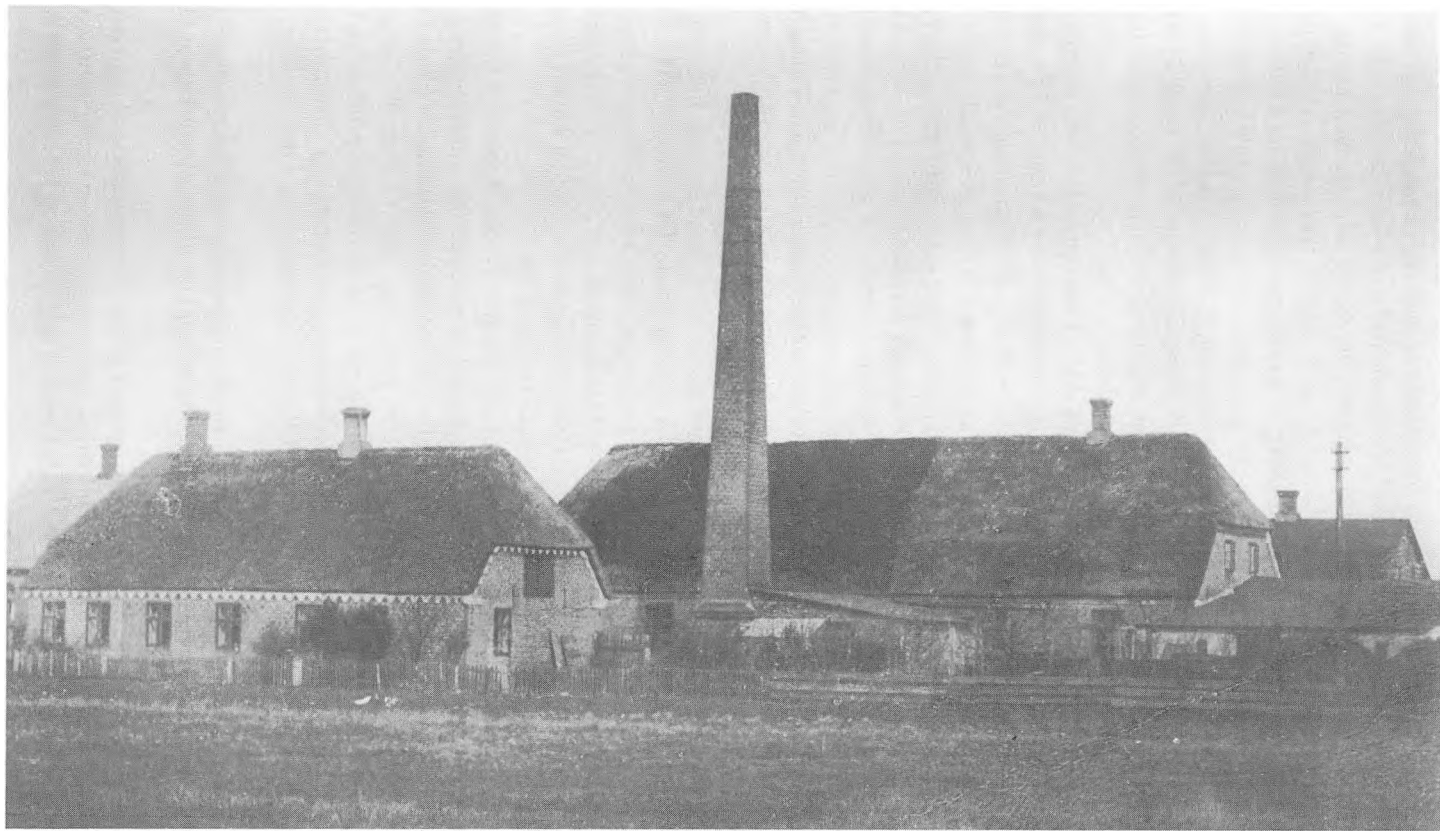
Allerede den 19. marts 1883 lavede man akkord om opførelse af mejeribygningen med Hans Pedersen, Billum, han skulle have en sum på 975 kr. for arbejdet + en arbejdsmand i to måneder, + 25 kr., når bygningen var færdig og bestyrelsen skønnede, at arbejdet var veludført. Bygningen skulle inddeles i 1) kærnestue, 2) centrifugerum, 3) maskinrum, 4) osterum med kælder, 5) sovekammer og 6) kontor. Hans Pedersen forpligter sig til at sætte så megen kraft på arbejdet, at maskinerne kunne sættes ind senest først i juni måned. Den 14. april 1883 afholdtes bestyrelsesmøde og derefter generalforsamling, hvor den første mejerist blev valgt, det blev mejerist Fr. Th. Poulsen for et år for en løn af 400 kr. + 20% af det, smørret koster over topprisen, dog således, at hvis prisen gik under, trækkes det først fra.

Den 5. juli 1883 leveredes den første mælk til behandling på mejeriet. Janderup mejeri var dermed i drift. Klar til brug havde det kostet 16.812 kr. Alt det brændsel (kul), som mejeriet forbrugte, blev efter indhentet tilbud leveret af Fanø skippere og udlosset ved Janderup gl. kro, hvorfra det kørtes til mejeriet. Dette vedblev helt til 1903, da Varde-Nr. Nebel banen blev åbnet, så blev det leveret i banevogn på Janderup st.

Fra 1. maj 1884 til 1. maj 1885 valgtes Chr. Müller til leder af mejeriet for en løn af 500 kr. + 20% af det, smørret koster over topprisen, ingen fradrag. 21/12 1884 blev det meddelt Chr. Müller, at han skulle fratræde sin plads 1. maj 1885. Ved samme møde blev mejerist Jens Tang valgt til bestyrer. Tang var herefter bestyrer til 1. maj 1893. I de første år var der tillige fæstet en karl og en meyerske til at hjælpe med at få arbejdet udført på mejeriet. I sommertiden, da mælkemængden var størst, blev der fremstillet ost, i den tid kørte mælkevognene 2 gange daglig.

31/5 1886 vedtoges det, at i den tid mælkevognene kørte 2 gange daglig, skulle der ikke leveres mælk søndag, for at folkene noget oftere kunne få lejlighed til at komme i kirke.

Fra 1. maj 1893 blev mejeriet bortforpagtet for en 5-årig periode til mejerist P. Odgaard Sloth, Beder. I den anledning blev der oprettet en særlig kontrakt med Sloth med hensyn til afregning på smør efter kvalitet og forbrug af mælk pr. pund smør samt kaution.

Janderup andelsmejeri ca. 1900.

Den 16. okt. 1897 vedtoges det at tilbyde mejeriforpagter Sloth mejeriet i forpagtning i en ny 5-årig periode fra 1. maj 1898 til 1. maj 1903. Vilkårene blev dog ændret lidt til fordel for interessenterne.

Der har i tidens løb været adskillige sager, som har voldt en del besvær at få klarhed over og opnå enighed om, mange gange er der enten efter bestyrelsens ønske eller fra leverandørernes side indkaldt til ekstra generalforsamlinger, men mejeriet som sådan er dog altid blevet bevaret.

Et par gange er det dog gået til rettens afgørelse, første gang var det fortolkningen af en køreplan. Mælkekusken hævdede, at han ifølge kontrakten ikke skulle afhente mælken ved en bestemt gård, men ejeren skulle sætte mælken ud til vejen, som vognen passerede. For at få klarhed over problemet blev det indanket for retten i Varde, hvor mælkekusken vandt sagen. Mejeriet appellerede derefter sagen til Overretten, hvor mejeriet blev frifundet. Derefter blev det af modparten appelleret til Højesteret, hvor mejeriet igen fik medhold. Resultatet blev, at den pågældende mælkekusk blev udelukket fra mejeriet som leverandør. Denne bestemmelse blev indført i mejerikontakten. Efter at anden verdenskrig var afsluttet, blev mejeriet anklaget for at have solgt for mange varer til den tyske værnemagt. Ved retten i Varde blev mejeribestyreren og formanden idømt en bøde på hver 100 kr. Sagen blev appelleret til Landsretten i Viborg, hvor begge blev frifundet. Det var jo ikke let at blive fri for at sælge til værnemagten, der stod jo magt bagved.

5. dec. 1902 vedtoges det at udbyde bortforpagtningen af mejeriet. Efter at have averteret i Ribe Amtstidende og Mælkeritidende var der indkommet 29 tilbud. Bestyrelsen foreslog derefter valg mellem følgende: Karl Jensen, Tørring, Sloth og Vestergaard, Janderup.

Karl Jensen, Tørring, blev antaget og overtog forpagtningen fra 1. maj 1903. Allerede den 10. okt. blev der fra en kreds af leverandører begæret afholdt ekstraordinær generalforsamling. Årsagen hertil var, at leverandørerne modtog mere skummet- og kærnemælk retur, end de havde leveret sødmælk. Sagen blev ved mødet sat under afstemning, og det blev vedtaget at opsiges Karl Jensen til fratrædelse 1. maj 1904. Da der var delte meninger om afgørelsen, blev der i de følgende 4-5 uger afholdt 4 ekstra generalforsamlinger om spørgsmålet, men resultatet blev, at Karl Jensen forlod pladsen 1. maj 1904.

Derefter blev det vedtaget, at mejeriet fra 1. maj 1904 skulle drives som andelsmejeri, fra denne dato skulle antages en mejeribestyrer til at forestå driften af mejeriet. Man antog P. K. Poulsen Sloth, som var mejeribestyrer i Billum. Under hans ledelse fik mejeriet mange gode og rolige arbejdsår, han var dygtig til såvel produktion af mejeriprodukter som til vedligeholdelse af maskineriet i mejeriet, som efterhånden af tidens krav var blevet fornyet og forbedret. Sloth var tillige en særdeles dygtig regnskabsmand. Sloth ledede mejeriet til dec. 1934, da han pludselig afgik ved døden.

Ved et møde afholdt i maj 1912 blev det vedtaget at omdanne mejerikontrakten til 10-årige perioder, en ny kontrakt blev affattet og underskrevet af samtlige leverandører. Denne form blev ved at fungere, så længe mejeriet bestod.

Den 3. dec. 1913 blev det vedtaget at foretage en ombygning og istandsættelse af de bestående bygninger samt opførelse af en ny skorsten. Udgiften hertil blev anslået til ca. 11.000 kr. Den 21. feb. 1921 blev arbejdet med opførelsen af et nyt stuehus ved mejeriet overdraget H. A. Iversen, Janderup, for en pris af 11.235 kr.

Efter at man en tid havde købt is til kølebrug, blev det i 1928 besluttet at installere kølemaskine, hvortil krævedes en kraftigere dampmaskine, udgiften dertil beløb sig til ca. 16.000 kr.

Som nævnt døde mejeribestyrer Sloth pludselig i dec. 1934. Til mejeribestyrer valgtes fra 1. maj 1935 Aage J. Moutitsen, Rind. Ved generalforsamlingen den 10. dec. 1934 meddelte formanden, at smørprisen en tid af året havde været nede i 60 øre pr. pund.

Omkring 1934 begyndte arbejdet med at få tuberkulosen udryddet fra kvægbesætningerne at tage form. På øerne var arbejdet dermed allerede langt fremme. Ved den første prøve, der blev foretaget, viste det sig, at der kun var ganske få besætninger, der var fri for sygdommen. Efter nogen tids forløb blev der faste regler for, hvordan planen for udryddelsen skulle foregå, i 1945 kunne det meddeles, at alle besætninger i mejerikredsen var fri for sygdommen. Allerede nogen tid før opstod tanken om at få smitsom kalvekastning udryddet i besætningerne, arbejdet dermed var jo landsomfattende. Egnens dyrlæger bistod leverandørerne med oplysninger om, hvordan sagen burde

Mælkekusken Viggo Lindberg, Søvigmark.

gribes an. Det viste sig, at der var stor interesse for at gå i gang med en orienterende ringprøve. For at få en ensartet og sikker fremgangsmåde for udryddelsen af sygdommen var der vedtaget fællesregler, som mejeriet tilsluttede sig. I 1949 blev det vedtaget at gå ind for en 3 årsplan, som indebar, at reagenterne skulle fjernes fra besætningerne, når sygdommen blev konstateret. Efter planens udløb var mejerikredsen befriet for sygdommen. Det har betydet overordentlig meget både økonomisk og sundhedsmæssigt, at landet er blevet befriet for disse to også for mennesker meget smitsomme sygdomme.

Under både første og anden verdenskrig var det vanskeligt for mejerierne at skaffe brændsel, det var umuligt at få kul, så der måtte findes andre materialer at fyre med. I Vestjylland har vi de store klitplantager, hvor der blev hentet i 1000'vis af knipper kvas, et år, da der var en særlig stor og halmrig avl, blev der brændt en masse halm på mejeriet. Først i 50'erne havde situationen dog bedret sig væsentligt.

I 1952 vedtoges at modernisere mejeriet, der blev købt ca. 500 m² jord fra naboen mod øst, og et stykke blev bygget til den østlige gavl, og maskinerne blev for en stor del fornyet, og mejeriet gik over til fuld elektrisk drift, og oliefyr blev installeret. Moderniseringen beløb sig ialt til ca. 225.000 kr.

I 1958 opstod tanken om sammenlægning af mejerierne. Formænd og bestyrere fra alle mejerier i Ribe amt holdt møde i Varde for at drøfte problemerne derved.

Her på egnen opstod tanken om at sammenlægge Oksbøl, Blaavandshuk, Grærup, Vrøgum, Billum og Janderup mejerier, således at kun Oksbøl og Janderup skulle være i drift. Der blev afholdt adskillige møder om spørgsmålet. Til sidst blev resultatet, at Billum mejeri blev nedlagt, og leverandørerne derfra blev delt mellem Oksbøl og Janderup fra 1. okt. 1960.

Det varede dog ikke længe, inden tanken om yderligere sammenlægning igen opstod. Allerede i 1964 forhørtes, om Varde Andelsmejeri var interesseret i at optage Janderup Andelsmejeris leverandører som medlemmer. I Janderup stationsby havde kommunen vedtaget, at der skulle udføres kloak med rensningsanlæg, efter Landvæsenskommissionens mening ville det komme til at koste mejeriet ca. 125.000 kr. at blive tilsluttet. Det blev jo nok en medvirkende årsag til, at tilslutningen til Varde blev mere aktuel.

Efter flere forhandlinger med Varde mejeris bestyrelse afholdtes ekstraordinær generalforsamling i Janderup den 13. april 1966, hvor sammenlægningen blev besluttet. Der skulle dog efter vedtægterne afholdes ny generalforsamling 8 dage efter. Der blev forslaget ligeledes vedtaget. Sammenlutningen sker fra den 12. maj 1966.

Fra 1. maj 1935 til 12. maj 1966 har Aage J. Mouritsen ledet mejeriets drift og har i den tid udført et stort og fortjenstfuldt arbejde til gavn for hele mejerikredsen.

Dermed er Janderup mejeris tid som selvstændig virksomhed afsluttet.

I de 83 år, som Janderup mejeri har virket, har det haft stor betydning for sognet, både økonomisk og på anden måde, det har som alle andre steder været med til at klargøre, at samarbejde i produktionen kan nytte. Vi er nu kommen ind i en tid, hvor rationalisering er blevet en fremherskende faktor, og det har givet sig udslag i, at mejeriernes antal er blevet betydeligt formindsket. Alene i Varde opland er der nedlagt 15 mejerier. Vest for Varde er der kun 1, nemlig Outrup, som er tilsluttet Esbjerg, og øst for Varde ligeledes 1, Nordenskov. Samarbejdet er etableret mellem Esbjerg og Varde således, at Varde producerer smør, Esbjerg konsummælksprodukter, Nordenskov og Outrup ost.

For producenterne har det afgjort betydet en lettelse og dermed også en bedre økonomi.

År	Mælkemængde pd./kg	Indkomst kr.	Forbrug af mælk til 1 pund smør
5/7 1883-			
1/5 1884	1.557.902 pd.	63.392	27,4
1888/89	2.127.748 pd.	71.201	30,0
1892/93	2.384.359 pd.	79.056	28,17
1897/98	2.561.048 pd.	72.090	?
1902/03	3.756.756 pd.	116.177	?
1907/08	4.517.049 pd.	160.576	?
1912/13	4.105.957 pd.	154.881	26,04
1917/18	3.597.365 pd.	330.483	25,5
1922/23	4.467.050 pd.	434.420	24,9
1927/28	6.990.732 pd.	548.319	24,42
1932/33	8.167.699 pd.	374.061	24,6
1937/38	4.122.614 pd.	517.326	23,66
1942/43	2.580.081 kg	645.168	23,53
1947/48	3.485.123 kg	1.224.728	23,65
1952/53	4.776.105 kg	1.992.473	22,0
1957/58	4.971.301 kg	1.765.725	21,72
1962/63	6.236.361 kg	2.813.601	20,88
1964/65	6.837.624 kg	3.315.839	?

Som bestyrere af Janderup mejeri har fungeret:

1883-1884 Fr. Th. Poulsen.

1884-1885 Chr. Müller.

1885-1893 Jens Tang.

1893-1903 P. Odgaard Sloth. Forpagtet mejeriet.

1903-1904 Karl Jensen. Forpagtet mejeriet.

1904-1934 P. K. Poulsen Sloth, mejeribestyrer.

1934-1966 Aage J. Mouritsen, mejeribestyrer.

Som formænd har i samme tid fungeret:

1883-1884 Jesper Madsen, højskoleforstander.

1884-1887 S. Johnsen, lærer.

1887-1889 Morten Jacobsen, gårdejer.

1889-1890 Fr. Knudsen, gårdejer.

1890-1893 S. M. Sørensen, gårdejer.

1893-1897 A. Dejgaard, lærer.

1897-1902 Jens Jensen, gårdejer.

1902-1903 Laurits Nielsen, gårdejer.

1903-1904 A. Dejgaard, lærer.

1904-1908 Niels A. Nielsen, gårdejer.

1908-1910 Kasper Sirich, gårdejer.

1910-1912 Fr. Bennetsen, gårdejer.

1912-1914 Chr. Hansen, gårdejer.

1914-1916 Niels A. Nielsen, gårdejer.

1916-1917 Carl Andersen, gårdejer.

1917-1919 Andreas Østergaard, gårdejer.

1919-1932 Karl Jacobsen, gårdejer.

1932-1935 Chr. Hansen, gårdejer.

1935-1941 Th. Nielsen, gårdejer.

1941-1946 Ejner Hansen, gårdejer.

1946-1953 Chr. P. Nielsen, gårdejer.

1953-1959 Niels Jørgensen, gårdejer.

1959-1962 Aage Nielsen, gårdejer.

1962-1966 Carl Bloch Nielsen, gårdejer.

JANDERUP BRUGSFORENING

Da Billum Brugsforening oprettedes i 1886, var der en del medlemmer fra Janderup, og højskoleforstander Jesper Madsen var medlem af den første bestyrelse. Andreas Nielsen, Janderup, valgtes som første revisor.

I 1896 var 3 af bestyrelsens medlemmer fra Janderup. Man skulle nu bygge ny brugs i Billum, og der opstod nogen uenighed om beliggenheden. Andreas Nielsen, Janderup, udtalte da: »Nu skal I have tak, nu bygger vi selv en brugsforening i Janderup.«

Man gik straks i gang med arbejdet. Et udvalg blev nedsat, og udkast til vedtægter blev vedtaget den 24. marts 1896.

Derefter begyndte man at tegne medlemmer til en brugsforening, som skulle bygges over for mejeriet. Det blev anslået, at bygningen ville koste ca. 6000 kr. foruden byggegrund. Pengene tænktes tilvejebragt ved et lån, hvorfor medlemmerne hæftede solidarisk. Lånet skulle forrentes og afdrages i 20 på hinanden følgende år, og brugsforeningen ejedes da af medlemmerne i forhold til deres handel gennem foreningen.

Der tegnedes 100 medlemmer, som i årets løb steg til 129.

Den 29. april 1896 holdtes møde på højskolen, hvor det enstemmigt vedtoges at oprette brugsforeningen og bygge hus til samme. Den første bestyrelse

kom til at bestå af H. P. Christiansen, Janderup mark, Jens B. Jensen, Bandsbjerg, Andreas Nielsen, Janderup mark, Niels Høeg, Kærup, og Poul Thomsen, Nr. Hebo. Bestyrelsen konstituerede sig med H. P. Christiansen som formand og Andreas Nielsen som kasserer.

Der købtes en byggegrund af Mathilde Madsen for 412 kr. Den 12. juni bortliciteredes arbejdet ved opførelsen af huset til Chr. Olufsen og Peder Lauridsen for 1280 kr. Døre og vinduer med tillæg af træ til Jacobsen, Varde, for 440 kr. Materialer til bygningen købte foreningen selv.

Den 24. juli antoges J. O. Arentsen som uddeler, lønnen fastsattes til 6% af butiksvare, 2% af markfrø, kunstgødning, hegnstråd, korn og foderstoffer. Uddeleren forpligtede sig til at modtage æg til D.A.Æ. for 1¼ øre pr. pund. Fragtkørslen overdrages til Jens Jensen og Bertram Madsen for 95 øre pr. 1000 pund. Formaling og hjemkørsel af korn overdrages K. J. Klausen, Janderup mølle, for 2,55 pr. 1000 pund.

27. okt. 1896 åbnedes brugsforeningen og kom hurtigt i god fremgang, vel nok takket være erfaringerne fra Billum. 15. februar 1897 fastsattes formandens løn til 2½ 0/00 og kassererens til 3½ 0/00 af omsætningen. 15. februar 1899 afholdtes generalforsamling i det nye forsamlingshus. Omsætningen var 69.164 kr. I 1903 fremkom forslag om oprettelse af filial i Kærup, som dog forkastedes, men i 1905 vedtog man i Kærup selv at bygge en brugsforening. Omsætningen var i 1905 121.000 kr., faldt i 1906 til 101.000, men allerede i 1908 var den på 122.000.

På en ekstraordinær generalforsamling 1905 drøftede man tilbygning og

Janderup brugsforening.

anskaffelse af motor til kageknusning. Sagen blev dog udsat, men spørgsmålet om fragttaksterne på Nr. Nebel banen blev der arbejdet med. Foreningen kunne stadig få varerne billigere hjem med vogn fra statsbanen i Varde end i banevogne på Janderup st. Man forhandlede sig frem til en takstnedsættelse, og varerne kom herefter overvejende med banen til Janderup st.

I 1902 ønskede uddeler Arentsen at fratræde, og som ny uddeler antoges L. W. Jensen Bøgesvang fra Gredstedbro. I 1906 opsigde Bøgesvang pladsen, og nu ansattes K. D. Jensen, Balle, og uddelerspørgsmålet var nu løst for en lang årrække, da K. D. Jensen først fratrådte 1. okt. 1943.

Straks efter sin tiltrædelse anskaffede K. D. Jensen for egen regning en hestegang til trækraft for knusning af kager. I 1907 indkøbtes 40.000 pund solsikkekager og 10.000 pund hørfrøkager på et brædt. Hestegangen udskiftedes 1909 med motor og kageknuser og samtidig byggedes motorhus. Man lånte 2000 kr. i sparekassen til nyanskaffelserne. Ved generalforsamlingen 15. februar 1912 vedtoges at ophøre med spiritushandelen. Bestyrelsen havde i 1910 vedtaget at ophøre med salg af bayersk øl. Ved generalforsamlingen i august 1912 vedtoges at bygge foderstofhus, og der købtes jord til byggegrund af Bertram Madsen til 30 øre pr. kvadratalen. Opførelsen overlodes Jens Jensen for en pris af 2225 kr. med tillæg af materialer. I 1927 indmeldes foreningen i andelsbanken, og et garantibevis på 4500 kr. blev underskrevet. Under verdenskrigen 1914-18 var omsætningen i 1915 228.000 kr. og faldt i sidste krigsår til 162.000 kr. for så i 1919 at stige til 260.000 kr. og i 1920 til 448.000 kr. I 1918 oprettedes Janderup Andelskasse, og man optog straks en kassekredit og lod omsætningen gå gennem denne. Ligeledes installeredes elektrisk lys i forretningen, og man anskaffede 10 hk elektromotor som drivkraft.

Den 27. okt. 1921 fejredes 25 års jubilæet i forsamlingshuset. Der var kaffebord til medbragt mad med 250 deltagere. Foreningens første formand holdt festtalen, og mangeårig kasserer, Andreas Nielsen, talte om andelsbevægelsens betydning. Ole Hansen havde skrevet følgende sang i dagens anledning:

Mel.: Hr. Peder kasted runer.

En borger i de gode gamle dage
har måttet tit en tur til Varde tage.
Når grisen den er fedet,
når krukken den var fuld
af smør, måske på loftet
der lå en masse uld.
Købmand Thomsen i Vestergade
samt mange fler, de var altid glade ved bønderne.

Når man så havde ordnet sine sager,
man atter ud af byen hjemad drager
ad kroget, sandet veje
med vognen tung og stiv,
men der var knald i pishen
og tit humør og liv.
I Tændpipe man måtte hvile,
ingen grund var der til at ile den forbi.

Ved landevejen over markens fure
for år tilbage rejstes brugsens mure,
der bygged Janderup bønder
sit eget hus engang,
thi det var tidens løsen,
og det var tidens trang.
Andelstanken ført ud i livet
var parolen, som da blev givet her til lands.

Det ligger nær tilbage nu at skue.
Et Leve da for Jensen og hans frue,
i femten år har haft de
i Janderup et hjem,
de kender deres kunder,
og disse kender dem.
Når ud i fremtid de drøfter minder,
vist fra Janderup en del de finder da blandt dem.

Ja, der er fler, som vel man kunne tænke
på denne dag et mindeord at skænke,
de første to bestyrer
af makketutten hist,
hvis alt går efter ønske,
er de tilstede vist.
Bestyrelsen ned igennem tiden
hvem der virkede stort og liden for brugsens sag.

Vi har set sære tider over landet,
da kort der skulle til på et og andet,
da krigen over verden
den tændte sine bål,
da ej man kunne købe
i rigt og fuldendt mål.
Dagen ny, som af nulivet skrider,
skænk os gode og lyse tider for land og by.

I 1922 anskaffedes en kaffemølle. Butikken var nu for lille i forhold til omsætningen, og man manglede især plads til manufaktur. Den 31. januar 1925 holdtes licitation over udvidelse af butikken. H. A. Iversen og Marius Pedersen fik arbejdet overdraget. De samlede udgifter blev for bygningen 13.532 kr. og 1746 kr. for inventar.

I 1927 opstod et modsætningsforhold mellem uddeleren og et flertal af bestyrelsen. Et revisionsudvalg udefra på 3 mand blev nedsat til at undersøge sagen og kom med en indstilling. Nu afholdtes ekstraordinær generalforsam-

Janderup brugsforening indvendig ca. 1935. Uddeler Jensen.

ling med følgende dagsorden: 1. Udvalgets indstilling. 2. Forslag om afskedigelse af uddeleren. 3. Fratræden af bestyrelsen. Pkt. 1 godkendtes. Pkt. 2 forkastedes. Pkt. 3 bevilgedes. Der valgtes herefter 4 nye bestyrelsesmedlemmer.

I 1929 indkøbtes en ny kageknuser, der kunne knuse finere og bortfjerne metalstykker fra kagerne. I 1929 var omsætningen 396.000 kr., men faldt i de følgende kriseår til 275.000 i 1932, for derefter at stige til 410.000 i 1940. Under krigen 1940-45 gik omsætningen en del tilbage.

Uddeler Jensen ønskede efter mange års virke at fratræde 1. okt. 1943. Bestyrelsen indstillede nu tre mænd til pladsen. På en generalforsamling var der imidlertid flertal for at ansætte kommis R. Christensen, som fik pladsen. Bestyrelsen nedlagde nu sine mandater, men invilgede i at fortsætte til 1. okt. for at afslutte regnskabet med uddeler Jensen. Ved generalforsamlingen 9. nov. 1946 ændredes vedtægterne, så kvinderne kunne blive selvstændige medlemmer og have stemmeret. Bestyrelsen udvidedes til 7 medlemmer, og 13. dec. 1947 indvalgte Margrethe Nielsen som første kvindelige medlem af bestyrelsen.

I 1949 installeredes toilet og W.C. i brugsforeningen. Butikken trængte efterhånden til modernisering og ombygning, og spørgsmålet drøftedes på en del møder. Adskillige gange har man drøftet at udskille foderstofhandelen fra brugsforeningen, men sagen er blevet forkastet på flere generalforsamlinger. Den 23. juli 1953 holdtes ekstraordinær generalforsamling med forslag fra

bestyrelsen om: 1. Drøftelse angående modernisering af foreningens lokaler. 2. Adskillelse af kolonial og grovvareafdelingen.

Begge punkter vedtoges med stort flertal. Modernisering af butik blev anslået til 80.000 kr. Man låner 30.000 i Varde Sparekasse til 4¾ % p.a. Resten finansieres af andelskassen til 5½ %. 20. august holdtes igen ekstraordinær generalforsamling med behandling af spørgsmålet i forbindelse med adskillelse af kolonial og grovvarer. Adskillelsen vedtoges atter, og man nedsatte et udvalg på 5 medlemmer til at varetage lokalforeningens interesser. Man enedes om at overføre forskellige reservefonds til lokalforeningen, ialt 37.596 kr. Lokalforeningen kan fortsætte uopsagt i de benyttede lokaler i mindst 15 år. Man fortsatte dog med samme bestyrelse og uddeler til 1. okt. 1957, hvor den endelige adskillelse skete, og lokalforeningen fik egen bestyrelse og uddeler.

Udestående fordringer har været et stort problem for brugsforeningen gennem mange år og er debatteret på utallige bestyrelsesmøder, uden at man er kommet en løsning nærmere. Bestyrelsen besluttede derfor at indføre kontant betaling for butiksvarer fra 1. april 1955. Vedtagelsen var dristig, men rigtig og er senere fulgt op af de fleste brugsforeninger. Kontant betaling og moderne butikshandel hører sammen.

På grund af svigtende helbred måtte uddeler R. Christensen forlade brugsforeningen 1. februar 1959. Pladsen blev opslået ledig, og der kom 131 ansøgere. På en generalforsamling antoges kommis Jens Pallesen, Janderup, som ny uddeler. J. Pallesen fik imidlertid anden stilling og opsigte uddelerstillingen 1. marts 1967. Vedtægterne var nu ændret, så bestyrelsen sammen med fire af en generalforsamling udpegede medlemmer skulle antage ny uddeler. Antaget blev Erik Lyngsø Mortensen, der fungerede til 1. maj 1972, da han på grund af overgang til andet erhverv opsigte pladsen. Hugo Schmidt Hansen, Kærup, antoges som ny uddeler.

I tiden efter 2. verdenskrig er der sket en meget stærk udvikling inden for butikshandelen. Mens man tidligere tog varer hjem i større enheder og derefter udvejede dem til kunderne i butikken, fås varerne nu i detailpakninger klar til udlevering. Emballeringen er blevet bedre og salgsfremmende, og mange nye varer kommer frem. Et led i udviklingen var, da man 1. okt. 1964 lod regnskabet føre af F.D.B.s regnskabscentral. Det gav hurtigere oversigt over den økonomiske stilling. I 1964 indkøbtes dybfryser, og køledisk fulgte hurtigt efter. Hele udviklingen krævede stadig forandring i butikken. Da lokalforeningen 1. okt. 1963 flyttede til egne lokaler, var der mulighed for udvidelse af butikslokalerne, men man blev hurtigt klar over, at man ikke kunne få en tidssvarende butik på denne måde. Et krav er bl.a. gode parkeringsforhold. I 1965 købte foreningen en ca. 1000 m² grund af kommunen, og der var hermed mulighed for udvidelser.

Selvbetjeningsbutikkerne var i stærk fremgang, og en ændring i butikken i

1965 var den første begyndelse til selvbetjening i Janderup Brugsforening. Bygning af ny brugs blev stadig drøftet, og man havde også planer om at flytte brugsen og så sælge de gamle bygninger, men først i januar 1972 havde bestyrelsen fået udarbejdet tegninger og økonomiske beregninger for en ny butiksbygning. Det blev vedtaget på generalforsamling 31. jan. 1972. Den ny butik rykker så langt tilbage, at der bliver god parkeringsplads foran den, og de gamle bygninger fjernes. Med de bedre forhold at arbejde under er omsætningen steget betydeligt. I 1975 installerede man selvbetjeningsbenzintank, som også har vist sig at være et godt aktiv, og brugsen har gode muligheder for at klare fremtidige opgaver.

ELEKTRICITETEN I JANDERUP

Elektricitetsens anvendelse i befolkningens tjeneste til belysning og som kraftkilde tog efter år 1900 stærk fart. Også i Sydvestjylland indså man, at elektriciteten foruden at være en behagelig og bekvem lysgiver også ville være en særdeles værdifuld og praktisk kraftkilde i landbruget såvel som i mindre industri. Der byggedes i disse år en række jævnstrømsværker i byer og stationsbyer. Disse værker kunne dog kun forsyne et begrænset område, højst 4 km fra værket, og de egentlige landdistrikter var afskåret fra at få del i »det hvide lys« og den bekvemme kraftkilde. Skulle de egentlige landdistrikter have adgang til elektricitetsens goder, måtte det ske gennem et højspændingsværk. Enkelte landmænd overvejede installation af vindmøller. Således indhentede 4 personer i 1907 et tilbud fra Dansk Vind Elektricitets Selskab i Askov om bygning af en fælles vindmølle. Møllen skulle være 15 m høj og have et vindfang på 12 m og levere strøm til 93 lampesteder og kraft til 3 elektromotorer. Hele installationen excl. elektromotorer skulle koste kr. 7.350. Projektet blev ikke til noget.

Højspændingen var naturligvis et problem, som folk ikke umiddelbart var fortrolige med. Nye stier skulle her betrædes – det var delvis ukendte og underfulde kræfter, der skulle tæmmes og drages ind i befolkningens daglige tilværelse. Man må her nævne civilingeniør J. Th. Arnfred, daværende lærer på Askov højskole, som den mand, der gjorde det største pionerarbejde for elektricitetsens anvendelse i landbruget. Som elektroingeniør og vestjyde havde han de bedste forudsætninger for at klarlægge hele spørgsmålet på fyldestgørende måde for befolkningen. I tiden fra før verdenskrigen 1914-18 og indtil 1918 holdtes et meget stort antal møder, og der forhandlede med Varde, Esbjerg og Ribe om samarbejde med disse byers elektricitetsværker. Den 16. februar 1918 udsendtes følgende indbydelse til de valgte sognerepræsentanter: Da der nu er tegnet over 25.000 lampesteder og 6000 hk til det påtænkte højspændingsanlæg i Sydvestjylland, og der er udsigt til, at en væsentlig del af energien kan fås fra en vandkraftcentral ved Varde å, vil

udvalget gerne drøfte udkast til love for sammenslutningen og den økonomiske ordning i det hele taget.

I marts holdtes nyt møde, hvor man vedtog udkast til love både for hovedforeningen og transformatorforeningerne. Organisationsformen blev, at forbrugerne sognevis sluttede sig sammen i transformatorforeninger, hvis opgave blev at anlægge fordelingsledninger fra transformator til forbruger og vedligeholde disse, medens hovedforeningen S.A.E.F. fik til opgave at bygge højspændingsledninger og transformatorstationer samt skaffe den elektriske strøm til veje. Man gik nu i gang med bindende tegning af medlemmer og oprettelse af transformatorforeninger i sognene. Stiftende generalforsamling i S.A.E.F. holdtes den 1. juni 1918 i Varde. Love blev vedtaget og bestyrelse valgt.

Den 6. juni 1919 holdtes generalforsamling i Janderup Sogns Transformatorforening, hvor man vedtog vedtægter for foreningen. Det vedtoges at bygge lavspændingsnettet i løbet af sommeren, og bestyrelsen bemyndigedes til at optage de fornødne lån. Den første bestyrelse blev: Frands Bennetsen, Karl Jacobsen, Carl Andersen, Jens Schmidt, Niels Andersen, Kaspar Sirich og Adolf Werenberg. Lavspændingsnettet anslås at ville koste 181.200 kr., og der optages lån i Ringkøbing Bank på 150.000 kr. til 5½ % rente. På bestyrelsesmødet den 25. september meddelte formanden, at man efter licitation havde antaget firmaet Mark Poulsen & Rønne, København, til at udføre husinstallationerne for Janderup Transformatorforening. Det fremgår ikke af forhandlingsprotokollen, hvornår der kom strøm på ledningsnettet i Janderup, men mange husker den store begivenhed, det var, da det hvide lys skinnede rundt i byen kort før jul 1920. På grund af dyrtiden efter krigen 1914-18 blev anlægsomkostningerne ved elektricitetsforsyningen ret store og prisen på elektriciteten tilsvarende høj. I 1922 betaltes følgende pris: 45 øre pr. kwt. til kraft og 80 øre pr. kwt. til lys. De faste afgifter var: 3,40 kr. pr. lampested, 2,00 kr. pr. 1000 kr. ejendomsskyld og 4,00 kr. pr. hk. i motorer. Der indkom samme år 11 tilbud på måleraflæsning. Hans A. Iversen fik arbejdet for 20 øre pr. måler. Året efter var Chr. Baun lavestbydende og fik 15 øre pr. måler.

Udviklingen i de følgende år viser, at der stadig kom en del nye kraftinstallationer, men at forbruget ikke steg af betydning, vel nok på grund af den høje pris og samtidige krise i landbruget. I 1927 forhøjedes afgiften på ejendomsskyld fra 2,20 til 2,50 på grund af nedgang i ejendomsskylden. I 1930 besluttedes at opsætte gadebelysning i Janderup. Ved afstemning, om der skulle installeres 5 eller 7 blus, vedtoges med 26 stemmer mod 18, at der skulle installeres 7 blus.

Landbrugskrisen satte sine spor i årene 1932-38. Det var vanskeligt at få restancerne ind, og enkelte steder måtte man afbryde strømmen. Foreningens tab på udestående fordringer var dog meget små. For at forbrugerne

kunne øge forbruget og få mere gavn af elektriciteten, gennemførtes i 1955 en forhøjelse af de faste afgifter, mens kwt. prisen nedsattes til 10 øre. Med den lave strømpris var brugen af elektriske komfurer mere nærliggende. Da krigen udbrød i 1939, og Danmark blev besat i 1940, opstod store vanskeligheder for elektricitetsforsyningen. Først var det de engelske spærreballoner, der gang efter gang rev ledningerne ned og bevirkede lange strømafbrydelser, og senere blev brændselssituationen meget kritisk. En nedskæring af forbruget med 40% blev gennemført og overholdtes af næsten samtlige forbrugere. Da man ikke kunne bruge dieselmotorerne på grund af manglende olie, var afbrydelse af strømmen under spidsbelastninger en daglig foreteelse. I landbruget måtte man kun bruge elektromotorerne til tærskning og maling mellem kl. 2 og 6 om natten. På grund af de særlige forhold affandt man sig dog med ulemperne uden alt for stor utilfredshed. Siden 1950 har der været en meget stor stigning i forbruget. Frysebokse, ventilatorer og mange andre automatisk startende maskiner har sammen med fjernsyn og mange lettelser i den daglige husholdning bevirket dette. Elektrisk opvarmning er også efterhånden blevet almindelig, og da prisen på elektricitet i forhold til andre forbrugsgoder er blevet stadigt lavere, må man forudse en fortsat stigning i forbruget.

Ved starten af foreningen havde man tre transformatorårne til at forsyne hele området. Det stigende forbrug og højere krav til kvaliteten af strøm har krævet en udbygning af ledningsnettet og transformere, så der i dag findes 19 transformere til forsyning af samme område. Den 1. maj 1970 vedtog man at gå over til direkte forsyning fra S.A.E.F., og Janderup Transformatorforening ophævedes samtidig.

I de 50 år, foreningen virkede, havde den kun to formænd. Frands Bennetsen fra starten til 1962, og derefter Regnar Ulriksen til 1970. Frands Bennetsen er uden diskussion den, der har betydet mest for transformatorforeningen, både teknisk og økonomisk havde han et godt overblik over arbejdet, og foreningen stod derfor også velfunderet ved overgangen til direkte forsyning.

KÆRUP BRUGSFORENING

Den udvikling, som skete i slutningen af forrige århundrede inden for brugsforeningsbevægelsen, nåede også Kærup som en udløber fra Janderup Brugsforening, det skete i 1905.

Foreningens formål var at skaffe medlemmerne gode varer til billigste pris. Brugsen startede med 46 medlemmer, og dens første bestyrelse var: Peder L. Smidt, formand, Niels Peder Baun, kasserer, Niels S. Sørensen, Edvard Nielsen og Hans A. Pedersen.

Foreningen havde i starten halvårlig opgørelse, og det første halve år viste en omsætning på ca. 44.000 kr.

Kærup brugsforening ca. 1936.

Foreningens medlemstal voksede støt, i 1912 var der 70 medlemmer. I 1975 var der 110 medlemmer, stort set 100% i det naturlige område.

Med hensyn til byggeriet var den første bygning een lang bygning med beboelse i den ene ende. Medlemmerne var behjælpelige ved byggeriet, for at det kunne blive så billigt som muligt. I 1924 blev der bygget til, så det blev til en vinkelbygning med gennemkørsel (port) til af- og pålæsning. Desuden fik Kærup Andelskasse bedre plads, og forsamlingssalen blev sløjfet, den var ikke stor, men blev brugt til brugsens generalforsamlinger. I 1929 blev boligen udvidet med en tilbygning mod syd. I 1961 blev butikslokalerne moderniseret, så det blev en lys og dejlig selvbetjeningsbutik.

Foreningens første uddeler var Kristian Andersen (1905-1919). Han drev fiskehandel foruden, han rejste til Varde i 1919. Fra 1919-1937 var Hans Kjems uddeler, derefter var Hans Iversen uddeler fra 1937-1950, da han blev uddeler i Tjæreborg. Fra 1950-1968 Peter Halborg, som var lærling i Kærup Brugsforening hos Hans Iversen. Han flyttede til Hostrup i 1968. Fra 1968-1972 Hugo Schmidt Hansen, som flyttede til Janderup Brugsforening. Fra 1972-1976 var Mads Skaarup uddeler og fra 1976 Erik Laugesen. Brugsforeningens omsætning var i 1978 på 1,5 mill. kr.

JANDERUP ANDELSKASSE

Krigsårene 1914-18 ledte en guldstrøm ind over landet, og det mærkedes også stærkt i landbruget.

Niels Henrik Jessen, Outrup, kom i begyndelsen af første verdenskrig i tanker om, at andelsbevægelsen også måtte kunne forestå pengeformidlingen ude i sognene, og ideen slog an, der blev oprettet andelskasser rundt i landet.

Janderup Andelskasse blev oprettet den 28. maj 1918, hvor der ved en mejerigeneralforsamling nedsattes et udvalg på 11 medlemmer, der skulle arbejde for sagen.

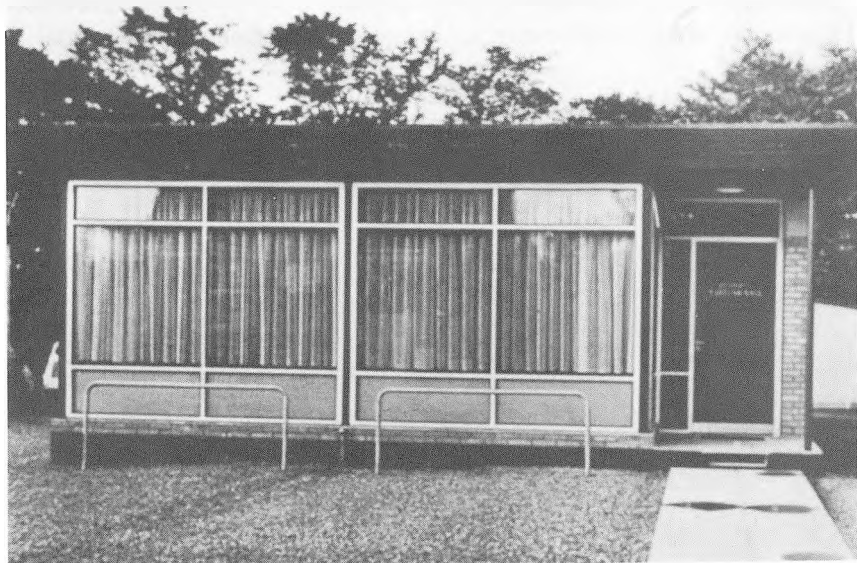
Første udvalgmøde blev holdt hos Peder Damgaard, Janderup mark, men ved dette møde udeblev de 4 valgte fra Kærup; de havde besluttet selv at oprette en andelskasse. De syv tilbageværende valgte Anton Tobiasen som formand.

Da der var indtegnet ca. 70 medlemmer, bestemtes det at holde stiftende generalforsamling den 6. juli, hvor loven, 21 §§ ialt, blev vedtaget. Til repræsentantskabet valgtes: Anton Tobiasen, Frands Bennetsen, mejeribestyrelser P. K. Poulsen Slot og Jacob Nielsen, alle fra Janderup, Søren Riber og Niels Hansen fra Hyllerslev, Jacob Sørensen og Kaspar Sirich, Nr. Hebo, samt Søren Damgaard, Jamderup mark.

Til bestyrelsen valgtes Jacob Nielsen, formand. P. K. Poulsen Slot, kasserer, og Frands Bennetsen. Som revisorer valgtes lærer H. Dejgaard og uddeler Kr. Jensen.

Den 30. sept. begyndte andelskassen sin virksomhed med kontortid fra 14-17 een gang om ugen.

Kassen begyndte sin virksomhed i en ende af bygmester H. A. Iversens værksted, og det er pudsigt nok samme sted, som den ligger i dag, men her havde kassen kontor i nogle år og flyttede så til Karoline Vejrups hus, som

Janderup Andelskasse 1965.

dengang ejedes af Chr. Baun; her var der kontor i stuen, der vender ud til vejen, men da Chr. Baun solgte huset, flyttede andelskassen, denne gang til det nu nedlagte Janderup mejeris kontor, og her var man i 12-13 år, så blev pladsen for trang til ekspeditionen. Derfor besluttede repræsentantskab og bestyrelse i 1965 at bygge det hus, som andelskassen har i dag med dejlige rummelige lokaler.

Jacob Nielsen var foreningens formand til 1941, derefter mejeribestyrer Aage Mouritsen til 1967 og nu Carl M. Christensen. Mejeribestyrer Slot var kasserer til sin død 1934, herefter Anton Tobiasen 1935-42, Kristoffer Olsen 1942-47, da han døde, Chr. P. Nielsen fra 1947-49 og Einar Hansen fra 1949 til sin død i 1974.

Bestyrelsen består i dag af Carl M. Christensen, formand, Jens Ullerup, næstformand, samt Henning Østergaard, der alle 3 står for den daglige ledelse af andelskassen. Desuden er der nu ansat en kontordame på deltid. Omsætningen i det første regnskabsår kendes ikke, men overskuddet var på 320 kr. I 1966 var omsætningen 38 mill. kr. med et nettoresultat på 32.000 kr., mens sidste års totalomsætning nåede op på næsten 147 mill. kr., og overskuddet blev opgjort til 124.000 kr.

KÆRUP ANDELSKASSE

Ved et møde i Kærup Brugsforening den 6. juni 1918 blev det vedtaget at oprette en andelskasse i Kærup. Der blev nedsat et udvalg, som så skulle søge sagen fremmet ved medlemstegning. Listen fik 36 underskrifter, og så tog man fat. Andelskassens formål er a. at ordne og lette medlemmernes pengeomsætning, b. at gennemføre en fyldestgørende form for personlig kredit til foreningens aktive medlemmer, c. at modtage medlemmernes kapital til

Kærup Andelskasse 1979.

forrentning. Foreningens love med 21 paragraffer blev vedtaget på den stiftende generalforsamling den 5. juni 1918. Til repræsentantskabet valgtes følgende: Jens Schmidt, Thøste Baun, Edvard Nielsen, Niels Andersen, Marinus Jessen, N. S. Pedersen, og Hans Pedersen. Af repræsentantskabet valgtes til bestyrelse Hans Pedersen, Edvard Nielsen og Jens Schmidt med Hans Pedersen som formand og Edvard Nielsen som kasserer.

Til revisorer valgtes Peder L. Schmidt og Peder Christensen. På et repræsentantskabsmøde den 19. sept. 1918, hvor alle var mødt, blev følgende forhandlet og besluttet: For leje af lokale i brugsforeningen enedes man om en årlig leje på 25 kr., og det bestemtes at holde kontordag hver onsdag fra kl. 3 til 6, og uddelerens pige lovede at fyre i kakkelovnen og holde lokalet rent. Derefter fastsattes kassekreditterne til de aktive medlemmer, beløbene blev sat fra 100 til 1000 kr.

Der var i sin tid oprettet en indlånskasse i tilknytning til brugsforeningen, vel nok for at give brugsen likvide midler. Den blev nu lukket, og de fleste af pengene blev overført til andelskassens indlånsprotokol. På den måde fik kassen midler at arbejde med. Den kunne således allerede den 5. feb. 1919 låne 50.000 kr. til Rindom Mergelleje.

Den 2. okt. 1918 begyndte kassen sin virksomhed. Efter Andelsbankens likvidation gik andelskassen over til at benytte Varde Bank som bankforbindelse. Men efter nogle års forløb gik den tilbage til den ny Andelsbank. Omsætningen steg jævnt gennem årene og medlemstallet ligeså. Der var i 1977 en omsætning på 102 millioner kr. og en balance på 4,8 millioner. Efter oprettelsen af Danske Andelskassers Bank i Hammershøj gik kassen over til at benytte den som bankforbindelse.

Formændene har været følgende: Hans A. Pedersen, Kristian Andersen, Ingenius Kjeldsen, Peder Madsen, Søren M. Pedersen og Verner Hansen. Kassererne har været Edvard Nielsen, Hans Hansen og Jens Vind Nielsen, som nu er forretningsfører.

JANDERUP FORSAMLINGSHUS

2. juni 1898 afholdtes på højskolen et fællesmøde for højskolens bestyrelse og bestyrelsen for »Aktieselskabet Janderup Forsamlingshus« i anledning af, at der ved brugsforeningens generalforsamling var fremført den tanke at bygge en gymnastiksal – eller, som de kaldte det, et gymnastikhus. Planen var altså oprindelig kun en gymnastiksal, men fremsynede folk så, at det ville være formålstjenligt, at der også blev bygget beboelse med køkken, så et eventuelt værtspar kunne passe husets daglige rengøring og bistå ved gilder og sammenkomster med servering af forskellig art – dog undtaget spirituøse drikke, som værten eller værtinden end ikke måtte have privat.

Ved mødet bestemtes forsamlingshusets beliggenhed og arealets størrelse, men der skulle ikke skrives skøde, ejheller nogen fraskillelse fra højskolens

Janderup forsamlingshus 1972, opført 1898.

jord. Derimod skulle højskolen have lov til at bruge salen 1 time daglig til gymnastik, hvis salen da ikke var optaget af møder eller lignende.

Bestyrelsen for »Aktieselskabet Janderup Forsamlingshus« havde i forvejen arbejdet ivrigt for sagen. Et udvalg bestående af højskolelærer K. Frantzen, lærer Dejgaard, Mogens Kristensen, Niels Søren Pedersen, John Johnsen og P. Haahs blev nedsat med Frantzen som formand. Udvalgets første opgave måtte være at skaffe den nødvendige kapital til husets opførelse; dette skete ved aktietegning á 5 eller 10 kr. samt ved lån. Der sikredes ved aktietegning og frivillige bidrag 1.020 kr., og som lån toges 4.000 kr. Ialt 5.020 kr. Arbejdet med opførelsen overdroges Peder Lauridsen, Niels J. Christensen og H. Olufsen, og de samlede udgifter beløb sig til 5.052 kr.

Man søgte derpå et værtspar, og rebslager P. N. Puggaard, Varde, blev antaget. Efter Puggaards død fortsatte enken, madam Puggaard, som værtinde, bistået af sønnen rebslager Alfred Puggaard.

Imidlertid måtte aktieselskabet ikke beværte ikke-medlemmer i huset for betaling. Man enedes da om at oprette en forening ved siden af aktieselskabet. Foreningen fik navnet »Den selskabelige forening for Janderup og omegn«, og den fik også sine love, hvor der i § 5 står: »Foreningens anliggender varetages i enhver henseende af aktieselskabets bestyrelse.«

Meningen med byggeriet var altså ikke blot en gymnastiksal, men et forsamlingshus, hvor der kunne holdes folkelige møder, private gilder og dans. Og både denne gamle del og de senere udvidelser har i årenes løb været rammen om mange gode møder med dygtige talere og tillige tjent som et udmærket

husly ved festligheder af enhver art, ligesom dansen også har været øvet flittigt. – 22/11 1898 foreslog formanden, K. Frantzen, at der skulle afholdes børnebal i julen. »Det vedtoges at stille forslaget i bero og ved John Johnsen først at indhente oplysning om, hvorvidt søndagsskolen i Kjærup muligt agtede at foranstalte et sådant børnebal.«

De skiftende bestyrelser har set lidt forskelligt på, hvor mange baller huset måtte holde, men der har altid været enighed om, at spiritus ikke havde hjemme i huset, og kortspil er ofte omtalt i forhandlingsprotokollen – ikke altid for det gode.

Men tiderne skifter. Hvad man i 1898 fandt stort nok, blev efterhånden for lille, og der drøftedes udvidelser og forbedringer af og til, men først i 1929 kom der skred i tingene, idet en helt ny fløj opførtes ud fra den gamle sal med gavl mod nord. Det var en stor udvidelse, og der skabtes en smuk sal med god plads. Det buede loft skabte buede gavlfelter, som maleren P. Østergaard-Hansen dekorerede med smukke malerier. 1952 tilbyggedes en scene, hvor amatørerne især fra ungdomsforeningen ofte fremviste virkelig scene-kunst. Scenen indviedes med opførelsen af »Marie Grubbe« med Agnes Mathisen i titelrollen.

Også dette blev for småt, og da de små skoler i sognet blev nedlagt, stod den nyeste del af Janderup skole fra 1942 ledig. Det blev så til, at denne bygning med 2 store klasseværelser, gymnastiksal, skolekøkken og sløjdsal + pedel-lejlighed blev afløser for det gamle forsamlingshus, idet der tilbyggedes endnu en sal, køkken og mindre samlingslokaler. Det fik navnet »Eventyrgården«, og der antoges en vært, så der stadig er et samlingssted, hvor sognets folk kan holde selv store gilder. Den selvejende institution »Eventyrgården« er altså fra foråret 1972 sognets ramme om de foretagender, det gamle forsamlingshus stod for.

INTERESSENTSELSKABET KÆRUP FORSAMLINGSHUS

Der havde længe været talt om at bygge et forsamlingshus i Kærup, men det var først efter en gymnastikopvisning i foråret 1917, der blev røre om sagen. Der blev tegnet 27 aktier á 10 kr. og købt en grund af Karl Poulsen for 250 kr. Men så blev det ikke til mere i den omgang. Det var Berthun Christensen og Peter Christensen, der havde lagt for.

Først i 1928 blev det alvor. Der blev dannet et interessentskab, og der blev opfordret til at tegne aktier. Tilslutningen blev så stor, at det besluttedes at bygge både sal og beboelse.

Der blev afholdt generalforsamling og vedtaget love og vedtægter. I formåls-paragraffen står der: Bygningens formål er at afgive lokaler for sådanne møder, som interessentskabets bestyrelse måtte finde egnede til fremme af enhver god og samfundsnyttig sag, herfra er gymnastik og dans ikke udelukket.

Kærup forsamlingshus ca. 1935.

Selve byggeriet kostede 12.000 kr. + halvtag til brændsel, toiletter og en ventilator til sal og køkken. Der blev udført meget frivilligt arbejde og kørsel. Til værtsfolk blev antaget Amalie og Søgaard Christensen fra Søvigmark. De skulle betale en mindre husleje og holde salen i orden.

Det var jo nok en lidt uheldig tid, der fulgte, nemlig trediversnes kriseår med små priser på alt, og da det blev lidt bedre, kom krigen og besættelsen med beslaglæggelse af huset, som deraf blev så ramponeret, at der måtte en større reparation til.

Der blev flere gange ved generalforsamlinger diskuteret om tilbygning og ombygning, men først i 1954 blev det til noget. Der blev nedsat et udvalg til at arbejde med sagen, og det kom så med et overslag på 32.000 kr. Der blev sat en frivillig indsamling i gang, som skulle være bindende, når den nåede 25.000 kr. Den nåede kun 22.000 kr. En generalforsamling vedtog alligevel at bygge. Der blev lavet lejlighed til værten ovenpå og bygget scene med garderobe og toilet m.m. nedenunder. Det hele løb op i 45.000 kr., men så var der også et hus, man kunne være bekendt.

Huset blev også meget benyttet i mange år, ikke mindst til gymnastik og folkedans samt til møder og gilder, og huset var ramme om mange gode dilettantforestillinger. Da land- og byzone-loven kom, stod det klart, at udviklingen i Kærup ville stagneres, og da huset de sidste år havde kørt med underskud, blev det i 1971 solgt for 45.000 kr. med en udbetaling på 15.000 kr. til Niels H. Bjerre. Det blev vedtaget at skænke formuen, de 15.000 kr. til Eventyrgården i Janderup.

Løsøret blev solgt på auktion blandt aktionærerne, og pengene brugt til en aktionærfest.

TYREHOLDS- OG KVÆGAVLSFORENING

På et møde i Kærup skole den 11. dec. 1896 blev det vedtaget at danne en tyreholdsforening og at købe den tyr, som et rejseudvalg havde beskrevet. Tyren blev bortliciteret i foder til Elias Kjeldsen for et år for 245 kr. Bedækningspenge blev sat til 5 kr. pr. tegnet ko og 6 kr. for ikke tegnede. Til bestyrelse valgtes Elias Kjeldsen, Rasmus Kr. Lauesen, Niels Høeg, Niels A. Bennedsen og med Niels P. Christensen (Baun) som formand. Niels S. Pedersen og P. L. Schmidt valgtes til revisorer for et år. Tyren blev betalt med 725 kr., som blev lånt midlertidig i Varde Bank, men bestyrelsen tog senere et lån i Oksbøl Sparekasse på 850 kr. og udbetalte lånet i banken. Foreningen virkede i 3 år med nogenlunde samme priser på både foderpenge og bedækningspenge, men så viste det sig, at tyren ikke var avlsdygtig længere, hvorfor det vedtoges at sælge den til Elias Kjeldsen for 200 kr. Elias Kjeldsen, Niels Andersen og N. P. Christensen valgtes til at købe en ny tyr til 240 kr.

17. januar 1903 opløstes tyreholdsforeningen ved et møde i Kærup skole og i stedet blev dannet en kvægavlsforening. Den 2. feb. vedtog man love for denne. Det vedtoges med 11 stemmer mod 8, at gamle medlemmer kunne lade flere køer tegne. Nye medlemmer kunne tegne 1 ko for hver 5. og hvis de havde flere end 2 køer. Prisen pr. ko var 10 kr. Til bestyrelsen valgtes Hans A. Pedersen, Elias Kjeldsen og N. P. Christensen (Baun), og til revisorer Niels S. Pedersen og P. L. Schmidt. Bedækningspenge sattes til 2 kr. for tegnet ko og 4 kr. for utegnet. Den 22. feb. holdtes det årlige syn over foreningens stamkøer, hvorved en blev udsat og 4 optaget, der var i det forløbne år solgt 2, så der var 27 stamkøer.

Købet af en tyr mere var til forhandling, men opgaves, da der ikke blev køer nok tegnet, men 29. okt. holdtes ekstra generalforsamling efter begæring af 10 medlemmer, og da vedtoges det at købe en ung tyr samme efterår. Det blev overdraget Niels Baun, Elias Kjeldsen og Hans A. Pedersen at købe tyren. Ved generalforsamlingen 13. marts vedtoges det at foretage en tegning af køer, og hvis der nåedes 175 så at holde 2 tyre, Max og Toft. Ved et møde i brugsforeningen var det vedtaget, at udvalget skulle rejse til Ejdersted for at købe en god tyr, da en sådan ikke kunne købes her. Det vakte røre, da Sdr. Kærup og Hannevang ikke ønskede så dyr en tyr købt foreløbig. Ved et møde 26. feb. drøftedes priser på indtil 600 kr. og indtil 2.000 kr., sluttelig vedtoges et forslag fra Hans N. Pedersen (Marbæk) om, at udvalget skulle have frie hænder til at handle. Da kom der klage fra det sydlige distrikt over, at man ikke tidligt nok havde fået indvarslingen i hænde. Det vedtoges da at udlægge kimlersedler til Mads Andersen. 10 medlemmer krævede da afholdt ny generalforsamling. Den afholdtes 20. marts. Her krævedes, at foreningen skulle købe to tyre, som Hans A. Pedersen og Elias Kjeldsen havde købt i Ejdersted for egen regning. Det vedtoges. Tyren Nielsen kostede 700 kr. og Max 861 kr., dog skulle de to sælgere sørge for at få dem over grænsen,

gennem karantæne og tuberkulinprøve. Foreningen lånte 700 kr. af indlånskassen, 575 kr. i banken og fik et statstilskud dertil på 320 kr.

Foreningen gik nu støt i mange år. I 1919 ventedes en sending engelske tyre til Outrup og Henne, og 30. maj vedtog man at købe en af disse. Morten Nielsen, Edvard Nielsen og Hans A. Pedersen blev valgt til at købe den. De købte tyren Sherwood Baron Augusta for 9.000 kr. Det viste sig at være et meget heldigt køb, for Baronen var, i hvert fald avlsmæssigt, den bedste af de engelske tyre. Den virkede i mange år og blev så byttet med en anden engelsk tyr, som stod hos Anders Clausen i Jernvedlund. Uheldigvis blev Baronen lam og måtte slagtes, så foreningen måtte købe Balcai Handikoaf kontant, og det var ikke nær så god en tyr, hvorfor Øster Kærup skilte sig ud og købte Nygaardstoft Anahuse af Elias Lassen, Nr. Farup, og siden Haldan 70. De udtrådte sluttede sig til den gamle forening igen, som havde flere gode tyre, bl.a. Nørrekær Jesler og Kærup Rex, som solgtes til »den kunstige forening« 1950 for 4.000 kr. kontant og 250 kr., om den opnåede 1. klasse 2. grad for afkom. I 1953 ophævedes foreningen endeligt.

Der gerbereres (bestemmes fedtindhold) kontrolassistent Holger Hansen. Laurids Højbjerg, Hannevang, ser til. I baggrunden Kærup mølle. Hvert sogn havde sin kontrolforening. Assistenten kontrollerede 2-3 besætninger daglig, det var og er nødvendigt at have kontrol med køernes ydelse for at lave foderplan, men mest for udvælgelse af avlsdyr både til egen besætning og til salg. Kontrolassistenten fik på skift kost og logi hos medlemmerne.

JANDERUP SOGNS SYGEKASSE

Sygekassen var oprindelig en sammenslutning af ubemidlede, der på forsikringsmæssig basis overtog den enkeltes risiko i sygdomstilfælde. I 1870 omfattede kasserne på landsbasis ca. 30.000 medlemmer, men i 1892, da den første sygekasselov kom, var antallet allerede oppe på ca. 128.000, alt sammen på frivillighedens grund. Det måtte naturligvis virke ansporende på den demokratiske statsmagt i form af støttelovgivning. Staten ydede tilskud mod, at kasserne underkastede sig et tilsyn og kun optog ubemidlede personer som nydende medlemmer. Kronisk syge eller invaliderede kunne ikke optages.

Janderup Sogns Sygekasse blev stiftet den 7. dec. 1901 og fik statsanerkendelse den 1. april 1902. Kassens første bestyrelse var højskoleforstander P. Chr. Knudsen, formand, fhv. lærer, husmand Mogens Kristensen, husmand Rudolf Damgaard, skomager Johannes Jensen, gårdmand Bartram Madsen, skrædder Hans Iversen og husmand Rasmus Hansen. Formanden var tillige kasserer. Arbejdet med opkrævningen af kontingentet og udstedelsen af sygekontrolsedler deltes distriktsvis mellem de syv bestyrelsesmedlemmer. Vedtægterne er gået tabt, men formålet har været mod et nærmere fastsat kontingent at overtage den enkeltes risiko i tilfælde af akut sygdom.

I 1904 besluttes det at yde halv hjælp til benbrudslægen i Vamdrup, hvis kassens midler tillod det. I 1906 kan tandlægerne Koch og Dirks betales, hvis de yder 25% rabat, og hvis de ikke udtrækker hele tandsættet! I 1911 fastsættes formandens løn til 35 øre pr. mdl. p.å. I 1912 nægtes et medlem støtte til et ophold på Finsens lysinstitut, han har opgivet forkerte oplysninger om sit helbred ved indmeldelsen i sygekassen. Kontingentet fastsættes i 1915 til 1,20 kr. pr. kv. for ubemidlede, 2,50 for bemidlede. I 1916 indvælges for første og eneste gang en kvinde, Ane Nielsen, gift med formanden, landpost H. C. Nielsen, dog kun som suppleant. Hun vælges et par år senere til kassens udsending ved møder med direktoratet og centralforeningen. I 1918 vedtages det, at 40-60 årige kan optages i kassen på samme vilkår som andre. I 1920 stiger kontingentet til 1,80 pr. kv. I 1921 er der lægekonflikt, kassen vedtager at yde 75% af lægeregningerne, dog højst 4,50 pr. kons. Der bevilges 10 øre pr. mdl. til radiumfondet til indkøb af radium. Særkontingentet for plejebørn udgår. I 1922 besluttes det at købe et pengeskab, og kassererens kaution forhøjes til 3.000 kr. Der oprettes en særskilt afdeling for bemidlede medlemmer. Der bevilges 25 øre pr. mdl. til Hjertinghjemmet. Betaling for massage kan ydes. I 1922 ønsker den daværende bestyrelse indført en tandplejeordning, men forslaget stemmes ned på generalforsamlingen. Skiftende bestyrelser forsøger at få ordningen ført igennem, men bliver gang på gang stemt ned. Tiden er først moden i 1959, hvor en tandplejeordning indføres med forhøjelse af kontingentet til følge. Ligeledes forsøger skiftende bestyrelser at få indført en begravelseskasse, men først i 1940 indføres en begravelseshjælp på 200 kr.

I 1925 skrider man til undersøgelse af forskellige medlemmers økonomi. Der går rygte om, at de uberettiget er nydende medlemmer af kassen. Direktoratet påtaler, at kassen har ydet hjælp til homøopatisk behandling. I 1926 forkastes et forslag om sammenslutning med sygeplejeforeningen. Der skrives overenskomst med en øjenlæge. Sygesedlen udstedes gratis som forsøg. Den 7. dec. 1927 har kassen bestået i 25 år. 200 deltager i en fest, hvortil de to tidligere formænd og den første bestyrelse er indbudt som æresgæster. Der er fælles kaffebord, taler, lykønskninger og oplæsning af den nys ansatte lærer N. Chr. Nielsen. Aftenen slutter med dans. Festen giver et underskud på 3 kr., som dækkes ind af bestyrelsen. Samme år får de to revisorer deres honorar sat op til 5 øre pr. mdl. til deling. I 1929 anskaffer formanden et skab til opbevaring af kassens sager. Det vedtages, at kassens midler kan bruges til betalingen. I 1930 udvides bestyrelsen med to medlemmer, så formanden kan frigøres for kontingentopkrævning m.v. I 1932 drøfter man centralforeningens køb af Hjertinghjemmet, men kassen tør ikke gå ind for købet p.g.a. de dårlige tider. Direktoratet henstiller, at der tegnes en kollektiv kautionsforsikring for de 8 opkrævere (bestyrelsesmedlemmer). Der er uoverensstemmelse mellem bankens oplysninger og revisionens om kontoens indestående. Alt opklares, og direktoratet udtaler sin anerkendelse af kassens fine regnskabsorden. I 1933 må man genindføre betalingen for sygesedlerne. Forslaget om at ansætte en lønnet opkræver nedstemmes. Kassen har nu over 500 medlemmer, og direktoratet forlanger derfor, at formands- og kassererposterne deles. Formanden fra 1923, landpost Knud P. Jensen, vælger at gå som formand og fortsætte som kasserer. Denne post beklæder han indtil 1945. I 1946 er han igen formand indtil 1951, hvorefter han tager en tårn i bestyrelsen og først definitivt går af den 7. marts 1952. Bestyrelsen retter en tak til ham for hans store indsats gennem næsten 30 år, hans beredvillighed, mennesskelighed og kunnen.

Fra 1934 lønnes formanden med 25 øre, kassereren med 60 øre pr. mdl. I 1935 ansættes en lønnet opkræver. 13 søger jobbet, betalingen er 16 øre pr. mdl. p.å. Samarbejde med sygeplejeforeningen etableres med kontingentforhøjelse på 30 øre til resultat. I 1937 får man at vide, at det ikke er tilladt at bruge andelskassen, kun bank eller sparekasse må anvendes. I 1938 foreslår bestyrelsen, at formandens løn sættes op med 10 øre. Et menigt medlem foreslår 15 øre, hvorefter bestyrelsen trækker sit forslag tilbage. De 15 øre vedtages. Man vedtager at rette en tak til gårdejer Jakob Nielsen for hans indsats som kassens revisor i 25 år. I 1939 kan der fås hjælp til serumbehandling mod lungebetændelse. I 1940 skal formanden have 50 øre, kassereren 100 øre, opkræveren 30 øre og revisorerne 10 øre til deling. I 1942 må man sætte kontingentet op p.g.a. begravelseskassens oprettelse. I 1944 må to medlemmer, som uberettiget har hævet hjælp som ubemidlede, betale denne hjælp tilbage. I 1945 må man opkræve et ekstrakontingent. Sygeplejersken skal

have højere løn. Sløseri med sygesedlerne drøftes. I 1950 sættes afgiften på sygesedlerne op til det dobbelte. I 1951 forhøjes kontingentet til 12 kr. Direktoratet tillader, at der bruges op til 1 kr. pr. mdl. til festen i anledning af 50-års jubilæet. Et medlem klager til direktoratet, han er slettet p.g.a. restance. 7. dec. er 170 medlemmer til fest. Formanden får overrakt en dirigentklokke. Deputationer fra nabokasserne møder op. Underholdning af lærer Møller, Varde. I 1953 har bestyrelsen kontroverser med kassereren, som har indmeldt sig i fagforening og kræver tariffmæssig løn. Trods stor imødekommenhed kommer man ikke overens, og man ser sig nødsaget til at opsiges kassereren. I 1956 forsøger den detroniserede kasserer at blive indvalgt i kassens bestyrelse, men det lykkes ikke. I 1960 forhandles der om sammenlægning med Billum Sygekasse. Sammenlægningen skal ske uden hensyn til kassernes formuer. Janderup Sygekasse har altid været særdeles vel funderet. I 1961 besluttet denne sammenlægning. Kontoret ønskes placeret i Janderup med filial i Billum. Sidste generalforsamling finder sted den 25. feb. 1961. Den sidste bestyrelse var: Hans P. Holm, formand, Niels A. Bennetsen, Johs. Christiansen, Egon Toft, Einar Madsen, Lars Jensen, Jepser Andersen, Gustav Arnum-Petersen og Hans Lauridsen. 22. marts var der stiftende generalforsamling for Janderup-Billum Sygekasse.

JANDERUP-BILLUM SYGEPLEJEFORENING

Foreningen er oprettet på privat initiativ på forsikringsbasis. Den eksisterede i 1916, fra hvilken tid der er bevaret en »Instruks for Sygeplejersken for Janderup-Billum Kommune«. Den omtaler ansættelsesforhold, lønning og etik. Sygeplejerskens tjeneste er om dagen fra 7-19 med en times hvil og om natten fra 19-7. Efter hver nattevagt tilkommer der hende 8 timers hvil, og mere end 2 nattevagter i træk kan ikke forlanges af hende. Der er 3 måneders opsigelse fra hver side.

Det er sygeplejerskens pligt at forhindre generende besøg hos patienterne, at holde luften frisk i sygeværelset og at undlade at omtale sygdomstilfælde, navnlig med uheldigt udfald. Hun må i høj grad være renlig og ordentlig med sin person og med sygerekvisitter. Desinfektion kan om fornødent foretages på foreningens regning. I en vedtægt fra 1935 hedder det: Ophør af medlemskab kan kun ske med 1 kv. varsel til en 1. jan. Restancer ved et halvårs udgang betyder slettelse af medlemslisten. Om sygeplejerskens pligter hedder det: Hvis husmoderen er syg, og hvis tiden tillader det, kan sygeplejersken tage sig af hjem og børn, dog er det forbudt at deltage i udearbejde og malkning. Arbejdstiden er nu 8 timer. Efter 2 natters vagt gives et døgn frihed. Sygeplejersken må ikke modtage penge eller gaver fra patienterne. I 1952 henvender foreningen sig til sygekasserne for at få større tilskud. Sygeplejersken skal have højere løn. Et resultat heraf bliver et nærmere

samarbejde med sygekasserne. I 1958 vedtages en ny lov om hjemmesygepleje og sundhedspleje, og disse opgaver overtages nu helt af sygekasserne. Der var ikke længere behov for sygeplejeforeningen.

JANDERUP HUSMANDSFORENING

blev startet ved et møde i Janderup Forsamlingshus den 18. feb. 1909. Der blev vedtaget love og følgende valgtes til bestyrelsen: Jørgen Nielsen, Hans Chr. Nielsen, Søren Riber, alle Janderup, Niels S. Pedersen, Kærup, Theodor Lindberg, Søvigmark, Jørgen Hansen, Grydvad, og Jørgen Jensen, Janderup mark. Revisorer blev skrædder J. P. Johansen og Jens P. Jensen. Bestyrelsen valgte Jørgen Nielsen til formand. Det første, bestyrelsen foretog sig, var at opstille nogle mænd til sognerådsvalet i marts.

I førstningen var det småt med konsulenthjælp, men foreningen lavede en forsøgsmark på jord, lejet af P. Haahr og med ham til at passe og renholde marken for en pris af 60 kr. årlig. Senere foretoges forsøg med kornsorter såvel som i have- og husdyrbrug. Der blev holdt foredrag og andre sammenkomster, og for at hjælpe på økonomien holdtes der fælleslæsning og bankospil. Man deltog også i husmandsrejser, ligesom der kom husmænd og koner hertil fra andre egne af landet. Som årene går, bliver der afholdt fodringskurser, og der kommer flere konsulenter med i arbejdet. I årene efter anden verdenskrig blev der købt en kartoffelsprøjte til bekæmpelse af skimmel, og siden blev det aktuelt med sprøjtning mod ukrudt og skadedyr, hvorfor der blev købt endnu en sprøjte.

Dernæst kom 4 H arbejdet i gang, og mange børn har deltaget heri, og mange voksne har gjort et stort arbejde for at hjælpe børnene.

Der er også afholdt markvandring.

Den 20. feb. 1959 holdt Janderup Husmandsforening sit 50 års jubilæum i Janderup Forsamlingshus med stor tilslutning. Amtsformanden Jørgen Riis Rasmussen, Bramming, og Emil Danielsen, Vejrup, talte og lykønskede foreningen, og P. Damgaard fremdrog minder fra starten og talte om forsøgsmarken. Der var underholdning ved lektor Larsen, Tarm, om jysk humor.

Den 31. jan. 1968 blev det vedtaget at sammenlægge foreningen med Billum Husmandsforening.

JANDERUP AFHOLDSFORENING

Også i vort sogn var de sociale forhold og levevilkårene i forrige århundrede så barske, at der skabtes grobund for spiritusmisbrug.

Inspirationen til en organiseret afholdsbevægelse er kommet udefra, men ideen blev taget op mange steder. Lærer *Ole Syversen*, København, stiftede i 1843 den første afholdsforening i Danmark, men både denne og en lignende forening fra samme tid gik ind i løbet af kort tid.

Hans Jensen fra Nr. Hebo var formentlig kvæker og havde via sin tro hørt om kvækeren Asbjørn Kloster i Stavanger, der i 1859 grundlagde den norske afholdsbevægelse. I hvert fald rejste han i april måned 1869 til Norge og blev grebet af sagen. Hans Jensen, der vist var uddannet typograf, rejste hjem med en kuffertfuld af Klosters blad »Menneskevennen«. Efter ihærdig agitation for sagen afholdtes der to forberedende møder i Deigård og Agentoft, hvorefter der i december 1869 ved et møde i Gjødsvang blev stiftet »Mådeholdsforeningen for Varde Omegn« eller »Mådeholdsforeningen for Horne, Tistrup og Ølgod Sogne«. Hans Jensen begyndte også udgivelsen af et blad »Den danske Menneskeven« efter Klosters model. I bladets første nummer skriver han:, at den nystiftede forening har en dobbelt opgave: »Først: ved streng mådeholdenhed at søge ære, lykke og tilfredshed. Anden: ved alle midler, der står til dens rådighed, at virke for dens grundsætningers udbredelse.« På hans initiativ grundlagdes en mådeholdsforening med 21 medlemmer i København i april 1870, ligesom en lignende forening blev stiftet i Vejle med medlemmer i Fredericia, Norup m. fl. steder.

I 1871 sendte Hans Jensen 40 cirkulærer til Norge, ligesom han sendte breve og skrifter til kongehuset, ejerinden af Nørholm m.fl. Desuden sendte han brev og to eksemplarer af sit blad til 56 danske præster, hvoraf en sendte brevet uåbnet retur, en anden nægtede modtagelse, en tredje svarede høfligt, men afvisende, en fjerde var uartig og de sidste 52 ignorerede henvendelsen. Hans Jensen var ikke ganske tilfreds med præsternes adfærd!

Hans Jensen kæmpede i 3 år for sine ideer, men måtte give op. Hverken blad eller forening satte synlige spor.

Andre har dog haft bedre held med sig, for i 1879 er man kommet så vidt, at man kan stifte »De danske Afholdsselskabers Landsforbund« med gårdejer og landstingsmand *Claus Johannsen*, Vårst, som formand i de følgende 40 år. På det tidspunkt var Danmark »et brændevinssland«, som overlæge Brandes, København, udtrykte det. Spiritusforbruget var på 8,98 liter ren alkohol pr. individ, voksen som spædbarn. Alkoholforbruget stimuleredes af de meget lave priser på brændevin. »Den fattige mands snaps« blev den kaldt. Afholdsbevægelsen blev en betydende politisk faktor med folk indvalgt i rigsdag og sogneråd. Love til regulering af fabrikation, salg og udskænkning blev gennemført, og beværterloven betød, at der skulle bevilling til udskænkning af spiritus og forhandling heraf. Disse bevillinger skulle befolkningen på demokratisk vis selv tage stilling til, men myndighederne havde ikke pligt til at følge flertalsafgørelser. Alligevel blev adskillige kommuner helt tørslagte, og mange havde ingen udskænkningsteder. Biskop Koch, Ribe, sagde juleaften 1911 fra prædikestolen, at kronedlæggelserne var det sikreste tegn på, at Danmark gik en lysere tid i møde. I »Mit Livs Karrusel« fortæller Larsen-Ledet, at gæstgivere skal have senge- og staldplads og kun må skænke for rejsende, men dette blev i 1913 af Varde herredsfogeds retsregler fortolket, så

en mand, der havde spadseret, cyklet, kørt eller redet 1500 alen (1 km), måtte være så mødig, at han måtte betragtes som rejsende!

Afholdsbevægelsernes indflydelse bevirkede, at man fra en beskeden spiritusafgift i 1880 og lille ølskat i 1891 fik gennemført store afgifter på al spiritus i 1917. Medvirkende hertil har nok også været pengemangel i statskassen. I takt hermed faldt spiritusforbruget pr. indbygger til 1,65 l i 1918; siden er forbruget igen støt gået op, til det i 1977 er oppe på 9,00 l.

Janderup Afholdsforening blev stiftet den 31. jan. 1887. Den første bestyrelse bestod af: lærer S. Elbo Hansen, formand, gdr. Peder Holm, gdr. Niels Høeg, ungkarl H. C. Jensen, præstegårdsforpagter Ole M. Mikkelsen, ungkarl M. Nielsen og smed N. P. Nielsen. Man vedtog foreningens love, og alle medlemmer skulle med deres underskrift aflægge følgende løfte: »Jeg underskrevne forpligter mig til med Guds bistand at afstå fra alle kendte og senere fremkommende berusende drikke samt enhver blanding heraf og efter evne virke for drikkeondets afskaffelse.« Dersom et medlem overtrådte forbudet, måtte han første gang erlægge en mulkt på 5 kr. til foreningens kasse, og blev den ikke betalt, blev det offentliggjort i bladene, »dog kunne bestyrelsen under visse omstændigheder vise overbærenhed«. Anden overtrædelse betød udmeldelse, og dette blev averteret.

Foreningen holdt medlemsmøde en gang om måneden, bestyrelsesmøde flere gange om måneden og desuden foredragsaftener, oplæsning af klassikere, fælleslæsning, dilettant og ikke at forglemme baller og fester. Den første fest blev afholdt umiddelbart efter stiftelsen hos præstegårdsforpagter Ole Mikkelsen, 40 par deltog mod en betaling af 2,35 pr. par. En populær fest var det årlig kurvebal, hvor kurvene solgtes til højstbydende herrer. Giveren af kurven med spiseligt indhold var så køberens »dame«. Mange af foreningens medlemmer var unge mennesker.

Medlemstallet stiger støt, i 1904 er der 128 og i 1909 151 medlemmer, og dermed indflydelsen og aktiviteterne. I visse tilfælde indmeldte man sig ikke uden betænkelighed. Jens Haahr ville gerne være medlem, for »man ved jo ikke, hvad ens sønner kan komme ud for af fristelser i livet«, men hans kone, Mette Katrine, syntes lige, det skulle vente, til Jens Kristian var blevet døbt, for »hvad vil folk sige, hvis de ingen kaffepunche får«.

Sommerfesterne på Janderup Højskole var så godt besøgt, at der indsattes ekstrarog. Ved sommerfesten i 1911 havde man fru Ottosen og Larsen-Ledet som talere. Formanden, forstander Sieverts, fik overrakt 20 kr. for sin ulejlighed med at huse talerne og for disses underhold.

I 1892 foretages en indsamling blandt medlemmerne til fordel for forulykkede Hjerting fiskeres efterladte.

I 1909 holdes den første juletræsfest for børn og voksne fra hele sognet, og denne fest blev en tradition, der fortsatte hvert år indtil 1943, dog afbrudt i 1924, da der udbrød mund- og klovesyge i Kærup lige før jul.

Der arrangeredes sommerudflugter f.eks. med ekstratog til Vejle, med hest og vogn til havet, med båd på åen eller til menageri-cirkus i Varde.

I 1902 foretages indkøb af afholdsforeningernes læsebog til brug for undervisningen i skolen. I 1911 sendes en misbilligelse til Janderup Forsamlingshus, fordi der var udskænket spiritus ved et bryllup. I 1912 bliver spiritussalget i brugsforeningen afskaffet med stort stemmetal.

I 1913 køber foreningen spiritusbevillingen af Janderup Kro for en pris af 1300 kr., som blev indsamlet blandt sognets beboere, og hermed var sognet tørlagt. Det varede til 1. dec. 1962, hvor brugsforening og købmand fik tilladelse til at forhandle øl og spiritus. I 1968 fik forsamlingshuset og dermed værten spiritusbevilling.

I 1927 er der røre i de vestlige sogne. Ejerne af Vejrs Strandhotel, der er bygget året før, sælger det og har forinden ansøgt sognerådet om spiritusbevilling, hvorved salget indbringer 5.000 ekstra. Sognerådet imødekommer ansøgningen, selv om en underskriftindsamling giver 75% stemmer imod. »Folk sover med hensyn til afholdssagen«, skriver formanden, Jørgen Thomsen.

Samme formand fortæller i 1927: »Først i marts fik vi Stampe fra Varde ud i foreningen med et radioapparat en søndag eftermiddag, men det blev om trent aften, inden han fik det gjort klar, men så havde vi også en dejlig aften med både sang og koncert fra København, Berlin og London.«

I 1927 forsøger man at danne en selvstændig forening i Kærup, men trods stor interesse bliver den ikke dannet. Foreningens 50 års jubilæum i 1937 samler 125 deltagere.

I 1939 har foreningen 85 medlemmer, og med afslutningen af anden verdenskrig synes foreningen helt at have udspillet sin rolle. Der er tilbagegang i afholdssagen alle vegne. Landsmedlemstallet var i 1917 202.600, men i 1961 kun 42.000. Det kniber især at få de unge med, og medlemmerne slutter ikke op om møderne mere. Da medlemstallet i Janderup Afholdsforening i 1961 var nede på 17, opløstes foreningen. Den sidste bestyrelse bestod af: Frands Bennetsen, formand, Erik Knudsen, Kirstine Østergård, Kirstine Madsen og Margrethe Olesen. Foreningen havde da bestået i 74 år og spillet en vigtig rolle i sognets liv.

JANDERUP VENSTREFORENING

På opfordring fra Ribe Amts Venstrevælgerforening samledes en række af sognets beboere den 25. jan. 1912 for at stifte en venstreforening. Man havde forud tegnet medlemmer, og forslag til vedtægter blev vedtaget. Der står i § 1: Foreningens formål er ved sammenslutning af venstrevælgere i sognet: 1) at styrke Venstre-reformpartiets politiske stilling, 2) at støtte gennemførelsen af de formål, som venstre og den af partiet udgående regering har sat på sit

program, 3) at arbejde for gode valg, såvel lands- som kommunalpolitisk, i den antydede retning.

Foreningen vil tillige gennem afholdelse af politiske foredrag og på anden måde søge at bringe sine medlemmer oplysning om politiske og sociale spørgsmål, der til given tid er af særlig interesse.

Foreningens første bestyrelse kom til at bestå af Niels Andersen, Kærup, Poul Thomsen, Nr. Hebo, Jens Vestergård, Hyllerslev, Frands Knudsen og Carl Andersen, Janderup. Carl Andersen valgtes som formand. Man havde det første år 47 medlemmer, men da man for ægtepar kun opførte mandens navn, var medlemstallet i virkeligheden højere. Senere blev ægtepar opført med begge navne, og da Carl Andersen efter 11 års virke som formand afgik, var medlemstallet 183.

Første år holdtes møde med plantør V. Pinholt, Vejrs, og sagfører Oldager, Varde, som talere. V. Pinholt kom senere til at spille en betydelig rolle inden for partiet Venstre, idet han 1918-35 repræsenterede Vardekredsen i folketinget, og i årene 1927-29 var han formand for finansudvalget. V. Pinholt var fast forankret i befolkningen, og hans smidige og jævne veltalenhed samt sans for livets realiteter gjorde ham respekteret i vide kredse. Mange gange var han taler ved foreningens møder og gjorde en energisk indsats til gavn for hele Vestjylland.

I 1916 fastsattes medlemsbidraget til 50 øre for mænd og 25 øre for kvinder. I 1929 forhøjedes medlemsbidraget til 50 øre, da man skulle indbetale 20 øre pr. medlem til kredsorganisationen, mente man ikke at kunne nøjes med mindre.

På et møde den 29. okt. 1932 drøftede man kandidatspørgsmålet, men skulle der opstilles ny kandidat, ønskede man helst en landmand. Den 23. nov. 1933 var der møde med kredsens nye kandidat, gårdbestyrer Erik Eriksen, Brangstrup, Ringe. Ved valget den 22. okt. 1935 valgtes Erik Eriksen som folketingsmand i Vardekredsen, og han repræsenterede derefter kredsen i 33 år. Erik Eriksen fik gennem de mange år betydelig politisk indflydelse og var landbrugsminister 1945-47 og statsminister 1950-53. Gennemførelsen af den nye grundlov i 1953 var et resultat af Eriksens store indsats. Trods hans optagethed havde Erik Eriksen altid tid til at passe sin kreds. Atter og atter har han stillet sin optagne tid til rådighed. Erik Eriksen havde rod i den grundtvigske friskole og højskole og faldt derfor særdeles godt sammen med Vardekredsens befolkning. I 1967 meddelte han, at han ikke ønskede opstilling til næste folketingsvalg, og efter en del forhandlinger blev Nathalie Lind opstillet som hans efterfølger. Ved valget den 23. januar 1969 valgtes hun som Vardekredsens folketingsmedlem. En del medlemmer havde hellere ønsket en mand fra egnen i stedet for en kvinde fra København. Nathalie Lind blev dog straks respekteret for sin evne til at sætte sig ind i alle de sager, som vedrører egnen. Hun var socialminister i Baunsgårds VKR-regering fra

1968-71, social- og justitsminister i Hartlings regering fra 1973-75 og igen justitsminister i SV-regeringen Anker Jørgensen.

Jordlove, skolespørgsmål og sociale opgaver har sammen med mange andre spørgsmål været behandlet og livligt diskuteret på foreningens møder gennem årene. Før kommunesammenlægningen i 1970 skete sognerådvalget som regel på distriktslister, mens byrådsvalget nu sker på politiske lister, hvilket har givet foreningen nye opgaver. Mange har gjort et godt arbejde inden for foreningen, men særligt må nævnes Jens Chr. Christensen, der var formand fra 1939-56. Med sjældnen energi gik han op i arbejdet, og agitationen for nye medlemmer resulterede i højt medlemstal. J. Chr. Christensen udnævntes 1970 som æresmedlem af Janderup Venstreforening.

I de senere år har der været en mindre tilbagegang i medlemstallet, vel nok på grund af den stærke tilbagegang i beskæftigede ved landbruget.

Et liberalt demokratisk samfund giver de bedste og lykkeligste forhold for mennesker at leve under, og der vil derfor stadig være brug for en arbejdsdygtig venstreforening.

JANDERUP HUSHOLDNINGSFORENING

Janderup Husholdningsforening blev stiftet i 1925. I disse år dukkede adskillige andre husholdningsforeninger op i det sydlige og vestlige Jylland, som alle blev tilsluttet »De samvirkende danske Husholdningsforeninger«.

I de første år var der et meget nært samarbejde med husholdningsforeningen i Varde, som dengang hed »Varde og Omegns Husholdningsforening«, hvis formand var Sigrød Høj, Varde. Allerede fra starten i 1925 havde Janderup Husholdningsforening dog sin egen bestyrelse, som planlagde det lokale arbejde. Den første formand var Kirstine Olesen, Janderup. Som årene gik, var det navnlig sommerudflugterne, som var fælles. Helt op til 1942 var Janderup Husholdningsforening dog økonomisk afhængig af Varde og Omegns Husholdningsforening, idet alt overskud blev indbetalt dertil, og et eventuelt underskud blev dækket derfra.

Det husholdningsfaglige har naturligvis haft en stor plads i foreningens virke. Trods skiftende tider har det været – og er stadig – nødvendigt med saglig oplysning om rigtig ernæring, brug af nye varer, planlægning af husarbejdet o.s.v. Der har foreningen gennem alle årene haft stor gavn af konsulenterne. I 1928 blev Sigrød Krog, Bramming, ansat som konsulent for de jyske foreninger, og hun har gjort et stort og godt stykke arbejde helt op til 1959. Undervisningen foregik i mange år i private hjem eller under meget primitive forhold i forsamlingshuset. Formænd og bestyrelser kom med mange af materialerne for at spare foreningen for udgifter.

Krigsårene og de efterfølgende år var vanskelige også for foreningsarbejdet. I

efteråret 1943 måtte man have politimesterens tilladelse til at holde generalforsamling. Mange ting måtte undværes, men opfindsomheden og sammenholdet var stort. Man måtte lære at bruge erstatningsvarer.

Senere fik foreningen lov til at afholde alle demonstrationer og mindre møder i skolekøkkenet. I mange år var der stor aktivitet med kurser og almindelig mødevirksomhed. Foreningen fik efterhånden 3 konsulenter, hver med sit speciale, og mange nye ting kom med i programmet.

Ændringen af samfundsstrukturen medførte efterhånden, at flere kvinder fik udearbejde og havde mindre tid, så det var ikke mere så nemt at samle den helt store flok til faglige møder og andre sammenkomster. Dette skyldes måske også, at husholdningsforeningen står for et stort antal kurser, hvor også ikke-medlemmer har adgang. Dog står foreningen stadig med en solid medlemsskare bag sig. De første mange år af foreningens beståen var det næsten udelukkende husholdningskurser for unge piger og sykurser, det gik ud på. Fra første færd blev det skik, at kurserne sluttede med en udstilling af de fremstillede ting. Husholdningseleverne stod for brød til kaffen, og mange gange også for underholdning ved festen. Dette mønster blev en tradition, som fulgtes år efter år med få undtagelser. Men efter 25-30 år blev alle kurser lagt ind under aftenskoleloven, og det offentlige betalte den største part af udgifterne. Med den øgede fritid gik det over i mere hobbyprægede fag med hver sin faglærer. Da Janderup i 1970 fik den nye centralskole, blev der plads til alle, der havde lyst til at være med, og det må regnes for et stort gode, at disse kurser stadig afvikles i husholdningsforeningens regi.

Udflugter har gennem alle årene haft deres plads på programmet, altid tilrettelagt, så de var både oplysende og fornøjelige. Mange store virksomheder, højskoler, husholdningsskoler, planteskoler o. lign. er besøgt. Steder, hvor man ikke enkeltvis kan komme og få funktionen forklaret. De første mange år var der lange heldagsture med stort program fra morgen til aften, billiggjort ved at al foræring var medbragt hjemmefra. Under krigen tog vi mindre ture i omegnen på cykel, i hestevogn eller i lastbil, men de var ikke mindre værdifulde. Senere tillod man sig at slutte en lang udflugt med en god middag, og hvor er det skønt for en travl husmor at sætte sig til et dækket bord og i ro nyde maden, mens dagens oplevelser drøftes med ligestillede. Med flere privatbiler og ændret levevis er man nu mere gået over til halvdagsture eller aftenture.

Arbejdet i husholdningsforeningen har gennem alle årene taget sigte på at dygtiggøre og støtte husmødrene i deres arbejde for hjem og samfund. Arbejdet har været præget af de skiftende vilkår, men foreningen har altid været begunstiget af en ledelse, der med glæde og interesse har gjort et stort arbejde til gavn for medlemmerne. Iøvrigt har husholdningsforeningen altid kunnet samle sine medlemmer fra land og by på tværs af religiøse og politiske skel, og det betyder meget for foreningsarbejdet i et sogn.

JANDERUP HUSFLIDSFORENING

Den 14. nov. 1923 mødtes 20 personer hos gdr. Frands Bennetsen, V. Janderup, med det formål at oprette en husflidsforening.

Bestyrelsen kom til at bestå af bygmester Chr. Baun Christensen, formand, samt af Hans Jensen, Frands Bennetsen og Andreas Østergård, alle af Janderup.

Man gik i gang med det samme under beskedne forhold i et lokale i Bonde Bondesens gamle gård matr. nr. 25a Janderup, som Frands Bennetsen ejede og stillede til rådighed vederlagsfrit. Aksel Nielsen, Søvigmark, underviste i kurvefletning og lidt træarbejde. Året efter tog Hans Jensen på et uddannelseskursus. I 1927 flyttede man til lokaler i Chr. Bauns nye værksted, nuværende Åkirkevej 4, så kun bogbindingsholdet blev tilbage i V. Janderup under ledelse af Hans Jensen.

I 1928 valgtes Andreas Østergård, Janderup, til formand og forblev det, til foreningen opløstes i 1943. Chr. Baun sad stadig som menigt medlem, og husflidsskolen flyttede da også med ham til hans nye selvbyggede hus på Nybrovej 7.

For at skaffe penge til værktøj og høvlebænke afholdt man tombola i forsamlingshuset, når sæsonen sluttede om foråret. Samtidig var der lejlighed til at bese, hvad eleverne havde forfærdiget i vinterens løb, og nogle af disse effekter skænkedes som gevinster i tombolaen.

I 1931 var der 40 elever, 22 drenge og 18 karle og mænd. Der oprettedes også et dame- og pigehold, og flere damer flettede hele stuemøblementet i søgræs. På Vestjysk Udstilling i Varde i sommeren 1931 var husflidsforeningen repræsenteret ved 5 udstillere, nemlig: Peder Østergård Hansen, Chr. Baun, Hans Jensen, Børge Østergård og Benny Christensen. De to sidstnævnte fik 1. præmie og en gave.

I 1932 var kontingentet 1,50 kr. for børn og 3 kr. for voksne for en hel vinters undervisning og brug af værktøj.

I 1943 solgte Chr. Baun huset, og husflidsskolen blev husvild. Krig og materialeangel bevirkede, at man måtte holde op. Efter krigen manglede interessen for at komme i gang igen. Høvlebænk og værktøj blev solgt, og provenuet blev overdraget Chr. Baun som tak for lån af værksted i de mange år.

I dag er der igen husflid eller sløjd i Janderup, men det drives under Janderup forenede Sportsklubber og som aftenskole med tømrer Henry Nielsen som leder.

INDRE MISSION I JANDERUP SOGN

Som supplement til de kirkelige embeders sædvanlige virksomhed stiftede Vilhelm Beck i 1861 Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark, hvis formål var at udsende lægprædikanter til forkyndelse af det kristne budskab

Missionshuset »Bethlehem« ved 25 års jubilæet 1937.

og vække dem, der ikke hørte kirkens forkyndelse. En sådan lægprædikant kom i 1880'erne til Kærup. Hans navn var Boye Madsen Christensen, og hans hustru hed Cecilie. De havde været i tjeneste hos pastor Lawäets i Sønderjylland, hvor de var blevet grebet af det åndelige liv. Boye indbød naboer og venner til møde i sit hjem et par gange om måneden, og folk var flinke til at komme. To familier blev snart hans gode støtter, nemlig Marie og Peder Schmidt og Maren og Bernt Pedersen. Der holdtes møder i flere hjem, og arbejdet bar frugt. Hanne Pedersen, kaldet Lille Hanne, blev omvendt og blev leder af arbejdet blandt unge piger. Boyes møder bredte sig efterhånden til både Janderup og Hyllerslev. Boye ville ikke arbejde med sine heste om søndagen, for »om søndagen tager vi i kirke, og du og din kone kan godt køre med«. Boyes eksempel bar frugt, søndagsarbejdet faldt efterhånden helt bort.

I 1890 skulle en gammel skole rives ned, og materialerne herfra blev købt til opførelse af et missionshus. I november blev huset rejst, men en kraftig storm blæste det omkuld, men næste forår tog man fat igen. Indvielsen fandt sted i 1891.

I 1912 byggedes et nyt missionshus på en grund, som Peder Schmidt skænkede. Provst Helms, tidligere sognepræst i Janderup, indviede det nye hus i juli måned. Boye flyttede omkring århundredskiftet til Næsbjerg, men hans broder, Niels Baun, tog på opfordring arbejdet op blandt både ældre, unge og børn. Han holdt søndagsskole både i Kærup og Janderup i mange år. Da

Niels Baun døde i 1936, fortsatte landpostbud Knud Jensen søndagsskolen i Janderup, og i en kort tid blev der holdt søndagsskole i Hyllerslev ledet af Niels Hansen.

Niels P. Nielsen og Anton Hansen ledede søndagsskolearbejdet i Kærup. Anton Hansen døde i 1960 som 98-årig, men allerede fra 1950 havde Hans Ejner Baun overtaget hans del af arbejdet ved søndagsskolen, ligesom Anton Baun blev inddraget i det, og i 1970 kom Regnar Ulriksen, Hyllerslev, også med.

Ved kommunesammenlægningen i 1970 blev Janderup gamle skoles bygninger ledige og købt af Indre Mission og ombygget til missionshus. Her har også søndagsskolen lokaler. Ledelsen i dag består af Anton Baun, Inger Sørensen, Gurli Skovgård Nielsen og Birthe Baun.

Arbejdet blandt de voksne består væsentligst af samtalemøder med bibeltimer hveranden mandag samt et månedligt møde i missionshuset med forskellige missionærer som talere. Der afholdes fester af forskellig slags, nytårsfest, høstfest og adventsfest, hvori alle deltager.

I starten var ledelsen selvsupplerende, men bestyrelsen vælges i dag på demokratisk vis på den årlige generalforsamling. Den nuværende bestyrelse består af Regnar Ulriksen, formand, Laurids Hansen, Jens E. Nielsen, Anne Werenberg og Inger Bøgh Baun.

K.F.U.M. OG K.F.U.K. I KÆRUP-JANDERUP

Indre Mission begyndte ret tidligt med ungdomsarbejde. Niels P. Baun var den ledende.

I november 1913 stiftedes Kærup-Janderup K.F.U.K., fra starten var der 16 medlemmer, i de følgende år svingede medlemstallet mellem 15 og 30. Foreningens første formand var Karen Iversen, de øvrige medlemmer af bestyrelsen var Hanne Pedersen og Karen Baun.

K.F.U.M. blev stiftet i 1922 med 14 medlemmer, antallet voksede ret hurtigt til 26. Foreningens første formand var lærer Johs. Poulsen, Hyllerslev. Bestyrelsen bestod i øvrigt af Niels P. Nielsen, Hans Hansen, Mads Boysen og Kristian H. Andersen.

Fælles for begge foreninger var bibelarbejdet. Bibeltimer blev afholdt hver 14. dag. Der foruden var der en del fællesarrangementer, af disse kan nævnes: Konfirmandfest, ydre missionsfest (bøssefest), velkomstfest efter flyttedage, juletræsfest samt fællesmøder med et eventuelt emne og en missionsuge, som blev afholdt hvert år i februar.

Formålet med K.F.U.M. og K.F.U.K.'s arbejde var og er stadig at hjælpe unge mennesker til personlig tro på Jesus Kristus, og at de må blive bevaret i fællesskabet med ham.

Arbejdet blandt børnene blev også taget op. K.F.U.M. spejderne blev startet i 1944, og lederen af troppen var i de første år Knud Jensen (Post), Janderup.

K.F.U.K. spejderne kom til i 1962. Begge troppe omfattede både Janderup, Billum og Kærup. I 1978 blev troppene slået sammen til en fællestrop, som nu tæller 74 deltagere, ledere, spejdere og ulveunger. Spejderne har lokaler i Janderup Missionshus.

Den 25. feb. 1942 stiftedes en idrætsafdeling. Den første bestyrelse bestod af Aksel Baun (formand), Villiam Simonsen og Hugo Baun. Om vinteren dyrkedes gymnastik, om sommeren fodbold og håndbold. I mange år har håndbold været den dominerende sportsgren.

JANDERUP SOGNEBIBLIOTEK

Beboernes læselyst kunne i ældre tid kun tilfredsstilles ved egne bogkøb eller samlinger, men at læselysten har været til stede i sognet viser, at 54 beboere i 1845 efterkom en indbydelse fra sognepræsten, J. Østrup, til at deltage i oprettelsen af en læseforening, hvis formål skulle være mod et mindre kontingent at skaffe medlemmerne adgang til belærende, underholdende eller morsomme bøger, der dels skulle indkøbes for foreningens midler dels lånes gratis hos Landhusholdningsselskabet og Trykkefriheds-Selskaberne. Biblioteket fik til huse i en stue i det gamle kirkehus, hvor samlingen på ca. 150 bind af belærende- og guldalderlitteratur blev opbevaret i 2 vægskabe. Udlånet foregik om søndagen umiddelbart efter kirketid. De første år ligger mdlstallet konstant omkring 50, men falder så brat til ca. 30. I 1862 forsøger grd. Morten Jacobsen at puste liv i foreningen, hvilket lykkes for nogle år. Fra 1884 får foreningen tilskud fra stat og kommune i forhold til mdlstallet, men interessen kan ikke fastholdes med bibliotekets begrænsede muligheder. I 1911 er mdlstallet nede på 2, og foreningen giver op. Biblioteket står nu urørt til 1920, hvor den nye bibliotekslov giver nye muligheder. På initiativ af grd. Frants Bennetsen indsendes ansøgning om statstilskud til reorganisering af samlingen, hvilket bevilges med 400 kr. En indsamling i sognet til nyindkøb giver 730 kr., og en privat forenings for jagtpenge indkøbte bogsamling skænkes til sognebiblioteket. Samlingen flyttes op i byen i et lejet lokale hos Andreas Laustesen, reoler og inventar anskaffes, og udlånet begynder d. 1. april 1921, hvor også en bogkasse placeres i Kærup. S.å. stiftes biblioteksforeningen, hvis formål skulle være at støtte sognebibliotekets arbejde. Foreningens formand fra stiftelsen til 1954 var Frants Bennetsen. På hans foranledning indmeldes foreningen i Historisk Samfund for Ribe Amt, og ved flere lejligheder, første gang i 1922, foreslår han nedsat et udvalg med henblik på indsamling af materiale om sognets historie, ligesom førstelærer H. K. Kristensen, Lunde, flere gange anmodes om at holde foredrag om egnens og sognets historie. Fra 1925 foretages fælles indkøb til sogne – og børnebiblio-

teket, hvilke sidste placeres på skolerne til udlån. En tid var det navnlig lærerne, der fungerede som bibliotekarer. Lærerinde frk. Magny Mogensen passede biblioteket i mange år, ligeledes fru Karen Linding Nielsen, og nu er fru Kirsten Mandøe bibliotekar.

Biblioteket fik lokaler i De Gamles Hjem fra 1938. Lokalerne blev også benyttet til sognerådets møder. I 1942 stod den nye skolebygning færdig, men p.g.a. krigen kunne biblioteket først ved 100-års jubilæet d. 4. okt. 1945 flytte ind i nye gode lokaler.

I 1960 flyttedes samlingerne til kommunekontorets bygning, og ved kommunesammenlægningen i 1970 overtog biblioteket hele huset. Fra samme tid indgik biblioteket i Varde kommunes biblioteksvæsen som distriktsbibliotek.

Biblioteksforeningen blev overflødig i 1965, da den nye bibliotekslov pålagde kommunerne at drive bibliotekerne. Foreningen havde da bestået i næsten 120 år og været en betydelig kultur- og oplysningsformidler for vort sogn.

JANDERUP HØJSKOLES ELEVFORENING

På foranledning af elevholdet vinteren 1902/03 stiftedes den sidste søndag i juli 1903 Janderup Højskoles Elevforening med 81 medlemmer, heraf 14 piger. 37 af medlemmerne var fra Janderup, 4 fra Kærup, 11 fra Hyllerslev, 22 fra Billum, 1 fra Oksbøl, 2 fra Outrup, 1 fra Nr. Nebel, 2 fra Ribe og 1 fra Humlum ved Struer. Formålet var at støtte højskolen og at holde forbindelsen vedlige til højskolen og mellem de gamle elever indbyrdes.

Det besluttedes at uddele 25 kr. eller halv fri undervisning til 3 elever i vinteren 1903/04.

Den første bestyrelse bestod af forstander Andreas Blinkenberg, formand, Mads Andersen, Jørgen Buurgaard, N. Bloch Nielsen og Kasper Sirich. Revisorer Niels Simonsen og Rasmus Vind.

Det stiftende møde i højskolen havde samlede ca. 200 mennesker. Mødet indledes af forstander Blinkenberg; efter sammen at have bekendt den kristne tro sang man »Dejlig er Jorden«, hvorefter pastor Nyholm, Varde, fortalte om sine oplevelser på togt med orlogsskibet »Valkyrien« bl.a. til Nordafrika og Japan. Blinkenberg talte om »Ungdom«, om at bevare sindet ungt, ikke miste evnen til at begejstres, så man kan hævde sig blandt Europas folk. Elevforeningens næste aktivitet var en udflugt til Bordrup plantage, hvor plantøren viste rundt i den gamle, interessante plantning. Ved det efterfølgende kaffebord fortalte Blinkenberg om H. C. Andersens barndom og læste et par af hans eventyr.

Ved nytår 1904 holdtes et stort foredragsmøde i Janderup forsamlingshus. Det samlede ca. 200 mennesker midt på eftermiddagen. Pastor Albeck, Seem, forelæste over I. P. Jacobsens hovedværk »Niels Lyhne«, om det

uholdbare i den fritænkerneske livsanskuelse. Om aftenen foredrag af læge Bjerregaard, Bramminge, om tuberkulose, især lungetuberkulose, som fandtes hos over $\frac{9}{10}$ af den civiliserede menneskehed; kun et onde er større: Spiritus. Enhver kan medvirke til både at helbrede og forebygge lungetuberkulosen ved at sørge for frisk luft, sund mad og drikke og – ingen spiritus. Efter foredraget er der spørgetime, som er så livlig, at man tvinges til at afbryde den p.g.a. togtiderne. Mødet skal slutte kl. 21.

Ved midsommer har man udflugt til Himmelbjerget. Sommermødet i juli byder på foredrag om eftermiddagen i højskolens have. Efter kaffebord med medbragte madkurve i forsamlingshuset taler kirkehistorikeren pastor Jørgensen, Farup; emnet var »Ved Babylons floder«.

Medlemsbladet giver et levende billede af skolens hverdag. Det er i begyndelsen svært for eleverne at sidde stille. Det værker i muskler og led, men gymnastikken får snart sat skik på konditionen. Man deltager både i skolens gymnastik og om aftenen i forsamlingshuset sammen med sognets andre unge. Det er også svært at samle tanker om de forskellige fag, men da interessen er der, kommer eleverne også hurtigt efter det. Der undervises i zoologi, botanik, fysik, geografi, historie, agerbrugslære, regning, skrivning, tegning, sang og musik for at nævne nogle fag samt i en specialitet for skolen: Sløjd. Forstanderens foredragstimer om litteraturhistorie og kirkehistorie er meget populære. Fru Blinkenberg underviser i håndarbejde og underholder ind imellem med oplæsning og klaverspil. Blinkenberg og Vind underviser skiftevis hveranden time, sidste time overtager tegnelærer Nielsen.

Frikvartererne går med leg i havens gange, langbold på den store plæne eller sanglege. Lærerne deltager med liv og lyst. Det samme gør avlskarl og kokkepige. Efter aftensmaden læser forstanderen op, hvis eleverne ønsker det.

Højtiderne markeres. Sidste dag før juleferien er der fest i privaten med juletræ på bordet og chokoladetraktament. Blinkenberg læser juleevangeliet og nogle historier. Fru Blinkenberg spiller julesalmer.

Fastelavnsmandag slås »katten af tønd« i den store skolestue, hvor forstanderen hænger en krukke op under loftet; eleverne får bind for øjnene og forsøger efter tur at ramme tønd«n, som viser sig at indeholde appelsiner.

Rasmus Vind er en flittig pen i elevbladet. Han opfordrer de gamle elever til at være opmærksomme på ting af interesse for skolens samlinger. Han nævner oldsager, gammelt bohaved, forsteninger, sjældne sten, hele planter, frø og især sjældne vanskabte planter, hele fugle, krybdyr, fisk eller skeletdele deraf, muslinger, snegle, krebsdyr, ting fra fremmede lande o.m.a.

I en anden artikel kommer han ind på vigtigheden af at holde tænderne i orden, om at pleje sit legeme og hårde det. Han anbefaler luftbade og kolde afvaskninger eller styrtebade.

O. M. elev 1902/03 (Otto Madsen?) fortæller om en tur til København på toppen af et halmlæs, gennem de bahnsønske fæstningsværker, som han synes, vi har stor »ære« og bekostning af, ad en allé med gamle popler og ned ad den stejle Valby bakke, som er streng for både heste og kusk. På Halmtorvet sælger han sit læs, som skal leveres et helt andet sted i byen, som han ikke selv kan finde. Han entrerer med en halmtorvssjover som vejviser, men anbringer ham forsigtigvis bagest på læsset. O. M. har tidligere været ude for at blive invaderet af utøj fra en sådan halmtorvssjover.

T. B. (fru Blinkenberg?) fortæller om ostefremstilling i Rocquefort i Sydfrankrig.

K. S. (Kaspar Sirich?) maner til samling om skolen. Man lønner sine fædre dårligt ved som den næste generation at lade skolen gå til grunde. Alle medlemmer bør lægge sig i selen for at skaffe flere elever. Det er i 1905. Hvornår elevforeningen ophørte at eksistere, ved vi ikke.

JANDERUP GYMNASTIKFORENING

I flere år, før foreningen blev stiftet, afholdtes der gymnastik, en tid i et baghus ved Janderup Folkehøjskole, hvor Lars Holm underviste i gl. dansk gymnastik, og i en anden periode i laden, der nu tilhører Anders Sørensen, ligesom der i sommertiden øvedes i spring over redskaber i det fri. Da forsamlingshuset var færdigt i 1898, flyttedes træningen dertil.

Først i 1902, d. 1. nov. stiftedes Janderup Gymnastikforening, hvis første bestyrelse blev: Lars Holm, Bertram Madsen, Mads Andersen, Peder Damgård og Hans Peder Nielsen.

De 2 første ledere af gymnastikken var Rasmus Vind, lærer ved højskolen, og Peder Damgård, som iøvrigt deltog som aktiv gymnast ved foreningens 50 års jubilæum. Rasmus Vind ledede gymnastik for pigerne i 7 år og kom til at præge øvelserne mange år derefter. Han flyttede i 1909 til Esbjerg og var »Hermøds« dygtige leder i mange år. Han var tit inviteret til Janderup og deltog både i fester og i sidste del af gymnastikken med fest og humør.

Også i 1909 holdtes hovedkreds festen i Janderup. Foreningen heftede for alle udgifter og ville få halvdelen af et eventuelt overskud. Den anden halvdel tog hovedkredsen. Festen blev i de år holdt på en estrade i det fri og altid 2. påskedag. Estraden var anbragt, hvor degnevangen ligger. Der blev bl.a. anskaffet en fane, hvorpå 4 Janderup piger, Christiane Madsen, Kirstine Østergård, Karen Thomsen og Klaudine Berg broderede foreningens navn og motto: »En sund sjæl i et sundt legeme«. Det øsregnede hele dagen, så festen måtte holdes i forsamlingshuset og gav et underskud på 150 kr., som de 72 aktive medlemmer dækkede ind med hver en daler. En præstation efter datiden.

I 1920 kom Kr. Halager, som den første leder med uddannelse fra Niels Bukh, Ollerup. Han ledede både piger og karle i Janderup og Kærup.

Janderup gymnastikforenings folkedanserhold ved hovedkredsfeest 1915.

Björkstens gymnastik kom via Mads og Helga Andersen i 1924. Få år senere kom ledere med uddannelse fra Snøghøj gymnastikhøjskole. Denne gymnastik var de yngste piger fortrolige med fra skolen, idet lærerinde, frk. Magny Mogensen underviste heri.

Ved 25-års jubilæet stod det ilde til med gymnastikken, der var kun opvisning af et mandshold. Ved 40-års jubilæet var der 22 piger, 32 karle samt et fruehold under ledelse af henholdsvis Nanna Nielsen, Kaj Holm og Magny Mogensen, da var det gode tider for foreningen. Men i besættelsens sidste år kneb det med at skaffe lokaler, idet skolerne og forsamlingshuset var besat af tyskerne. Man brugte Hyllerslev skoles gymnastiksal, men i besættelsens sidste år sluttede gymnastikken uden opvisning. Tyskerne havde også besat Hyllerslev skole.

I sommeren 1932 afholdtes der for første gang håndbold for piger og karle. Frands Bennetsen stillede gratis en mark til rådighed til formålet. Foreningen har helt til dens ophør stået for alle håndboldarrangementer i Janderup. Foreningen bidrog også til sognets kulturelle liv, f.eks. opførtes d. 9. jan. 1938 »Brdr. Østermanns Huskors« med stor succes. Der var 250 tilhørere. De 3 brødre var: Ebbe Damgård, Niels A. Bennetsen og Leif Jager Andersen, deres huskors var Barbara Bennetsen.

Ved 50-års jubilæet i 1952 var der opvisning af 4 hold: Et fruehold, et mandshold, et pigehold og et karlehold, ledet af henholdsvis Anne Elise Nielsen, Børge Østergård, Anne Elise Nielsen og Gunnar Bennetsen. Der var 200 tilskuere. 60 gl. delingsførere var indbudt som æresgæster og ligele-

des den første bestyrelse, som var nogle raske gutter på 87, 82, 80, 57 og 74 år. 285 personer deltog i kaffebordet efter opvisningen. Ved opvisningen i 1960 er der igen 4 hold, nemlig: et pige-, et drenge-, et dame- og et karlehold, ledet af Inga Jensen, Niels P. Nielsen, Inga Jensen og Thomas Knudsen. Gudrun Slot Hovedskou spillede for første gang til karlegymnastikken.

Trods succes både på idrættens, kulturens og det selskabelige område vedtog man d. 3. okt. 1962 at sammenlægge foreningen med Janderup Ungdomsforening og Kærup Gymnastik- og Ungdomsforening for at hjælpe på foreningens anstrengte økonomi. Foreningen kom herefter til at hedde Janderup-Kærup Gymnastik- og Ungdomsforening til 1971, hvor også denne forening blev sammenlagt med Idrætsforeningen under navnet Janderup forenede Sportsklubber.

JANDERUP UNGDOMSFORENING

stiftedes i efteråret 1910. Den første formand var Marius Jager Andersen, som senere købte en gård i Hedelund i Vrøgum. Han efterfulgtes af Kristofer Olesen, som afløstes af N. Chr. Madsen, efter hvem Jacob Frandsen og senere Chr. P. Nielsen varetog formandsskabet. De havde alle en lykkelig evne til at samle ungdommen til både alvor og gammen, og i mange år havde foreningen under deres ledelse et lokalt håndskrevet blad »Janderup Ungdom«, hvori medlemmerne kunne øve sig i polemiske indlæg af alvorlig og munter art.

Som formænd har Jager Andersen, lærer N. Chr. Nielsen og Niels A. Bennetsen virket længst, og de havde som de foran nævnte et godt tag på at samle ungdommen.

Ungdomsforeningens virkemidler var hyppige små møder med sang, foredrag og oplæsning samt de årlige fælleslæsninger. Disse fælleslæsninger var i mange år virkelige »fælleslæsninger«, idet deltagerne uden at være på en scene stod med bøgerne i hænderne og trådte frem, når deres replikker kom. Denne form fandtes senere at være for ufuldkommen, og man fik lavet en spartansk udstyret scene, så det dog lignede et teater, men efterhånden som udviklingen skred frem, blev læserne til amatørskuespillere, som uden bog kunne optræde på en endnu flottere scene, og der vistes af og til virkelig gedigen skuespilkunst selv i meget krævende roller. Sceneudstyret blev lavet og tilvejebragt af fingernemme og kunstnerisk begavede lokale folk, så udgifterne kunne holdes på et overkommeligt plan. Det må siges, at denne side af ungdomsforeningens arbejde har været et meget positivt indslag i forsøget på at samle ungdommen om noget værdifuldt.

Som tiden gik, blev de små foreninger landet over i mange tilfælde slået sammen. Det var jo de samme medlemmer i ungdomsforening, gymnastik- og idrætsforening, og det følte naturligt at have det hele under en ledelse. Det skete også i Janderup. Skuespillet har dog en særlig afdeling »Syvkan-

ten«, som har til huse i den gl. del af »Eventyrgården«, og her går man i lag med store opgaver – og løser dem.

KIRKELIGT SAMFUND I JANDERUP

På foranledning af højskoleforstander N. P. Jensen i Janderup oprettedes en kreds af Kirkeligt Samfund af 1898 i Janderup i perioden mellem 1913 og 1918. Gdr. Anton Tobiasen var formand gennem mange år. Fra 1930 til 1960 ledede førstelærer N. Chr. Nielsen møderne. Det første blev afholdt d. 2. dec. 1930 hos Anton Tobiasen. Det almindelige var, at man samledes i hjemmene til sang, oplæsning og taler ca. 2 gange om måneden i vinterhalvåret. Der holdtes også nogle møder i forsamlingshuset samt et sommermøde. Endvidere var man med til de store sommermøder som Kirkeligt Samfund for Varde og Omegn afholdt. Foruden Anton Tobiasen har Chr. P. Nielsen, Andreas Østergaard, Frands Bennetsen, Sigurd Sørensen og Jager Andersen været formand for foreningen.

Fra 1960 har foreningen været hvilende, men ikke ophævet. Aftenhøjskolen overtog mødeaktiviteten igennem nogle år. Fra 1970 er Janderup forenet med Kirkeligt Samfund i Billum.

SØNDERJYSK FORENING. GRÆNSEFORENINGEN

Efter krigen 1864 og afståelsen af Sønderjylland blev der dannet en slags hjemstavnsforeninger forskellige steder i Jylland. Formålet var at styrke danskheden såvel syd som nord for grænsen bl.a. med foredrag og selskabelige sammenkomster. I Varde blev der stiftet en Sønderjydsk Forening i 1891 med medlemmer fra hele egnen. I 1952 skilte Janderup-Billum sig ud og dannede en selvstændig forening med 111 medlemmer. Foreningen ophørte igen i 1962.

I 1933 indstiftedes Dybbøldagen, hvor der på årsdagen for stormen på Dybbølskanterne sælges et mærke til fordel for arbejdet for danskheden syd for grænsen. Dybbølmærket har været solgt i vore sogne fra 1933, og der sælges stadig 300 mærker hver 18. april. Salget forestås af Jager Andersen, Janderup. På landsbasis indbragte salget i 1978 kr. 550.000.

I 1920 stiftedes Grænseforeningen, og Sønderjydsk Forening er nu en del heraf.

SMÅ PLUK OM KÆRUP GYMNASTIK- OG UNGDOMSFORENING OP GENNEM TIDERNE

I årene 1903-04 startedes der i skolens gymnastikhus, som det kaldtes dengang, med et hold piger på 13 og et hold karle på 14 deltagere under ledelse af Peder Damgård; det var under meget primitive forhold i den lille kolde sal, hvor to petroleumslamper var eneste belysning. Der blev også holdt folke-

Kærup gymnastik- og ungdomsforening
ved indvielsen af hallen i Oksbøl 1943.

dans en gang om ugen efter gymnastikken. Om foråret blev der holdt opvisning, og det blev der set hen til med stor forventning, for da var der dans bagefter, og det var der kun denne ene gang om året.

I 1917 blev der slået til lyd for at få bygget et forsamlingshus, og man fik også købt en byggegrund, men først i 1927 var et udvalg rundt at se på forsamlingshuse, hvorefter byggeriet kom i gang. Huset blev indviet i efteråret 1928, og her begynder et nyt afsnit af ungdomsarbejdet i Kærup, hvori Peder Damgård har spillet en stor rolle. Det vil føre for vidt at komme ind på nærmere enkeltheder, men efter protokollen at dømme har der været stor aktivitet med gymnastik, sanglege, kurvefest, fælleslæsning og ungdomsmøder med foredrag.

Om sommeren lå foreningsarbejdet stille bortset fra et par enkelte foredrags- eller oplæsningsaftener og en udflugt. Baller var ikke tilladt for gymnastik- og ungdomsforeningen, undtagen efter juletræsfesten og gymnastikopvisningen. Ved disse fester var der altid fælles kaffebord til medbragt mad, og hele familien var med tilligemed piger og karle, der tjente på gårdene. Det var aftener, man så hen til med stor forventning. Der blev afholdt efterårsmøde med foredrag og underholdning af dygtige talere, for det meste en præst eller lærer fra omegnen. Til disse møder var der altid stuvende fuldt hus. Og sådan gik tiden indtil krigsårene, hvor der begyndte at ske noget mere om sommeren, da man fik håndbold med. Det var noget, der kunne samle ungdommen. Der var 3 hold karle og 2 hold piger, som trænede en gang ugentlig og deltog i turneringskampe med fint resultat. Der var sportsfest hver sommer med ringridning, boldkampe og løb m.v.

I vinteren 1941-42 blev det vedtaget at bygge en idrætshal for 4. hovedkreds. Der var hård kamp mellem Nr. Nebel, Outrup og Oksbøl om placeringen, men Oksbøl gik af med sejren. – Foreningen havde ingen fane, men en indsamling blandt beboerne gav så fint resultat, at man kunne indvie en fane d. 26. marts 1942. Lærer Jungersen, Vrøgum, holdt festtalen, og bagefter var

der opvisning af to hold gymnaster. Forsamlingen sang »Hil dig vor fane« – en uforglemmelig aften. – Det brugtes meget at have sammentræning med gymnaster fra andre sogne, og vi startede med at invitere et pige- og karlehold fra Tinghøj. Kritik blev givet af et par dygtige ledere fra andre sogne. Det var så vellykket, at der fulgte flere lignende arrangementer efter. Også ungdomsforeningen havde sammenkomster med andre foreninger.

Midt i sæsonen 1943 blev vore sale overtaget af den tyske værnemagt, så kun ungdomsmøderne kunne fortsættes i en stue hos Andreas Kjeldsen. Gymnastikredskaberne blev opbevaret hos Hans Knudsen til bedre tider.

D. 13. nov. 1945 kunne vi igen tage forsamlingshuset i brug, og samme år fik vi tilladelse til at benytte skolens nye gymnastiksal, som netop stod færdigbygget, da værnemagten beslaglagde den. I 1948 blev det vedtaget at slutte gymnastikforeningen sammen med idrætsforeningen; ungdomsforeningen fortsatte sit sædvanlige program. Efter besættelsen tog man fat igen, og der var stor tilslutning både til gymnastik og håndbold, fodboldspillerne gik til Janderup.

Søndag d. 25. okt. 1953 holdtes jubilæumsfesten med opvisning af 6 hold gymnaster: Små piger, drenge, fruer, mænd, piger og karle; man begyndte om eftermiddagen, havde en pause til fællesspisning og tog så fat igen. Til slut var der kaffebord og mange taler, bl.a. af formanden for 4. hovedkreds Gunnar Nielsen. Den vellykkede dag sluttede med dans.

Siden kneb det med tilslutning til gymnastikken, og ledere var det svært at få fat på; med håndbold gik det nogenlunde. I 1960-61 vedtog man at samarbejde med Vrøgum gymnastikforening; man kørte karlene fra Vrøgum i lejet bil til Kærup og tog pigerne fra Kærup med tilbage til Vrøgum. Ledere var Kamma Mølgård og Leif Tobiasen.

Det år havde vi en 5-dages tur til Bornholm, inviteret af gymnastikforeningen i Rutsker, en fin tur, som vi sent vil glemme. – Den ringe tilslutning kan vel skyldes, at der næsten ingen karle og piger var på gårdene længere tilligemed den forlængede skolegang.

Den 3. okt. 1962 blev det ved en ekstraordinær generalforsamling i Janderup vedtaget at slutte samtlige foreninger sammen under navnet »*Janderup-Kærup Gymnastik- og Ungdomsforening*«. Hermed var det slut med ungdomsarbejdet i Kærup. Forsamlingshus og gymnastiksal blev nedlagt, ingen unge på gårdene mere, strukturen har ændret sig. Om det er til det gode, er ikke så let for os ældre at se, men det var i hvert fald hyggeligt at samles en eller to gange om ugen i de små landsbyer om fælles interesser.

JANDERUP BOLDKLUB OG IDRÆTSFORENING

blev stiftet 1910, måske lidt før. Forhandlingsprotokollen er borte, så vi har kun ældre folks oplysninger at holde os til. På Janderup centralskole findes en fane med inskriptionen: Janderup Boldklub 1920.

Klubben havde boldbaner flere steder f.eks. i Ø. Hyllerslev, ved Åkirkevej på Hans Chr. Clausens mark og på Janderup Folkehøjskoles mark, hvor Degnevangen er anlagt, og bag præstegårdens have.

Boldklubben er formentlig ophørt i 1922.

Idrætsforeningen er stiftet på en generalforsamling 15. juni 1922, men heller ikke her er protokollen bevaret, hvilket derimod den gamle vedtægt er. Den første bestyrelse var på 3 mdl., nemlig Hans N. Frandsen, H. K. Petersen og Niels P. Holm. Foreningen fik stillet boldbaner til rådighed langs med Vesterled der, hvor nu alderdomshjemmet og Eventyrgården ligger. I det lune hjørne ved Klokhuset havde damerne en kurveboldbane. Der blev trænet et par gange om ugen og lejlighedsvis spillet kamp mod nabosognenes hold. En gang om sommeren blev der afholdt sportsfest med diverse boldkampe samt hesteringridning for voksne og cyklingridning for børn. Festen sluttede med bal i forsamlingshuset, som var en god indtægtskilde.

I 1939 måtte fodboldbanen vige for det kommende alderdomshjem. Kommunen stillede et stykke jord, indkøbt af Andreas Østergård, til rådighed, og mens planeringen af denne stod på, lejede man en mark af Chr. Berg og desuden trænede og spillede drengene uorganiseret fodbold på Hans P. Holms mark. Men foreningen sygnede hen og måtte genstiftes på en generalforsamling 12. aug. 1941 med H. K. Petersen som formand og kommis Frode Gammelgård, gdr. Sigurd Nielsen, Anders Damgård og købmand Arne Møller som menige medlemmer. Frode Gammelgård rejste fra sognet kort efter og blev erstattet af Hans Chr. Clausen. Man søgte omgående kommunen om tilladelse til planering af boldbanen, som blev givet dagen efter. Der skulle flyttes mange læs jord fra den vestlige ende og ned i den østlige, idet terrænet havde en niveauforskel på 1,25 m. Der blev stillet gratis heste, vogne og mandskab til rådighed fra Janderup og Hyllerslev skoledistrikter. Kuske og hjælpere blev gratis beværtet med kaffe på cafeen og i forsamlingshuset. Pladsen stod færdigplaneret og tilsæt i løbet af efteråret, og i august 1942 blev sportspladsen indviet med en fodboldbane, 2 håndboldbaner, en kurveboldbane og et lille hjørne til fri idræt. En kreds af sognets damer skænkede en fane. I 1943 fik man overladt et omklædningsrum og toiletter samt brusebad under den gamle skoles gymnastiksal. Foreningen måtte dog betale halvdelen af indretningen. H. K. Petersen var formand til 1948 og udførte sammen med sin kone Frida et stort stykke arbejde. Valget af den næste formand foregik ved, at H. K. gik over vejen til sin genbo bagermester Johs. Christiansen med forhandlingsprotokollen under armen og sagde: »Så, nu er det din tur!« Johs. Christiansen fungerede i to år som formand.

I 1951 havde man 42 voksne aktive medlemmer og 16 do. drenge. Foruden de sportslige aktiviteter beskæftigede foreningen sig også med kulturelle arrangementer i form af dilettantforestillinger. I mange år afholdtes der karneval omkring fastelavn. I 1961 var der ikke mindre end 44 maskerede voksne

deltagere. Der faldt præmier for f.eks. smukkeste dragt, morsomste optræden o.s.v.

I 1962 måtte man igen flytte. Denne gang til pladsen syd for, hvor centralskolen ligger. Pladsen blev planeret med gummiged, og frivillig arbejdskraft rev alle sten bort. Blandt de frivillige var den 85-årige Peder Damgård, Janderup mark, som gav varme pølser til hele flokken! Pløjning, harvning og beplantning blev ligeledes udført af frivillig arbejdskraft. I 1965 blev klubhuset bygget. Pengene blev skaffet dels ved indsamling i sognet, som gav 20.000 kr., dels ved tilskud fra tipsmidlerne og restbeløbet fra Janderup-Billum kommune, men også ved opførelsen af klubhuset blev der udført en del frivilligt arbejde.

Den 21. aug. 1966 indviedes den nye sportsplads, hvor man symbolsk medtog støv fra den gamle plads. Sognerådsformand Chr. P. Nielsen overdrog pladsen til sportsungdommen, som dagen igennem dystede i hånd- og fodboldkampe. Dagen sluttede med fest i forsamlingshuset og underholdning af Janderup diletanter, som opførte vaudevillen »Nej« af J. L. Heiberg. Aftenen sluttede med dans til langt hen på de små timer.

De 4 udvalgsmedlemmer, der ledede det frivillige arbejde på stadion og mange andre ting, var: uddeler Jens Pallesen, postbud Frands Kjeldsen, gdr. Thomas Knudsen og gdr. Hans O. Jørgensen, Kærup. Idrætsforeningens formand under denne periode var Niels Vogt Hansen, V. Janderup.

I 1966 oprettede man et turneringsfodboldhold for piger.

I 1971 blev foreningen sammenlagt med Janderup-Kærup Gymnastik- og Ungdomsforening og hedder i dag Janderup forenede Sportsklubber. Formand er John Hansen.

JANDERUP BORGERFORENING.

JANDERUP SOGNEFORENING

stiftedes ved en generalforsamling i Janderup Forsamlingshus den 12. jan. 1940, med det formål! »At varetage borgernes interesse på enhver måde, for derved at styrke sammenholdet mellem de forskellige borgere«. Foreningens område begrænsedes til distriktet for aftenpostombæringen. Foreningens første bestyrelse kom til at bestå af følgende: Skomager Hans Kl. Petersen (formand), uddeler K. J. Jensen, købmand Arne Møller, smedemester K. J. Kiholm og maler Johs. Møller.

Gennem alle årene har borgerforeningen gjort et stort og godt arbejde for stationsbyens udvikling og forskønnelse. Der findes ikke mange af byens fællesforetagender, som borgerforeningen ikke på en eller anden måde har sat sit præg på. Det gælder ting som vandværk, kloak, gadelys, fortov, renovation og gadenavne. I de fleste tilfælde har man drøftet spørgsmålene og fundet frem til en forening eller et interessentselskab som det bedste instrument til fremme af det aktuelle projekt. Med årene er mange af disse fællesfo-

retagender overgået til kommunal ansvarsområde, hvilket dog ikke forklejer borgerforeningens initiativer.

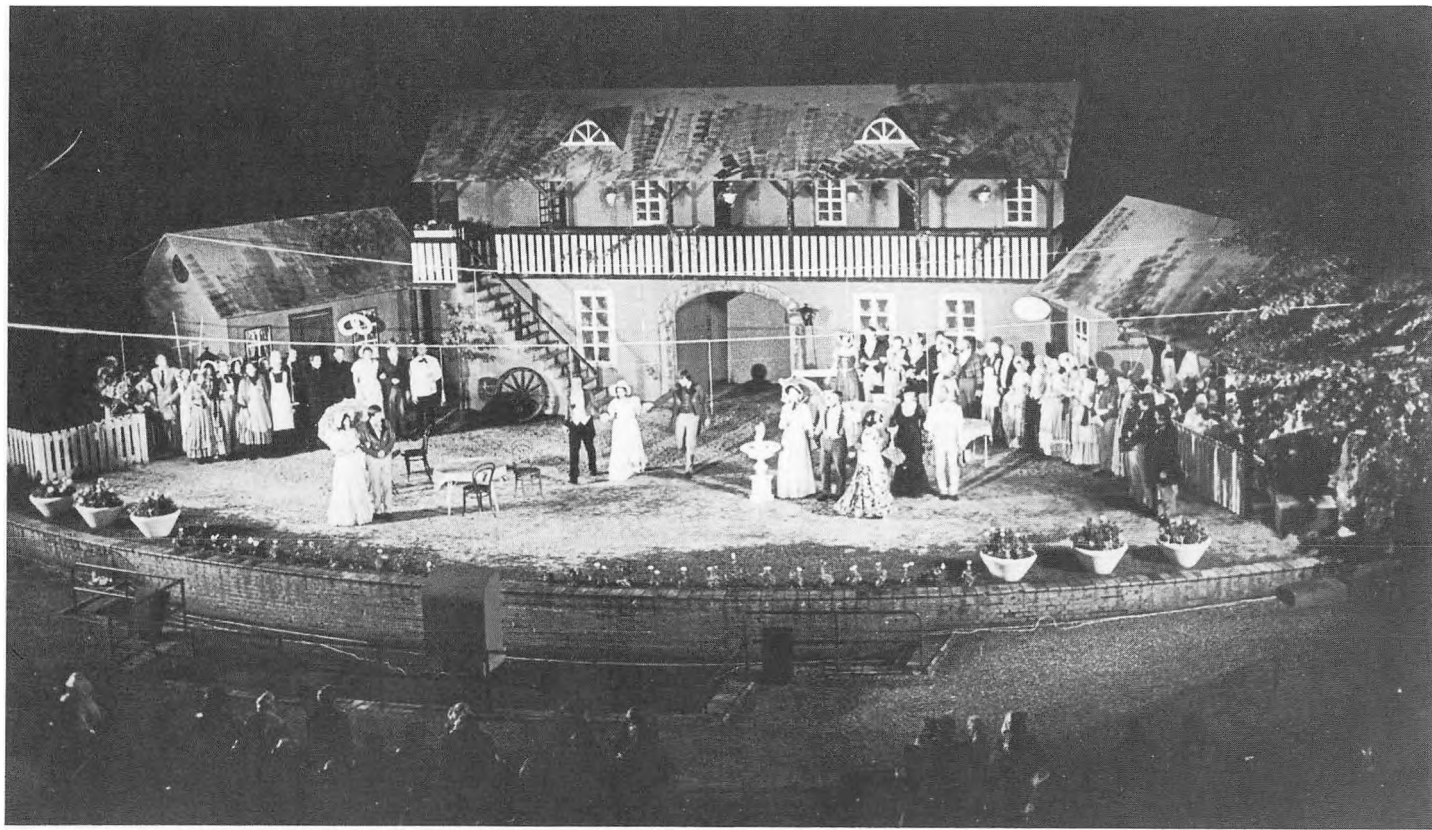
Foruden disse ting har foreningen udfoldet en anden og mere kulturel og selskabelig anlagt virksomhed, som omfatter så forskellige ting som foredrag, koncert, udflugter, bankospil, præmiewhist, fester og dans. En tradition, som borgerforeningen til en begyndelse delte med forsamlingshuset, er børnenes juletræ 4. juledag. Til dette meget arbejds- og udgiftskrævende arrangement afholdtes forud et gåse- og andespil, hvor overskudet var forbeholdt juletræet.

Ved kommunesammenlægningen i 1970 viste der sig snart behov for et organ som kunne varetage hele sognets interesser over for offentlige instanser, hvorfor man vedtog at udvide foreningens område til at gælde hele sognet. Som noget nyt kom foreningen til i 1972 at stå som ejer af det privat oprettede lokalhistoriske arkiv, et arbejde, foreningen støtter både økonomisk og moralsk. Det store arbejde, som i årene 1970-76 blev udført af Kjeld Hassing med optagelserne til den tre timer lange sognefilm, blev også støttet af sogneforeningen.

AMATØRSCENEN SYVKANTEN

I Janderup sogn har der altid været en stærk tradition for at spille komedie. Der var flere forskellige foreninger, som havde dilettant på programmet, men især var det vel ungdomsforeningen, som arbejdede med det. Fælles for de fleste foreninger var, at det kun var én gang om året, man spillede komedie, fordi man også havde andre opgaver at tage sig af. Da ungdomsforeningen og gymnastikforeningen blev slået sammen, holdt man fast ved den årlige teaterforestilling, og der er i tidens løb blevet spillet mange gode stykker, men som før nævnt, var det kun én gang om året. Derfor begyndte nogle teaterglade folk at snakke om muligheden for at starte en forening, der havde teater som hovedformål. Sagen blev diskuteret frem og tilbage, indtil der pludselig blev mere alvor i snakken, fordi man fik mulighed for at leje lokaler i Janderup gamle skole, da den blev nedlagt i 1970. Så kom der gang i sagerne, og d. 25. maj 1970 indkaldte man til et møde, som også skulle være stiftende generalforsamling, hvis der var interesse nok. Det viste der sig at være, for der kom interesserede ikke alene fra Janderup, men også fra bl.a. Oksbøl, Billum, Outrup og Alslev. Resultatet af mødet blev, at en ny forening så dagens lys. Den fik navnet »Amatørscenen 7-kanten«, og den første bestyrelse så således ud: Thomas Knudsen, Janderup, formand, Ejvind Hansen, Outrup, næstformand, Edel Kræn, Oksbøl, kasserer, Knud Metum, Billum, Inger Lauridsen, Outrup, skriftfører, Ragnhild Hansen, Alslev, og Halfdan Andersen, Hjerting.

Navnet 7-kanten blev valgt blandt mange forslag, og der fulgte følgende forklaring med fra forslagstilleren: »Der kommer folk til foreningen fra et

»Syvkanten« opfører »Jomfruburet« på friluftsscenen i Arnbjerg 1978.

mangekantet område, der skal syv til mange, siger man, derfor Syvkanten«. En forening skal have et formål, og i Syvkantens formålsparagraf står der: »Foreningens formål er at danne ramme om et aktivt arbejde med god dramatisk kunst og med dette som grundlag at udøve teatervirksomhed på amatørbasis. Alle, som vil fremme dette formål, kan blive medlemmer«. Nu var foreningen dannet, og så skulle der arbejdes. Først skulle lokalerne sættes i stand. Det drejede sig om den gamle gymnastiksal, redskabsrummet og et par kælderrum, som man lejede af »Eventyrgården«.

Gymnastiksalen blev omdannet til teatersal. Kælderrummene blev til ét stort sminke- og omklædningsrum. Redskabsrummet blev til teatergarderobe, og et par rum, som skulle deles med ungdomsklubben, blev til møde- eller øverum. Meget af arbejdet skulle selvfølgelig udføres af håndværkere, men alt hvad der kunne laves af malearbejde, tapetopsætning, oprydning og rengøring blev udført af medlemmerne, og mange gjorde et stort arbejde her. Teatergarderobe lyder så flot, og den fortjener en lidt nærmere omtale. En eller anden fik undervejs den idé, at folk sikkert godt ville af med noget af det tøj, de havde hængende, og som de alligevel aldrig brugte. Dette viste sig at være rigtigt. Det strømmede ind med tøj, som folk gerne ville af med, og som foreningen har haft brug for. Der er så meget at vælge imellem, at man til mange forestillinger har haft nok, så man var fri for at leje i dyre domme. Til andre forestillinger har man syet om af det der var, og mange selskabskjoler er endt som turbaner, sjaler, kantebånd el. lign. Der er også andre lokale foreninger, som har lejet tøj hos Syvkanten, så det er virkelig blevet anvendt, og der kommer stadig nyt, så pladsen er ved at være trang.

Nu var rammerne ved at være i orden, så gjaldt det om at få dem fyldt ud, og sidst i august 1970 blev der holdt åbningsaften. Meningen var altså, at alle skulle have mulighed for at være med, hvis de havde lyst, og de skulle have mulighed for at beskæftige sig med den side af teatret, de ønskede. Mange ønskede at prøve kræfter med moderne dramatik. Det var særlig i begyndelsen, man kastede sig ud i absurd teater og moderne danske stykker. Man spillede Brecht og Holberg for at nævne et par yderpunkter. Alle stykker blev ikke lige godt modtaget af publikum. Man syntes, det var noget mærkeligt teater, de spillede i Syvkanten. Til et af stykkerne var der kun 8 tilskuere, så det gav ikke mange penge i kassen. Det var heller ikke så meget for publikums skyld, man spillede teater, det var mere for sin egen skyld, for at prøve noget nyt, for måske bedre at kunne forstå disse mærkelige stykker, og for at udvikle sig selv. Nu havde man endelig mulighederne, derfor styrtede man sig over dem, som børn over en godtepose, kastede sig ud i det og nød det. Sommetider var det nødvendigt at skele lidt til, hvad spillere og publikum kunne lide, fordi man skulle bruge penge. Først og fremmest til huslejen, men der var også mange andre udgifter, f.eks. til sceneudstyr, rollemateriale, sminke o.s.v. Nogle af pengene kommer ind gennem kontingent, som

den første sæson blev sat til 45 kr. pr. voksen og 30 kr. for unge under 18 år. Derudover fik foreningen nogle støttemedlemmer, som betalte 20 kr. pr. år, og endelig fik man i henhold til fritidsloven penge fra kommunen til at dække 75% af udgifterne til husleje for medlemmer under 18 år. Alligevel var det rart med nogle stykker, som kunne give lidt i kassen. På den måde kom man frem til at lave forestillinger specielt beregnet for børn. Det viste sig at være en god idé, som siden har været et fast punkt på programmet. Hvert år har man indbudt børn fra Varde, Blåbjerg og Blåvandshuk kommuner til at komme og se teater i Syvkanten.

Foreningen har hele tiden prøvet at give sine medlemmer muligheder for at dygtiggøre sig. Der er blevet holdt mange forskellige kurser, for eksempel sminkekursus, instruktionskursus, dukketeaterkursus, lys- og lydkursus i skabende dramatik samt flere andre. I det hele taget gælder det om ikke at gå i stå eller tro, at nu kan man ikke lære mere. Derfor er foreningen også hele tiden ivrig efter at få nye hold i gang, og få børn og unge interesserede i at være med. Det er da også lykkedes, for der har været børne- og ungdomshold i skabende dramatik, der har været børn, der spillede for børn, der er børnekor og voksenkor, og sidste skud på stammen er et »spil sammen hold«.

Et hold har bestået næsten helt fra starten. Det er den såkaldte underholdningsgruppe. Den blev startet ud fra den erfaring, at mange foreninger havde brug for en eller anden form for underholdning. Gruppen består af 8-10 medlemmer, som har et program med sange, historier og sketches. Det kan varieres i længde fra ½ til 1½ time, så det kan afpasses til formålet. Denne gruppe har været meget ude og har således tjent mange penge ind til foreningens næsten altid slunkne kasse.

Sommeren 1978 blev et særligt år for Syvkanten. Da blev en drøm til virkelighed. Nemlig drømmen om at spille friluftsforestilling i Arnbjerg. Det var et eksperiment, som kom i stand i samarbejde med K.M.T. i Varde. Man havde valgt at spille »Jomfruburet«, og der kom næsten 6000 tilskuere, fordelt over 9 aftener. Det var ikke så mange, som man havde håbet, men dog nok til, at man tør gå i gang med en forestilling igen i sommeren 79.

Syvkanten havde ved sin start for 9 år siden ca. 50 aktive medlemmer, og nu er der ca. 140 medlemmer fordelt på alle aldersgrupper. Det er en af fordelene ved at spille teater, at man kan være med, hvad enten man er 8 eller 60 år. Aldersforskellen betyder ingenting, når bare man er optaget af samme sag.

JYSK AWTEN

er ikke nogen fasttømret forening, men bygger nærmest på enkeltmandsvirke. Siden 1970 er manden Severin Sørensen, Janderup. Deltagerne kommer fra en vid kreds, lige fra Ribe til Ølgod. Møderne har hyppigst været holdt i Kærup, Janderup og Billum.

L. S.

I 1930ernes dårlige tider for landbruget med de deraf følgende tvangsauktioner rejstes en protestbevægelse i Landbrugernes Sammenslutning. Ud af L. S. fremstod et politisk parti, Bondepartiet, som ved valget i 1939 fik godt 40 stemmer i vore to sogne, men allerede i 1943 var stemmetallet næsten halveret og forsvandt snart.

JORD, ARBEJDE, KAPITAL – JAK

er en andelsbevægelse fra 1931, stiftet af landinspektør K. E. Kristiansen, Brande. JAK udstedte andelsbeviser for lån og ville gøre bondestanden fri for renteåget og afskaffe partistyret i Danmark.

Lokalforeningen JAK Janderup sogn stiftedes d. 9. dec. 1931. Den første bestyrelse var: Carl Andersen, formand, Marius Christensen, kasserer, Bonde Pedersen, revisor, Karl Jakobsen og Jens Lauridsen. Der forhandlede med Janderup og Kærup andelskasser om indløsning af andelsbeviserne, hvilket blev aftalt. Brugsforeningen, flere offentlige kontorer o.a. accepterede andelssedlerne som rede penge. JAK's bestyrelse hæfter for eventuelle tab.

Medlemskredsen var ved starten på 42, men voksede til 69 i 1937. Der var livlig mødeaktivitet, ofte sammen med L. S., ungdomsforeningen og husmandsforeningen. Mange indskød penge til fællesbanken i Brande, hvorfra der ydedes rentefri lån efter en slags pointsystem, jo flere penge, man har indskudt, jo større chance for lån.

I 1960 nedlægges Oksbøl lokalkreds og lægges ind under Janderup.

JAK-Janderup arbejder fortsat efter de oprindelige principper. Den nuværende formand er Jager Andersen, sekretær er Søgård Nielsen.

MEJERIER I BILLUM SOGN

I årene omkring 1880 indtrådte en alvorlig krise for landbruget. Europa blev i disse år oversvømmet af billigt korn fra Amerika. Det danske landbrug måtte da gennem en hård omstillingsproces fra korneksporterende til kornimporte-rende, hvor hovedvægten blev flyttet over på kreatur- og svineavl.

Det var nødvendigt at søge nye veje for at rette økonomien inden for erhvervet op. For de små og middelstore brug søgte interessen mod mejeri-brug og smørsalg. Kunne man mon ikke få del i den overpris, der betaltes for det såkaldte herregårdssmør i forhold til bondesmørret. Herregårdssmørret betaltes med 116 øre pr. pund mod 88 øre pr. pund for bondesmørret. Spørgsmålet måtte være at få kvaliteten af bondesmørret hævet. Det måtte være en mere ensartet behandling af mælken og fløden, der skulle tilvejebrin-ges. Næsten samtidige forhold bevirkede, at der åbnedes mulighed for, at en

sådan kvalitetsforbedring kunne virkeliggøres. Et par af disse skal her nævnes.

Den såkaldte kontinuerlige centrifuge blev i 1878 opfundet af en dansk konstruktør, L. C. Nielsen, Maglekilde Maskinfabrik i Roskilde.

Det må ligeledes fremhæves, at docent N. J. Fjord kom til at betyde uendelig meget for det danske mejeribrug. I 1858 blev Landbohøjskolen oprettet, og Fjord blev ansat til at forelæse i fysik. Det var på hans undersøgelser og initiativ, at centrifugen blev taget i brug i mejeriet. Senere fremkom også gennem hans forsøg pasteuriseringsanlæg til varmebehandling af mælken. Han påviste, at der var stor næringsværdi i skummetmælken, som den kom fra centrifugen, hvilket mange i begyndelsen tvivlede på.

Den vestjyske jord var ikke dengang så velegnet til kornavl, men de mange enge, som flere steder fandtes, var fortrinlige til kvægopdræt, og her gik mange fededyr, som solgtes til Tyskland. Det virkede derfor meget voldsomt, da Tyskland i slutningen af 1870'erne lagde told på hvert dyr, der indførtes, helt galt blev det, da der den 19. juli 1881 kom et totalt forbud mod al indførsel af levende kvæg. Dette forbud ophævedes dog igen den 15. august 1882.

I Billum er disse vanskelige økonomiske forhold sikkert blevet drøftet bønderne imellem i vintermånederne 1882, og en vej frem er begyndte at tegne sig for dem. Selv om man på mange gårde kort i forvejen havde bekostet indretning af såkaldte »vandmejerier«, dvs. forsænkede rum, hvor mælken afkøledes, gik man ind på den nye tanke: at lave smør i fællesskab.

Den 25. feb. 1882 indkaldtes til et møde i Billum kirkehus. Ifølge forhandlingsprotokollen fra den dag var der mødt 36 bønder. Selv om det ikke i protokollen er omtalt som sådan, blev dette møde, hvad vi i dag ville kalde en stiftende generalforsamling.

På den gamle velskrevne protokols første blad står der: Forhandlingsprotokol for Billum sogns fællesmejeri.

På den følgende side kan man læse: Den 25. februar 1882 samledes undertegnede og vedtog følgende regler for oprettelse af et fællesmejeri.

Derefter følger de første regler og love for det mejeri, som den dag ikke fik noget navn, men som senere i starten kom til at hedde Buurgård Fællesmejeri. Nogle år senere ændredes navnet til Buurgård Andelsmejeri.

Lovene er her afskrevet direkte efter den gamle protokol, dog med de nugældende retskrivningsregler.

1.

Fællesmejeriet oprettes på aktier, og af hver aktie skal mælken daglig leveres af 3 køer, dog har hver lov at beholde den mælk til husbrug, der malkes om aftenen. – Skummetmælk kan fås igen fra mejeriet á 6 øre pr. kande, dog ikke ud over vedkommendes leverance efter fradrag af den afskummede fløde. – I forhold til hvers leverance af mælk kan ligeledes fås kærnemælk á 4 øre pr. kande.

2.

For mælken betaler mejeriet 14 øre pr. kande, når smørprisen er 100 øre pr. pund mod godtgørelse af transport á $\frac{1}{2}$ øre pr. kande. For hver 2 øre smørprisen stiger, koster mælken $\frac{1}{4}$ øre mere pr. kande og ligeledes i modsat fald, når smørprisen går nedad.

3.

Leverandørerne forpligter sig til at levere sund, ren og uforfalsket sød mælk, og mejeristen samt bestyrelsen har lov at komme og se efter i stalden, om malkningen foretages med tilbørlig orden og renhed. Således må der ikke malkes med våde hænder og ikke røres i gødningen, mens malkning finder sted, og yveret må renses for snavs, om sådant måtte findes, inden malkningen begynder.

4.

Mejeristen har i forening med bestyrelsen ligeledes lov til at undersøge, hvilken leverandørs mælk man finder for godt, og viser det sig ved undersøgelsen, at mælken er tyndere end normal mælk bør være, da kan vedkommende enten nedsættes i prisen eller også afsiges fra at levere mælk, alt efter som prøven tyder hen på, om den tyder på tynd mælk, som kan hidrøre fra særegent foder, eller det hidrører fra syge køer. Tyder undersøgelsen derimod på, at der er iblandet fremmede bestanddele, det være sig vand, afskummet mælk eller andet, da har mejeristen og bestyrelsen at forholde sig efter tykke, om de derom vil henvende sig til øvrigheden. – Der må ikke fodres med kålrabi eller turnips i malkningsperioden, og de første tre dage efter en ko har kælvet, må der ikke leveres mælk af denne. – Der må ikke fodres med rug, ærter eller vikker. Kun vikker må bruges med $\frac{1}{3}$ blanding om sommeren som grønfoder. Der skal gives 1 pund rapskager samt 2 pund kraftfoder pr. ko daglig. Rapskagerne fås gennem mejeriet, og derved fås undersøgte varer under garanti og mulig til billigere pris. – I tilfælde af afspærring fra udlandet, brud på maskiner eller ildebrand forpligter mejeriet sig ikke til at modtage mælk.

5.

Enhver aktionær er berettiget til at sælge sine aktier, dog på samme betingelser som i § 1 anført, så at mælken fra 3 køer følger en aktie. Ingen må afhænde sin aktieandel uden for den kreds, mælkevoغن kører, så mælken kan blive mejeriet leveret. Om køb og salg må bestyrelsen underrettes. – Vil en mand udløses af sit forhold til nærværende forening, kan det ske ved, at han overlader foreningen sin aktieandel, men dog må ingen aktie afhændes, inden mejeriet er i drift og det bestemte bidrag betalt. – Enhver aktionær er i forhold til sin aktieandel medejер af mejeriet og delagtig i udbyttet, som i sin tid måtte vindes, eller i modsat fald i dækning af tab.

6.

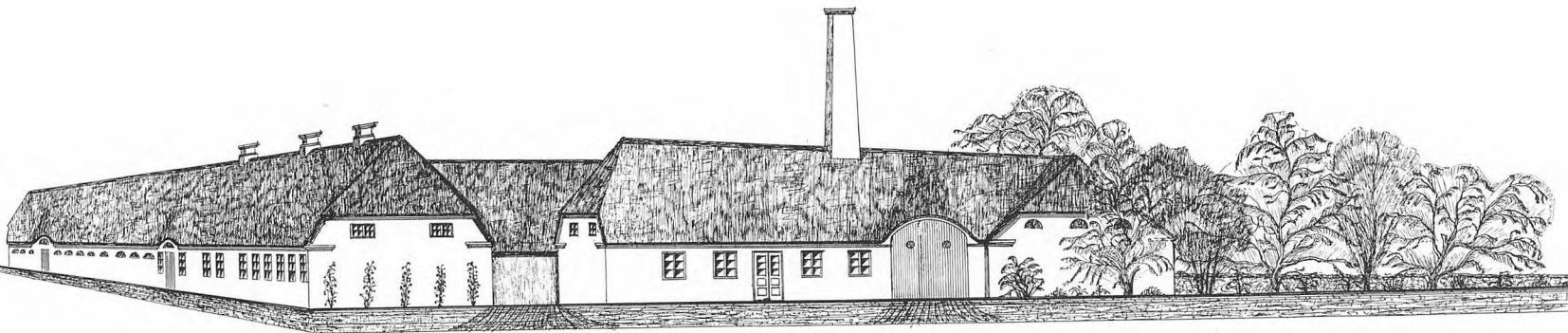
Aktionærerne er pligtig til at betale deres bidrag til de af bestyrelsen fastsatte tider. – Udebliver betalingen 14 dage efter gentaget krav, svarer vedkommende 6% rente fra forfaldsdagen til betalingen finder sted, og iøvrigt har bestyrelsen at forholde sig efter eget skøn med hensyn til inddrivning.

7.

Interessentskabet varetages af en bestyrelse, bestående af 3 medlemmer, hvert år udtræder et medlem af bestyrelsen, første gang 1. dec. dette år, de to første gange efter lodtrækning og siden efter tur. Ethvert medlem er pligtig til at modtage valg, og et bestyrelsesmedlem er ikke pligtig at modtage valg, førend han har været fri i 6 år.

8.

Hvert år først i november måned sammenkalder bestyrelsen aktionærerne til generalforsamling efter mindst 24 timers varsel, hvor der forelægges revideret regnskab for det forløbne år, og hvor 1 bestyrelsesmedlem og 2 revisorer vælges for det kommende år. Almindelig stemmeflerhed gør udslaget og ikke mødende medlemmer må finde sig i de mødendes beslutning. I tilfælde af stemmelighed gør formandens stemme udslaget.

Det ældste Burgård mejeri, tegnet af bygmester Stinus Nielsen, Billum, på grundlag af oplysninger fra gårdens ejer. Mejeriet var indrettet i den nærmeste længe af den firefløjede gård. I den lange længe til venstre var der stuelejlighed og stald. I vore dage ville man næppe tænke på, at der var et mejeri.

9.

Beslutninger afgøres ved stemmeflerhed efter aktieantallet. Forandringer ved lovene kan dog kun vedtages på to på hinanden følgende generalforsamlinger og da med to tredjedele af de mødte stemmer. – Ekstraordinære generalforsamlinger kan foretages, når bestyrelsen ønsker det, eller det forlanges af en tredjedel af aktieantallet.

10.

Bestyrelsen har så vidt muligt at varetage aktieselskabets tarv, har enhver tid ret at påse, at alt i mejeriet er, som det bør være, så der ikke drives kortspil, svineri eller andet upassende, og i dette tilfælde er hele mejeriets personale pligtig i alle dele at efterkomme bestyrelsens ordre.

11.

Bestyrelsen repræsenterer i alle forhold aktieselskabet lige over for aktionærer og enhver anden, som måtte have med mejeriet at gøre, besørger indkøb af alt til mejeriets drift henhørende og salg af mejeriets produkter samt foranstalter månedlig opgørelse af regnskabet og derefter besørger udbetaling af alle udgifter mejeridriften vedkommende.

12.

Bestyrelsen lønnes med 50 kr. årlig, foruden rejseudgifter, porto og skrivematerialer, som alt udredes af mejeriets kasse.

Således vedtaget i Billum kirkehus d. 25. februar 1882.

Derefter følger navnene på de 36 fremmødte.

Efter at lovene var vedtaget, valgtes en bestyrelse på 3 mand til at varetage mejeriets interesser. Den kom til at bestå af følgende: John Olesen, Kjelst, Mads Nielsen, Tarp, og Peder Jespersen, Billumgårde.

Beliggenheden af det ny mejeri blev drøftet, og man bestemte, det skulle ligge på Laurids Poulsens mark »ved byvejen«, hvor man skulle leje et stykke jord på 1½ skp. land af ejeren for en årlig »landgilde« på 3 kr. Hvis foreningen skulle ønske at overtage denne jord som ejendom, skulle der ydes Laurids Poulsen 75 kr. en gang for alle, og omkostningerne ved handelen skulle betales af mejeriet. – Der skulle bygges 10 fag hus med en vidde på 12 alen. Foreningen skulle til byggeri og anlæg låne 2000 kr., og hvad nybyggeriet yderligere ville koste, skulle betales af foreningens medlemmer efter aktieantal.

Der blev endvidere nedsat et udvalg, som skulle føre tilsyn med og varetage bygningens opførelse. Dette udvalg kom til at bestå af Thomas Nielsen, Tarp, Hans Jensen, Tarp, og Hans Madsen, Kjelst.

For at kunne producere godt og fint smør gjaldt det især om at have godt og frisk mælk, hvad man på den enkelte gård ikke altid kunne have tilstrækkeligt af hver dag, og så blev der for lidt fløde til at kunne kærne. Man måtte altså vente flere dage, før der var nok, og så var den ældste mælk ikke altid ganske frisk. På mange gårde havde man ganske vist indrettet de såkaldte »vandmejerier« eller mælkekamre, hvor mælken afkøledes og skulle bære fløden op, og hvor mangan bondekone virkelig lavede fint smør. Men nu kunne fællesmejeriet fra de mange leverandører hver dag have tilstrækkeligt og frisk mælk. Det var åbenbart, at det måtte være en fordel.

I en artikel i »Vestkysten« af Jørgen Burgaard i anledning af Burgård mejeris 80 års jubilæum i 1962 fortæller han om Thomas Nielsen, at han var »den, der gav stødet til mejeriets oprettelse«. »Han var en foregangsmand, der som ung havde været i Holland og fået øjnene op for forskellige ting. Han drev et mønsterlandbrug, havde mange malkekøer og mange fedesvin, ligesom han ensilerede kløver og græs.« Han er da også den mand, som har flest køer ved oprettelsen af mejeriet. Han havde sendt sin søn, Niels, til Fyn, hvor han formodentlig på en af de fynske herregårdsmejerier var blevet udlært til mejerist.

På mødet den 25. feb. 1882 blev Niels A. Nielsen, Thomas Nielsens søn, lejet som mejeribestyrer for det nye mejeri for en årsløn på 800 kr. + 10% af det overskud, man håbede fremkom, når mejeriets driftsomkostninger var betalt.

Så meget skete der på mødet den 25. februar. Men det ser ud til, at der er nogle af interessenterne, der har fået betænkeligheder, for der blev på opfordring fra en del medlemmer indkaldt til en ny generalforsamling, som blev afholdt allerede den 3. marts.

På denne blev det nu bestemt, at man i stedet for at bygge en ny mejeribygning ville leje sig ind hos Peder Jørgensen Burgaard i hans gårds aftægtslejlighed, beliggende i vestsiden af gården. Lejemålet skulle gælde for 5 år frem fra den førstkomende 1. maj. Peder Burgaard skulle indrette 6 fag hus i aftægtslejligheden, sætte det fuldstændig i stand med loft, gulv, skorsten og brønd. Ligeledes skulle han indrette en lille lejlighed til mejeristen og hans medhjælpere. Han skulle herfor årlig have 125 kr. Samtidig gik Peder Burgaard ind på at afgive kosten til to kvindelige medhjælpere i mejeriet for en årlig betaling af 300 kr.

Da dette var bragt i orden, gik man videre med forhandling om love for mælkekørselen. Det blev bl.a. vedtaget, at der skulle køres to gange om dagen. Mejeriet skulle lægge vogne til. Kørselen deltes op i to ruter, den ene blev tilslået Andreas Mortensen, Nr. Billum, den anden Søren Hansen, Tarp, de skulle hver have 450 kr. for et år.

Der blev nu købt inventar til mejeriet, der skulle købes smørfustager, mælkevogne, mælkespande og et jernpengeskab. Dampmaskine og kedel var købt og betalt med 1750 kr. ÷ 2% rabat. Centrifuge med tilbehør kostede 1500 kr.

Så kom endelig den 26. maj, hvor mejeriet startede. Det må have været en spændende dag for både mejeribestyrer, bestyrelse og leverandørerne. Alt er tilsyneladende gået planmæssigt. Dog er man måske blevet overvældet, da man så, hvor meget mælk der skulle behandles, for allerede den 28. maj mødtes man for at drøfte pladsforholdene til osten, lagerpladsen viste sig at være alt for lille. Man lejede derfor yderligere 2 fag hus af Peder Burgaard. Ligeledes kneb det med at få vollen med mælkevognene fra mejeriet. Man

vedtog at bestille en trækasse til transport af vullen hos snedker Skov i Billum, samt at købe en vogn til brug ved udkørselen.

På et møde den 21. juli vedtog man at sende John Olesen til Fanø, dels for at prøve at sælge oste, dels for at afgive bestilling på kul til mejeriet leveret ved Tarphage. Man må have haft tillid til John Olesens talent for handel, for under byggeriet blev han sendt på strandauktion for at købe billigt træ og brædder til mejeriet. På dette møde blev meyersken Ane Marie Jensen fæstet for halvåret 1. nov. 1882 til 1. maj 1883 for højst 80 kr. i løn. Hun var fra Fyn og blev senere gift med Andreas Pedersen i Billumgårde.

Da mejeriet var færdigbygget, beløb anlægssummen sig til 6391 kr. 34 øre. Først i august kom der ordre fra politimesteren i Varde om straks at standse mejeriet, da skorstenen ikke var lovlig. Der blev indkaldt til generalforsamling 4. august, hvor man drøftede situationen. Nogle mente stadig, at det var bedst at bygge et nyt mejeri, og da man ikke kunne komme frem til en afgørende beslutning, enedes man om at gå hjem og så mødes igen to dage senere. Den 6. august mødtes man så igen, og her vedtog flertallet, at der hurtigst muligt skulle opføres en lovlig dampskorsten i Burgård. Mejeriet var standset fra den 4. til den 18. august.

Der opstod uoverensstemmelse mellem nogle af leverandørerne og N. A. Nielsen, de syntes, han havde for stort folkehold på mejeriet, resultatet blev, at N. A. Nielsen fratrådte som bestyrer den 1. nov. 1885. I hans sted antoges mejerist J. F. Sørensen, Jedsted mejeri.

N. A. Nielsen, Tarp.

Vi er i disse år i provisorietiden. De dybe skel i folketinget mellem Højre og Venstre bredte sig ud over landet, selv børnene i skolen var delt i Højre og Venstre, naturligvis en afspejling af hjemmenes debat.

Også i Billum stod beboerne politisk skarpt delt mellem Højre og Venstre. Dette var givetvis medvirkende til, at der i 1887 opstod en mindre deling inden for mejeriet. Nogle af folkene i Tarp brød ud og byggede deres eget mejeri. Bygningerne af dette findes endnu, det bruges i dag til beboelse. Det var højrefolk, som brød ud af kredsen, så det nye mejeri kom selvfølgelig til at hedde Højremejeriet. Desværre findes der ikke ret mange oplysninger om dette. Blandt de gamle papirer findes et håndskrevet udkast til en sang, der lyder således:

Det gamle Højremejeri i Tarp.

No goren godt i Billumtarp,
Krede Vede Vit Bom Bom.
Med Vindmotor og Hestekraft.
Krede Vede Vit Bom Bom.

Kræn Laursen skal Kværnen pas,
Krede
O nær de blås, han kommer rask.
Krede

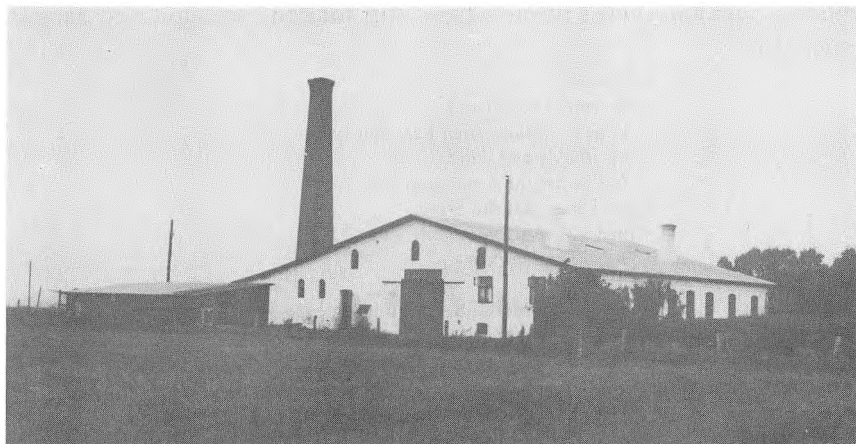
Søren Slavters Mette kommer nok så skøn.
Krede
Endskønt hun foer så lidt i løn.
Krede

Søren Hansen han skal med mælken go.
Krede
Og lille Hans Poulsen ser derpå.
Krede

Det antydes her, at man også har haft mølleri i Tarp. Det var også på tale i et af de første år i Burgård, om man skulle anskaffe en kværn, men det blev kraftig nedstemt.

N. A. Nielsen var leder af Højremejeriet i de 10 år, den gik. Efter en del forhandlinger sluttede de sig igen til Burgård mejeri i 1897.

Der var i de mellemliggende år sket det meget afgørende i mejeriets historie, at bygningerne i Burgård i 1888 var brændt, og samtidig hermed også mejeriet. I den gamle protokol er branden ikke direkte omtalt, men ved en generalforsamling 1. februar 1888 drøftede man, om man skulle anskaffe en ny kedel og dampmaskine, eller man skulle lade de gamle reparere. Det blev vedtaget at købe ny. Herefter forhandlede også, om man skulle bygge nyt mejeri. Ifølge protokollen vedtog man dette. Referatet slutter med bemærkningen om, at der blev gjort opmærksom på, at en gård i Billum brændte. Tillige foretog man en lovændring. Man omdannede fællesmejeriet eller

Burgaard mejeri.

aktieselskabet til et andelsforetagende. Da man i 1882 var i færd med at starte mejeriet, fik man besøg af et udvalg fra Ølgod sogn, hvor man også ville oprette et mejeri. Udvalget ville høre, hvordan man bar sig ad i Billum. Da det kom hjem, oprettede det Hjedding mejeri, men udformede lovene for et andelsselskab, så Hjedding fik æren af at være verdens første andelsmejeri. Allerede den 10. februar blev tegninger og overslag til et nyt mejeri forelagt en ny generalforsamling. Byggeriet blev vedtaget, ligeledes vedtog man, at der skulle bygges et sted syd for kirken.

Den 21. februar forhandlede man med Søren Pedersen (Søren Vester) og købte en byggegrund af ham, og her blev mejeriet bygget.

Den 11. juni måtte man konstatere, at byggeriet ikke var færdigt, som det åbenbart skulle have været efter kontrakten. Man vedtog ubarmhertigt, at håndværkerne skulle bøde med mulkt efter kontrakten.

Datoen for, hvornår det nye mejeri blev taget i brug, er ikke nævnt, men det må have været ret snart efter den 11. juni 1888.

Samtidig med nybyggeriet fik mejeriet også et ishus. I mange år fyldtes det i vintertiden med is fra mergelgrave rundt i sognet. Det blev man ved med, indtil man i 1921 anskaffede en kølemaskine.

Dampkedlen fornyedes i 1902. To nye badeværelser blev indrettet, hvor den gamle dampkedel havde ligget, idet den nye anbragtes, hvor de gamle værelser havde været. Det var sådan, at folk kunne tage op på mejeriet og få et bad, mod at betale nogle få øre.

I 1907 holdt Burgård mejeri 25 års jubilæum; til denne fest skrev læge Stilhoff

en sang, som kan synges på melodien: Vort fødeland var altid rigt. Sangen lyder sådan:

1. I 1807
da landet stod i våde,
kom engelskmanden her, den tyv,
og røvede vor flåde.
Nu er det ikke mer som før,
nu kan vi danske grine,
han køber alt vort gode smør,
og vi får margarine.
2. Og for hans shillings, pund og pence
vi køber – sikke kager,
i andelsselskaber imens
vi selv profitten tager.
Det gælder kun, at rigtig godt
med kroner vil det blive,
når vi bestræber os for blot
at holde ører stive.
3. I Billum sogn var et par mænd,
som ej var af de dumme,
de sa' til deres nabomænd:
»Vi selv vil fløden skumme.
Vil I som vi, da lejer vi
en lade, og vi venter
at få et andelsmejeri,
når I er intressenter.
4. Så køber vi en mejerist,
dernæst en centrifuge,
så tror vi nok, vi ejer vist
alt det, som vi skal bruge.
De mange tusind kærner små
skal stille nu på loftet stå,
så vore koner tid kan få
til kager og til – kaffe.
5. Med andre kager så vi mænd
kraft knuse og så fo'rer.
En dag det kommer nok igen.
Vi det hvert forår sporer.«
Nu trindt i Danmark i hver by
en skorsten knejser højt i sky,
hvor selv den mindste mand kan ty
sin mælk og få den smørret.
6. Et leve for de mænd fra Tarp,
Hans Jensen, Thomas Nielsen,
hvis blik var klart, hvis ånd var skarp.
Vi glemmer jo Mads Nielsen.
Tak være dem, nu ejer vi
vort smør og så – procenter.
Et leve Burgård mejeri
og alle intressenter.

Dr. mod.

Driften af Burgård mejeri fortsatte, for det meste gik det støt og roligt, men til visse tider var der vanskeligheder, det var under første verdenskrig, krisen i trediverne, men mest under anden verdenskrig. Det begyndte hurtigt at knibe med brændsel, og efterhånden skulle man klare sig med indenlandsk brændsel, der blev brugt masser af kvas og træ, en tid brugtes også halm. Man overvejede flere gange at standse mejeriet hveranden dag i vintertiden. Det lykkedes dog at undgå dette helt til 1945, da man i januar vedtager kun at skumme hveranden dag.

Efter krigen måtte en stor fornyelse til af mejeriets maskiner, da de var blevet meget nedslidt. En tøndekærne af rustfrit stål blev taget i brug i 1948, og man gik ret hurtigt over til elektrisk drift i hele mejeriet.

Efterhånden kom det til at knibe de små mejerier at kunne konkurrere med de større, det var flere gange på tale at nedlægge mejeriet. På generalforsamlingerne den 19. nov. og den 15. dec. 1959 besluttede man at nedlægge mejeriet fra 1. oktober 1960, en spændende epoke i Billum sogns historie var hermed til ende.

Formændene for Burgård mejeri fra 1882 til 1960.

Mads Nielsen	1882-1883
John Olesen	1883-1884
Mads Nielsen	1884-1885
Bakken Nielsen	1885-1888
Gunde Th. Gundersen	1888
Jacob Termansen	1888-1891
Peder Kjær Hansen	1891-1892
Niels Chr. Sørensen	1892-1894
Ole J. Olesen	1894-1897
Niels A. Nielsen	1897-1917
Karl Barslund	1917-1927
Morten Nielsen	1927-1934
Michael Nielsen	1934-1937
Jørgen Burgaard	1937-1947
Jens P. Jensen	1947-1951
Metum Sørensen	1951-1953
Karl Bloch-Nielsen	1953-1960

Mejeribestyrere ved Burgård mejeri.

Niels A. Nielsen	26. maj 1882-31. oktober 1885
Jes F. Sørensen	1. nov. 1885-30. april 1889
Rasmussen	1. maj 1889-30. april 1892
P. K. Sloth	1. maj 1892-1. maj 1904
N. P. Jensen	1. maj 1904-1. maj 1923
Johs. P. Hansen	1. maj 1923-1. oktober 1960

BILLUM ANDELSKASSE

Ved stiftende generalforsamling den 12. dec. 1917 blev det bestemt, at Billum sogn skulle have en andelskasse.

Der blev derfor nedsat et repræsentantskab, bestående af 9 medlemmer: Hans Marinus Hansen, Kjelst, Thomas Hansen (Snedker), Nr. Billum, Jens M. Hansen, Vesterager, Hans Mark Hansen, Kjelst, Niels Bloch Nielsen, Billumtarp, Morten Nielsen, Hannevang – senere Billumtarp, Peder Tobiasen, Billum, Hans Jørgensen, Nr. Billum, Thomas Thomsen, Billumtarp. De tre førstnævnte kom til at udgøre bestyrelsen – med Hans Marinus Hansen som formand og Thomas Hansen som kasserer. Som revisorer valgtes lærer Thomas Uhre, Billum, og Ole J. Olesen, Kjelst.

Andelskassens formål skulle være at ordne og lette medlemmernes pengeomsætning, at gennemføre en fyldestgørende form for personlig kredit for foreningens aktive medlemmer, samt modtage medlemmernes kapital til forrentning.

Dette er stadigvæk formålet med en andelskasse, men derudover har man jo i de senere år også måttet tage sig af de ting, som andre større banker udfører for medlemmer og kunder. F.eks. hjemtagning af kreditforeningslån, rådgivning vedrørende ejendomshandel, formidle medlemmernes lønregnskab, kørt over EDB, betaling af ydelse på pantebreve, samt opkrav af ydelse på et stort antal pantebreve, der ligger i depot i andelskassen, endvidere betaling af ydelser til realkreditinstitutionerne samt husleje, skat, elafgift, telefon, vandafgift, licens m.m.

Andelskassen deponerer også obligationer, klipper kuponer og kontrollerer udtrækning af samme.

Et ekstra arbejde bliver det også fremover, når andelskassen fra 1. januar 1978 ifølge lovgivningen skal indberette alle kunders renteindtægter med både navn og CPR-nummer til skattedirektoratet hvert år. Samme oplysninger skal tilgå hver enkelt kunde (1400 konti).

Billum Andelskasse havde sit første kontor i en stue i huset Kirkebyvej 14 – med kontortid hver onsdag fra kl. 14,30-17,30, senere flyttede man over i et lokale i Billum Brugsforening og var der, til man i 1967 flyttede ind i de nybyggede lokaler på den nuværende adresse – Kirkebyvej 20.

Andelskassen byggede i sommeren 1967 en bygning på 244 m², der dengang med grund og inventar kostede 200.000 kr.

Andelskassens kontortid er i dag fra kl. 9,30-11,00 hver formiddag og fra kl. 14,00-16,00 ugens 4 første dage, fredag holdes åbent fra kl. 9,30-11,00 samt fra kl. 14,00-17,30.

Aktive medlemmer tæller 225 og der foretages ca. 50.000 ekspeditioner årligt. Indtil 1. juli 1965 blev bogholderiet ført manuelt, man anskaffede dengang en bogholderimaskine, hvilket var en stor lettelse arbejdsmæssigt set. I 1975 overgik andelskassen til EDB bogføring, det var en endnu større

lettelse, da de første overgangsvanskeligheder var overstået.

Hvis man ser på udviklingen i de 60 år, der er gået siden oprettelsen i 1918, ser tallene således ud:

	1918	1977
Omsætning	1,9 mill. kr.	228,6 mill. kr.
Balance	0,125 mill. kr.	13,9 mill. kr.
Indlån	0,102 mill. kr.	9,9 mill. kr.
Overskud	262,00 kr. ÷	0,278 mill. kr.
Lønninger	350,00 kr.	0,146 mill. kr.
Omkostninger ..	1050,00 kr.	0,098 mill. kr.
Reservefond	207,00 kr.	1,6 mill. kr.

Et lille eksempel på, hvad hver indtjent krone er brugt til:

	1927	1977
Renter	0,61 kr.	0,63 kr.
Løn	0,08 kr.	0,10 kr.
Omkostninger ..	0,06 kr.	0,07 kr.
Reservefond	0,22 kr.	0,19 kr.
Afskrivninger ...	0,03 kr.	0,01 kr.

Andelskassens formænd fra 1918-1978: Hans Marinus Hansen, Kjelst, 1917-1923, revisor fra 1924-1945. Peder Tobiasen, Billum, 1923-1928. Karl Barslund, Billumtarp, 1928-1938. Hans Mark Hansen, Kjelst, 1938-1947. Harald Rahbech, Nr. Billum, 1947-1965, sad i repræsentantskabet i 43 år og blev i 1967 udnævnt til æresmedlem. Kristian A. Thomsen, Kjelst, 1965-1970, blev derefter ansat som forretningsfører og fungerer som sådan, da dette skrives. Gudmund Brix, Billum, 1970-?

Der findes i Danmark 60 andelskasser, hvoraf størstedelen ligger i Jylland. Disse andelskasser er sammensluttet i een forening, og i 1970 oprettedes Danske Andelskassers Bank i Hammershøj, den er andelskassernes daglige bankforbindelse.

BILLUM BRUGSFORENING

Den 24. februar 1886 blev Billum Brugsforening stiftet – 20 år efter oprettelsen af Danmarks første brugsforening. Den første bestyrelse kom til at bestå af: læge Stilhoff, formand, P. Jespersen, næstformand, Morten Sørensen, kasserer, H. M. P. Brun, P. Kjær, lærer Hansen, Ål, samt højskoleforstander Jesper Madsen, Janderup. De første revisorer blev: lærer Jepsen, Billum,

Billum brugsforening og station ca. 1906.

og Andreas Nielsen, Janderup. Lokaler til butik og lager blev lejet i Billum kro hos kroejner Lars Hansen, og kommis Lyager blev antaget som foreningens første uddeler.

Arbejdsdagen var dengang betydeligt længere end nu, idet man holdt udsalg hver dag til kl. 21 og hver søn- og helligdag til kl. 9. Som foreningens første fragtkusk blev antaget dagvognskusk Hans Olesen, som kørte ruten Varde-Ål, til at køre varer fra Varde til brugsforeningen for en betaling af 15 øre pr. 100 pund i fragtlæs og 20 øre pr. 100 pund i mindre partier.

Kundekredsen blev stor, idet der foruden i Billum sogn var mange medlemmer både i Janderup og Oksbøl; ja, endog i Vrøgum, Børsmose, Vejrs, Ho og Oksby fandtes medlemmer.

Bestyrelsen var sit ansvar bevidst, og efter tur førte de daglig tilsyn med udsalget i butikken, og indkøb af varer måtte uddeleren ikke foretage på egen hånd. Bestyrelsen indkøbte avlsorner og avlssøer, som blev udsat hos medlemmerne, for at forbedre svinebestanden, og heri ligger måske årsagen til det ry, Billum-grise siden har haft på Varde torv.

Bestyrelsen kunne helt eller delvis udelukke medlemmer, som af en eller anden grund havde misbrugt deres medlemsret. Et medlem blev engang indtil videre udelukket fra at købe brændevin i brugsforeningen, da han adskillige gange havde været meget beruset efter at have købt en flaske brændevin. I 1888 oprettedes *en filial* af Billum Brugsforening i Ål, hvor man havde tegnet 70 medlemmer.

Den 1. juli 1894, da Niels Jensen, Sønderbøl, var formand, blev Ål Brugsforening udskilt som selvstændig. Samme år blev Andreas Mortensen formand, og Bonde Holm, Hannevang, blev antaget som fragtmænd for en løn af 1,39 kr. pr. 1000 pund, for at køre varer fra Varde til Billum.

Den 14. februar 1896 blev der oprettet en *æg-andelsforening* med samme bestyrelse som brugsforeningen, ægssalgskredsen var under D.A.Æ. I 1896 bygger Janderup sogn selv en brugsforening og udtræder dermed af Billum Brugsforening.

I 1891 blev det vedtaget, at formanden og næstformanden skulle have 2% af omsætningen. Kassereren, som hidtil havde fået 100 kr. årlig, fik lønnen forhøjet til 150 kr. Uddelerens løn var 5% af omsætningen, men det har sikkert ikke kunnet slå til, for i 1893 fik han et ekstra løntillæg på 75 kr. og i 1894 yderligere 50 kr. i tillæg, og i 1895 blev lønnen endelig forhøjet fra 5 til 6% under den forudsætning, at al frihandel i fremtiden skulle ophøre. – I 1897 vedtog man at lønne revisorerne med 5 kr. årlig.

En ny brugsforening bygges. Lokalerne i kroen blev efterhånden for små, og ofte var der røster fremme om at bygge en ny brugsforening, men det var stadigvæk blevet udsat, da man ville afvente jernbanen gennem Billum og muligvis få brugsforeningen bygget i nærheden, så man kunne få et sidespor lagt over til den.

På en ekstra generalforsamling 10. dec. 1901 blev det vedtaget at bygge, og bygningen skulle opføres på lejet grund af banen. Arbejdet blev udbudt i licitation og følgende fik arbejdet: Jens Jensen, Janderup, murer- og tømrerarbejdet for 1.050 kr. Rasmus Hansen, Ål, snedkerarbejdet for 431 kr. samt butiksinventaret for 535 kr. Niels Jensen, Billum, malerarbejdet for 150 kr.,

Billum nye brugs.

og Hans Sørensen, Billum, der dengang var smed, fik smedearbejdet. I 1903 anskaffedes en trolley til at transportere varer fra stationen til brugsforeningen. I 1905 vedtoges det at yde 100 kr. til formanden, 200 kr. til kassereren og 20 kr. til de øvrige bestyrelsesmedlemmer årlig. På afholdsforeningens foranledning ophørte spiritushandelen i 1908.

Uddeler Sigaard anskaffede sig en bil i 1923, der kunne benyttes til varetransport til medlemmerne en gang ugentlig; som vederlag skulle han have 16 kr. om ugen.

I 1925 købtes der et kasseapparat, hvoraf uddeleren skulle betale 5% af anskaffelsessummen i årlig leje. Samme år fik Billum by elektrisk gadebelysning, og det vedtoges på generalforsamlingen, at brugsforeningen skulle betale det årlige strømforbrug.

Da brugsforeningens omsætning år for år gik støt fremad, blev pladsforholdene igen for små, og i 1930 indledtes forhandlinger om udvidelse og nybygning. Resultatet blev, at i 1932 blev der bygget. Udvidelsen ville koste ca. 40.000 kr. I 1944 ansøgte Billum Biblioteksforening om et årligt tilskud og fik bevilget 200 kr. I 1962 blev der dannet en selvstændig grovwareforening. Atter blev pladsforholdene for små, og udvidelse kom igen på tale, og fredag den 23. august 1968 åbnedes en udvidet butik med baglokale på 190 m² gulvareal mod tidligere 100 m².

Omsætning:

1886:	8.511 kr.	
1900:	51.261 kr.	1950: 740.120 kr.
1910:	156.364 kr.	1960: 1.540.000 kr.
1920:	414.450 kr.	1965: 1.053.229 kr. ren kolonial +

benzin

1930:	329.976 kr.	1971: 1.558.000 kr.
1940:	415.419 kr.	1977: 3.714.798 kr. incl. moms

Uddelere for Billum Brugsforening:

Lyager	1886-88	A. K. Madsen .	1896 død 8. 5. 1899
C. L. Lund	1888-91	J. J. A. Sigaard	1899 død 2. 1. 1929
S. C. Jensen	1891-96	L. Brix	1929 død 1. 1. 1962
Niels Nielsen	1896 død 20. 10. 1896	Gudmund Brix .	1962

Formænd for Billum Brugsforening: Læge Stilhoff, Billum, 1886-91. Niels Jensen, Sønderbøl, 1891-94. Andr. Mortensen, Nr. Billum, 1894-1908. Hans M. Hansen, Kjelst, 1908-14. Hans Jørgensen, Nr. Billum, 1914-19. Karl Barslund, Billumtarp, 1919-38. Morten Nielsen, Billumtarp, 1938-43. Harald Rahbek, Nr. Billum, 1943-49. Niels R. Jørgensen, Nr. Billum, 1949-70. Niels Barslund, Billumtarp, 1970-.

DA ELEKTRONIKKEN KOM TIL BILLUM

Den 15. nov. 1913 afholdtes et møde i Billum forsamlingshus angående oprettelse af et sogneelektricitetsværk for Billum sogn. Der blev nedsat et udvalg med Mads Pallesen som formand til at foretage de fornødne forarbejder med tegning og lignende.

Efter at udvalget havde beset flere bestående værker og fremskaffet overslag over udbygning af ledningsnet og værk samt tegning af lampesteder, afholdtes et møde, hvor udvalget gjorde rede for dets arbejde. Tilslutningen viste sig at være for ringe og sagen udsattes.

I foråret 1914 indbød Oksbøl elektricitetsværk de omliggende sogne til et møde gående ud på, at værket i Oksbøl skulle gå over til højspænding og forsyne de omliggende sogne med elektricitet. Ingeniør Arnfred, Askov, senere forstander på Askov Højskole, som var til stede, frarådede dette. Et udvalg blev nedsat for hvert sogn til at arbejde videre med sagen. For Billum valgtes Hans Hansen, Kjelst, Jens M. Hansen, Vesterager, Hans Jørgensen, Billum, Thomas I. Christensen, Billum, og Bloch-Nielsen, Billumtarp. Ingeniør Arnfred tilrådede at købe strøm fra et større værk som Varde eller Esbjerg. Der nedsattes et udvalg bestående af Tobias Tobiasen, Borre, Frands Bennetsen, Janderup. og Bloch-Nielsen, Tarp, til at forhandle herom.

Under disse forhandlinger fremkom et nyt projekt, et vandkraftanlæg ved Karlsgårde i Sig. På dette grundlag stiftedes en transformatorforening i Billum.

Den 15. marts 1918 afholdtes stiftelse generalforsamling i Billum forsamlingshus. Jens Hansen redegjorde for udvalgets arbejde og forelagde et lovudkast, som var tilsendt af ingeniør Arnfred. Det blev vedtaget enstemmigt. Til den første bestyrelse valgtes det stående udvalg.

Man lånte 200.000 kr. i Ringkøbing Landbobank, og arbejdet med ledningsnettet blev sat i gang. Installationerne i bygningerne skulle folk selv betale. Der blev lagt faste afgifter på lampesteder, ejendomsskyld og motorer. Strømprisen blev sat til 1 kr. pr. kilowat for lys og 60 øre for kraft for at betale af på anlægsudgifterne. Strømmen blev sluttet til lige til jul 1920.

BILLUM HUSMANDSFORENING

Tirsdag d. 26. jan. 1909 holdtes konstituerende generalforsamling i Billum kirkehus for Billum Sogns Husmandsforening, hvor love vedtoges, og hvor bestyrelse og revisorer valgtes. Til bestyrelse valgtes gartner Hans A. Jensen, Vesterager, formand, Morten Nielsen, Hannevang, Chr. Jørgensen, Nr. Billum, Elias Christensen, Tarp, og Thomas Hansen, Nr. Billum. Det vedtoges at indmelde foreningen i »De samvirkende jyske Husmandsforeninger«. Formålet var og er at virke for større oplysning og sammenhold inden for husmændenes kreds. Den skulle virke som selvstændig forening,

men dog under Oksbøl Kredsforening, der bestod af Aal, Janderup og Billum husmandsforeninger.

Det vedtoges, at man skulle foranstalte konkurrence mellem velholdte roemarker samt mellem velholdte haver, ligeledes at gennemføre staldbedømmelse, som der begyndtes ret tidligt med, og senere en tid indstilledes, men dog blev optaget igen og derefter vedblev at fungere. Man anlagde en for-
eningshave, først hos Hans Jensen, Vesterager, senere hos Jens Christensen, Kjelst.

Man afholdt foredrag og kursus med hjælp af husmandsforeningernes konsulenter. I mange år var konsulent Jens Sigaard, Ribe, med, når der afholdtes markvandring ved husmandsforeningens medlemmer, og konsulent M. Sørensens tog sig af haven. Som et led i oplysningsarbejdet og for at medlemmerne kunne se fremmede egne og skikke, begyndtes der med de såkaldte husmandsrejser. Der var 2 dages rejser for mindre områder og 3 dages rejser til fjernere steder.

Man startede ungdomsarbejdet i tyverne, det såkaldte 4H arbejde, som gik ud på, at de unge skulle dyrke og avle høsten på en jordlod, der så skulle bedømmes, eller de skulle fodre en kalv eller passe høns, også regnskabsmæssigt.

Billum Husmandsforening virkede som selvstændig forening i omtrent 60 år, men udviklingen og strukturændringen inden for landbruget førte derhen, at mange mindre ejendomme blev nedlagt, og på generalforsamlingen i 1967 blev det vedtaget at lægge foreningen sammen med Janderup, altså blev det til Janderup-Billum Husmandsforening, der stadig virker for at højne standen inden for landbruget.

Formændene har været: Gartner Hans Jensen 1909-13, Hans Jørgensen 1913-15, 1922-26 og 1933-35, Niels Chr. Nielsen 1915-17, Jørgen sørensens (Smed) 1917-21, Jørgen Jørgensen 1921-22, Harald Rahbech 1926-28, Jens L. Christensen 1928-30, Johannes Nielsen 1930-33, Niels P. Nielsen, Vesterager 1935-36, Oluf Jensen 1936-40, Laurids B. Jørgensen 1940-43, Michael Nielsen 1943-45, Jens Pedersen 1945-53, Berg Jessen 1953-56, Niels Carl Christensen 1956-60 og 1966-68, Henry Rasmussen 1960-66.

BILLUM HUSHOLDNINGSFORENING

I april 1924 lod Oksbøl og omegns landboforening afholde et møde med foredrag af Bertha Pedersen, Odder. Ved dette møde blev der nedsat et udvalg til at samle medlemmer til en husholdningsforening.

Formanden i landboforeningen var Niels Bloch Nielsen, Billumtarp, der var en meget fremsynet mand. Det første udvalg kom til at bestå af Dorthea Burgaard, Lovise Jørgensen, begge Billum, Maren Sillesen, Oksbøl, Agnes Lauridsen, Skødstrup, Kristiane Graungård, Vrøgum, Karen Tobiasen, Borre. Sidstnævnte valgtes til foreløbig formand. Allerede i maj blev der

holdt møde med foredrag af to konsulenter. Det foreløbige udvalg havde tegnet 140 medlemmer. Samme udvalg blev valgt til den første bestyrelse, der konstituerede sig med Karen Tobiasen som formand.

En lang række af kurser i henkogning, strygning, sundhedslære, kransebinding og – lidt senere – sykursus, knipling, finere håndarbejde, batikfarvning, hønseavl, havebrug og forskellige former for madlavning blev nu sat i gang. I 1926 blev der taget beslutning om, at foreningen skulle tilsluttes »D.S.D.H.« – De samvirkende danske husholdningsforeninger. I 1929 blev Marie Bloch Nielsen formand. Samme år er der kostundersøgelse hos nogle af medlemmerne. I 1930 får de første 16 unge piger aftenskole-undervisning i madlavning og husførelse, en kursusform, der fortsætter gennem en lang årrække med få afbrydelser.

Efter 8 års samarbejde med stigende medlemstal bliver der i 1931 ført forhandlinger om en anden ordning. Resultatet bliver, at Billum skulle trække sig tilbage fra samarbejdet. På det tidspunkt var der 72 medlemmer her. Nu blev Lisbeth Barslund, Billumtarp, formand, og fra hendes 10-årige formandsperiode kunne man bl.a. fremhæve julefest for ældre i sognet og medlemmer med ægtefæller, det blev arrangeret første gang i 1934, en skik, der er blevet fortsat. Klara Sørensen, Billumtarp, blev den næste formand. En tid med livlig aktivitet trods krig og de besværligheder, den førte med sig. Emner som »nyt af gammelt« og »sukkerbesparende retter« var at finde i programmet samt nationalt betoned foredrag og sange. Mandag den 6. juni 1945 var borger-, husmands- og husholdningsforeningerne fælles om en freds- og frihedsfest med foredrag og 2 tableauer, »Mor Danmark« og »De fem nordiske flag«, ledsaget af dels et herrekor og dels oplæsning af »De fem vilde svaner« af H. H. Seedorff Pedersen. Foredraget blev holdt af politifuldmægtig Sclanbusch, Varde, der havde været i koncentrationslejr i Tyskland. Ca. 200 mennesker var mødt frem. Samarbejde med andre foreninger i sognet har været praktiseret gennem alle årene, og har været betragtet som noget værdifuldt. I efterkrigstiden var der nye opgaver, for eksempel marmeladekogning til sydslesvigerne. Den største portion var på 300 pund.

Nu var Johanne Jensen blevet formand. Der blev også i denne periode tænkt på plantning af træer og buske på kirkegården. Gode udflugter til seværdige steder nær og fjern er også værd at nævne. Den længste tur fik Anne Kræn ideen til, mens hun var formand. Hun fik kontakt med Kirstine Dolvik, født Pallesen, der som ung havde bosat sig nær Bergen i Norge. Fana bondekvinnelag, den første forening Kirstine Dolvik var medlem af, havde lyst til at komme her på besøg først. Kirstine Sørup var formand for husholdningsforeningen her, mens forberedelserne blev gjort, og da det første hold nordmænd i sommeren 1957 – i to busser – ankom hertil, var Tea Termansen formand. Det var indledningen til varige venskaber. Rejsen er gået 2 gange hver vej i tiden indtil 1967. Af nye ting på foreningens program er »køkken-

vandringer«. I stuehusene kom der nogle steder kønne og praktiske nye køkkener, som man i fællesskab med konsulenterne fik lov at se og lære nyt af. Nye ting såsom porcelænsmaling, stoftryk og vævning blev taget op, og sykursus var der år efter år. Alt til stor glæde og nytte for deltagerne og deres familier. Imellem 1960 og 1970 blev studiekredsformen fra 1947 genoptaget. Man beskæftigede sig dels med samfundsspørgsmål og senere med litteratur, det sidste i samarbejde med Janderup husholdningsforening. Her var også et område, hvor mændene var med. Der blev så småt begyndt på omsorgsarbejde for ældre og uddannelsen »moderne husførelse« for unge piger, under Anne Grete Peen's dygtige ledelse. Et nyt tilbud, der bliver godt modtaget. I dette tidsrum var Anne Jensen, Mette Nielsen og Anna Brun Jensen formænd.

Der blev afholdt 40 års jubilæum under Anne Burgaards formandskab. Hun afløstes af Vera Thrane. Nuværende formand er Ingrid Hansen. Foreningen er med sine næsten 50 år som selvstændig stadig i god gænge.

AFHOLDSFORENINGEN I BILLUM

31. jan. 1887 oprettedes Janderup- Billum afholdsforening. Ved indmeldelsen i kredsforeningen samme år ønskede denne, at hvert sogn skulle have sin egen forening. Begrundelsen var, at man bedre kunne agitere for sagen med sin egen forening. Alkoholmisbruget var stort, og det var svært at finde forkæmpere for sagen.

I maj 1887 var man samlet på fattiggården, hvor den endelige adskillelse fandt sted. Kassebeholdningen blev delt efter medlemstal. Der var ca. 20 medlemmer i Billum.

Ved en generalforsamling i jan 1888 valgtes følgende bestyrelse: Gmd. Kristen Ø. Jensen, Billumgård, gmd. Laurids Jørgensen, Nr. Billum, mejerist J. F. Sørensen, Anders Toft, Burgård og bestyrer på fattiggården Peder J. Holm, sidstnævnte som formand. Man vedtog love og regler for medlemskab og for foreningens virke, og man lod trykke 100 eksemplarer. I starten var kontingentet 1 kr., det blev senere ændret til et indskud på 1 kr. + kontingent. På regnskabet for 1889 er der et overskud på 20 kr. 1888 var der 50 medlemmer, det faldt til 30 senere på året. Årsagen var dannelsen af en afholdsforening i Aal, hvorfra Billum havde en del medlemmer. Det betød også medlemstab, at Anders Toft meldte sig ud for at slutte sig til Good Templers Logen, og de fleste unge fulgte med ham. Man forhandler i 1890 om at tilslutte sig Good Templers, men der var ikke rigtig stemning for det på grund af det høje kontingent. Man vedtog at være venlig stemt, da man arbejdede mod samme mål.

1890 begyndte de første aktiviteter, man ville afholde 4 foredragsaftener om året, det var i stor udstrækning afholdssagens foregangsmænd, man inviterede. Samme år afgang Peder J. Holm som formand, og Kristen Simonsen,

Billumgård, vælges i stedet. 1892 vælges Kristen Ø. Jensen til denne post, som han har til 1904, så er Thomas Christensen og senere Anton Christensen formand, 1910 er det mejeribestyrer Jensen. 1914 til 22 Bloch Nielsen, derefter afløser 3 brødre hinanden på posten, det er Stinus, Morten og Jens Nielsen i nævnte rækkefølge. Derefter er det Jens P. Jensen, Søren Andersen, Jørgen Burgård, Harald Rahbek, Aage Nielsen, Aage Helle og Niels C. Hansen.

Ret hurtig begynder man også møder med oplæsning og samvær. 1903 er Billum sammen med 11 andre foreninger med til at oprette en ny kredsforening »Nr. Nebel afholdskreds«. Kristen Ø. Jensen er i dens første styrelse. 1903 er der også nyt på programmet i Billum afholdsförening – dans – man afholder sammen med Good Themples et maskebal. Dans blev snart en naturlig del af foreningslivet, det bidrog til større tilslutning ikke mindst af unge. 1904 anskaffer man en fane, pris 90 kr.

1905 er der 90 medlemmer, og der er stor tilslutning til alle arrangementer. Forhandlingsprotokollen fortæller om idealisme og kampånd, der sendes repræsentanter til kredsmoder og landsmoder. De kommer hjem med nye impulser og ideer i kampen mod fjenden – alkoholen. 1909 er der 147 medlemmer. Efter påvirkning fra husbond og madmor melder mange unge sig ind, så man fulgtes ad til foreningens arrangementer, og nød godt af et sundt foreningsliv.

Der kunne være grund til at nævne flere end formændene ved navn, mange var stabile og solide medlemmer hele deres liv, og Billum stod sig fint i Nr. Nebel kredsens arbejde og var foreningen med et af de højeste medlemstal. Søren Andersen var i mange år kredsens formand. Lærer Th. Uhre gjorde alle årene i Billum et stort arbejde for afholdssagen, både i den lokale forening og i kredsforeningen.

1912 købtes spiritusbevillingen af krojer Kristen M. Hansen, Billum kro, han skulle have 4.000 kr. i erstatning. Beløbet skaffedes til veje ved frivillige bidrag, man tegnede sig for et beløb, som så kunne betales i 4 rater. Kristen M. Hansen fik også beløbet ad 4 gange, og sidste rate på 813 kr. blev udbetalt 14. april 1916.

Indtil slutningen af 30'erne gik det godt i foreningen, der var et konstant medlemstal på omkring 150 til tider flere, så det kunne bære mange aktiviteter. Der blev holdt jubilæumsfester, udnævnt æresmedlemmer og den alm. mødeaktivitet fortsatte selvfølgelig. For børn var 4. juledag i mange år en særlig fest med en tilstrømning og stemning, som man godt kan beklage, at nutidens børn i Billum ikke oplever.

Det gik langsomt den anden vej, medlemstallet faldt, de gamle foregangsmænd og kvinder døde. Krigen gjorde, at man ikke kunne få lokaler, og det blev aldrig det samme igen. Man holdt færre møder, for helt at stoppe i 1962. 11 fra Janderup havde meldt sig ind, da man der var gået helt i stå.

1964 ønsker kroen bevillingen tilbage og stiller krav derom. Gamle medlemmer ser 80 års arbejde smuldre bort. Man undersøgte, om det var juridisk rigtigt, da bevillingen var købt og tinglyst. Loven viste, at et flertal i kommunen kunne omstøde det, sognerådet anbefalede, og man gav op. Efter at have været totalt tørlagt i over 50 år, var Billum mellem de sidste i landet, hvor spiritusbevillinger blev genindført. En generations arbejde er sluttet, en ny tid med nye ideer skaber andre traditioner. Men mange gode Billum borgere har i tidens løb gjort et stort og ihærdigt arbejde for afholdsbevægelsen. Lad os håbe, det alligevel ikke har været forgæves.

DEMOKRATISK FORENING I BILLUM

»Efter at der gennem et anonymt avertissement var sammenkaldt til et møde i Billum kirkehus for at danne en demokratisk forening, overdroges det gård-ejerne P. Kjær Hansen og Bakken Nielsen samt prakt. læge H. Stilhoff at udarbejde de foreløbige love og vedtægter for foreningen.«

Sådan indledes det første mødereferat i forhandlingsprotokollen for den demokratiske forening i Billum, som med formanden læge Stilhoff's underskrift er autoriseret den 1. okt. 1885. Formålet er »at skaffe de demokratiske principper almindelig anerkendelse og særlig modarbejde den provisoriske politik.« Hvordan det skulle ske, kan man læse i referatet fra generalforsamlingen den 17. okt. 1885. Det blev vedtaget at indskrænke forbruget af toldpligtige varer, ligesom foreningen skulle arbejde for en alm. skattenægtelse og »afbrydelse af forbindelse med provisoriets tilhængere«. Et forslag om at arbejde for oprettelse af venstrespækasser og banker vedtages også. Forsamlingen udtaler desuden sin påskønnelse af en Noes Nielsen's »mandige optræden«. I hvilken forbindelse vedkommende har udmærket sig fortælles intet om.

På møder i Venstres valgforening for Ribe amts 1 & 2 valgkreds arbejdes der videre med oprettelsen af en bank. Beslutningen om skattenægtelse moderes til, at skatten skulle betales, såsnart der forelå en fogedkendelse, d.v.s. at forsinke skattebetalingen så meget som muligt. I januar 1886 vedtager Demokratisk Forening på formandens initiativ at oprette en brugsforening. Det nedsatte udvalg kan på et møde i februar samme år fortælle, at der er truffet aftale med kroejer Lars Hansen om »leje af hans butiksrum m.m. for en årlig lejesum af 350 kr. stigende til 400 kr. heri indbefattet kost til en mand ved eget bord«. Tilbage står kun indtegnning af 50 medlemmer for at brugsforeningen kan begynde sin virksomhed. På det samme møde »finder forsamlingen det nødvendigt at dadle 2 medlemmers formentlig ukorrekte opførsel ved at gå med som pantevidne og at meddele udenforstående oplysninger om foreningens beslutninger«. Man må ikke glemme, at foreningen stadig er i kamp med myndighederne, hvad der f.eks. giver sig udslag i et anspændt forhold til

sognefogeden. Der er også en social indstilling, idet der til arbejdsløse i København indsamles 18 kr.

2. pinsedag samme år afholdes skovtur til Bordrup krat, hvor man ifølge referatet har samlet 400 mennesker og 3 gendarmere! Tallet skal nok tages med et lille gran salt, men at der har været tale om et vellykket arrangement, kan der vist ikke herske tvivl om. Samme år begynder foreningen at holde læsestue i kirkehuset, hvor bl.a. tidsskrifterne »Enhver sit« og »Tidens Strøm« skal lægges frem. Blandt kvinderne er der stor aktivitet for at indsamle penge til en fane. Faneindvielsen foregik søndag d. 21. nov. i skyttehuset. Gdr. P. Kjær Hansen's hustru Maren overrakte på kvindernes vegne mændene fanen som tegn på, at de vil stå trofast ved mændenes side. Der blev slået søm i for »fædrelandet, friheden og foreningen«. Med musik og fane i spidsen begav forsamlingen sig dernæst ned til Billum kro, hvor der var fællesspisning.

27. nov. 1886 er der generalforsamling og her nedlægger læge Stilhoff – en af initiativtagerne og formand siden stiftelsen – sit mandat. Smed Mads Chr. Petersen overtager posten. I det følgende års tid fortsætter arbejdet uden store omvæltninger, festlige sammenkomster og skattenægtelser er blevet en lige så naturlig del af dagsordenen som godkendelse af regnskabet. På et møde i nov. 87 kommer der noget nyt på dagsordenen, nemlig »anerkendelse af forhandlingspolitiken og tilslutning til folketingets flertalspolitik«. Det vedtages med alle stemmer mod 3. Ved et møde en måned senere er der »livlig diskussion om den politiske situation«. I foråret 1888 begynder Stilhoff igen at optræde i referaterne. I juni konstituerer bestyrelsen sig med Stilhoff som formand. I den følgende tid er det sognerådvalg og folketingsvalg, der bliver drøftet på møderne og så selvfølgelig de traditionelle festlige sammenkomster. Et forslag om spiritusforbud ved disse fester forkastes, i stedet vedtages, at der ikke må nydes anden spiritus end »de sædvanlige boller punsch«. 7. marts 1890 er der generalforsamling. Punkt 1 bliver bestyrelsens beslutning om at nedlægge mandatet. Stilhoff afløses som formand af N. Chr. Sørensen. Det begynder så småt at knibe med enigheden. På et møde i efteråret er der dog ét punkt, man kan enes om: For afholdelse af en selskabelig sammenkomst stemte ingen.

Vi foretager et spring i tiden og er fremme ved generalforsamlingen 4. nov. 1892. Her bliver vedtaget »at foreningen fremdeles skulle betragtes som led af venstreforeningen for valgkredsen«. Ved samme lejlighed bliver Andreas Mortensen formand. I maj 1894 er foreningen delt i to – de moderate – og de radikale – med hver sin valgkandidat. Et år senere er der igen udskiftning af bestyrelsen, og formand bliver nu Morten Sørensen. Der kommer nu en noget afmattet periode, hvor referaterne indskrænker sig til en 3 til 4 linier. Tilslutningen til møderne er det også gået ud over, til generalforsamlingen 1896 er der således ingen menige medlemmer mødt op. Bestyrelsen beslutter

at fungere et år mere. Men den er åbenbart ikke i stand til at gøre noget for at få Demokratisk Forening på fode igen. Forhandlingsprotokollen slutter med et referat af et bestyrelsesmøde i jan. 1898.

Den 13. jan. 1909 bliver foreningen reorganiseret. Formand bliver lærer Th. Uhre. Foreningens formål er bl.a. at skaffe de demokratiske principper alm. anerkendelse og ved sammenslutning af venstrevælgere i sognet at styrke venstrepartiets politiske stilling.

Første opgave er at tegne nye medlemmer. 25 års jubilæet er også et vigtigt punkt. Feb. 1910 afholder man så jubilæumsfesten med Venstres mangeårige leder I. C. Christensen som taler. Formanden slutter referatet med disse ord: »I. C. Christensen vandt sig den dag mange venner i Billum«. Der går et par år med regelmæssige møder og generalforsamlinger. I nov. 1913 fortælles, at der kun var mødt 3 medlemmer op, da det var dårligt vejr, og gilder nu også lægger beslag på en del. Ved et bestyrelsesmøde 1915 kan formanden fortælle, at alle er mødt. Der arbejdes for at få flere medlemmer. Til et møde med plantør Pinholdt mødte der kun 30 personer op på grund af dårligt vejr. Nov. 1915 afgår Th. Uhre som formand, og Thomas Thomsen indtræder i hans sted. I maj 1917 vedtages at støtte »Den sydvestjyske Venstrepressen«. Det er ellers en rolig periode, der sker en regelmæssig udskiftning af bestyrelse og formand. Karl Barslund, Peder Tobiasen og Peder Gundesen er i nævnte rækkefølge på formandsposten indtil 1923, hvor Niels Storgaard vælges. Selvom det ikke er den store aktivitet, der præger foreningens arbejde, er medlemstallet ikke gået ned. Snarere tværtimod. Ved generalforsamlingen 1927 kan Niels Storgaard fortælle, at man nu har 126 medlemmer. 1931 fortæller formanden, at der under det fælles kaffebord »var en del diskussion«. Generalforsamlingen 1932 bliver af den nye formand Søren Andersen kommenteret således: »Et efter min mening godt møde. Det var en fornuftig og saglig forhandling, hvad de politiske møder ikke altid er i disse krisetider. Året 1931 har for landbruget været et meget ugunstigt år med store prisfald for alle vore eksportvarer, og det ser mørkt ud for de fleste, der er et skrigende misforhold mellem indtægter og udgifter. Men vi må jo håbe, at det går uden der slås for meget i stykker«.

Generalf. 1936, hvor folketingsmand Erik Eriksen taler, bliver af formanden omtalt som et vellykket møde. Det bliver næsten en tradition, at Erik Eriksen taler til generalf., og hver gang kan formanden fortælle, at mødet var velbesøgt. På grund af besættelsen er der ikke møde i 1940. Det bliver der i 1941, hvor Erik Eriksen holder »foredrag om begivenhederne siden 9. april«. Der var en egen stemning ved mødet. Man sluttede med at synge »Kongernes Konge«. Maj 1942 er Erik Eriksen igen i Billum og taler denne gang om tidens vanskelige rigsdagsarbejde. Medlemstallet er nu på 163, og møderne fortsætter under hele besættelsen med at være velbesøgte. I 1948 bliver Åge Nielsen valgt til formand. 1952 arrangerer foreningen sammen med de radikale et

møde, hvor folketingsmændene Normann og Ølgård diskuterer Atlantpagten. Der bliver også i disse år lavet møder sammen med Oksbøl Venstreforening og også en filmaften sammen med ungdomsforeningen. 29. okt. 1955 holder Billum Venstreforening 70 års jubilæum.

Festen var blevet udsat fra 1. okt., da aftenens festtaler Erik Eriksen p.g.a. folketingsarbejdet ikke har kunnet komme tidligere. Det lykkedes at finde den gamle fane fra 1886 frem i dagens anledning. Formanden Åge Nielsen takkede alle dem, der i årenes løb havde virket i og for foreningen og udnævnte Niels Storgaard til Æresmedlem. Med »Altid frejdig« sluttede en god aften. Foreningen har stadig et pænt medlemstal og yder bl.a. gennem Vardekredsen og Ribe amts Venstre sit bidrag til arbejdet for styrkelse af partiets stilling. Også det kommunalpolitiske område er en naturlig del af foreningens arbejde. Seneste formænd har været Gunnar Nielsen, Børge Skovgård og fra 1979 Jens Jacobsen.

INDRE MISSION I BILLUM

I den tid, da provst Helms' fader gamle pastor Helms var præst i Janderup og Billum, blev der et åndeligt røre i den sydlige del af Billum sogn, og mange blev vakt, hvad eller hvem der var den direkte årsag til vækkelsen, er ukendt. Nogle af de vakte kom også igennem og fandt hvile i troen på Jesus Kristus. Blandt disse var gdr. Mads Johansen og dennes hustru Marie, gdr. Hans Nielsen, husmand Peter Nielsen (han var svensker) og gamle Grethe (som hun kaldtes), enke efter gdr. Jesper Thuesen, Billumgårde. I den første tid, når der kom fremmede talere, blev møderne i almindelighed afholdt hos gdr. Mads Johansen, Kjelst. Senere benyttedes også skolen, og i en årrække afholdtes møderne hos træskomager Jens Jensen i Billum, derefter i forsamlingshuset og krosalen, indtil der i 1929 blev bygget et missionshus i Billum by.

Som talere kom i den første tid bl.a. missionærerne Lars Hansen, Anders Stubkjær, Olander og Johs. Malle. Desuden kom der en broder til afdøde gdr. Niels Baun i Kærup, Bøje Christensen, Kærup og Chr. Riber fra Sjælborg m.fl.

Mads Johansens ældste datter, Kristiane, var elev på Nørre Nisum højskole vistnok det første år, højskolen virkede. Hun var blevet omvendt og blev en stor støtte for provst Helms i arbejdet blandt de unge i de første år, han var i Janderup-Billum. Kristiane døde i 1895, kun 23 år gammel, glad og frimodig i troen på sin frelser. Afdøde gdr. Simon Simonsen fortæller således om sine forældre, at de var blevet omvendt ved provst Helms' forkyndelse først i halvfemserne, og læge Johansen (M. Johansens søn) var dem til stor hjælp, når han var hjemme. I de tider var man ikke bange for at gå, cykler var der jo næsten ingen af og langt mindre biler, så når der var møder i de omliggende sogne, var der ofte deltagere fra Billum. Om gamle Grethe fortælles, at hun

gik til Nørholm skov til møde og tilbage igen samme dag, efter at hun var 70 år gammel.

Lidt efter lidt voksede samfundet, dels ved at nogle blev omvendt, dels ved at der flyttede troende folk til sognet fra andre egne. I halvfemserne begyndtes der regelmæssige samtalemøder og søndagsskole. Det var uddeler A. K. Madsen, der begyndte søndagsskolen. Madsen døde i 1899. Provst Helms havde en huslærer til sine børn, i 2-3 år holdt denne søndagsskole i Billumgård, og omkring 1905 kom Simon Simonsens fader Chr. Simonsen ind i denne gerning, senere fik han hjælp af tømrer J. Madsen, og da Chr. Simonsen holdt op kom gdr. Johs. Krog i hans sted. I 1923 begyndtes der regelmæssige møder for de unge. Her virkede bl.a. Niels Storgård, Marinus Nielsen (Langholm) og Simon Simonsen i mange år, senere kom også Viggo Christensen med i arbejdet. Nu er det fælles med KFUM og K i Janderup. Tømrer Jacob Madsen kom til at betyde meget ikke bare for søndagsskolen, men også for Indre missions samfund, hvis formand han var i mange år. Under den tyske besættelse 1940-45 blev missionshuset den 1. nov. 1943 beslaglagt af værnemagten. Beslaglæggelsen fortsatte uafbrudt indtil den 20. maj 1945, da det sidste vagthold rejste bort. Efter at »lejerne« var rejst bort, var det nødvendigt med en større reparation af både sal og lejlighed, da meget var ødelagt. Til dækning af dette foretoges en indsamling, som indbragte så meget, at huset fremdeles kunne være gældfrit.

KIRKELIGT SAMFUND I BILLUM, STIFTET 1918

Den første bestyrelse var følgende: Formand Th. Thomsen, Tarp, kasserer Hans Jørgensen, Nr. Billum, sekretær, lærer Th. Uhre, Bloch Nielsen, Tarp, og Klara Sørensen, Kjelst. Grundreglerne som blev vedtaget var: 1. navn: Den grundtvigske menighedskreds i Billum, 2. formål: Der tilstræbes et større kirkeligt sammenhold og samarbejde, der kan virke til kristenlivets vækkelse og vækst og til oplysning på dåbspagtens grund. 3. Der vælges en styrelse på 5 medlemmer. 4. Der holdes dels offentlige møder, dels medlemsmøder med forhandlinger, oplæsning, sang m.m. 5. Der føres bog over foreningens virksomhed.

1918 hen på sommeren holdtes i Billum forsamlingshus et møde, hvor valgmenighedspræst Eller og friskolelærer Kolding redegjorde for det grundtvigske vennemøde i Odense, og hvad dermed stod i forbindelse. Fra forsamlingen udtaltes ønsker om at få oprettet en afdeling af »Kirkeligt samfund af 1898« i Billum. I oktober holdtes et møde i kirkehuset, hvor man blev enige om at oprette en kreds i Billum. Man planlagde en indsamling til »K.S.«, dels til frigørelse af Grundtvig's hus i København og dels til et arbejdsfond. Ved vennemødet 14. og 15. okt. i København var lærer Uhre kredsens repræsentant. Ved et senere møde i kirkehuset berettede han om dets forløb. Ved samme møde valgtes på den førnævnte bestyrelse. Forman-

Th. Uhres sangkor og stiftere af Kirkeligt Samfund. Øverst fra venstre: Karl Hansen (Snedker), Hans Jørgensen, H. P. Madsen, Bloch Nielsen, Th. Uhre, Jørgen Burgaard, Niels Simonsen, Th. Thomsen. Nederst f.v.: Marie Bloch Nielsen, Marie Hansen (Snedker), Dorteia Burgaard, fru Uhre, Louise Jørgensen, Karen Thomsen, Ane Simonsen.

den Th. Thomsen udtalte ønsket om, at foreningen måtte bidrage til at give større alvor i vor kristendom, så vort liv må svare til det navn, vi ønsker at bære. Af debatten fremgik, at medlemsmøderne måtte være hovedsagen, og at medlemmerne forud skulle vide emnet, så man kunne sætte sig ind i det. Man vedtog også, at medlemmer der kun ville støtte kredsen i Billum og ikke »K.S.« kunne optages. Mange deltog i debatten, Gunde Gundersen, der havde været medlem af »K.S.« fra dens start fortalte om, hvad den grundtvigske bevægelse havde betydet for ham. Det første møde blev bestemt at skulle holdes i dec., men på grund af den »spanske syge« måtte den udsættes til jan. 1919. Foredragsholder var pastor Kromayer, og emnet var: Det kristne fællesskabs betydning. Dette var starten på den grundtvigske bevægelse som forening i Billum. Om den historiske baggrund kan kort nævnes, at efter bondens frigørelse og den frie forfatning var folkeoplysningen den store opgave. De grundtvigske skoletanker affødte den danske folkehøjskole, fra hvilken ikke mindst landbefolkningen hentede visioner og oplysning. Man lærte glæden ved samvær med andre, glæden ved litteratur og sang, men ikke mindst ved en varm og positiv kristen forkyndelse. Ganske naturligt medførte det lysten og behovet for at fortsætte dette, når man igen var i sine

daglige omgivelser. Også i Billum satte højskolen sit præg. Det var især Vallekilde og Askov, der var de foretrukne. Ernst Trier, Vallekilde, og Ludvig Schrøder, Askov, bør nævnes i denne forbindelse.

Også i Billum havde man behov for samvær med folk af samme indstilling og tanker, Kirkeligt Samfunds stiftelse 1918 er bl.a. et resultat heraf. Lærer Uhre startede sangkor, og det var faktisk dette, der stiftede foreningen. Forhandlingsprotokollen giver indtryk af en virksom og levende forening, man mødtes hos hinanden og i forsamlingshuset. Højdepunkterne blev efterårsmøderne af 2 dages varighed, og med 3 til 4 foredragsholdere, det andet højdepunkt – sommermøderne – som holdtes i de forskellige sogne, således at man udvidede samværet sognene imellem. Disse 2 programmer var de vigtigste og vægtigste dele af foreningens arbejde. Her samlede man inspiration til det øvrige arbejde. Nogle enkelte uddrag af forhandlingsprotokollen. Ved et møde 1920 advarede formanden Th. Thomsen mod at holde for mange møder, han erindrede om, at gudstjenesten var hovedsagen, »så meget mere som vi bliver godt betjent der«. Feb. 1944 var der møde i biblioteket med pastor Eller som taler. Emnet var den myrdede Kaj Munk. Pastor Eller sluttede med at sige: »Kaj Munk levede, talte, skrev og døde som en dansk mand, han kunne og ville ikke gå på akkord med sin overbevisning, men selv om han blev dræbt af feje mordere, vil hans frihedsånd, som i århundreder har levet i Danmark, ikke dø, men bevare retten til at tale, skrive og tro frit.« 6. juni 1945 holdt K.S. sammen med andre foreninger en frihedsfest i Billum kro. Det blev en betagende oplevelse for alle, der var stuvende fuldt hus. Danmark var atter frit, talere var politifuldmægtig Schlanbusch, Varde, og pastor Pedersen, Nr. Nebel. Schlanbusch fortalte om sit virke som frihedskæmper og om opholdet i Vestre fængsel og i tyske koncentrationslejre. Pastor Pedersen, Nr. Nebel, talte ud fra en sammenligning mellem Job og det danske folk under det tyske voldsherredømme under besættelsen. Pastor Pedersen, Janderup, holdt tale og sluttede med et leve for kongen, Chr. X. Der opførtes et tableau, Mor Danmark, de 5 nordiske faner blev vist under sang af et mandskor, og de »5 vilde svaner« blev oplæst, salen og kaffebordene var pyntet med danske farver. Der blev sunget fædrelands-sange ligesom der også var musikunderholdning.

Mange har i årenes løb ydet en stor og god indsats for det grundtvigske arbejde i Billum. Det gælder stiftere, formænd, bestyrelser, medlemmer, både mænd og kvinder. Endvidere må nævnes præster og lærere, til hvem man er stor tak skyldig for deres medvirken og bistand.

Foreningens formænd har været: Th Thomsen, Bloch Nielsen, lærer Th. Uhre, Metum Sørensen, Mads Madsen, Klara Sørensen, Jens P. Jensen, lærer H. J. Kræn.

Et enkelt navn skal her nævnes, Klara Sørensen, medstifter og medlem af den første bestyrelse, en periode formand, i bestyrelsen flere gange og altid et

virksomt og inspirerende medlem, og hos hende er også hentet inspiration til denne beretning om K.S. i Billum. Foreningen er nu sammensluttet med Janderup og er således indhentet af nutidens betingelser for foreningers virke.

BILLUM BIBLIOTEK, STIFTET 1920

Der havde i en årrække i Billum skole været en bogsamling, som fra tid til anden var skænket af private læsekredse i sognet. Der havde i flere år været tanker om at oprette et egentligt bibliotek, det blev så en realitet i 1920. Som formand blev valgt lærer C. Lave, de øvrige i bestyrelsen var Dorthea Bloch, lærerinde frk. Jensen, Mads Madsen og Hans Jørgensen.

Sognets beboere tegnede sig for et beløb af 441 kr. fra en opløst forskudsforening modtog man 1199 kr. 14 øre med den bestemmelse, at det skulle anvendes til indkøb af landsøkonomisk litteratur. Der var således i forbindelse med den bestående bogsamling et godt grundlag for et bibliotek. En lov, vedtaget af rigsdagen april 1920, gav et tilskud på 185 kr. fra staten. Således startede Billum sognebibliotek i et lokale i lærerboligen ved hovedskolen og med lærer Uhre som bibliotekar, det var han til sin død 1938. Lærer Tage Uhre efterfulgte sin far, og var bibliotekar til nedlæggelsen i 1970. Biblioteket havde lokale i lærerboligen indtil 1938, så flyttedes det til kirkehuset, hvor kirkestuen benyttedes. 1946 flyttedes til et nyt lokale i Billum hovedskole. 1. dec. 1967 toges et lokale i Billum andelskasses nybygning i brug til bibliotek, det varede kun få år, så afløstes sognets hidtidige bibliotek af en bogbus.

BILLUM M. FL. SOGNES SPARE- OG LÅNEKASSE

Det var fra brandforsikringsforeningen for løsøre, omfattende sognene Janderup, Billum, Ål, Ho og Oksby, initiativet til oprettelse af en spare- og lånekasse kom. Gårdmand i Billum Christian Rich var formand i brandforeningen, og han blev sjælen i det arbejde, som sparekassen skylder sin tilblivelse. Forslaget kom i 1869, og 8. jan. 1870 holdtes den første kontordag i et lokale hos Rich, der havde haft kro, men afstået bevillingen til en steddatter og svigersøn i en ny gård på den anden side vejen. Christian Rich var valgt til formand og kasserer, for denne ulejlighed og lokale skulle han have 25 rdl. for et år. Om sparekassens start hedder det i jubilæumsskriftet 1920, forfattet af daværende bogholder i sparekassen, proprietær Jens Windfeld, Hesselmed: »Christian Rich var en mand, der var med i tidens rørelser, og på mange områder en forgangsmand, men sikkert er det også, at han i denne sag blev bistået af ti gode bondemænd, hvis navne endnu havde en god klang på egnen.« Blandt disse var fra Billum Mads Nielsen og Truels Lauridsen, fra Janderup Morten Jakobsen og Søren M. Petersen, fra Oksby bl.a. Henrik Nielsen, Bredmose, født i Kjelst og bror til Mads Nielsen. Brandkassens

midler overgik til sparekassen med 3867 rdl., det steg det første år til 7237 rdl. Indlånsrenten var 43 og udlånsrenten 5 %. Sparekassen forsynede i adskillige år kommuner, mejerier, brugsforeninger, kvæg- og hesteavlforeninger, telefon- og elselskaber m. fl. på egnen med fornødne lån, såvidt kassens midler rakte. Sparekassen gjorde også nytte på egnen ved at forsyne befolkningen med mindre og større driftslån.

Samarbejdet med brandkassen fortsatte til Chr. Richs død 1878, så fik brandkassen sin egen formand. Indtil 1881 havde sparekassen sit kontor i Billum kro, så flyttes den til Oksbøl, hvor den stadig har hjemme.

Gennem årene har Billum været repræsenteret i sparekassens ledelse. Nis A. Hansen, Hans Madsen Bruun, Jakob Termansen, Anton Christensen, der var formand fra 1906 til 1922, han efterfulgtes af Metum Sørensen, denne igen af sin søn Niels Chr. Sørensen.

BILLUM FORSAMLINGSHUS

Øvelseshuset kunne i længden ikke tilfredsstille befolkningen, og det blev 1891 solgt til nedrivning for 400 kr. I stedet blev forsamlingshuset bygget. Grunden blev købt af Thomas A. Knudsen, Billum mølle, prisen var 160 kr. for 1 skp. jord. Det vedtoges at købe yderligere 1 skp. af Th. A. Knudsen for en pris beregnet efter 600 kr. pr. tønde land. Tegningen til huset udarbejdede bygmester Bentsen, Vallekilde. Det kostede 3000 kr. at bygge. I mange år prydedes salens ene gavlvæg af Frederik VII og Kresten Bergs billeder. Den første bestyrelse bestod af Andreas Mortensen (formand), Peder Jespersen, Morten Sørensen (kasserer), Andreas Lauridsen, Th. Thomsen, Thomas A. Knudsen og Kristian Nørmark. Gunde Gundersen og Niels Chr. Sørensen var revisorer. Økonomien klarede af sognets befolkning, der var aktionærer i forsamlingshuset. Opførelsen muliggøres af samarbejde, opgaverne delegeres ud i bestyrelsen, tilbud på materiale og arbejde indhentes, aktionærerne ydede kørsel i forbindelse med byggeriet. Det blev i årene stedet, hvor man samledes. Her holdtes private og foreningsfester, man samledes til mindefest for afdøde. Forsamlingshuset har også dannet ramme om foredrag og folkelige møder, ligesom gymnastikken i mange år havde hjemme her.

Forsamlingshuset fungerer endnu omend med besvær, tidens krav er store, men folk i Billum kæmper for husets eksistens, ikke blot af gammel vane, men også fordi de små lokalsamfund har brug for samlingssteder og sammenhold, for ikke at forsvinde helt i storsamfundets vrimmel.

BILLUM BORGERFORENING

1937 besluttedes det at oprette en borgerforening for Billum by og omegn. Til bestyrelse valgtes som formand murermester Stinus Nielsen, smedemester Johs. Rødtness til næstformand, købmand John Olesen til kasserer,

Helga Bloch Hansen og smedemester J. M. Pedersen. Til revisorer valgtes snedkermester J. Madsen og gdr. Laurids Madsen.

I foreningens formålsparagraf hedder det, at den skal varetage borgeres og beboeres interesser på en hensigtsmæssig måde med de midler, som står til rådighed, og styrke sammenholdet mellem borgerne. Initiativet til foreningen kom fra udvalget for Billum stations have. Et stykke jord, som stammede fra banens oprettelse, og som blev givet til Billums indbyggere til benyttelse. Allerede da har man altså haft tanke for miljø og grønne områder.

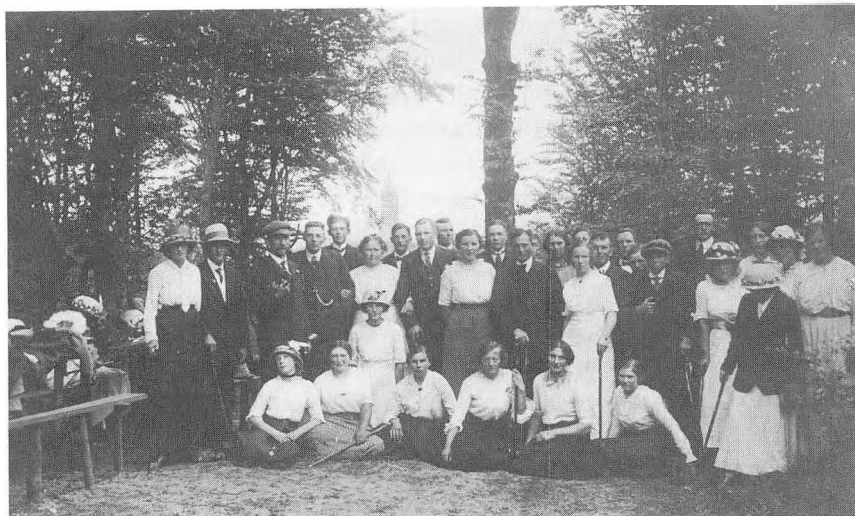
1937 forsøgte borgerforeningen som første opgave at få vejanlægget i forbindelse med den nye Tarpbagebro til at gå gennem byen. Der rettedes henvendelse til Ribe amtsråd om sagen, men uden resultat. Foreningen medvirkede til, at et mælkeudslag blev etableret i byen i 1938, udsalget var i hjemmebageriet hos Sv. Hansen. Der havde dog været mælkeudsalg tidligere. Der blev arrangeret udflugter i omegnen. Der rettedes henvendelse til postmesteren i Varde om at få posten bragt ud i Billum by fra toget om aftenen, det blev bevilget og blev indført fra 1. jan. 1939. Der blev arbejdet for kloakering af Billum by. I januar 1940 vedtoges sammen med mejeriet at starte en indsamling til Finland. Der indkom ca. 800 kr. og 100 kg tøj, der blev sendt til Finlandshjælpen i København. I efteråret 1940 holdtes fælleslæsning, stykket hed »Mikkel Larsens drenge«, og medlemmerne var aktører. Det blev en tilbagevendende begivenhed med fælleslæsning hvert år. Den største opgave kom i 1959, da man opførte »Anne Franks dagbog« med mejeribestyrer Bach, Oksbøl, som instruktør og med Eila Mark Hansen som Anne Frank. Den opførtes 5 gange, heraf 2 i Billum og ellers i Vrøgum, Blåvand og Oksbøl.

Foreningen fortsatte arbejdet med at varetage Billums interesse, man arbejdede for anlæggelse af fortove i byen og for udvidelse af gadebelysningen. Man gik sammen med afholdsforeningen om børnenes juletræ 4. juledag og fortsatte senere selv med denne fest.

Der var fra starten i 1937 108 aktive medlemmer, kontingent 1 kr. Økonomien styrkedes ved afholdelse af gåse- og andespil. Borgerforeningen blev ophævet 1971 og erstattedes af en sogneforening, en følge af kommunalreformen og den dermed større kommune og behovet for et samlingspunkt i sognet.

UNGDOMSFORENINGEN I BILLUM

Ved et møde 2. påskedag 1905 hos Laurids Burgård var forsamlet en del unge mennesker med interesse for at danne en ungdomsforening. Der blev valgt et udvalg, som skulle udarbejde love og arrangere et par møder som optakt til foreningens start. Dette udvalg bestod af følgende: Margrethe Jespersen, Jane Nielsen, B. C. Juul, lærer Madsen og Hans Jørgensen. Møderne blev holdt i private hjem. Ved det første var lærer Kristensen-Vestkær taler, ved

Billum ungdomsforening på udflugt til Himmelbjerget 1918.

det næste var det forstander Blinkenberg. Så var man rede til at starte foreningen. 2. pinsedag, 12. juni 1905 stiftedes Billum Ungdomsforening ved et møde i Kjelst plantage. Den første bestyrelse valgtes, det var: lærer Madsen, Jørgen Burgård, Margrethe Jespersen, Anne Jensen og Hans Jørgensen, sidstnævnte som formand. Foreningen indmeldes i »De danske Ungdomsforeninger«. Ved et møde i juli aflagde B. C. Juul beretning fra et landsmøde i Horsens. Møderne holdes i forsamlingshuset om vinteren og i Kjelst plantage om sommeren. Emnerne er mange og foredragsholderne talrige, men lærerne Kristensen og Madsen er oftest nævnt. Der samarbejdes også med andre foreninger, især med foredragsforeningen. Der holdes julefest 2. juledag, det bliver en tradition, som bevares så længe foreningen eksisterer. Man begyndte med gudstjeneste i kirken, hvorefter man fortsatte i forsamlingshuset til medbragt mad og julehygge med oplæsning og sang o. s. v. Det bør nævnes, at præsterne Karstoft og Pedersen i alle årene var med og bidrog til festens gode forløb. Om den første julefest 1905 fortæller forhandlingsprotokollen, at der var fælles chokoladebord, hvor pigerne bragte maden med, og karlene betalte chokoladen.

1906 er kontingentet 1 kr. for medlemmer over 17 år og 75 øre for dem under 17 år. Andre d.v.s. ældre (gifte folk) kan optages som passive medlemmer. 1908 købes 25 sangbøger. Det oplyses 1909, at der har været afholdt 17 møder i det forløbne år. I disse år er pastor Fonager Jensen en flittig benyttet foredragsholder. Der startes et blad med navnet »Billum ungdom«, heri

optages artikler fra både medlemmer og andre. Det oplæses ved møder en gang hver måned. En bog med samme titel anskaffes for at samle de artikler, som har værdi, og som kan hjælpe ungdommen til god sund udvikling op gennem tiderne. Den cirkulerer mellem medlemmerne efter bestemte regler. Der føres gennem årene et aktivt foreningsliv med møder, udflugter, fælleslæsninger/dilettant, samvær med ungdomsforeninger i andre sogne. Krigsårene gav som for andre foreninger problemer, men 12. juni 1945 fejres i et frit Danmark 40 års jubilæum, det gav anledning til et tilbageblik og til gode ønsker for fremtiden. Men ønskerne opfyldtes ikke, som andre steder var der tilbagegang. Tiden var ændret, de unges antal på landet aftog, og i 1960 besluttes sammenlægning med gymnastikforeningen. En epoke var slut, men foreningen har i 55 år gjort et godt arbejde for unge i Billum sogn. Mange kunne nævnes for deres indsats, her skal kun nævnes lærerne, som i høj grad var en værdifuld kraft. Kristensen-Vestkær, som var med til starten, L. P. Madsen, der en tid var formand, Th. Uhre, der især bragte sangen frem i foreningen, H. J. Kræn, der i høj grad fortsatte dette. Kræn var foreningens formand i en årrække. Tage Uhre må især nævnes som instruktør af dilettant, som formand og som vært for foreningen i Ndr. Skole under 2. verdenskrig.

BILLUM SKYTTE- OG GYMNASTIKFORENING

Den 13. marts 1875 holdtes et møde i Billum skole, hvor der efter forslag fra Andreas Mortensen, Billum, vedtoges at arbejde for oprettelse af en skytteforening for Janderup, Billum og Ål sogne. Der var tilslutning til tanken, og de tilstedeværende meldte sig som medlemmer og valgte et udvalg til det forberedende arbejde. De valgte var ifølge protokollen: kammerråd Vandborg for Janderup, for Billum sognefoged Truels Lauridsen, gårdmand Gunde Th. Gundersen, husmand Andreas Mortensen og lærer M. Jepsen, for Ål var det købmand P. Hansen ved Ål kirke og gårdmand Niels Christensen i Broeng. Enhver kunne blive medlem, og man lod en liste cirkulere i sognene, og i april var der atter møde i Billum. På dette møde vedtages en hel del, de aktives medlemsbidrag skulle for et år være for ældre skytter 4 kr., yngre 2²/₃ kr., passive efter behag, dog ikke under 2 kr. Til bestyrelsen valgtes fra Billum Truels Lauridsen af Tarp, Hans Madsen Bruun af Kjelst, Andreas Mortensen og lærer Jepsen, til delingsførere Jacob Mogensen, Bakken Nielsen, Gunde Th. Gundersen og Morten Sørensen. Ved et senere møde på fattiggården valgtes til bestyrelsen for Janderup kammerråd Vandborg og gårdmand Niels Hansen, til delingsførere skomagermester Silberg og N. L. Olesen, Kærup, for Ål valgtes P. Hansen. Vandborg valgtes til formand. Man sluttede sig til Varde kreds og til amtskytteforeningen. Varde lovede at anmelde foreningen til amtsbestyrelsen sammen med en anmodning om lån af nogle geværer. Man modtog to til låns, det var en remingtonriffel (baglader) og en mineriffel (forlader), og den 20. maj begyndte skydningen. For at

Billum Gymnastikforening 1912.

vejen ikke skulle blive for lang for den enkelte, blev der oprettet 2 baner, en i Kjelst og en nord for Billum. I 1877 byggedes et øvelseshus, det lå, hvor lærerboligen til Billum skole er bygget, det var opført af træ og meget primitivt, over døren stod Rasks ord: »Sit fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette.« Midlerne til huset skaffedes ved frivillige bidrag. Der blev afholdt dilettantforestilling til fordel for gulvbrædder, i starten var der kun den bare jord. Huset blev solgt 1891 for 400 kr. og forsamlingshuset blev bygget. Det var i det hele taget meget primitivt fra starten, men det var gymnastikken ikke. I 1884 var der sønderjysk besøg på egnen, og for disse gæster var der gymnastikopvisning under Niels Simonsens ledelse, og begejstringen var stor. I 1885 blev der problemer, mandaterne blev nedlagt og samarbejdet med nabosognene afbrødes. Den nye bestyrelse får Andreas Mortensen som formand, Kr. Nørmark som kasserer og som øvrige medlemmer John Olesen, Peder Jespersen, Niels Chr. Sørensen, Bakken Nielsen og læge Stilhoff. Nis Hansen, der 1887 emigrerede til U.S.A., var den første uddannede delingsfører.

En tid var skydningen forbudt, man fik dog tilladelse til at begynde igen. Først i 90'erne kom den lingske gymnastik til Billum, og alle deltog med liv og lyst i øvelserne. Skydningen foregik i Kjelst på banen langs stranden til sidst i 90'erne, så anlagdes en bane i Kr. Nørmarks Sønderkjær. Skydningen i Ndr. Billum holdt snart op, da skytternes flertal var fra den sydlige del af sognet. Tiderne forandrede sig, og skytternes antal blev størst i nord, banen var i flere år i Ndr. Billum, senere flyttedes til Kjelst igen. 1931 anlagdes en 50 m salonbane i Billum grusgrav.

1900 fejredes 25 års jubilæum ved en gymnastikfest i forsamlingshuset, man havde som taler den gymnastik-interesserende fysiker la Cour, Askov. Indtil 1910 er foreningen ledet af 2 formænd, først Andreas Mortensen til 1891 og Kr. Nørmark til 1910. De interesserede sig både for skydning og gymnastik og havde blik for den opdragende betydning for ungdommen, idealet var: En sund sjæl i et sundt legeme. 1900 kom den nye danske gymnastik, og da Rasmus Vind i 1902 kom til Janderup Højskole som lærer, kom der et vældigt skub fremad, der kom et samarbejde i gang blandt delingsførerne i hovedkredsens, og i foråret 1904 holdtes den første hovedkredsopvisning i Nr. Nebel. Først var det karlene, men nu kom pigerne også med, og det varede ikke længe, før pigerne var foran i antal og dygtighed. De vandt stor anerkendelse ved hovedkredsopvisningerne, den første kvindelige leder i den forbindelse var Marie Bloch Nielsen. Men også karlene kom godt med, og i 1908 var Jørgen Burgaard med på olympiadeholdet i London og Peder Pedersen på Leipzigerholdet. 1912 var bl.a. Klara Sørensen og Jens P. Jensen med på holdet til olympiaden i Stockholm. Omkring 1925 – jubilæumsåret – stod gymnastikken i Billum nok på sit højeste, inspireret af Niels Bukh, Ollerup. At man havde meget dygtige ledere hjalp også til. De 2 ledere af

Billum Skytte- og Gymnastikforening. F.v.: Hans Jørgensen, Laur. Madsen, Peder Thrane, lærer L. P. Madsen, Ras. Thrane, Mads Svendsen, Peder Gundersen, Stinus Nielsen.

amtsholdene til landsfesten på Dybbøl 1928 var Dorthea Madsen og Adolf Hansen, begge fra Billum. Gennem mange år øvedes her gymnastik af så høj kvalitet, at de Billum gymnasters ry bredte sig over store dele af Vestjylland. 1924 kom der forslag om at adskille skydning og gymnastik helt, det blev vedtaget, Aron Junker valgtes til gymnastikforeningens formand, lærer Uhre til formand for skytteforeningen. Aron Junker efterfulgtes af Astrid Jensen (g. Pedersen) som formand – første og eneste kvindelige. Der blev bygget til forsamlingshuset, som i disse år dannede rammen om gymnastikforeningens aktiviteter. I krigsårene var det i Ndr. Skole, det foregik. Foreningen fik også håndbold på programmet, det foregik på lejede marker omkring i sognet. Efter besættelsen fortsatte foreningen sine aktiviteter med god tilslutning. 1950 fejredes 75 års jubilæum med deltagelse af 7 hold gymnaster og jubilæumsskydning i 2 dage, ved festen mindedes foreningens pionerer og andre, der havde bidraget til virket. 1960 blev vedtaget sammenslutning med ungdomsforeningen, og 1971 gik man ind i Billum Idrætsforening, og hermed er Billums ældste forening blevet historie. Mange har bidraget til gymnastikkens succes i Billum, som på andre områder har skolen også her ydet meget. Lærer L. P. Madsen var en tid formand og var en meget dygtig og anerkendt gymnastiklærer, samt ivrig skytte. Lærer Th. Uhre, hvis store interesse især var skytterne, ledede skytteforeningen i en årrække, ligesom han også var formand for Ribe Amts Skytteforening. Gårdejer og kreditforeningsdirektør Peder Gundersen blev ved jubilæet 1950 hædret for 45 års virke i foreningen.

Mange kunne nævnes, som har udført utallige timers ulønnet arbejde til gavn for børn, unge og ældre – det er ikke muligt at nævne alle her, men hele virksomheden er skildret i foreningens protokoller, som er intakte fra starten 1875.

BILLUM BOLDKLUB - stiftet 1905.

Foreningens første formand var Jørgen Burgaard, kasserer var Jørgen Jørgensen. Jørgen Burgaard havde som soldat i 1904 stiftet bekendtskab med fodbold, ved hjemsendelsen besluttede han at arbejde for oprettelse af en boldklub i Billum. Indtil da var langbold og lidt boldspil på skydebanen det, man kendte til boldspil.

I de første år var det meget primitivt, banen var en mark, målene to pæle, hvorover der var trukken en snor. Man spillede heller ikke efter faste regler. Hvad kunne man få ud af det? Svaret var et godt kammeratskab af stor værdi for ungdommen. Men tingene udviklede sig. Det første drengehold startede 1921, og i 1923, da Lars Hansen var formand, kom der rigtig gang i fodboldspillet. 5. sept. 1926 var der indvielsesfest af den nye boldbane ved Billum kirke, det var et stort fremskridt. Indtil da havde man bane på en græsmark, ikke den samme hvert år, men hvor det nu var muligt. Det var ikke altid lige rart, især var for mange plovfurur et minus sammen med kreaturer og deres efterladenskaber. Det var en selvfølge, at man optrådte disciplineret i klubben i alle retninger, bl.a. prægede lærer Th. Uhre klubben meget på dette område.

1926 dannes 4. hovedkreds boldunion; det bevirkede, der kom nok så meget gang i spillet. 1930 blev klubben indmeldt i J.B.U., og i turneringen foråret 1931 blev Billum kredsvinder med 60 mål mod 14. Billum har i årenes løb været kredsvinder flere gange, kom i A-rækken og blev her kredsvinder 1947. Sportsligt er det i tidens løb gået op og ned, sådan er nu engang fodbold. Der spilles stadig fodbold i Billum, nu i idrætsforeningens regi, som boldklubben gik med i ved dens stiftelse. Godt kammeratskab og gode fritidsinteresser er i høj grad stadig af stor værdi. To formænd er nævnt her, de øvrige siden 1926: Adolf Hansen, Andreas Christensen, Villy Hansen, Axel Hansen, Morten H. Sørensen, Carl Bloch, Hans S. Knudsen, Hans M. Hansen, Niels P. Andersen, Karl Knudsen, Kristian Thrane, Gudmund Brix, Sigurd Jørgensen, Niels B. Christensen, Kristian Hansen, Johannes Hansen og Peter M. Hansen. På damefodboldens område var Billum blandt pionererne, blev 1970 nr. 2 i kampen om det danske mesterskab og havde spillere i landsholdstruppen. Det er klart, at pigerne ikke i det lange løb kunne holde trit med storklubberne, men flot at man var så godt med i starten.

Der er af Billum Boldklub udført et stort og godt ungdomsarbejde gennem årene, og mange har gennem deres indsats bidraget hertil.

BILLUM IDRÆTSFORENING

1971 blev en ny forening stiftet i Billum. Det var gymnastik- og ungdomsforeningen samt boldklubben, der dannede grundlaget for oprettelse af Billum Idrætsforening – i forkortet form BIF. – Før var det gymnastik, håndbold og fodbold det drejede sig om, nu kom der mange andre idrætsgrene på programmet. Der opstod behov for rammer om disse aktiviteter, og delvis ved frivillig bidrag både arbejdskraft og penge, blev så Billumhallen bygget. Hallen er placeret tæt ved det sted, hvor det gamle øvelseshus fra 1877 blev opført, dengang som nu ved frivillig indsats. Senere er hallen overtaget af kommunen, det har selvfølgelig noget med økonomi at gøre.

Nogle ordforklaringer

anno ut supra = i det år som er nævnt foran.

bol = ældre enhed for jordfordeling, der kunne omfatte flere gårde i een gruppe. I nyere tid et mindre landbrug, bolsted, bolsmand. Bol, bul = ærmeløst klædningsstykke, ofte kvindeligt livstykke.

bordag = slagsmål.

bordkrans = metalring på fødder at anbringe varme fader eller gryder på.

chaise = halvt overdækket vogn.

delefoged = en, der rejser proces på herredstinget for sit herskab, oftest for kongen. Han skulle varetage dets interesser i forbindelse med sagen, opkræve eventuelle mulkt osv.

dole = mærke af sten eller græstørv til at vise mark- eller agerskel.

drøftetrug = fladt trug, der brugtes, når man skilte skaller og mel fra grynene, der var knækket på håndkværn, eller når man skilte avner o. lign. fra det aftærskede korn (se Gunde Thuesens billede s.).

flaskefor = hylster til flasker.

fødenød (*fodernød*) = ungkreaturer, som fæsteren skal stalde og fodre for godsejeren.

gæsteri = pligt til at modtage herlighedsejerens folk, heste, hunde i indkvartering og underhold, men blev i 1500tallet (eller før) afløst af en fast årlig afgift.

have = indhegnet græsgang, fenne.

hølmis og *vølmis* = høllemisse (allehelgensdag, 1. nov.) og vøldermisse (Valborgsdag, 1. maj), da visse landgildeaftifter skulle betales.

herberg = karlekammer, kan i 1700tallet betegne et forrådshus eller rum.

herlighed = en art overhøjhedsret til jordegods, også til selvejergårde, oprindeligt havde kun kronen, adel og kirke herligheden, men kronen lod den ofte overgå til private. Den omfattede jagt-, fiskeri- og gæsteriret, en afgift ved ejerskifte (husbondhold), ret til en mindre landgilde. Herlighedsejeren havde pligt til at forsvare bonden, havde hals- og håndsret.

br. foran et personnavn betegner i ældre tid, at vedkommende er præst, i adelsvældens tid kunne det også betegne en ridder.

ibidem = ligeledes.

inderst = en, der bor til leje i et hus, kan også betegne en »gårdmand« i gårdfællesskab (se kapitlet Fællesskabet).

kaffa = en art fløj.

kedelskede = grydekrog, ophæng til gryde eller kedel over arneilden i den åbne skorsten, bestående af to skinneformede stænger, der kunne forskydes, så skeden blev kortere eller længere. Den øverste stang har foroven en krog, der hægtes til en tværstang (sodstangen) i skorstenen. Den nederste har en krog til gryden.

kovsken = skål eller mindre kande til øl.

kålgård = have.

landgilde = årlig afgift, fæsteren svarer husbonden, ang. selvejere se herlighed.

makej = en slags uldent stof.

Mikkelsdag (Martini) = 29. sept.

Mortensdag = 11. nov.

nederfældig = at have forspildt sin ret, også at en retshandling skal være uden virkning, eller at en dommer havde fået sin sag underkendt ved en overinstans og derfor var nederfældig.

retterbænk = bænk eller bord i køkkenet til anretning af maden.

saiens = fint uldstof.

sals = stuehus.

spærlagen = omhæng på himmelseng.

stokkemand = tingsvidne på herredstinget.

stokkenævn = aflagt tingsvidne af 24 mænd.

stuf, stug = jordstykke uden for landsbyfællesskabet.

stætte (æ stæt) = indgang til en kirkegård med port og låge, egentlig gangsti gennem et dige.

tingsvidne = vidner, der førtes på tinge, oftest menes det af retten udstedte referat (dokument) af, hvad der pågældende dag var passeret i en bestemt sag.

tog (tough) = udtalelse, afgivet af sandemænd (nævninger), især når de gjorde markskel.

tresur = skab på bordfod med smårum og skuffer.

trips = et atlas stof.

Voldborg dag, se helmis og volmis.

årtid = årlig sjælemesse.

Kilder

Forkortelser i historisk litteratur (Fortid og Nutid XXI) er benyttet. Desuden bl.a. følgende: Amsregn = Riberhus amsregnskaber. – Bloch 1766 = Indberetning til biskop Bloch omk. 1766. – Dbg. = Dombog. – Folk.tæl. = Folketælling. – FRA = Fra Ribe Amt (årbog). – hd. = herred. – j.b. = jordebøger. – Kinch = Kinch: Ribe. – Kærgd. tb. = Kærgård birks tingbog. – (LA) = Landsarkivet i Viborg. – Lensregn = Riberhus lensregnskab. – Lindberg N. = C. Lindberg Nielsen: Varde Bys Historie. – Lt. Dbg. = Viborg landstings dombog. – Lt. sk. & pt. = Viborg landstings skøde- og panteprotokol. – Mat. = Matriklen. – M. Jager A. = Marius Jager Andersen: Anders Hansen og gamle Niels Andersen. – n.å. = nævnte år. – (RA) = Rigsarkivet. – Ryt. Reg. = 1. jyske rytterregiments regnskaber. – tb. = tingbog. – V.hd. = Vester Horne herred.

I Lidt geografi. Side 9-21.

C. Dalgas: Ribe Amt 38. – H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 2. – Axel Jessen i D.G.U. nr. 16 og 14. – V. hd. tb. 1675 ⁹/₈. – N. Kingo Jacobsen: Rejsbymarsken 5. – V. Milthers i Medd. fra Da. Geolog For. XIII 206-16. – Lensregn. 1655. – Da. Sml. II 35. – V. hd. tb. 1630 ⁹/₈. – H. K. Kristensen: Gl. sydvestjy. Fiskelejer 78 f. – Allerunderdanigst Beretning 1827 57. – Jesper Madsen i FRA III 45 f. – J. Stemann i FRA 1914. Dagbladet Vestkysten. – Bertel Friis Poulsens optegnelser, V. Bredmose. – Protokol over Stormflodsdiaget fra Kjelst til Broeng. – Protokol for Billum sogns Klægflækning. – Medd. af Chr. Simonsen og Knud Jensen. *Fjordens naboskab*. Markbogen 1683 (RA). – Tang kristensen: Da. Sagn III 405. – Bloch 1766. – Lindberg N. 129, 132. – Dalgas: Ribe Amt. – Medd. af Chr. Simonsen. – Forhandlingsprot. for Sognestykkerne. – Medd. af Chr. Thrane. – H. M. Iversens sagnoptegnelser i FRA 1957 273, sst. III 71 f. – Da. Sml. II 15. *Tilhørsforhold*. Reinhardt i Hist. T. 4. rk. 175-77. – Erslev: Da. len og lensmænd I-II. – Kanc. Brb. 1578 ³/₈. – Trap: Danmark IX 2 s. 780.

Janderup og Billum sognes oldtid. Side 23-35.

Kilder nævnt i teksten.

Elkærhøj voldsted. Side 36-38.

Da. Mag. – Da. Saml. II 13 f. – FRA 1937 269, sst. 1910 93 f, sst. 1972 71, 76.

Kirkerne. Side 39-60.

Liber daticus. – Trap: Danmark. – J. Helms: Da. Tufstenskirker. – Da. Sml. II 27-29, 42. – De da. kirker, red. af Erik Hjortkjær. – Til noten side : Stiftskistens dok. nr. 183. – Kinch I 391. – Da. Stud. 1909 196.

Kirkernes ejendomsforhold. Kanc. Brevb 1551 ¹¹/₆, 1587 652, 1609 511. – Ældste regnsk. Riberhus len (RA). – Kanc. brev. 1614 ¹⁰/₁. – V. hd. tb. 1631 ¹⁸/₆, 1630 ¹¹/₉, ⁹/₈, 1664 ¹⁴/₃, 1663 ²⁸/₂, 1662 ²²/₂, ¹⁴/₆. – Kr. Sk. III 133. – Nørholm stamhus XIII 11. – Biskoppens kopibog. – Amtets Sk. & pt. – Hesselmed arkiv. – Varde syssels kirkestol i FRA 228-30. – Da. Sml. II 67 f. – Nørholm stamhus: Auktionsforr. 1719, XI 11 A. – Jesper Madsen i FRA III 37, 50.

V Præster. Side 61-82.

Hovedkilden er O. Nielsen i Da. Sml. II 29-40 og Wibergs Præstehistorie I.

Billum præster. Kinch I 391. – Holger F. Rørdam: Mag. Ægidius Laurentius' Optegnelser i Kirkehist. Sml. 3. rk. IV. – Ahrens: Gejstligheden i Slesvig og Holsten I 51. – Lt. Db. 1620. – FRA 1930 522-29. – V. hd. tb. 1630 ¹¹/₉, 1631 ¹⁵/₁₀.

Janderup præster. Kinch I 391, II 22, 561. – Acta Pont I.

Janderup-Billum præster. H. K. Kristensen: Nr. Nebel-Lyдум Sogne 54 f. – V. hd. tb. 1630 ⁹/₈, ²³/₁₀. – Fanny Fang i Fra Holbæk Amt 1952 40. Vestkysten ²⁵/₁₂ 1970. – Kinch II 426 f. – H. K. Kristensen i FRA 1952 150-52. – Da. Sml. I 142. – V. hd. tb. 1665 ¹/₆. – Grubbesholm godsarkiv. G 455-1. – Hesselmed skifteprot. 1729 ²⁹/₅. – Kr. Sk. III. – Ribe biskeark. kopibog 1747 ²⁶/₁₀. –

Georg Hansen: Præsten 140. – J. Helms i Ribe Stifts årb. 1949 51-74. – H. K. Kristensen: Holmslands og Klittens hist. 114. – Groshenning og Th. Fausbøll: Da. Præstehist. – Bloch 1766. – Kirkelig Håndbog. – Nedergaard: Præste- og sognehist.

VI Degne og skoler. Side 83-129.

Skoleforholdene i Janderup sogn. Kilder er nævnt i teksten.

Billum degne og skoler. Kirkebøgerne. – Koch: Brorsons visitatser 103, 147, – Folk.tæl. – Embedsbøger. – Jesper Madsen i FRA 1911 65. – P. Friis: Ildsvåde og gensidighed 13-20, 23. – Gravsten på Billum kgd. – Ryt. Reg. 1684. – Kr. Kristensen (Oksbøl) i »Sydvestjylland« 1936. – Evald Tang Kristensen: Minder og Oplevelser I 13 f. – A. Petersen: Skolestatistik 1887. – Sognerådets forhandlingsprot. i uddrag ved Tage Uhre. – H. Nielsen: Fra det komm. skolevæsen i Ribe amt 1870-1970. – H. K. Kristensen: En slægt fra Kjelst 37-45.

Janderup folkehøjskole. Højskolens arkiv i Janderup sognearkiv. – Jesper Madsen i FRA 1911. – Den da. Folkehøjskole gennem 100 år.

Af sognenes almindelige historie. Side 130-177.

Ejere i ældre tid. Da. Rig. Br. 2. rk. IV nr. 131, sst. 3. rk. II nr. 278. – Kinch I 399. – Da. Sml. II 41. – Kinch I 369. – Æld. da. Ark. Reg. V. – FRA 1935 531.

Efter middelalderen. Lensregn. j.b. – Henrik Larsen i FRA 1925 531. – O. Nielsen: Skadst Herred 186. – Nørholm Stamhus XIII 11 (auktionsprot. 1719 over ryttergods og kgl. gods). – Jfr. gårdhist. i bd. II.

Under krige. Lindberg N. 15 f, 18. – C. Paludan-Müller: Grevens Fejde. – H. K. Kristensen: Ovrup Sogn 97. – V. hd. tb. 1630 ⁴/₉, 1631 ^{2 1}/₄, ¹⁵/₂. – Lensregn. j.b. – Kinch I 405. FRA 1971 667 f. – V. hd. tb. 1662 ²⁰/₁₂. – Jesper Madsen i FRA III. – H. K. Kristensen: En slægt fra Kjelst, 130. – K. Høgsbro Østergaard i FRA 1949 250. – H. P. H. Novrup i FRA 1914 676-93. – Medd. af Viggo Mikkelsen. – FRA 1943 654. – V. hd. tb. 1644 ¹³/₁, ⁶/₅, sst. 1645 ¹⁴/₆. – Kinch II 36. – V. hd. tb. 1662 ²⁸/₆. – Da. Sml. II 36. – Jy. Sml. 2. rk. IV 484. – H. A. Iversens sagn ved H. Ellekilde i FRA 1957 27 f. – Morten Eskesen: Minder og Udsigter.

Sognene under besættelsen. Materiale i Janderup sognearkiv. Vestbanen 1903-78.

Pest og epidemiens rasen. Aksel Lassen: Skæbneåret 1659. – Kirkebøgerne. – Medd. af Gunhild Jeppesen efter kirkebog og kirkegårdsprot. – Indskrifter på gravsten. – Medd. af Søren M. Pedersen, Kærup.

Usædelighed. Kirkebøgerne. – Lensregn. n.å. – Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen. – V. hd. tb. 1647 ⁹/₁, 1762 ⁵/₂, ²⁹/₅.

Heksefølgelser. Da. Sml. II 33 f. – H. K. Kristensen i FRA 1932 139-43, 156. – H. M. Iversen i FRA 1957.

Soldatervæsen og stavnsbånd. Kanc. Br. 1620 ¹⁹/₆. – V. hd. tb. 1654 ¹/₄, 1655 ¹⁰/₃, 1654 ²⁰/₅. – FRA VII 114, 117. – H. K. Kristensen: N. Horne hd. 85 f. – Ryt. Regn. 1716-18. – Pers. HT 1953 141. – Rockstroch: Udv. af d. nat Hær I-III. – H. K. Kristensen: Fra Koldingfjord til Blåvandshuk 204-05. – Frihedspasset findes hos Niels R. Jørgensen.

Janderup havn og sejladsen. H. K. Kristensen i FRA 1971 128 ff. – J. Olsen i Jy. Sml. 2. rk. IV 292 f. – Arne Sundbo i FRA V 105. – V. hd. tb. 1686 ⁹/₁. – FRA 1976 78, 128 ff, IV 587, 603, V 407, III 59, XII 450. – Varde toldregn. 1779, 1804. – Lindberg N. 134-90. – En da. Bondeskipers Hist. ved H. K. Kristensen 14, 69, 74, 80 f, 87, 149, 156, 184.

Sognenes fiskeri. Diplomatar. Vibergense 47. – Nørholm Stamhus VIII A (LA). – V. hd. tb. 1660 ²⁹/₉, 1558 ¹⁹/₁₁, 1657 ¹⁸/₄. – Mat. 1688. – FRA III 53 f. – Hertz: Gejstlige embeder II.

Forbindelsen over åen ved Tarphage. N. M. Kromann i FRA 1939 86-95.

Folketal. Side 178-183.

Bloch 1766. – Th. Hertz: Gejstlige embeder II (1863). – Trap: Danmark. – Folk.tæl. – Hammers notater i kirkebogen.

Nogle mark- og engnavne. Side 184-190.

Tang Kristensen: Da. Sagn I 1203, I B 1209, II C 30. – Kr. Hald: Stednavne og kulturhist. 77, 29, 13, 55. – Feilberg: Jy. ordbog (støw, Nyland). – Kr. Hald anf. skr. 32. – O. Nielsen: Skads Hd. 208. Marius Kristensen i FRA 1935 589. Kr. Hald: Vore Stednavne 67 ff.

Landsbyfællesskabet. Side 191-211.

V. hd. lb. 1762 ²⁹/₅. Da. Mag. 4. rk. I. V hd. tb. 1647 ¹⁶/₁. – Kærgd. tb. 1612 ³¹/₇, ¹⁴/₈. FRA 1957 247. V hd. tb. 1681 ¹⁹/₆, 1613 ¹⁰/₄. – H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 144. – V hd. tb. 1683 ²⁸/₁₁, 1647 ²/₁₀, sst. 1613 ¹⁰/₄, 1650 ²/₃, 1680 ²/₁₀. – Da. Mag. 3. rk. VI. – V. hd. tb. ¹⁰/₇, 1649 ¹⁰/₅, 1630 ¹²/₆. – FRA 1975 140-49. – Tang Kristensen: Jy. Almueliv I 57. – V hd. tb. 1647 ²¹/₈. – Knud Jensen efter Mads Madsen (Vesterby). – Jesper Madsen i FRA 1911 50 ff. – Viggo Mikkelsen efter sin mors fortælling. – V hd. tb. 1762 ⁸/₁, ⁵/₂, ²⁴/₄, ²⁹/₅. – C4 - 775 (LA).

Udskiftningen. Side 212-221.

Bekræftet kopi af udskiftningsakten. Udskiftningskort, brugt som mat. kort. – Underskrevet og forseglet dokument om Vejle's flytning (begge hos Jens F. Bennetsen, Janderup). – Knud Jensen i FRA 1972 254, noten ved Vald. Andersen. – Vald. Andersen i FRA 1973 241. – B9 - 1280, pk. 1, 1786-95. – H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 375 f. – Vald. Andersen i FRA 1973 252, 241.

Landbrug. Side 222-227.

Gudmund Hatt: Oldtidsagre 17. – H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 12. – Dalgas: Ribe Amt. – P. M. Gundersen i FRA X 311 f. – Kr. A. Kristensen sst. XI 430 ff. – Chr. Mathiesen: Et bidrag til Landbrugets Historie. 106 f. – Ryt. Regn. 1710 bilag. – Hans Sigfred Knudsen: Billum Andelskasse i 50 år. Afskrift i en sognefogedprot. 122 f., beroende hos Jens Faurby Bennetsen, Janderup.

Fra forrige århundrede. Side 228-240.

Meddelelse af Chr. Simonsen. – Optegnelser af Niels Baun, Morten Nielsen, Anders Nielsen, N. A. Madsen. – Dalgas: Ribe Amt 103. – P. M. Gundersen i FRA 1941 309-24. – Jesper Madsen i FRA 1911.

Billum Engvandingsselskab. Chr. Simonsens optegnelser.

Stormflodsdiaget fra Kjelst vase til Broeng. Digelaugets prot.

Arealets benyttelse og kreaturhold. Side 241-243.

Statistisk tabelværk. Medd. fra Danmarks Statistik. – Kongenshus, Hedens Opdyrkning i Danmark.

Foreninger. Side 244-334.

Forhandlingsprotokoller, regnskaber o. lign., dels i de 2 sognearkiver, dels i foreningernes eje, jubilæumsskrifter, forfatternes personlige erindringer og mundtlig overlevering. Edv. Eller i FRA 1954 (Sønderjysk Foren.). J. Hthlenberg og K. E. Kristiansen: Bogen om JAK. Uddrag af manuskript af Morten Harborg om mejerierne i Billum. Verner Bruhn: Plint og talerstol.

Indholdsfortegnelse

Forkortelser. Mønt, mål og vægt	5
Forord	7
<i>H. K. Kristensen</i> : Lidt geografi	9
Tilhørsforhold 16.	
<i>H. K. Kristensen og Chr. Simonsen</i> : Fjordens naboskab. Knoldene. Klægflækningen. Sognestykkerne. 17.	
<i>Svend Holm</i> : Janderup og Billum sognes oldtid	23
<i>H. K. Kristensen</i> : Elkærhøj voldsted	36
<i>Alfred Pedersen</i> : Kirkerne	39
Janderup kirke 39.	
Billum kirke 48.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Kirkernes ejendomsforhold 56.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Præster	61
Billum præster 61. – Janderup præster 64. – Janderup og Billum præster 68.	
Degne og skoler	83
<i>N. Chr. Nielsen</i> : Skoleforholdene i Janderup sogn gennem tiderne 83. – Degne og lærere ved Janderup skole 88. – Lidt om vinterlærerinder og lærere i Janderup sogn 92. – Om skolebygningerne 94.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Billum degne og skoler 104. – Billum nordre skole 118. – Tarp-Kjelst skole. Døvstummeskolen 120.	
<i>N. Chr. Nielsen og Gerda Scherfig-Jensen</i> : Janderup Folkehøjskole 123.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Af sognenes almindelige historie	130
Ejere i ældre tid. Middelalderen 130. – Efter middelalderen 133. – Under krige 135.	
<i>Gerda Scherfig-Jensen</i> : Sognene under besættelsen 1940-45 143.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Pest og epidemiers rasen 149. – Usædelighed 152. – Hekseforfølgelse 157. – Soldatervæsen og stavnsbånd 160. – Janderup havn og sejladsen 165. – Sognenes fiskeri 171.	
<i>Chr. Simonsen</i> : Forbindelsen over åen ved Tarpbage 174.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Folketal	178
– – – : Nogle mark- og engnavne	184
– – – : Landsbyfællesskabet	191
– – – : Udskiftningen	212
Veilen (Engvejen) 217. – Engenes udskiftning 218.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Landbrug	222
Misvækst 225.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Fra forrige århundrede	228
<i>Chr. Simonsen</i> : Billum engvandingsselskab 236.	
<i>Harald Nørmark Thrane</i> : Stormflodsdiaget fra Kjelst vase til Broeng 238.	
<i>H. K. Kristensen</i> : Arealets benyttelse og kreaturhold	241
Foreninger	244
<i>Chr. P. Nielsen</i> : Janderup Andelsmejeri 244.	

<i>Paul Tobiasen:</i>	Janderup Brugsforening	251.
–	–	: Elektriciteten i Janderup 257.
<i>Hans Ejner Baun:</i>	Kærup Brugsforening	259.
<i>Viggo Mikkelsen:</i>	Janderup Andelskasse	260.
<i>Søren Madsen Pedersen:</i>	Kærup Andelskasse	262.
<i>N. Chr. Nielsen:</i>	Janderup Forsamlingshus	263.
<i>Søren Madsen Pedersen:</i>	Interessentskabet Kærup Forsamlingshus	265.
–	–	– : Tyreholds- og Kvægavlsforening 267.
<i>Gerda Scherfig-Jensen:</i>	Janderup Sogns Sygekasse	269.
–	–	– : Janderup-Billum Sygeplejeforening 271.
<i>Niels Bech:</i>	Janderup Husmandsforening	272.
<i>Gerda Scherfig-Jensen:</i>	Janderup Afholdsforening	272.
<i>Paul Tobiasen:</i>	Janderup Venstreforening	275.
<i>Erikka Bennetsen:</i>	Janderup Husholdningsforening	277.
<i>Viggo Mikkelsen:</i>	Janderup Husflidsforening	279.
<i>H. E. Baun:</i>	Indre Mission i Janderup sogn	279.
–	–	– : KFUM og KFUK i Kærup og Janderup 281.
<i>Gerda Scherfig-Jensen:</i>	Janderup sognebibliotek	282.
–	–	– : Janderup Højskoles Elevforening 283.
<i>Viggo Mikkelsen:</i>	Janderup Gymnastikforening	285.
<i>N. Chr. Nielsen:</i>	Janderup Ungdomsforening	287.
<i>Børge Østergaard:</i>	Kirkeligt Samfund i Janderup	288.
<i>Gerda Scherfig-Jensen:</i>	Sønderjysk Forening, Grænseforeningen	288.
<i>Hans Hansen:</i>	Små pluk om Kærup Gymnastik- og Ungdomsfor.	288.
<i>Viggo Mikkelsen:</i>	Janderup Boldklub og Idrætsforening	290.
<i>Svend Holm:</i>	Janderup Borgerforening. Janderup Sogneforening	292.
<i>Inge Birgit Knudsen:</i>	Amatørscenen Syvkanten	293.
<i>Gerda Scherfig-Jensen:</i>	Jysk avten	296.
–	–	– : L.S. 297.
–	–	– : J.A.K. 297.
<i>Morten Harborg og Chr. Simonsen:</i>	Mejerier i Billum sogn	297.
<i>Kristian A. Thomsen:</i>	Billum Andelskasse	308.
<i>Niels R. Jørgensen:</i>	Billum Brugsforening	309.
<i>Chr. Simonsen:</i>	Da elektronikken kom til Billum	313.
<i>Niels R. Jørgensen:</i>	Billum Husmandsforening	313.
<i>Anna Jensen:</i>	Billum Husholdningsforening	314.
<i>Gunhild Jeppesen:</i>	Afholdsforeningen i Billum	316.
<i>Aage Nielsen:</i>	Demokratisk Forening	318.
<i>Simon Fr. Grove:</i>	Indre Mission i Billum	321.
<i>Gunhild Jeppesen:</i>	Kirkeligt Samfund	322.
–	–	: Billum Bibliotek 325.
–	–	: Billum m. fl. Sognes Spare- og Lånekasse 325.
–	–	: Billum Forsamlingshus 326.
–	–	: Billum Borgerforening 326.
–	–	: Ungdomsforeningen i Billum 327.
–	–	: Billum Skytte- og Gymnastikforening 329.
–	–	: Billum Boldklub 333.
–	–	: Billum Idrætsforening 334.
Nogle ordforklaringer		335
Kilder		337